KAITSEALUSTES PÕLISMETSADES

MAATLM
JAMONDA

75:Xh

MAAILM JA MÕNDA

REISIKIRJELDUSTE SARI

Gerassim Uspenski

91(N)
U 83

KAITSEALUSTES PÕLISMETSADES

ENSV Meresõidusportlasliit
AÜVK „Merelaeklubi"
RAAMATUKOGU
47379

1966

Kirjastus „Eesti Raamat" · Tallinn

91(N)
1183

Tõlgitud raamatust
Герасим Успенский
СМЕЮЩИЙСЯ ОСТРОВ

Государственное издательство
«Картя молдовеняскэ»
Кишинев, 1963.

TÕLKINUD
O. Renno

SAATEKS

Kes veel, kui mitte looduseuurija, võiks lugejaile tõeturult avada looduse raamatu lehekülgi, viia nad paeluvalt kirjutatud ridade kaudu Siberi karmidele taigaradadele, Kaukaasia järskudele mäenõlvadele ja rändlindudest kihavatele järvedele ning panna neid mõtlema meie kodumaa loodusrikkuste aruka kasutamise ja säilitamise üle! Nõuab suurt oskust kirjutada keerukatest loodusnähtustest ja elusa looduse saladuste avastamisest nii arusaadavalt ja lihtsalt, nagu seda teeb käesoleva raamatu autor. Küllap just seepärast ongi Gerassim Aleksandrovitš Uspenski jutustused saanud sellise menu osaliseks. Vähe on meil neid populaarteaduslikke raamatuid, millest tosina aasta jooksul antakse algkeeles kolm trükki. „Kaitsealustes põlismetsades" aga on selline.

Nõukogude zooloogide keskmisse generatsiooni kuuluva G. Uspenski elutee on olnud ekspeditsioonide- ja juhtumusterohke. Sündinud 1905. aastal külakooliõpetaja perekonnas metsarikkas Valdai piirkonnas, oli ta juba poisipõlves tihedas kontaktis loodusega. Vanema venna eeskujul sai temastki jahimees, kelle eesmärgiks polnud mitte niivõrd saagi kojuviimine kui just ulukite elu tundmaõppimine. Siit edasi on ülimalt loogiline, et pärast Moskva Karusloomakasvatuse ja Jahindusteaduse Instituudi lõpetamist 1930. aastal kujunes G. Uspenski loomaökoloogiks. Tema sattumist ekspeditsioonidele Kaug-Põhjas ja Siberis ning teaduslikule tööle mitmetel looduskaitsealadel (Kaukaasia, omaaegne Lõuna-Kaspia, Zakatali jt.) mõjutas suurel määral kadunud professor P. Manteifel (selles raamatus Tšortogonov), keda G. Uspenski alati meenutab suure soojuse ja tänulikkusega.

Ajal, mil toimusid raamatus kirjeldatavad juhtumused, pidid nõukogude looduseuurijad olema paljuski hoopis ennastsalgavamad kui praeguse põlvkonna zooloogid. Kuhu tänapäeval oblastikeskusest viivad aasta ringi korrashoitavad maanteed või kuhu pääseb mõnetunnise helikopterisõidu järel, tuli tollal saani või põdrarakendiga reisida oma paar nädalat. Harva tuleb ette võtta ka selliseid elukardetavaid retki nagu kahe noormehe minek üle sulava Baikali jää Rangatui linnujärve äärde — seal sõidavad nüüd aerosaanid. Muutunud on ka loodus. Endistes karukolgastes leiame nüüd tihtipeale suuri kalakombinaate ja metsatööstuse ettevõtteid. Paljud loomaliigid on jäänud haruldasemaks, kuid samal ajal on Siberis näiteks sooblite hulk tõusnud ja saavutanud umbkaudu 1850. aasta taseme, Kaukaasia mägedes elutsevad jälle piisonid ja nende arv on jõudmas poole tuhandeni. Enamik G. Uspenski noorusaastate looduskaitsealadest eksisteerib praegugi, ainult et 1935. aasta 28 asemel on Nõukogude Liidus nüüd 75 riiklikku looduskaitseala ja 3 suurt looduskaitse-jahimajandit.

Pärast võitlemist Suure Isamaasõja rinnetel ja rasket haavatasaamist pöördus G. Uspenski tagasi looduse uurimise juurde juba küpse teadlase ja võimeka organisaatorina. Ta töötas üle kümne aasta Askania-Nova looduskaitsealal, andes suure panuse selle kuulsa loomade aklimatiseerimise keskuse ja zoopargi taastamisse ja väljakujundamisse. Praegu on G. Uspenski NSV Liidu Teaduste Akadeemia Moldaavia filiaali Bioloogia Instituudi direktori asetäitja teaduslikul alal.

Kirjandusse astus G. Uspenski võrdlemisi hilja. Tema esimene raamat ilmus 1950. aastal. Sellest ajast peale on ta avaldanud mitmeid suuremaid ja väiksemaid jutustusi. Nendest väärib käesoleva teose kõrval esiletõstmist lasteraamat „Seikleja Vaska" — jutt riiaka kassipoja juhtumustest Kaspia looduskaitseala pillirootihnikutes ja kohtumistest selle asukatega.

G. Uspenski kirjanduslikku loomingut läbib juhtmõttena hoolitsus selle eest, et kõikjal, kus inimene paneb käe looduse külge, teeks ta seda alati läbikaalutult ja säästlikult, mõeldes ka tulevastele inimpõlvedele. Oma teoste kangelaste suu läbi lausub autor tihti kaitsesõnu kodumaa metsarikkuste, kasulike ja lihtsalt loodust ehtivate lindude ja metsloomade ning muistsete pärimuste hõnguga loodusmälestusmärkide kasuks.

Oma populaarteaduslikes jutustustes jääb G. Uspenski alati teadusliku tõe piiridesse. Peaaegu kõik, millest ta pajatab, on toimunud tema oma silma all. Nagu ta ise tunnistab, on ta vaid mõned sündmused ajaliselt ümber paigutanud ja nendega seotud inimeste perekonnanimed muutnud, harvem aga ühte tegelaskujusse ühendanud mitme üksteisega sarnaneva inimese iseloomujooni, mõtteid ja tegusid. Tema suurepärane jutustamisoskus ja teoste ilukirjanduslik laad lubavad meil paigutada G. Uspenski ühte ritta selliste Nõukogudemaa looduse kujutajatega nagu J. Spangenberg, B. Žitkov ja S. Turov, paiguti aga ei jää tema kirjutised maha säärastegi looduseuurijate-kirjanike omadest nagu V. Arsenjev, M. Prišvin ja V. Bianki.

Eesti lugejale on G. Uspenski juba varemalt tuttav. Tema esimene populaarteaduslik raamat „Askania-Nova" (1950) jõudis professor J. Auli tõlkes meie lugemislauale juba 1952. a.

Käesolev raamat on adresseeritud eelkõige noorsoole, kelle kasvatamist loodusest lugupidamise vaimus peab G. Uspenski üheks oma tähtsamaks eesmärgiks. Ka peab see raamat näitama, et looduseuurijate tegevus ei ole mingi paraaditsemine ja kerge vaevaga tehtavate avastuste ahel, vaid visa töö selle sõna kõige otsemas tähenduses ning tihtipeale veel välitööde küllaltki karmis olustikus. Sellest hoolimata teab allakirjutanu paljusid noori nõukogude zoolooge, kes on selle elukutse valimiseks saanud õhutust just oma vanemate kolleegide, sealhulgas ka Gerassim Aleksandrovitš Uspenski raamatuid lugedes. Ja enamik nendest noortest ei kahetse tehtud valikut.

TÕLKIJA

ESIMENE OSA

TEE ALGUS

SOOVIDE TÄITUMINE

Ma õppisin instituudis, mis valmistas ette spetsialiste karusnahaloomade — rebaste, sooblite, nugiste ja mitmete teiste kasvatamiseks. Meie instituut valmistas ette ka veterinaararste karusloomasovhoosidele. Samuti õppisid meil tulevased jahimajanduse spetsialistid — jahindusteadlased. Harva esinev ja — uskuge mind — väga paeluv eriala!

Meie instituuti nimetatigi tol ajal nõnda — „karusloomakasvatuse ja jahindusteaduse instituut". See oli ainuke meie maal ja näib, et ka kusagil mujal maailmas polnud selliseid õppeasutusi. On arusaadav, et meile kogunes üliõpilasi Nõukogude Liidu kõigist osadest, kõik kirglikud looduse- ja loomasõbrad ning jahimehed. Eriti meelsasti nähtud üliõpilasteks instituudis olid kaugete põhja- ja idapiirkondade elanikud — evengid, neenetsid, jakuudid, nanailased ja teised, nagu tollal öeldi, „natsmenid". Need olid ju kõik sünnipärased karusnahakütid. Seltskond oli meil kirju, erikeelne, kuid üksmeelne ja lõbus. Kõiki ühendas üks eesmärk: õppida ja omandada eriala, millest igaüks oli unistanud varajasest lapsepõlvest saadik. Ka mind tõi sellesse instituuti just mu lapsepõlveunistus, aga kaugeltki mitte otsejoones. See kõik toimus nii.

Ma sündisin ja kasvasin üles metsanurgas, suure Volga lähete juures. Juba kümneaastase poisikesena tikkusin ma oma vanema vennaga jahile, just nimelt tikkusin: vend ei võtnud mind kuigi meelsasti endaga kaasa, eriti kui suundus kuhugi kaugemale. Mul tuli teda mõnikord kaua ja pealetükkivalt anuda, tõendades, et «ilma minuta niikuinii midagi välja ei tule". Kuid vennale mõjusid sõnadest roh-

kem minu arvukad teened. Jahil olles tassisin ma tema kannul ta pauna, mis oli kõiksuguseid asju täis tuubitud, puhkepeatuste ajal tegin lõkke üles ja keetsin teed, aga kodus pesin ja määrisin rasvaga hiiglasuuri jahisaapaid, aitasin tapetud jäneseid ja oravaid nülgida ning hoolitsesin hagija eest. Lõpuks teenisin ära õiguse venna vana püssi puhastada. See oli juba suur usaldus. Häda, kui pärast minu puhastustööd venna noriv silm avastas püssiraudades püssirohutahma või, mis veel hullem, roosteplekikesi. Sellise hooletuse eest ähvardas mind jahilkäimisest eemaldamine vähemalt pooleks kuuks — katsu vaid säärast häbi üle elada!

Nõndaviisi õppisin palju seesugust, mida peab teadma ja oskama tõeline jahimees. Õppisin vahet tegema metsloomade jälgedes ja hakkasin eristama paljusid metsalinde nende häälitsuse järgi. Oskasin leida teed paksus metsas, öösel aga orienteerusin hästi tähtede järgi.

Lõpuks ütles vend mulle ükskord peaaegu nagu võrdsele:

„Oled sina aga kasvanud! Mis seal ikka, on ka juba aeg! Noh, hüva, vaja sinust jahimees teha!"

Pärast seda märkust hakkas ta raha koguma, et osta mulle mingisugunegi püssiloks. Ja tõepoolest ostiski ta peatselt Iževski üheraudse.

Kunagi suve algul nabisime kinni uru ees mängiva rebasepesakonna. Toppisime kähku koopaavad vammuste ja paunadega umbe ja püüdsime rebasepojad kinni. Neid oli neli väikest ja väga kohmakat loomakest. Tõenäoliselt olid nad esimest korda elus söandanud ema järel maa alt välja ronida. Rebaseema, kes ei olnud jõudnud oma lapsi tagasi urgu peitu viia, klähvis ärevalt ja kadus põõsastesse. Kinnipüütud rebasepojad võtsime endaga kaasa, mässinud nad minu vammusesse. Otsustasin proovida neid vangistuses üles kasvatada ja jälgisin kogu tagasitee kartlikult oma sooja elusat kompsu, et nad ei lämbuks.

Rebasekutsikate üleskasvatamise katse õnnestus. Nad elasid minutehtud taras-puuris ja muutusid täiesti taltsateks.

Sageli pugesin oma rebaseaedikusse ja heitsin seal rebaste keskel otse maa peale pikali. Taskusse oli mul peidetud keedetud lihatükikesi, mis ma nimme lõuna ajal olin söömata jätnud. Rebased asusid mind hoolikalt läbi otsima.

Nad ronisid mulle rinnale, hüppasid, kukerpallitasid ja nuhkisid üksteist kõrvale tõugates minu riided läbi. Teinud kindlaks, et külakost on taskus, hakkasid mu kasvandikud liha „välja kaevates" kiiresti käppadega töötama. Sealjuures said mu püksid muidugi kõvasti vatti. Selliseid stseene nähes muigas vend halvustavalt. Mina aga lõkerdasin naerda, olin püritult rahul ja kihutasin endast eemale ainult ühe ebameeldiva mõtte, et küllap tuleb rebitud pükste ja lootuselult määrdunud särgi pärast ema ees vastust anda.

Meie memmeke ei kiitnud mu harrastusi heaks. Hoopiski aga ei meeldinud talle, et vend Aleksandr mind „hulkutas" ja püüdis selliseks teha, nagu ta ise oli — „ülekäte täitnud" jahimeheks.

Ema kasvatas meid ilma isata. Ta töötas käsi rüppe panemata ja unistas alati, et meie, tema pojad, ta lootus ja tugi, saame tingimata agronoomideks. Kõigi kutsealade esindajaist austas ema millegipärast kõige enam just neid. Arvatavasti sellepärast, et ta ise armastas kuni eneseunustamiseni tegelda aiatööga ja kasvatas peenardel selliseid kurke, kabatšokke ja tomateid, milliseid ei olnud leida kogu meie rajoonis.

Kuid meie ei täitnud ema lootusi. Vanem vend õppis telegrafistiks ja hakkas tööle meie raudteejaamas, mina aga, kuigi ei olnud jõudnud veel mingit eriala omandada, ei kippunud samuti eriti juurviljapeenarde poole.

Tihti asusime me une-eelsetel vabadel tundidel memme „agiteerima" ja talle tõestama, et jahipidamine pole meie maal mitte ainult ajaviide, vaid ka tähtis rahvamajandusharu. Me lugesime valjusti jutustusi põhjapoolsete rahvaste elust, sellest, kuidas jahimehed kalleid karusnahku hangivad ja mereloomi kütivad. Selliste raamatukeste peale Saša raha ei säästnud. Ema kuulas meid vaikselt ja tähelepanelikult, lõi lõpuks käega, tõusis aegamisi toolilt ja rääkis oma voodi poole minnes:

„Noh, aitab juba, jakuudid! Jahvatate siin igasuguseid jutte. Näeme unes veel ahma*!"

Jahil käisime vabal ajal. Mina siis, kui ei olnud koolitunde, Saša — puhkeajal valvekordade vahel. Temal oli hea: ööpäeva valvab ja on kaks päeva vaba kasakas!

* *Ahm e. kaljukass* — taiga- ja tundravööndis levinud suur kärplane. *(Tõlk.)*

Vend ei olnud selline jahimees, kes läheb jahile, et võimalikult rohkem padruneid tühjaks põmmutada ja ulukeid tappa. Ma võisin rohkem kui üks kord näha, kuidas Saša näiteks sügisese tedrejahi ajal, selle asemel et tulistada rohust üleslendavate raskete lindude pihta, äkki püssi õlale riputas ja märkmikku välja võttes midagi üles kirjutama hakkas. Osutus, et ta loendas, kui palju noori linde on tedre pesakonnas ning kui palju neist isaseid ja emaseid. Talvel, avastanud jänese, läks vend teinekord selle jälgi mööda vastassuunas. Teda ei huvitanud mitte see, kuhu jänes praegu jooksis ja kus teda võib leida, vaid kust ta tuli ja mida ta tegi tund või kaks tagasi.

Aleksandr oli kirglik loodusevaatleja ja tema mõjul sai järk-järgult minustki kodukootud naturalist.

Kui lõpetasin keskkooli, kerkis mu ette raske küsimus: mida edasi teha?

Vend nõudis, et ma saaksin kõrgema hariduse. Ka ma ise ei olnud kõrgemasse õppeasutusse astumise vastu, aga küsimus oli selles — missugusesse.

Ma unistasin saada metsloomade ja -lindude eriteadlaseks ning nende elu looduses tundma õppida.

Selleks ajaks olin ma läbi lugenud hulga häid raamatuid looduse, selle kaitse ja õige jahikorralduse kohta. Raamatutest sain teada, et on olemas eriline teadus — jahindusteadus. Sain teada ka, et meie maal on sündimas uus loomakasvatusharu — karusloomakasvatus, s. o. mitmesuguste kallihinnaliste karusnahaloomade, keda looduses on vähe säilinud, aretamine vangipõlves.

Mulle sai tee selgeks.

Ent kui olin hankinud kõrgemate õppeasutuste nimestiku, sattusin segadusse. Osutus, et meil oli neid väga palju ja väga mitmesuguste erialadega. Oli selliseidki, millest ma varem polnud üldse kuulnud. Aga just seda, mida mulle tarvis oli — jahindusteaduse või karusloomakasvatuse instituuti, ei olnud nimestikes märgitud! See viis mind kimbatusse.

Vend Saša rääkis mulle midagi ülikooli kohta, nagu pidavat seal õpetatama teadusi ka jahimajanduse alal, kuid täpsemalt ei teadnud temagi midagi. Peale selle hirmutas ülikool mind millegipärast. Mulle näis, et see on väga tähtis ja range asutus. Sinna võetakse vististi valitud poisse ja rohkem ikka linnast, arenenumaid. Kui-

das siis minusugune mats võiks ülikooli tikkuda! Ja ma jätsin teatmikus otsustavalt kõik ülikoolid vahele.

Jäin peatuma ühel ahvatleva nimetusega instituudil — „zootehnilisel".

„Ahhaa," mõtlesin, „„zoo" — see tähendab: loomad. Noh, sinna ilmselt tulebki avaldus saata!"

Kui ma pöördusin nõu saamiseks meie loodusloõpetaja poole, kiitis see minu valiku täiesti heaks.

Ma ei hakka jutustama, kuidas ma sõitsin Moskvasse ja kuidas see mind hämmastas oma suuruse, inimmassi ja tänavakäraga, või kuidas ma sooritasin sisseastumiseksamid zootehnilisse instituuti ja kuidas mul oli algul hirm, aga pärast tundsin rõõmu mõtte üle, et ma pole nüüd enam lihtsalt poisike Seližari metsakolkast, vaid Moskva kõrgema õppeasutuse üliõpilane!

Pariselt toibusin ma ja sain orienteerumisvõime tagasi alles oma esimese üliõpilastalve keskel. Siis mõistsin, et kuigi meil oli „zoo"-instituut, polnud sellel metsloomadega siiski tegemist. See valmistas ette zootehnikuid hobusekasvatuse, veisekasvatuse, seakasvatuse ja lambakasvatuse alal — ole lahke, vali endale ükskõik milline meelepärane „kasvatus", ainult mitte „karusloomakasvatus". Sellist osakonda instituudis polnud.

Pärast pikka mõtlemist valisin ma hobusekasvatuse ja hakkasin rahunema, püüdes unustada oma unistusi jahindusteadustest. Nõnda olekski minust peaaegu hobusekasvataja saanud. Siis aga, kui ma läksin juba kolmandale kursusele, muutus äkki kõik.

Algul liikus kuuldus, et meie instituudis organiseeritakse uus teaduskond, kus hakatakse õppima küüliku- ja karusloomakasvatust. See kuuldus osutus õigeks — peagi hakati kirja panema üliõpilasi, kes soovisid uude teaduskonda üle minna. Ma registreerisin end esimeste hulgas. Aga mõni päev hiljem teatati meile, et karusloomakasvatuse jaoks ei tule mitte teaduskond, vaid terve iseseisev instituut ja selles on jahindusteaduse osakond.

Ma ei julgenud uskuda: see oli ju minu ammuse unistuse täituminel Meile näidati valitsuse määrust uue instituudi kohta ja seal kõneldi sellest, kui suur tähtsus on jahipidamisel ja karusnahkade varumisel meie riigi jaoks ning kui palju on tarvis spetsialiste, et maa jahimajandust uuel viisil ümber korraldada.

Näete siis, kuidas asjalood kujunesid!

Uus instituut organiseerus kiiresti.

Üliõpilasi kogunes rohkem, kui oli oodatud — meile tulid üle mitmed agronoomid. Poisse ei heidutanud, et ülemineku uude õppeasutusse tuli neil kursuse võrra tagasi minna. Meid zootehnikuid jäeti samale kursusele ja me olime selle üle erakordselt uhked.

Varsti oli meil olemas peaaegu kõik, mis õpinguteks vaja: õppejõud ja õppevahendid, puudus ainult tühine asi — hoone. Esialgu leidsime ulualust oma „ema" — zootehnilise instituudi katuse all, kahes-kolmes meile loovutatud auditooriumis. Oli kitsas ja ebamugav. Juhtus, et loenguid tuli läbi viia koridorides, mõnikord aga instituudi aiakeseski, — õnneks saabus juba kevad ja ilmad olid imetoredad.

Kuid me ei olnud kaua kodutud. Meie karusloomakasvatuse-jahindusteaduse instituut sai hoone linnast väljas ja mitte ainult maja, vaid terve majandi — mingi endise krahvi või vürsti Moskva-lähedase mõisa. Mind valiti üliõpilaste poolt selle majandi vastuvõtukomisjoni.

Komisjonis oli peale kahe üliõpilase kaks professorit ja instituudi rektor.

Mäletan, kuidas me väljusime rongist ühes suvituspeatuses ja suundusime jalgsi oma majandi poole. Kõndisime mööda rada läbi suurepärase okaspuumetsa-pargi, mis oli täis kevadist lindude sädistamist. Pikk habemik professor, kellest tagapool veel juttu tuleb, astus hoogsa sammuga, puhkis rahulolevalt ja kordas aina:

„Missugune uhke paik õppepraktika jaoks! Nii mets kui ka linnud — kõik on otse külje all!"

Rektor Ivan Ivanovitš oli rongkäigu lõpus. Ta oli tüsedavõitu ja hingeldas kogu aja, kuid oli samuti väga rahul ja vehkis lõbusasti kaabuga.

Me käisime maha paar kilomeetrit — ja mets nihkus kahele poole laiali. Meie ees ilmus nähtavale suur madal maja. Selle juurest läksid kõrvale kaks kaarjat sammaskäiku nagu käed keha küljest. Maja oli punast värvi, sambad valged, kuid kõik oli juba tublisti luitunud ning omandanud metsistunud ja mahajäetud ilme.

Maja ees, sammastest ümbritsetuna, haigutas suur lohk. Nagu näha, oli siin varem olnud tiik, ümmargune nagu liud. Kivitrepp laskus tiigi äärde, tema ülemise platvormi külgedel seisid kaks lõvi — hirmuäratavad, varblaste poolt reostatud, koonud küljest ära löödud. Elanikke siin

nähtavasti ei olnud. Ainult keegi väike, kollaka jumega vanake ilmus märkamatult kusagilt, seisis pisut aega vaikides meie lähedal ning kadus niisama märkamatult. Maja aknaruudud olid sisse löödud, parkettpõrandad prahti täis, seintel aga õitses ruske hallitus, kattes keerulise hõbedase sugupuu ornamenti. Ühel aknalaual oli jõudnud juba kasvama hakata väike kaseke. Mets tungis peale ja hakkas järk-järgult seda mahajäetud härrastemaja vallutama.

Me käisime kiirustamata uue peavarju läbi. Viibisime kõigis tema juurdeehitistes ja tiibades ning hüljatud kõrvalruumides. Rektor Ivan Ivanovitš vaatas mõisa üle range peremehepilguga. Ta justkui sihtis kõiki neid tube, saale ja koridore ning endale nina alla pomisedes aina kirjutas midagi oma märkmikku. Leidsime ka väikese vanakese korteri. Osutus, et ta elutses võlvitud lae ja ristikujuliste aknakestega endises kodukabelis.

Vanake tutvustas end meile mõisa „komandandina", mis pärast revolutsiooni oli läinud riigi omandusse, kuid polnud siiani veel kellelegi kinnistatud. „Komandant" jutustas meile, et siia on väga vähesed pilku heitnud, hiljuti käisid vaid mingid kunstnikud ja joonistasid vana sammastega härrastemaja. Vanake pidas ka meid juhuslikeks külastajateks. Tuli sellele „komandandile" selgeks teha, et me pole mitte jumal teab kes, vaid uued, seaduslikud peremehed!

Väsinud mõisa ülevaatusest, istusime kivilõvide juures puhkama. Rektor heitis veel kord kõigele pilgu ja lausus peaasjalikult meie, üliõpilaste poole pöördudes:

„Noh, sõbrad! See ongi meie instituut. Ei ole vist paha? Me paneme siin veel asjad käima, küllap näete! Aga milline park on, nägite? Tuleb vaid kõigil tööd teha, oi, tööd tuleb teha! Raha remondi jaoks juba anti. Homme sõidan uuesti siia koos arhitektiga."

Me vaatlesime punast maja nüüd juba armastusega.

Sellest ajast on möödunud palju aastaid ja inimene, kellel on juhust viibida Moskva Karusnahainstituudi territooriumil, arvatavasti ei märkagi vana punast maja. Ta on ära eksinud uute mitmekorruseliste hoonete sekka, kus paiknevad auditooriumid, kabinetid ja üliõpilaste ühiselamud. Aga ka vana maja ennast on uuendatud, kõrgemaks ehitatud ja üle värvitud. Ainult kaarjad kolonnaadid meenutavad instituudi esimesi elupäevi ja meie helget noorust.

INSTITUUDIS

Me õppisime veel Moskvas, kui meile tuli uus professor. Ta köitis meie tähelepanu sellega, et ei sarnanenud üldse teiste professoritega. Rääkis väga lihtsalt, kuid nõnda, et tema poolt öeldu jäi kauaks meelde. Riietus samuti lihtsalt ja hoopiski mitte professori moodi, armastas suitsetada mahorkat ja keeras sellest määratu suuri „plotskeid". Kutsuti seda professorit Pjotr Aleksandrovitšiks, aga perekonnanimi oli tal pisut veider — Tšortogonov. Muide, tema nime- ja isanime kasutati vaid loengutel ning koosolekutel, muidu aga, sõbralikus vestluses, ei kutsutud teda teisiti kui „onu Petjaks". Kust see onu Petja ilmus, ei tea ma seniajani; arvatavasti tuli Moskva noorte loodusesõprade juurest, kellega Tšortogonov palju tegeles. Ta oli juba siis tuntud teadlane ja ületamatu õpetaja.

Me hakkasime Pjotr Aleksandrovitši tema esimesest loengust peale armastama. See loeng ei toimunud mitte just päris tavaliselt. Ilmunud esimest korda instituuti, kõndis Tšortogonov korda kaks läbi koridori ja päris:

„Aga kus siin needsamased kolmanda kursuse jahindusteadlased on?" Leidnud meid üles, küsis ta, kus peab toimuma tema avaloeng.

Meie kohmetusime, eriti mina — kursusevanem: kõik auditooriumid olid kinni ja oodata oleks tulnud vähemalt tund aega, kuni mõni vabaneb. Ma kandsin sellest Tšortogonovile areldi ette, tema ajas oma hallineva habeme kikki ja kuulutas reipalt:

„Tühja kah! Ootama me ei hakka. Tulge minuga, ma tean siin ligidal üht toredat auditooriumi!" Ja ta viis meid . . . Novinski bulvarile. Oli tollal Moskvas selline vana varjuline park Sadovajā keskosas ja just zootehnilise instituudi vastas.

Üliõpilased sammusid Tšortogonovi järel naeru tagasi hoides ja valvsaks muutudes. Linnabulvaril ei olnud meile veel keegi loengut pidanud.

Professor leidis vaikse paigakese äärmisel inimtühjal puiesteel, ja olles ise mõned pargipingid kokku nihutanud, käskis meid istuda. Mu pinginaaber Petka Lapšin, meie tuntud naljahammas, kirjutas endale vihikusse: „Bulvariloeng nr. 1". Aga kui ma kümne minuti pärast uuesti

Petka vihikusse piilusin, siis nägin, et „bulvari" oli hoolikalt läbi kriipsutatud.

Millest siis rääkis Pjotr Aleksandrovitš sellel loengul? Ta ei rääkinud mitte niipalju ise, kui küsitles meid, meie aga vastasime talle oma häbiks väga viletsasti. Kogu jutuajamine puudutas pisikest linnukest — sootihast, kes hüples meie pea kohal pärnaokstel.

Mis temas siis erilist on? Välimuselt on linnuke küllaltki silmapaistmatu, korralikult laulda ei oska, nagu mingi „tuhkatriinu" looduse kirkas hoones. Aga kui meie kasinad teadmised tihase kohta olid ammendatud, hakkas professor ise jutustama ja vestis temast niisuguseid lugusid, et pärast loengut näis see linnuke meile imekauni muinasjutulise tulilinnuna ja tekitas meis enda vastu tõelist austust.

Tundus, et kui tihasega äkki mingi õnnetus oleks juhtunud, oleks igaüks tundnud, et on kaotanud sõbra. Ja tõepoolest, selgus, et see linnuriigi „tuhkatriinu" teeb hiiglasuuri, meile kasulikku tööd. Ta turnib kogu päeva, koidust ehani puuokstel ning tuhnib putukaid otsides läbi iga lehekese ja iga koorepraokese.

Ma teadsin varemgi, et tihased hävitavad kahjulikke putukaid, kuid ei kujutanud ette, millisel hulgal. Nüüd sain teada, et iga sootihasepaar puhastab pesitsusajal iga päev kahjuritest üle kolmekümne puu. Kui meil metsades ja parkides poleks neid linde, kui palju kahjustaksid puid mitmesugused röövikud, põrnikad ja lehetäid — arvake kokku, aednikud!

Ja nii andsid Tšortogonovi loengud, ükskõik missugustest lihtsatest loodusnähtustest ta ka poleks rääkinud, meile alati väga palju uut ja kütkestavat. Tal polnud kombeks mitte ainult jutustada, vaid ta püüdis alati ka näidata seda, millest rääkis.

Kui me kolisime oma Moskva-lähedasse mõisa ja hakkasime end äsja remonditud majas sisse seadma, vallutas Pjotr Aleksandrovitš oma kateedri jaoks otsekohe kolm suuremat ja paremat tuba teisel korrusel. Ühes neist asusime me sisse seadma oma õppe-elavnurka.

Kuu aja pärast vallatlesid meil puurides juba oravad ja elasid kaks sooblit. Need loomakesed ei sattunud meie juurde esimeste seas mitte juhuslikult. Pjotr Aleksandrovitš oli eriti huvitatud sooblitest ja oravatest. Need loomad moodustavad meie maa peamise karusnaharikkuse.

ESSV Merelaevanduse Ministeerium
ALVK „Mereklubi"
RAAMATUKOGU

Oravaid on meil väga palju ja jahimehed varuvad igal aastal sadu tuhandeid oravanahku — halle, suitsukarva, hõbedasi, peaaegu musti — paljusid sorte. Üksik oravanahk on küll odav, aga kui riiklikesse karusnahaladudesse kogunevad terved oravanahkade mäed, muutuvad nad hiiglasuureks väärtuseks.

Meile näidati Moskvas üht taolist ladu. Oli kuum suvepäev, aga kui me hoidlasse astusime, näpistas külm meil kõrvu ja ninna tungis pakasene õhk. Hoidlas on kunstlik pakane, et töötlemata karusnahku kaitsta koide, ülekuivamise ja muude ohtude eest.

Muide, külma ei pannud me peaaegu tähelegi: meie silmad läksid pärani, kui märkasime lugematuid nahku, mis olid spetsiaalsete varnade külge mitme korrusena üles riputatud. Kõndisime kitsaid käike pidi võnkuvate karusnahkadest seinte vahel ning polaarrebaste, rebaste ja oravate sabad kõditasid meil meeldivalt nägu. Oravaid oli kõige rohkem, terve meri õrna tuhkjashõbedast karusnahka.

Ekskursiooni lõpul näidati meile spetsiaalset kambrit. Seal hoiti suurtes mitmekorruselistes seifides kõige kallihinnalisemaid karusnahku: merisaarmaid, kopraid ja parimaid sooblisorte. Iga sooblinahk lebas nummerdatult eraldi karbis.

Sinises vattkombinesoonis elatanud sorteerija võttis karpidest välja mõned sooblid, ja raputanud neid kergelt käes, pani need meie ette lauale. Sooblikarv küütles elava sügavtumeda helgiga ja kumas peene hõbedase kirmega, otsekui härmatisega. Kui silusime nahka käega, voolas karv läbi sõrmede nagu kerge liikuv vedelik, jättes käele imetoreda tunde.

Kui ekskursioon karusnahalattu oli lõppenud, peatus meid saatnud Pjotr Aleksandrovitš väljapääsu juures, tõmbas oma plotskit ja küsis meilt prille välgutades rangelt: „Kas nägite?" ja lisas vastust ootamata rahulolevalt: „Noh, see juba oli midagi!"

Ühes Moskva muuseumis nägin ma maali Ivan Julma aegadest. Sellel on kujutatud, kuidas mingi võõramaine kuningas võtab vastu Moskva suursaadikut. Kuningatrooni ees seisab pikk turske sinises sametkasukas bojaar ja ulatab kuningale mingi asja, mis sarnaneb kuldbrokaadist kokkukeeratud väikese kirikukellaga. „Kella" alt ripnevad välja kohevad loomasabakesed. Habemetu kõrk

kuningas vaatab neid sabakesi halvasti varjatud uudishimuga. Kuldne kell ripub peene siidnööri otsas. Saadikbojaar hoiab seda kahe sõrmega, otsekui näidates, kui kerge on see ebatavaline ese.

Küsitlenud muuseumi ekskursioonijuhti, sain ma teada, et „kirikukell" on kuulus „nelikümmend sooblit": traditsioonilise kingitus, mida noil aegadel meie saadikud viisid välismaistele valitsejatele, kui nad kohtusid nendega, et pidada läbirääkimisi kaubavahetuse ja sõbralike suhete üle. Kingituseks valiti välja nelikümmend parimat sooblinahka, seoti nad kõvasti päidpidi kokku ja kaeti brokaatümbrisega. Kallis ja kaunis kingitus!

Palju sooblei elutses tollal vene metsades ja palju selliseid „neljakümneid" kinkis Moskva heanaaberluse märgiks neile, kes taotlesid tema sõprust. Kuid möödusid sajandid ning läänemaades said kaupmehed oma kuningatest ja hertsogitest jõukamaks. Neil tekkis tahtmine riietuda kuninglikult, kanda sooblinahast mantleid ja kasukaid ning nad hakkasid vene kaupmeestelt ikka rohkem ja rohkem soobleid ostma. Vene kaupmehed aga vahetasid neid tühja-tähja eest Vologda, Uraali ja Siberi jahimeestelt.

Taigaelanikule on malmkatelt vaja, et selles toitu keeta. Mis seal ikka — kaupmees ongi kohall Ta annab jahimehele katla, kuid nõuab, et too annaks selle eest nii palju sooblinahku, kui neid sellesse katlasse mahub! Ja rumal õnnetu evenk või komi tuupiski malmnõu kallihinnalisi karusnahku täis. Ei olnud pääsu — ümberringi sadade verstade ulatuses taiga, selles aga võimutsesid ohjeldamatult kaupmehed-ülesostjad. Nad sõitsid uhkete põdrarakenditega ühest peatuskohast teise, jurtast jurtasse ja laadisid oma nartad täis sooblite, polaarrebaste ja kobrastega.

Kui metsloomi jäi vähemaks ja kalleid karusnahku polnud enam võimalik vahetada malm- ja vaskkatlakeste, kirveste ja püsside vastu, vedasid kaupmehed taigasse piiritust, jootsid jahimehed täis ning jätkasid inimeste ja looduse riisumist veelgi suurejoonelisemalt, veelgi südametumalt. Nõnda läksid raja taha vene karusnaharikkused.

Lõpuks jõudis aeg, mil isegi kõige osavamad jahimehed hakkasid terve jahitalve kohta saama kaks-kolm sooblit. See kallihinnaline vene karusloom oli juba peaaegu hävitatud.

Kui taigasse tulid nõukogude inimesed, keelati sooblijaht ajutiselt paljudes kohtades ja algas spetsiaalsete sooblikaitsealade organiseerimine. Kuid selleks, et meie metsades jälle sigineks soobleid nii palju, kui neid oli näiteks kolm-nelisada aastat tagasi, oleks kulunud väga palju aega. Kuidas siis aidata vaesel hävitatud loomakesel uuesti arvukaks muutuda? Selle küsimuse esitasime endale visalt ja vastuseks kõlasid Tšortogonovi ühel loengul öeldud sõnad: „Meie ülesanne on õppida aretama soobleid puuridesnagu koduloomi."

Tihti ja kaua seisin ma puuri kõrval, kus elasid meie sooblid. Ma vaatasin, kuidas nad kord liikumatult lavatsitel lesivad, kassi moodi kerra tõmbunud, kord iilina oma puuris ringi tormavad.

Varsti hakkasid loomakesed minuga harjuma. Üks nendest hakkas isegi pihust lihatükikesi ja seedripähkleid võtma. Soobel on väga taibukas loom. Vaatad teda ja mõtled: „Kellega ta siis sarnaneb? Pea on justkui karupojal, kere on kassi oma, ainult peenem ja nõtkem, jalad aga on kuidagi isesugused." Ma jälgisin korduvalt, kuidas soobel haarab esikäpaga mitmesuguseid esemeid hoopis paremini kui kass. Noh, aga saba on sooblil oma, eriline — sellist pole kellelgi teisel. Ega siis sabad ilmaaegu tingimata terveks jäeta, kui sooblist tehakse kraesid või muhve. See oleks nagu tõend, et karusnahk on tõesti soobli oma ja mitte järeletehtud.

Ma püüdsin mõista loomakeste käitumise iseärasusi, eeskätt aga nende toitumist tundma õppida. Tõepoolest, millega toita sooblit, kui ta elab puuris?

Me teame ligikaudselt, millest toitub soobel vabaduses, oma koduses taigas. Teada aga saadi seda nii.

Meie teadlased leppisid jahimeestega kokku, et need, niipea kui on soobli tapnud, võtaksid loomakese mao välja ja asetaksid selle formaliinilahuse purki, mis hoiab ära roiskumise. Nii purgid kui ka formaliin viidi spetsiaalselt taigasse jahimajanditesse ning anti usaldusväärsete, asjatundlike jahimeeste kätte. Need sooblimagudega täidetud purgid suundusid seejärel laboratooriumi uurimisele. Teadlased sorteerisid ettevaatlikult toidujäänused, mis magudes leidusid, ja määrasid kindlaks, mida oli soobel söönud enne seda, kui jahimees ta tappis.

Sel teel õnnestus kindlaks teha, et vabaduses toitub soobel väikestest närilistest — hiirtest, uruhiirtest, burunduk-

kidest ja oravatest, püüab väikesi linde ja putukaid. Soobel sööb ka seedripähkleid ja mitmesuguseid marju — pohli, mustikaid ja toomingamarju. Lühidalt, looduses on soobli „laud" väga mitmekesine ja — looma seisukohalt — valitud.

Noh, aga kuidas toita soobleid vangistuses, eriti siis, kui neid on terve farmitäis — tükki kakssada, kolmsada või viissada? Kas on siis võimalik neile hiiri või putukaid varuda?

On tarvis mõelda, millega seda toitu asendada? Muidugi on liha tarvis asendada lihaga, näiteks linnu- ja hiireliha asemel anda veise- või hobuseliha. Pähkleid ja marju polegi tarvis asendada — neid pole raske varuks koguda ja tuua farmi nii palju, kui vajatakse. Peale selle võib proovida sooblitele anda ka selliseid toiduaineid nagu leib, puder ja võib-olla ka keedetud kartulid.

Noh, aga millega asendada putukaid ja kas on üldse tarvilik sellise „delikaatse" roa asendamine? Sellele küsimusele senini vastust ei olnud.

Meile sai selgeks, et karusloomakasvatuses on veel väga palju tundmatut, sellist, mida meil kõigil on tarvis tundma õppida, kindlaks teha ja looduselt välja uurida arvutute katsete ja vaatluste teel.

KARUSLOOMAFARM

Meie pargi kaugemas servas hakati ehitama tõelist õppe-karusloomafarmi.

Umbritseti kõrge taraga suur väli ja sellel hakkasid kerkima imelikud, suurte tüvikoonuste kujulised traatvõrgust ehitised. Seal ehitati puure metsloomade jaoks. Puuride seas kerkis mitu kõrget sihvakat torni, kabiin tipul; nendest tornidest pidid meie karusloomakasvatajad loomade käitumist ning kogu nende omapärast ja veel vähetuntud elu jälgima.

Puuriridade lähedale ehitati hoone. Selles seati üles suured köögipliidid, keedukatlad, plekiga ülelöödud lauad, emaileeritud vannid, suured hakklihamasinad, kaalud — kõik nagu vabrik-köögis. See oligi köök, karusloomade köök — karusloomakasvatajate poolt väga lugupeetud paik. Siin hakati töötlema — keetma, aurutama, kaaluma ja segama — mitmesuguseid söötasid ehk, nagu karus-

loomakasvatajad ütlesid, metsloomade jaoks „ratsioone tegema".

Vaevalt oli karusloomafarmi ehitamine lõpetatud, kui hakkasid veoautodel saabuma ka tema elanikud — mustjad hõberebased, sooblid, nugised, pesukarud ja naaritsad. Nüüd juba oli meil koht, kus vaatlusi läbi viia, katseid teha ja keerukaid karusloomakasvatuse võtteid õppida.

Esimestel päevadel, kui saabunud loomi puuridesse paigutati, tormasime aina ringi ja muudkui askeldasime, unustades tihtipeale hommikueined ja lõunasöögid — polnud üldse aega. Hiljem kulges elu farmis kindla ja mõõduka korra järgi.

Kell seitse hommikul helises kelluke ja karusloomakasvatajad — üliõpilased-praktikandid — kogunesid karusloomade köögi juurde ning said ämbrid järjekordse „ratsiooniga": lihatükikeste, pudru või mingi keerulise seguga. Saanud sööda, rivistusime köögi juurde, seejärel aga suundusime vanem-zootehniku käskluse peale farmi ja läksime seal laiali, igaüks oma puurirea juurde.

Sööt võeti ämbrist suure kulbiga ja jaotati kaussidessekünadesse. Oli tarvis tublisti kätt harjutada, et jaotada sööt loomade vahel ühtlaselt.

Pärast sööda väljajagamist võtsid praktikandid valged „söötmiskitlid" ült ja panid selga sinised „koristuskitlid". Nendes puhastati puure lühikeste luudade ja kühvlikeste abil. Pärast puhastamist toimusid teaduslike katsetega seotud tööd: loomade kaalumine, mõõtmine ja kirjeldamine, mitmesugused ümberpaigutused. Sageli juhtus, et kogenematu üliõpilane sattus sõrmepidi, aga vahel ka kogu labakäega ülesärritatud rebase või pesukaru irevil lõugade vahele. Karusloomafarmides pole kaugeltki kõik loomad taltsad, paljud neist aina ootavad juhust, et hajameelsele praktikandile hambaid külge lüüa.

Mäletan, et oma esimestel praktikapäevadel sain ma eriti vatti kolonokkidelt. Kolonokk on tõhutaoline ruuge Siberi loomake, terane, tige ja vilgas nagu sisalik.

Tavaliselt kaitsesid karusloomakasvatajad käsi hammustuste vastu paksude nahkkinnastega, kuid katsu sa haarata kindaga kolonokki, kui teda on isegi palja käega raske kinni hoida. Ta viskleb sõrmede vahel nagu päikeselaik ja teda justkui poleks sul peos olnudki, ainult mõnest sõrmest tilgub tingimata juba verd: ruuge võllaroog on jõudnud lahti rabeldes siiski salvata.

Veel hullemini pureb naarits. Kui tema oma peente hammastega sõrmest kinni haarab, siis ta seda juba niipea lahti ei lase. Naarits pigistab oma lõualuud niinimetatud „umbhaardes" kokku. Tuleb tema hambad teritatud pulga abil lahku suruda. Nendeks puhkudeks sobib tavaline metallotsikuga pliiats.

Neni kui ma polnud õppinud välkkiire ja täpse liigutusega kolonokki või sooblit kinni võtma, nõnda et põial ja niinetissõrm haarasid korraga loomakest kaelast, olid mu käed pidevalt puretud, joodiga määritud, öösiti aga paistetasid üles ja kirvendasid talumatult.

Iga meie üliõpilane tegi läbi tootmispraktika vaheldumisi kõigis farmi osades. Kord hoolitses ta loomade eest, siis valmistas neile toitu, kord tegi vaatlusi tornist. Karusloomafarmis tulevased spetsialistid mitte üksnes ei õppinud, vaid töötasid ka välja sisekorraeeskirjad tulevaste suurte karusloomasovhooside jaoks.

Meie tohutu suur vana park oli samuti õppepaigaks. Ta erines vähe tõelisest põlismetsast. Igivanad männid vaheldusid siin niisama võimsate kuuskedega. Okaspuukvartalid läksid üle segametsaks, kus süngete kuuselatvade keskel väristasid lehti haavad ja valendasid õrnalt kaseoksad. All, metsa tiheda katte varjus, oli hämar ning lõhnas rõskuse, seente ja sõnajalgade järele. Jalad vajusid siin samblavaipa, radasid peaaegu polnudki — otsekui meie Seližari kuusikutes!

Ka linnud olid siin päris metsa omad: rähnid, puukoristajad, porrid, metsvindid. Tihti võis näha, kuidas koheva ruske pallina hüples oksalt oksale orav. Kuid teda oli raske märgata, kui ta, sirutanud end piki jämedat oksa välja ja varjanud pea, liikumatuks tardus. Kuhu kadus siis loomakese ruske suvine värvus! Tema karv sulas ühte päikesevalgusest üleujutatud männi punaka koorega.

Talvel oli pargis lumel rohkesti jälgi. Seal oli nii hiirte, oravate kui ka lindude omi. Lumi puude all sarnanes raa-

matu lehekülgedega, mis olid mitmete kirjutajate poolt risti ja põiki erinevate käekirjadega ja erinevates „keeltes" täis kirjutatud.

Mulle polnud kõik see uudiseks. Oma kodus olin muidugi jälgi näinud: näiteks hundi, põdra ja isegi karu omi. Tuli lahti harutada ka metsnugise kahekordseid „tikkeid". Kuid juba peale esimest talvist õppust, mille professor Pjotr Aleksandrovitš meiega pargis läbi viis, saime mina ja paljud teisedki üliõpilased aru, kui vähe me veel tegelikult teadsime ja kui kehvalt mõistsime lugeda neid metsloomade ja lindude jäljeridu, mis olid kirjutatud talve lumistele lehekülgedele.

Näiteks metshiire jälgede peen kääruline muster. Ta kulges ühe puu juurest teise juurde, kännu juurest teise kännu juurde ja . . . katkes äkki. Kuhu siis hiir jäi? Ega ta lume alla läinud, nagu see tavaliselt on, või ehk vana kännu pehastunud südamikku roninud?

Ei! Hiir lendas minema õhu kaudu, lendas tiibadel! See pole muinasjutt ja kõik oli siin väga lihtne: hiirekese nabis kinni ja viis ära mingi lind, tõenäoliselt pasknäär või vares. Viis minema, et kusagil jämedal oksatüükal rahulikult ära süüa. Kuid mis siis sundis metshiirt keset päeva lumepinnale lõikava pakase kätte ronima, hülgama oma kindla ja sooja urukese lume all? Sellele polnud hoopiski lihtne vastata. Peamine oli, et siin ei tohtinud midagi juurde mõelda ega oletada, vaid oli vaja teada ja kindlalt teada.

Ma olin ammu märganud, et kui inimene pole milleski küllaldaselt veendunud, siis kasutab ta oma vastuses tingimata sõnu „minu arvates". Näiteks: „See lind on m i n u a r v a t e s rästas", „Žukovka külani on m i n u a r v a t e s nelikümmend kilomeetrit!"

Professor Tšortogonov ei võinud kannatada seda „minu arvates" ja tähendas üliõpilasele eksameil alati:

„Ahaa! Tähendab — teie arvates. Noh, aga kuidas siis tegelikult on?"

Et harvemini sellisesse rumalasse olukorda sattuda, püüdsime vastamiseks valmistuda nii hoolikalt kui võimalik. Juhtus, et istusid instituudi raamatukogus kolm-neli päeva, lugesid mingi hiire või uruhiire kohta läbi kõik mis võimalik, pärast aga roomasid veel päeva või kaks põlvili pargis lund mööda selle hiire jälgedes ning alles

siis läksid professori juurde ja jutustasid veendunult kõigest, mida vaja, ilma sõnadeta „minu arvates".

Me armastasime ja hoidsime oma parki. Ta oli meie õppelaboratoorium. Kevadel kogunes parki palju mitmesuguseid linde: nii neid, kes siia pesitsema asusid, kui ka läbirändajaid — ajutisi külalisi.

Suurem osa meie rändlindudest, eriti väikesed laululinnud, alluvad hämmastavale seaduspärasusele. Olles talvitusid soojal maal, lendavad nad kevadel oma sünnimaale, nimelt sinna, kus nad ise on kunagi munadest välja hautud ja üles kasvanud. Mõned linnud pöörduvad tagasi otse oma vana pesa juurde. Sealjuures tuleb paljudel neist ületada hiiglaslikud, sadade ja tuhandete kilomeetriteni ulatuvad vahemaad. Nad lendavad üle imekaunite metsade, järvede ja kohtade, mis ei ole põrmugi halvemad nende sünnipaikadest. Kuid need võõrad, olgugi imekaunid metsatukad, põõsastikud ja jõed ei köida tiivulisi rändureid. Nad tõttavad sünnimaale, ainult oma tõelise kodumaa poole.

Kevadel me tegelesime pargis ornitoloogiaga. Meid õpetati linde esimesest pilgust ära tundma — nende lennu, sulestiku ja häälitsuste järgi, mitte aga ainult määramisraamatu järgi, mis aitas määrata vaid püütud või tapetud lindu. Me püüdsime õppida linde määrama eriti nende häälte, laulu, piiksumise ja laksutamise järgi, et neid oleks võimalik loendada nii paksus metsas kui ka öösel, linde endid nägemata. See oli raske, kuid kütkestav asi. Meid abistas Pjotr Aleksandrovitš. Ta oskas imeosavasti jäljendada mitmesuguseid linde vilistamise ja keele laksutamisega või omatehtud vilekeste, piiksutite ja peibutite abil.

Me tegime pargis vaatlusi nii hommikul, päeval kui ka öösel. Eriti meeldisid meile öised õppused, millal me läksime pargi kaugematesse kvartalitesse. Olles kohale jõudnud, istusime maha, püüdsime olla surmvaiksed ja liikumatud ning kuulatasime tähelepanelikult öise metsa hääli, üritades neid meelde jätta, neist aru saada, tunda neis ära kas ärevust või juubeldavat öist laulu.

Naasnud ühiselamusse, pidi igaüks kirjutama välipäevikusse kõigest, mis ta pargis oli kuulnud, ja me võistlesime omavahel oma märkmete täpsuse suhtes. See oli range teaduslik aruanne ja midagi liigset ei tohtinud selles olla. Eriti tuli seal vältida mitmesuguseid luuletustest loetud

kauneid sõnakõlkse, aga selle all — mis seal salata — mõned meie hulgast kannatasid, eriti neiud.

Instituudis õpetati meile paljugi. Oli näiteks eriline aine: karusnaha-kaubatundmine. Oli vaja hästi tunda karusnahkade kvaliteeti, osata määrata nende sorti, vastupidavust ja hinda, et hiljem farmides mitte aretada halva karusnahaga loomi.

Kaubatundmist õpetas professor Kovaljov. See oli lüheldast kasvu mees suure lihava ninaga ja peenikese häälega, alati toimekas, askeldav ja endaga rahul. Kord jutuajamisel Pjotr Aleksandrovitšiga ütles Kovaljov naljatades: „Minu teadus algab seal, kus teie oma lõpeb. Teie tegelete elusa metsaloomaga, mina aga tema maise kestaga." Loengutele tuli Kovaljov alati terve lasu „maiste kestadega" — mitmesuguste nahkadega. Ta õpetas meid hindama karusnaha kvaliteeti lihtsaimal viisil — kompimise abil. Selleks oli tarvis nahka kergelt käega vastukarva siluda, lastes karusnahka läbi sõrmede, kus meie nahk on kõige tundlikum.

Me ei omandanud just kergesti oskust väliste tunnuste järgi kindlaks teha, millisest piirkonnast on üks või teine nahk hangitud.

Eriti vassisime me oravate sorteerimisel. Orav elab peaaegu kõigis meie metsades Läänemerest Ohhoota mereni ja sellel hiiglaslikul alal on tema elutingimused erinevad — kus on kuiv ja kus niiske, kus pauguvad talvel valjud pakased ja kus, vastupidi, on talv väga pehme. Ühes paigas toitub orav talvel seedripähklitest, aga teises lepib puupungadega. Need erinevused mõjuvad loomakese organismile ja tema karusnaha kvaliteedile, selle värvusele, karva pikkusele, tihedusele, pehmusele ja tugevusele.

Karusnahkadega tegelejad eristavad ligi kakskümmend orava geograafilist sorti või, nagu nad ütlevad, „kraasi". Niisamuti sorditakse kraaside järgi soobleid ja rebaseid ning paljusid karusnahaloomi.

Mulle meeldis väga määrata karusnaha kvaliteeti mikroskoobi abil. Nahast võetud tibatillukesed proovitükid teevad läbi keerulise töötlemise, enne kui satuvad mikroskoobi objektiivi alla. Karvakesed näivad tugeva suurenduse puhul mingite varjestatud telefonikaabli tükkidena. Karva sees on hele kanal, väljaspool tugev läikiv sarvkest.

Mõnikord võib näha, et see kest on kohati rikutud ja kogu karv paistab hambulisena. Selline kulunud karvkate on loomadel, kes ei ole tapetud õigel ajal, vaid enne karvavahetust, ja selline nahk ei jää pärast töötlemist vastupidavaks.

Meie õppisime, aga aeg läks, ja mida rohkem me ametis olime, seda kiiremini ta lendas.

Liginesid üliõpilastele pidulikud ja ärevad päevad — rikklike lõpueksamite päevad.

PETTUMUS

Valmistusin pärast instituudi lõpetamist töötama jahinduse alal kusagil Kaug-Idas, Siberis või Altais, ühesõnaga — taigas. Eriti veetles mind millegipärast Altai — vähetallatud radade, tormakate mägiojade ja põliste küttide maa.

Peaaegu aasta enne lõpueksameid hakkasin endale „taigavarustust" soetama. Ostsin pikad jahimehesaapad, seljakoti ja lihtsa taskukompassi. Oli tarvis muretseda veel fotoaparaat, binokkel ja taskukell, kuid selleks ei jätkunud mul raha.

Lõpetajaid oli kõigest kaksteist inimest — nõukogude karusloomakasvatajate-jahindusteadlaste esimene lend oli väike. Peaaegu kõik meie lõpetajad valmistusid nagu minagi sõitma taigasse ja põlismetsadesse ning mitte lihtsalt kuhugi, vaid Primorjesse, Kamtšatkale ja Kaug-Põhja.

Selliseid paiku nagu Uraal ja Kaukaasia loeti meil liiga tavalisteks ja „läbikammituteks", aga eelkõige liiga lähedasteks. „Mõtelda," rääkisime, „mingi tuhat või poolteist tuhat kilomeetrit Moskvast ning veel kiirrongil paigast paika, ja pole sul mingeid põhjapõdra- või koerarakendeid."

Mõned lõpetajatest pidid naasma oma kaugele sünnimaale, oma rahva juurde, kes oli neid Moskvasse õppima saatnud. Üks nendest oli minu sõber Petja Murujev — burjaat Baikali-tagusest. Ta ei kujutlenud oma edasist elu ja tööd kusagil mujal kui vaid koduaimakis Barguzinis. Minuga vesteldes meenutas Petja tihti oma jääkülma Baikalit. Sealjuures sulgusid tema pilusilmad, laiale näole aga valgus mingi eriline, mõtlik ja õnnelik naeratus.

Kõigist kaugemale tahtis peale lõpetamist sõita Lelja

Lukina. Ta oli varem Moskva loomaaia noorte bioloogide ringi liige ja sai kuulsaks sellega, et harjutas enesega mitu hunti, harjutas sedavõrd, et viis neid keti otsas Moskva tänavatele nagu toakoerakesi. Me kutsusime Leljat väikese kasvu, täidluse ja uskumatu liikuvuse tõttu „kakukeseks".

Lukinat ei huvitanud enam hundid, vaid haruldane karusloom — merisaarmas, keda karusnahkadega tegelejad tavaliselt kalaaniks või kamtšatka kopraks nimetavad. See peaaegu hävinenud loom, kes annab erakordselt ilusat ja vastupidavat karusnahka, oli tühisel hulgal säilinud Vaikse ookeani põhjaosa avarustesse eksinud Komandorisaartel. Sinna, maailma äärele ja meie maa kaugeimasse nurka valmistuski julge Lelja sõitma viieks-kuueks aastaks, et tundma õppida merisaarma elu ja leida meetod tema kasvatamiseks puuritingimustes.

Nõnda me unistasime kaugetest paikadest, puhtast ja sõidujälgedeta lumest, lõketest puutumatust metsast ning tööst uute inimeste seas. Ent me mõistsime ka ise, et meie töölemääramine ei sõltu mitte niivõrd meie soovidest, kuivõrd lõpetajate jaotamise erikomisjoni otsusest. Selline komisjon oli juba määratud ja kogus mitmesugustelt asutustelt avaldusi spetsialistide saamiseks. Asutusi aga oli palju: Karusnahakoondis, Põhjakomitee, Jahindusvalitsus, mitmed uued karusloomasovhoosid — kohti oli rohkem kui meid, lõpetajaid.

Meie naljahammas ja kõiketeadja Petka Lapšin tormas kord auditooriumi, kus me iseseisvalt eksamiteks valmistusime ja, roninud kateedrisse, hüüdis: „Poisid! Viimased uudised! Me oleme ülidefitsiitne kaup. Meid hakatakse välja jagama kaartide järgi!"

Petka tirisime kateedrist muidugi alla ja jätkasime oma tegevust, ent paljud jäid sügavalt mõttesse, sealhulgas ka mina. „Kuidas siis nii," mõtlesin, „kas ma tõesti ei saa oma rohelist Altaid näha?"

Nii see muide kujuneski.

Mõni päev pärast viimase eksami sooritamist anti meile pidulikult kätte diplomid: kaksteist uhiuut raamatukest sinises köites ja kuldsete pealkirjadega, järgmisel päeval aga kutsuti kõiki rektori juurde.

„Läheb lahti!" mõtlesin ja mulle meenusid Petka Lapšini „kaardid".

Määratud päeval tulin ma rektori kabineti juurde tundi

poolteist varem kui tarvis ja mõtlesin, et tulen esimesena. Või veel! Peaaegu kõik olid juba siin. Näod kõigil tõsised ja valvsad.

Petka Lapšin kavatses lasta käiku ühe oma järjekordse naljа, kuid sai kohe nina pihta, jäi vaikseks ja istus nukralt nurka. Otsustatakse ju kohe meie kõigi saatus: kuhu keegi sõidab ja kelleks saab!

Minutid venisid tüütult ja lõpuks ikkagi, kui kabineti uks avanes ja pidulikult riietatud Ivan Ivanovitš palus viisaka kummardusega meid sisse tulla, me jahmusime: „Kuidas, juba?!"

Kabinetti valgusime kõik korraga ja võtsime ärevil olles pika laua ääres istet. Märkasin muide, et igaüks püüdis istuda võimalikult kaugele laua sellest otsast, mis oli vastu teist, „juhatuse" lauda. Rektor vaatas meid mõistvalt ja tema silmis helkles teesklematu soojus.

Peale Ivan Ivanovitši istusid rektorilaua taga kolm tundmatut vanemat meest ja neiu — meie rajooni komsomolikomitee sekretär.

Hariduse Rahvakomissariaadi esindaja, pikk kuivetu mees, tõusis ja peaaegu kordas seda, mida me olime kuulnud juba lõpuõhtul rektorilt. Ta rääkis, et me olevat esimesed nõukogude koolkonna karusloomakasvatajad ja jahindusteadlased, et meie ees on määratu tööpõld, et meid on esialgu väga vähe . . . ja nii edasi ja muud sellist. Aga seejärel tuli peamine. Meid kutsuti järgemööda välja, anti üle suunamisleht, suruti kätt, sooviti edu, meie aga . . . võtsime kõik selle kuulekalt ja sõnatult vastu ning läksime oma kohale tagasi.

Ainuüksi Pjotr Murujev ning veel kaks jakuuti said lähetuse sinna, kuhu nad tahtsid — oma sünnimaale. Kuid ülejäänud . . . Lelja Lukina sõidab kaugete Komandorisaarte asemel tööle esimesse karuslooma-katsesovhoosi, kõigest neljakümne kilomeetri kaugusele Moskvast. Petja Lapšin sai Kaug-Põhja asemel zootehniku ameti meie oma karuslooma-õppefarmis. Minuga aga juhtus midagi hoopis ettenähtamatut. Mind määrati otse . . . Moskvasse, Zamoskvoretšje linnaossa, äsja organiseeritud karusloomakasvatuse ja jahimajanduse teadusliku uurimise instituuti.

Kordan, et töölesuunamiskirju saades me kõik vaikisime, ehkki paljudel kerkis hingepõhjas protest ja kibe meelehärm selle üle, et nii lootusetult purunesid unistused, mida igaüks oli hellitanud pikki õpingukuid ja -aastaid.

Nagu näha, oli meie üliõpilasdistsipliin veel tugev ning see ei lubanud meil oma rahulolematust otsekohe avaldada ja sealsamas rektori kabinetis kära tõsta.

Ükshaaval, üksteisele otsa vaatamata, väljusime kabinetist. Ent seal, ukse taga, kogunesime harjumuse järgi jälle tihedasse ringi ja hakkasime lõpuks käratsema, avaldades üksteisele oma pettumust. Kõigil hakkas sellest kergem. Uuesti elustus kollektiivi tahe ja me otsustasime:

„Protesteerime!"

Kuid kellest alustada? Kas Ivan Ivanovitšist? Me teadsime, et see on kasutu. Ehkki rektor vaatab meid niiskete isalike silmadega, on ta kõigutamatu. Ning tema võimuses polegi enam meie suunamiskirju muuta.

Ent seal komisjonis oli ju tuttav neiu Nadja Avdejeva — komsomolisekretär! Otsustati teda oodata ja kogu kollektiiviga „masseerida". Nii tegimegi. Nadja kuulas pikka aega ja kannatlikult meie hüüdeid:

„Me tahame tõelist tööd!"

„Ääremaadele!"

„Milleks meid õpetati?!"

Kuulas, kuulas, seejärel aga lõi käega ja puhkes naerma:

„Oh teid küll, seltsimehed spetsialistid! Mitte midagi te ei taipa. Läheme parem parki ja vestleme!"

Ning meie armas vana park võttis meid uuesti vastu ja varjas oma õdusa rohelusega. Istusime rohule ja kõnelesime Avdejevaga kaua. Muide, jutuajamine puudutas kõige vähem meie suunamiskirju. Avdejeva küsis meilt, kuidas me õppisime, tundis huvi meie perekonnaliikmete — vanemate, õdede ja vendade vastu. Alles seejärel hakkas Nadja rääkima meie erialast ja eelseisvast tööst. Kuid ta ei rääkinud sellest mitte nõnda, nagu olid paljudel puhkudel korranud meie õppejõud, vaid kuidagi uudselt, omamoodi, ja kinnitas lõpuks veendunult, et need tööd, mis nüüd meie hoolde usaldatakse, ongi kõige tarvilikumad.

Meid ümber veenda oli raske, kuid me pidasime Avdejevast lugu ja lakkasime vaidlemast. Peamine aga — me mõistsime, et peale nende tööstisõnade ta meid millegi muuga aidata ei saanud. Komsomoli rajoonikomitee pole võimeline muutma riikliku komisjoni otsust.

Jutuajamine lõppes sellega, et tirisime Avdejeva sööklasse koos meiega lõunastama. Näib, et see oli meie viimane üliõpilaslõuna.

Järgmisel päeval sõitsin ma Moskvasse, diplom ja lähetus taskus. Varsti olin Zamoskvoretšje linnaosas, uue neljakordse maja trepikoja ees. Uksel oli klaastahvlike, sellele aga suurte kuldtähtedega kirjutatud: ÜKJTUI. Ma hakkasin nimetust dešifreerima: Üleliiduline... Karusnahk... Jahipidamine... Teaduslik... Tuli välja midagi seosetut ja ma pöörasin pilgu sildilt kõrvale.

Tänaval valitses keskpäevane suvine leitsak, minul aga oli justkui külm. Mida see siis tähendab, ega ma ometi kardaj

Viskasin pooliku paberossi minema ja tõmbasin ägedalt trepikoja raske ukse lahti. Tõusin kolmandale korrusele, sammusin läbi tubade — esimese, teise, kolmanda —, kõik nad olid tühjad. Ainult ühes seadsid töölised paika hiiglasuurt rohmakat kappi. Lõhnas värvi ja värske lubja järele. Lõpuks nägin, et neljandas või viiendas toas istusid inimesed laudade taga ja kirjutasid. Ereruugete juustega neiu vaatas mulle rangelt otsa ja küsis: „Kelle juurde teie tahate minna, seltsimees?"

Ma ei teadnud, mida vastata, ja „punapea" üle teadmata põhjusel vihastudes pahvatasin:

„Teie juurde!"

„Minu juurde?" kergitas neiu imestunult kulme.

„Jah! Ma olen teie uus kaastööline, siin on mu lähetus!"

„Ah, nõndaks..."

Ruttu püsti tõusnud, viis neiu mu väikese ukse juurde, millel oli sildike pealkirjaga „Direktor".

Tagasihoidlik, mitte veel vana, korrapärase habeme ja terava pilguga mees võttis punapäise neiu käest minu lähetuse, vaatas seda põgusalt ja, sirutanud mulle käe, palus istuda. Ma vajusin sügavasse pehmesse tugitooli ja tundsin end äärmiselt abituna.

Direktor päris minult kaua ja üksikasjaliselt mitmesuguseid pisiasju ja nähtavasti jäi minuga rahule. Selline ülekuulamine tõõtas mind peagi, mul tekkis vastupandamatu soov pääseda tänavale, värske õhu kätte. Kasutades pausi jutuajamises, pärisin lõpuks:

„Millist tööd te mulle siin annate?"

„Ma mõtlesin teid kasutada teadusliku sekretärina."

Minuni ei jõudnud otsekohe nende sõnade tähendus, seejärel aga purskus kogu ülekeev ja vaevaga mahasurutud kibestumus järsku välja.

„Teadusliku sekretärina?... Konutada paberite kohal!"

Ei mäleta praegu enam, mida ma just täpselt direktorile

seletasin, olles tugitoolist üles karanud ja mööda kabinetti edasi-tagasi käies. Direktor, ainuüksi silmadega naeratades ja tooni muutmata, jätkas vestlust. Mäletan ainult tema sõnu, mis olid öeldud eriti rõhutatult:

„Noormees! Sellel kohal töötavad professorid, aga teie, koolipingist tulnu, ei taha! Saage ometi aru: mitte lihtsalt sekretär, vaid teaduslik, tea-dus-lik!"

Oma väidete varu ära kulutanud, hakkas ta neid otsast peale kordama ja lõpuks teatas mulle otsekui saladuskatte all:

„Me anname teile toa uues majas. Mõistate: toa Moskvas. M o s k v a s!" Ja ajas seejuures nimetissõrme paljutähendavalt püsti.

Kui leebe direktor minuga ka ei olnud, mõistsin ma, et tema otsus teha minust teaduslik sekretär on kindel ja muutmatu, kuidas ma ka poleks tõrkunud. Pea norus, väljusin ma oma uuest instituudist ja vaatasin veel kord raevukalt silti totra sõnaga „ÜKJTUI".

„Mis pagan see siis on!" mõtlesin. „Justkui oleksid nad kõik — nii instituudi juhtkond ja komisjon kui ka see direktor siin — ühes asjas kokku rääkinud: kiskuda meid eemale elavate olevuste ja looduse juurest. Ajada meist välja igasugune armastus äsja omandatud eriala vastu!"

Mulle oli kõik ükstapuha ja mul ei olnud aimugi, kuhu veel võiks minna. Mäletan, et peatusin Moskva jõe kaldapealsel ja jäin kivirinnatisele nõjatudes üksisilmi aeglaselt voolavat vett vahtima. Peas tärkas ja hakkas küpsema mõte: jätta kõik, diplomi, kutse ja ÜKJTUI enese peale käega lüüa ning . . . sõita koju, sõita hoopis minema! „Leian," mõlgutasin, „seal endale mingi töö, noh, hakkan kas või raudteel kaalujaks või kontoriametnikuks, elan vaikselt, vabal ajal aga kolan püssiga kodumetsi mööda nagu ennegi."

Aga kuidas ema mind vastu võtab?

Rohekas jõevees viirastusid mulle tema kallid heledad, pisaraid täisvalgunud silmad. Ema tõenäoliselt vangutab pead ja . . . pöördub vaikselt kõrvale.

Aga vend Aleksandr? Tema kihutab mu majast lihtsalt välja! Võib-olla hüüab koguni järele: „Kasi minema, desertöör!"

Ja tõesti, mu mõtted olid jõledad, desertööri omad. Ma olen riigile palju võlgu — ta on mind õpetanud ja inimeseks teinud, mina aga tahan jalga lasta?!

Tõstsin pea. Otse minu ees kõrgus Kreml kogu oma ülevuses ja ranges ilus. Õhtupäike lõõskas tema iidsete kupliite kullal: näis, nagu põleksid seal võimsad majakad, mis kunagi ei tuhmu. Suure linna varjud paindusid Kremli müüride juures.

Miski hakkas rinnas põksuma. Meel läks tekkinud erutusest rõõmsaks ja hardaks. Oleksin tahtnud valjusti hüüda: „Ma hakkan, hakkan sind teenima, mu isamaa, milliseid vigu ka ei teeks need, kellele sa usaldasid minu väikese saatuse käsutamise!"

Eemaldunud kaldarinnatisest, hakkasin ma kiiresti sammuma, ajades selja sirgu ja naeratades. Ma möödusin ühest risttänavast teise järel. Moskva aga võttis mind vastu oma pehme õhtuse kõminaga ja päeva jooksul päikesest kõetud kivide kuumusega.

Märkamatult sattusin tuttava maja ette. Läksin sinna sisse ja peatusin ühel trepiplatvormil. Minu ees oli professor Tsortogonovi, meie lemmikõpetaja korter.

Hämmastav tuba oli see. Pikk ja kitsas, ühe suure ruudukujulise aknaga. Üks pikisein oli üleni kaarte, tabeleid ja mitmesuguseid ekspeditsioonivarustuse esemeid täis riputatud. Seal oli nii binokleid, fotoaparaate kui ka püsse. Päris lae all rippus täispuhutav kummipaat. Piki vastasseina laius professori töölaud. Too oli tehtud eritellimuse järgi — mitte laud, vaid terve platvorm! See oli rangelt osadeks jaotatud. Ühe peal peremees kirjutas — siin seisis tindipotialus ja lebasid paberid. Naaberpiirkonnas seisis mikroskoop ja kõik, mis sellega töötamiseks vaja, edasi — vahendid väikeste loomade prepareerimiseks, veel kaugemal aga, päris toa lõpus — midagi tehnilise kiirabi töökoja taolist: seal lebasid näpitstangid, viilid, haamrikesed ja laua külge kruvitud väikesed kruustangid. Kõik oli siiski täiesti korras ja puhas. Laua kohal laiutasid mitmekordsed riiulid raamatutega. Neile mahtus korralik raamatukogu, raamatud olid aga valitud sellised, mida ei leia naljalt ka linna keskraamatukogus.

Pjotr Aleksandrovitš embas mind õlgadest ja pani toolile istuma.

„Nii-nii! Tähendab — sekretär? Teaduslik? Noh, mis siis ikka, pole viga, pole viga! Muide, ma pole nõus, ei, pole nõus! Pabereid krabistada — see on, vennas, vanakeste tegevus, mitte aga selliste jaoks nagu sina. Noh, aga pole viga, ära noruta: küllap see asi laheneb!"

Professori sõnades üllatas mind meeldivalt see, et ta mind sinatas. Nii pöördus Pjotr Aleksandrovitš vaid oma ammuste ja lemmikõpilaste poole. Tähendab, et mu rahutud jalad ei kandnud mind asjata siia.

„Meie kallis onu Petja!" ja ma embasin professorit tormakalt, tema aga patsutas naerdes mulle talumehelikult tugeva ja karmi pihuga õlale. Kõnelesime kaua, jõime teed, suitsetasime ja rääkisime jälle. Pjotr Aleksandrovitš tegi laia žesti oma raamaturiiulite poole:

„Vaata! Seal on palju sellist, mida taigas ei leia. Tule minu poole sagedamini, loe ja tööta — ma aitan. Aga taigasse jõuad veel minna, sul on kõik ees! Pea meeles: mida rohkem tead, seda kindlamini hakkad hiljem seda taigat mööda sammuma!"

Lühike on suveöö Moskvas. Ei jõudnud me kõigest kõnelda, kui suur aken koidust hahetama lõi ja ilus uus maja tänava vastaspoolel hakkas selgemaid piirjooni võtma. Ma tahtsin lahkuda, kuid Pjotr Aleksandrovitš ei lasknud mind ära ja pani mu magama diivanile oma tuppa. Oh, kui magusasti ma siis uinusin!

TEE ALGUS

Möödus kolm kuud sellest ajast, mil ma hakkasin teadusliku sekretärina töötama. Oli hilissügis. Tõenäoliselt käib juba partide ja hanede massiline läbiränne, mõtlesin, tedrekuked aga kogunevad talisalkadesse ja laskuvad hommikuti vanade kaskede otsa pungi nokkima.

Kuid ma ei näinud midagi taolist ja tundsin sügist vaid sellest, et majast väljudes tuli panna mantel selga ja kalossid jalga, aga kui läksid piki Moskvoretšje silda, tuli nägu vihase tuule eest ära keerata. Tuul puhus visalt põhjast piki jõge ja piitsutas peent vihma vastu silmi.

Ma muutusin peaaegu täiesti linlaseks, ostsin endale isegi viltkaabu ja peened nahkkindad. Ainult ühes asjas ei alistunud ma: loobusin kindlalt kasutamast tramme ja autobusse. Minu korter oli Muldvalli juures, instituut aga Zamoskvoretšjes, ja selle vahemaa — kuus või seitse kilomeetrit — käisin iga päev edasi-tagasi jalgsi maha. Seetõttu tuli tundi poolteist varem voodist tõusta, õhtul aga jõudsin hiljem koju. Kuid selline režiim tuli mulle kasuks.

Oma tööga teadusliku sekretäri ametikohal harjusin

vähehaaval ära. Minu käest käisid läbi mitmesugused plaanid, aruanded, eelarved ja metoodikad ning mul oli tarvis neid „redigeerida", „korrigeerida", „kooskõlastada", kirjutada protokolle teaduslikel istungitel ja nii edasi ja nii edasi.

Soovides kiiremini mingist igavast paberist lahti saada, viskusin ma selle nagu vaenlase kallale, võtsin kokku kogu oma tarkuse — ja sain paberiga väga kiiresti hakkama. See nähtavasti meeldiski mu direktorile, seepärast ei tahtnud ta kuuldagi minu üleviimisest praktilistele töödele karusloomasovhoosi või jahimajandisse.

Karusloomasovhoosides tuli mul siiski viibida. Ma sõitsin sinna oma töö asjus kas midagi „kooskõlastama" või „konsulteerima". Siis kohtusingi oma sõprade-kursusekaaslastega. Need olid minu jaoks pidupäevad. Mitu korda sõitsin meie instituudi karusloomafarmi. Seal peremehetses nüüd Petja Lapšin. Ta tegi tähtsa näo ja, sikutanud mantli peale valge kitli, käis nagu väejuht rebasepuuride vahel. Uus koosseisu üliõpilased vaatasid teda austusega. Avameelselt öeldes, ma kadestasin Petkat veidi.

Eriti meeldisid mulle sõidud karuslooma-katsesovhoosi. See paiknes toredas kuusikus, kaugel suvituskohtadest ja raudteedest. Lähimast jaamast tuli veel sõita autobussiga või käia jalgsi kilomeetrit kaksteist. Ma eelistasin viimast liikumisviisi. Uhke, eks ole: lähed piki tasast noolsirget teed, ümberringi aga põllud, metsatukad ja lõpuks tõeline vana mets. Sellest hakkavad peagi paistma karusloomasovhoosi peahoone valged tornikesed. See maja oli ehitatud mingi muinasjutulossi laadis ja sobis väga hästi kokku teda ümbritseva metsaga. Majast eemal olid arvukad puurid ja vaatlustornid. Tuttav pilt!

Siin töötas meie Lelja „Kakuke" ning kui olin lõpetanud toimetused sovhoosi laboratooriumis ja oodanud ära tööpäeva lõpu, läksin alati talle külla. Lelja elas koos oma abilisega — neiuga, kelle Moskva komsomol oli saatnud siia „uut eriala omandama". Mõlemad kostitasid mind teineteise võidu teega, peamiselt aga jutustasid oma toimetustest ja loomadest.

Ma püüdsin karusloomasovhoosi sõita puhkepäeva eel, et seda tervenisti seal veeta. Parimaks puhkuseks oli mulle siirduda farmi ja, kitli selga tõmmanud, jagada hommikust sööta rebastele, vabastades sellest kohustusest kedagi

noortest töölistest. Farmi zootehnik Lelja lubas seda meeleldi.

Siin, puuride keskel unustasin ma oma protokollid ja joobusin vaigusest metsaõhust. Kui selline „puhkepäev" lõppes, tundsin tõsist kurvastust, et ta nii ruttu kadus, ja jaama poole sammudes heitsin tihti pilke tagasi sovhoosi valge maja ja tornide poole. Teel paistis Lelja abilise sale kuju, kes tavaliselt saatis mind sovhoosi väravani.

Mu aeg oli rangelt planeeritud: kaks õhtut nädalas veetsin professor Tšortogonovi korteris. Tuhnisin tema raamatukogus ja tegin hulga väljakirjutisi haruldastest raamatutest. Lugesin Pjotr Aleksandrovitši ekspeditsioonipäevikuid ja tema mustandaruandeid. Nende järgi ma nägin, kuidas olid sündinud professori tähelepanuväärsed raamatud loomadest, nende suhetest omavahel, taimeriigiga ja elutu loodusega.

Pjotr Aleksandrovitši märkmed paistsid silma lakoonilise, kuid äärmiselt väljendusrikka keele poolest. Ma püüdsin saavutada seda kõrget meisterlikkust — paberil oma mõtteid ja vaatlusi edasi anda.

Onu Petja ise istus sel ajal tavaliselt sama laua taga lihtsas koduses pluusis ja töötas raamatu või käsikirja kohale kummardudes. Ma püüdsin professorit mitte segada ning vaid harva piilusin ja imetlesin vargsi teda, väsimatut ja tarka töömeest.

Lõpuks saabus hetk, mil Pjotr Aleksandrovitš pani töö hoolikalt kokku, sirutas end tooli seljatoe vastu ja nihutas ligemale kastikese tubakaga. Ma teadsin, et nüüd alustab ta minuga ruttamatut vestlust, vestlust, mis kestab üle südaöö.

Kui oleksin saanud tollal sõna-sõnalt kõik need vestlused üles kirjutada — missugune tore ja köitev raamat sellest oleks tulnud! Mulle näis, nagu õpiksin uuesti instituudis, ainult sellises, kuhu ei saa kaugeltki mitte igaüks astuda.

Talvel saadeti mind komandeeringusse riiklikule koprakaitsealale. See lähetus võib olla oligi minu tõelise töö algus, selle töö, millele ma pühendasin kogu oma edaspidise elu. Algas sellest, et meie juurde instituuti sõitis koprakaitseala direktor. Ta pidas meie direktoriga millegi üle kaua nõu, seejärel aga kutsusid nad mind.

Osutus, et oli vaja koprakaitseala üksikasjaliselt läbi

murida ja koostada kõigi tema kõlvikute kirjeldus teadusliku ülevaate jaoks.

Mulle tehti ülesandeks kirjeldada, kuidas on looduskaitsealal levinud mitmesugused metsloomad ja linnud. Vist kuu esimest korda vaatasin oma ülemusele tunnustavalt, peaaegu õrnusega otsa. Miks ka mitte — ta andis mulle võimaluse peaaegu terve kuu elada looduskaitsealal, käia, sõita ja ise loodusevaatlusi teha, hiljem aga samuti ise kõigest sellest kirjutada!

Paiku end kiiresti valmis. Nüüd läkski mul lõpuks vaja mu „taigavarustust" — säärsaapaid, seljakotti ja välitaskut. Looduskaitseala direktor ostis kaks rongipiletit ja öö läidis meid juba teelt.

KOPRAKAITSEALAL

Looduskaitseala direktor Ivan Vassiljevitš osutus väga lihtsaks ja heatujuliseks inimeseks. Ta palus mind, et ma tema „poistega" tublisti tegeleksin. Neil olevat meeldiv ja kasulik Moskva spetsialistilt mõndagi õppida, seda enam, et oma teaduslikke töötajaid looduskaitsealal sellal veel polnud.

„Poisteks" nimetas Ivan Vassiljevitš looduskaitseala vaatlejaid, kes valvasid seda ja tegid loodusevaatlusi. Enamasti olid need juba vanemad inimesed kohalike jahimeeste seast. Oskuse vaadelda ja teadusele vajalikke andmeid üles märkida omandasid nad praktikast, looduskaitsealal töötatud aastate vältel.

Mõistagi lubasin ma Ivan Vassiljevitšile „poistega" tegelda, kuid samas tärkas mul kartus, et suudan neile vähe kasulikku edasi anda. Muidugi hakatakse mind küsitlema esmajoones kobraste kohta, ja pärivad inimesed, kes on neid vaadelnud juba mitu aastat. Mina ise tundsin kopraid rohkem raamatute järgi, aga elusaid olin näinud vaid loomaaias. Siis ma mõistsin, et minu lähetus looduskaitsealale ei ole ainult meeldiv väljasõit loodusesse, vaid ka päris vastutusrikas asi, millega võib vahelegi jääda!

Varahommikul peatus rong jaamas, kust koprakaitsealani olt kõigest seitse kilomeetrit. Kohe, kui me maha astusime, jooksis Ivan Vassiljevitš uurima, kas sõiduk on meile vastu tulnud, kümne minuti pärast aga libises ta otse

platvormi juurde saanil, mille ette oli rakendatud paar tuliseid hobuseid.

Jaamahooned jäid selja taha ja meie saan kihutas põlismändide vahel mööda metsasihti. Hobused traavisid nii, et meie taga tõusis peenike lumi keerisena üles. Ivan Vassiljevitš muheles rahulolevalt ja popsutas oma piipu, puhudes välja pakase käes teravalt lõhnavat tubakasuitsu. Nähtavasti armastas ta saaniga „tuuletiivul" kihutada.

Looduskaitseala keskus asus endises kloostris. Kõige paremates tubades — kloostriülema eluruumides — paiknesid teaduslike materjalide hoidla ja kontor. Direktor elas mingi teise tähtsa kloostritegelase kongis ja samasugust pakkus ta mullegi minu ajutiseks elukohaks looduskaitsealal. Ainus siiajäänud munkadest, kes nüüd töötas kojamehena, lausus minu kongi kohta erilise aupaklikkusega:

„Isake-varahoidja elasid seal!"

Isake-varahoidja, nagu näha, polnud kehvalt elanud. Tema kong koosnes kahest heast toast, millest üks oli kabinet ja teine magamistuba; mulle oli seda liiga palju. Muuseas, ma ei jäänud oma „kongi" peaaegu kunagi üksinda. Minu poole tuli ja istus kaua kord direktor, kord keegi vaatlejate hulgast, tihti astus sisse isegi looduskaitseala raamatupidaja. See oli õhtuti. Päeval aga ei istunud ma kunagi uluall. Oli tarvis läbi käia kogu looduskaitseala, mitte just väike maa-ala, ja mitte ühelgi päeval, koidikust õhtupimeduseni, ei lahkunud ma suuskadest. Kulus ära mu poisipõlve treening laiadel jahimehesuuskadel.

Ekskursioonidel mööda looduskaitseala saatsid mind minu juurde komandeeritud „poisid", kord vana aeglane Ignatjitš, kord noor, peaaegu minuvanune Kuzja Svistunov, aga mõnikord ka mõlemad koos. Neil retkedel mina rohkem vaikisin ja kuulasin vaatlejate jutte. Eriti palju huvitavat kuulsin ma Ignatjitšilt, kes oli juba kaua looduskaitsealal töötanud ja tundis seda nagu oma jahipauna.

Iga päev kohtasime mitmesuguseid metsloomi ja linde. Sageli hirmutasime üles jäneseid ja tetri, nägime rebaseid ja oravaid, märkasime nugiste jälgi. Minu erilist tähelepanu pälvisid hirved, kes olid juba ammu looduskaitsealale toodud ja siia lahti lastud.

Hirvi, kes elasid vabas looduses kesk puutumata metsa, nägin ma esmakordselt oma elus. Esimest kohatud hirve

näitas mulle Kuzja. Ma vahtisin kaua põõsastikku, kuhu vaatlija käega näitas, ja . . . ei näinud midagi peale paljaste oksa. Kuzja sosistas vihaselt mulle kõrva:

„Vaadake ometi, seal ta seisab! Näete — sarved!"

Viimaks ma silmasin seda, mida olin pidanud põõsaharudeks. Need olid suure isahirve sarved. Edasi — nagu metsamatult lahendatud peitepildil — nägin ma ka looma ennast. Kui tore ta oli! Valvsaks muutunud, uhkelt püstiajatud peaga.

Kui me läksime liigemale, sammus hirv aeglaselt piki võõsaserva minema, õige harva meie poole vaadates. Oli näha, et siin, looduskaitsealal, olid loomad harjunud inimest mitte kartma. Tõsi küll, emahirved, keda võis sarvede puudumise järgi eksimatult eristada, käitusid ettevaatlikumalt.

Oli talve keskpaik, sügava lume aeg, ja niipea kui juhtusid suuskadeli maha astuma, vajusid kohe vööni lumme. Raskevõitu oli ka hirvedel endile puutumata lumel teed rajada. Nad käisid väikeste karjadena, kümne-viieteistkümne kaupa, liikusid hanereas üksteise taga ja taljasid endale alatised teed — „karjarajad". Kui mõni hirv või karjast lahku ja läks rajalt kõrvale, tuli tal lumes otsekui „ujuda".

Ükskord ma vaatasin kaua binoklist, kuidas noor emahirv läks üle lummetuisanud metsalagendiku. Tema liigutused olid aeglased ning lumest paistsid ainult pea ja turi. Aurupilv liikus koos loomaga ja oli näha, milliseid jõupingutusi maksis emahirvele see teekond.

Lumerikkal talvel pole hirvedel kerge toitu hankida. Ei ole rohtu ega lehti, ainult paljad põõsaoksad ning samblikuga kaetud puukoor olid nende osaks jäänud. Muide, looduskaitsealal hoolitsesid hirvede talvise toidu eest inimesed. Kord siin, kord seal, metsalagendikel ja -servadel seisid väikesed kuhjad lõhnavat metsaheina. Seda oli metsakaunitaride jaoks spetsiaalselt varutud juba suvel. Hirved tulid nende kuhjakeste äärde sööma ja rajasid lumes nende juurde terved siledaks tallatud teed. Sealsamas kuhjade lähedal leidsime ka hirvede lamamisasemeid — lumme surutud auke, kuhu loomad puhkama olid heitnud.

Talvel muutusid hirvedele väga kardetavaks hundid. Kiskjad ei vajunud nii tugevasti lumme, jõudsid väsinud hirvele kergesti järele ja murdsid selle maha. Eriline

hädaoht ähvardas karjast mahajäänud emaseid ja hirvevasikaid ning esmajoones neid hundid jälitasidki.

Looduskaitseala valve pidas huntidega halastamatut võitlust. Halle röövleid lasti ajujahtidel, varitseti raipe juures, püüti raudadega ja hävitati mürgiga. Hunt on nähtavasti ainus loom, keda kõikjal, ka looduskaitsealadel, loetakse „lindpriiks". Ivan Vassiljevitši ja tema „poiste" auks olgu öeldud, et siin, koprakaitsealal, olid hundid suureks haruldusekс.

Looduskaitseala peamisi ja kõige huvitavamaid asukaid — kopraid — me ei näinud aga kordagi. Talvel istuvad ja lesivad koprad oma soojades urgudes ja kuhilpesades. Kopra kuhilpesa on midagi kuivadest okstest ja koorest puhastatud puutüvede juppidest püstkoja taolist. Selle ehitab kobras ise, ehitab kiirustamata, hoolikalt ja kindlalt. Okste vahele jäänud lõhedesse topib loom jõe põhjast kogutud muda. Hiljem kuivab kõik see päikese ja tuule käes ära, tsementeerub ja tekibki väga vastupidav, üle meetri kõrge ja meetrit viis lai kuplilaadne ehitis. Ükski hunt ei saa sellest jagu, inimene aga, kui ta tahab purustada koprapesa katust, peab end varustama kangiga.

Oma kuhilpesad ehitavad koprad harilikult kännujäänustega suurtele lodumätastele. Kuhilpesa seinad algavad vee alt, kopra poolt uuristatud rõngalaadsest kanalist. Kuhilpesa sees on ruumikas kamber, mille keskel on väike, samuti veerõngaga ümbritsetud ümmargune saareke. Saarekesele on laotatud kuiva heina, kopra hammaste poolt narmasteks kistud peeni oksi ja puulaaste — see ongi peremehe ase: seal ta puhkab ja veedab vingeid talvepäevi. Kuhilpesa sees on mõistagi täiesti pime, kuid selle-eest soe, mugav ja ohutu. Et minna välja päevavalgele, selleks sukeldub kobras oma ringkanalisse kuppelkatuse seina alla, kanalist aga satub veega täidetud urgu, mis on jõega ühenduses ja avaneb sellesse samuti vee all. Katsu pääseda kopra elamusse, kasutades tema oma teed! Selleks on tarvis osata sukelduda ja hinge kinni pidades kaua vee all ujuda, mitte halvemini koprast enesest. Vähe sellest — on tarvis osata veel leida teed veealuste urgude ja käikude hargneva labürindi pilkases pimeduses!

Kobras on näriline ning tema toiduks on mitmesugused rohttaimed, lehed ja puuoksad. Eriti armastab ta närida lehtpuude — haava, paju, lepa ja papli koort.

Talvel on puukoor kopra peamine toit. Et koort hankida,

langetab kobras puid, närides nende tüved oma hiiglasuurte ja tugevate lõikehammastega läbi. Mahalangenud puu tükeldab loom osadeks nagu metsatööline, pärast aga tassib vette ja parvetab oma kuhilpesa juurde. Nii valmistab ta talveks toiduvarusid. Mõnikord kaevavad koprad jõest oma „raielankideni" kitsad kraavid, et neid mööda tüvejuppe parvetada.

Kobrastel on tarvis, et jõgi, milles nad elutsevad, oleks küllalt sügav, peaasi aga, et ta ujutaks metsa laialdaselt üle. Muidu ei jätku loomadel varsti enam kallastel kasvavaid puid ja nad peavad toiduotsingutel siirduma veest eemale. See aga on koprale üheaegselt nii raske kui ka ohtlik — ta on maismaal aeglasevõitu ja kohmakas. Ent koprad oskavad oma asunduste jaoks kohandada ka väikesi ojasid. Nad tõkestavad need tammidega ja tõstavad veetaset; tekib lai vaikne veekogu, mis ujutab üle kaldalähedase metsa — toiduallika.

Kopra tamm ei ole mõistagi kaugeltki mitte sama, mida meie oleme praegu harjunud mõistma selle nimetuse all. See on lihtsalt pikk, puutüvede juppidest korratult kuhjatud hunnik ristipidi jõge. Tüved on laotud läbisegi pori, muda ja vetikatega. Mida tugevam on veesurve, seda rohkem kuhjavad loomad oma tammi mitmesugust materjali ning parandavad pidevalt pori ja okstega auke, mida jõgi uhub.

Kopra esikäpad on ainult pisut halvemini arenenud kui ahvil. Ta saab esivarvastega osavasti mitmesuguseid esemeid haarata ja see abistab looma tema ehitustegevuses väga. Abistavad ka lõikehammaste-peitlitega võimsad lõualuud ja kogu ta suur lihasejõud.

Vana Ignatjitš juhtis mind neli päeva mööda Usmanka jõe laia lammi ja aina näitas lumega kaetud koprakuhilaid.

Näitas ka üht tammi. Usmanka on siinsete kobraste peamine elupaik. Selle üle võis otsustada isegi ilma kuhilpesa nägemata. Tasus vaid vaadata metsa harujõgede kallastel. Paljud puud olid langetatud ja lume alt paistsid kõikjal näritud koorega oksad. Oli näha palju kände, nii vanu kui ka värskeid. Huvitavad kännud olid need. Sellise kännu otsa ei saa istuda — ta ots on terav nagu teritatud pliiats.

Kui kobras puud langetab, ajab ta end tagakäppadele püsti, toetub esikäppadega vastu tüve ja närib ringiratast puitu. Pikkamööda moodustub ümmargune vagu ja puu

seisab nagu pitsklaas peenikese jala otsas. Kobras jätkab tööd, lõigates pakse laaste, jalg peeneneb üha ja ennäe! — imeväike tuulepuhang... ning puu langeb raginal maapinnale. Esimene osa tööst on tehtud ja kobras asub kohe teise osa kallale — närib oksad läbi ja lõikab tüve osadeks. Kopra poolt töödeldud tüvejupid on samuti mõlemast otsast teravad nagu puust voolitud „lehmakesed", millega mängivad maalapsed.

Ma täitsin oma taskud ja pauna kobraste poolt näritud palade — kepikeste ja laastudega. Laastud hämmastasid mind — nad olid otsekui tisleri poolt terava õnarpeitli ja haamri abil löödud. Palju viisin ma tookord Moskvasse neid kopra „elutegevuse jälgi".

Kui koprad poleks kallihinnalised karusloomad, ei tohiks neid, olge lahked, heasse metsa lahti lasta — liiga halastamatult käivad nad puudega ümber. Kuid esimest sorti kopranahk on kallim soobli omast ja pole viga, kui see neljajalgne „tarkpea" langetab lodumetsas kümmekond või kakski haaba.

Looduskaitsealal oli juba suvel püütud kümme kobrast ja neid peeti vangistuses. Loomade jaoks olid ehitatud eraldi asuvad väikesed kinnised jooksuaiad. Igas jooksuaias oli suur tõrs veega ja koerakuuditaoline majake, ainult sissekäik oli sellel tehtud laudadest toru kujuline. Ma seisin tundide kaupa jooksuaedade ees, kuid päeval ronisid koprad väga harva majakestest välja. Neile anti haavaoksi, mida loomad öösiti hoolikalt koorest puhastasid, seejärel aga ladusid oma majakeste peale, nii et need muutusid varsti samasuguste kepihunnikute taoliseks nagu looduslikud koprakuhilad.

KÕIGI REEGLITE KOHASELT

Mu komandeeringuaeg hakkas lõppema ja kurbusega valmistusin ma linna tagasi sõitma. Päev enne minu ärasõitu oli looduskaitsealal kaks sündmust. Esiteks avastati õhtul surnult üks puuris elanud kobrastest, teiseks aga tuli hilisöösel jaamast mees mõlemalt poolt karvases hirvenahkses kasukas, jahipüss õlal. See inimene ütles enda olevat Lapimaa looduskaitseala direktori. Nagu selgus, sõitis ta siia kinnipüütud kobraste järele, keda kavatseti vabadusse lasta kaugel looduskaitsealal.

Põhjamaise külalise tulek rõõmustas mind väga. Mõtlesin, et kindlasti jutustab ta palju huvitavat. Ent esimene sündmus — kopra surm — tekitas minus suurt rahutust. Asi seisis selles, et kui me kogunesime surnud kopra juurde, oli Ivan Vassiljevitš mulle õlale patsutanud ja lõbusalt lausunud:

„Noh, hea, et sa veel ära ei sõitnud! Homme, tähendab, organiseerime laiba lahkamise. Kõigi reeglite kohaselt!"

Lahkamise? Kõigi reeglite kohaselt? Hm! See tähendab, et homme pean ma ütlema, mispärast kobras hukkus. Aga kas ma suudan?!

Ma ei maganud suurema osa ööst, jõudsin tutvuda külalisega Lapimaalt ja temaga isu täis vestelda, tossutasin oma „kongi" tubakasuitsu täis, rahutusest homse lahkamise kordamineku pärast ei saanud aga ikkagi lahti.

Hommiku eel puhkes äge tuisk. Terved parmad lendavat lund paiskusid nagu vihased ja sagrised metsloomad vihinal vastu akent. Katusel mürtsus ja kolises plekk. Toas oli mul palav ja ma käisin mitu korda õues. Lõpuks, alles üsna koidu eel heitsin pikali ja jäin kõvasti magama.

Keskhommikul äratas mind Kuzja. Tuisk märatses edasi, valvuritest ei läinud ükski ringkäigule — tähendab, et kopra lahkamisele koguneb terve looduskaitseala. Oh seda lahkamist küll! End kiiruga pesnud ja termosest klaasitäie eilset teed alla kugistanud, läksin koos Kuzjaga laboratooriumiruumi.

Seal oli juba palju inimesi. Ivan Vassiljevitš oli tõepoolest asja organiseerinud „kõigi reeglite kohaselt".

Laia akna all seisis prepareerimislaud, sellel lebaski juba nülitud kopralaip ja helkis anatoomiliste instrumentide nikkel. Mulle anti kittel ja õhukesed kummisõrmikud.

Tõmmanud selle kõik endale ülle, püüdsin mitte vaadata laua vastas istuvate inimeste — vaatlejate ja teenistujate peale. Ent märkasin, et mõlemad direktorid — Ivan Vassiljevitš ja Lapimaa oma — istusid kõrvuti ja vestlesid tasakesi. Miljöö, peab ütlema, oli pidulik. Taipasin, et minu kätes ei olnud sel hetkel mitte üksnes anatoomiline nuga, vaid ka... meie instituudi au!

Alustasin lahkamist. Lõige piki kõhu keskjoont — nagu kirurgid ütlevad, rindkere avamine — ja... minu ees olid kopra sisused, siiani veel selles korras, nagu neid loodus oli paigutanud.

Hakkasin seda korda lõhkuma, eemaldasin ühe elundi teise järel. Otsisin neis mingeid ebanormaalsusi — need pidanuksid ju olema, kui loom oli hukkunud! Ent polnud mitte kui midagi! Mitte midagi haiguslikku või, nagu arstid ütlevad, patoloogilist — ei südames, ei kopsudes ega maksas. Harutasin käte vahel läbi kopra kogu pika sooltoru, lõikasin mao lõhki, võtsin neerud välja . . . ja oleks seal olnud mingisugunegi paise, verevalum või põletik — kõik oli täiesti korras.

Lapimaa direktor vaatas ootavalt mulle otsa. Ivan Vassiljevitš toppis keskendunult tubakat oma piipu. Ignatjitš vaatas aknast välja, ülejäänud näod aga sulasid minu jaoks üheks tervikuks ning kõik ootasid, millal ma siis suu lahti teen ja midagi ütlen. Tuhmi ja ebakindla häälega kuulutasin lõpuks:

„Kõik elundid on korras."

Vastuseks oli ikka seesama äraootav vaikimine. Mida küll teha? Ma kukun ju selle õnnetu kärvanud kopraga kindlasti läbi!

Ja siis tärkas mul mõte. Vaja kasutada oma seisundit ja pidada kokkutulnutele loeng kopra anatoomia kohta — ma tunnen seda ju üsna hästi! Lausunud midagi haiguste suhtes, mida võib lihtsa lahkamise puhul ka mitte avastada, hakkasin ma, järk-järgult julgust kogudes, selgitama kopra siseelundite ehitust. Piilusin — kuulasid tähelepanelikult, eriti vaatlejad.

Nõnda jõudsin näärmete ehituseni, mis valmistavad muskusainet — „kopranõret", mida kasutatakse meditsiinis. Kuid neid näärmeid ei olnud ma veel lahata jõudnud ja hakkasin seda nüüd rutuga tegema. Kõrvuti muskusnäärmetega paikneb teine paar — rasunäärmed, kumbki kanamunasuurune. Lõikasin ka need välja. Neil näärmetel on kopra elus väga tähtis osa. Nad valmistavad rasvast võiet, millega loom katab oma karva, et see ei märguks vees.

Muide, looduskaitseala vaatlejatele polnud tarvis sellest rääkida. Nad teadsid ka ise hästi, et kobras väljub päevas mitu korda veest ja, kükitanud varjulisse paika, hakkab oma kasukat läbi kammima ja harima. Selle tarvis on kopral tagakäppadel isegi erilised kaheks lõhestunud ja hambulise servaga „kammküünised". Kammides ja kuivatades karva pealiskihti, ammutab loom esikäpaga näärmetest rasvast võiet ja katab selle üliõhukese kihiga oma karva.

Kui palju kobras ka vees ei supleks, jääb ta karusnaha seesmine osa — aluskarv — alati kuivaks ja selles säilib looma keha poolt soojendatud õhk. Sellepärast pole kopral külm kõige jäisemaski vees.

Lõiganud laibast rasunäärmed välja, tõstsin ühe laua kohale ja laususin:

„Niisiis, vaadake! Kui näärmesse teha lõige ja sõrmedega pigistada, eraldub sellest rasuainet."

Tahtsin seda näitlikult demonstreerida, lõikasin ja pigistasin, pigistasin väga püüdlikult, kuid rasvatilgakestki ei ilmunud nähtavale. Mis lugu see on? Silmitsesin lahtilõigatud nääret — see oli kuidagi imelik ja muundunud. „Pea kinni," mõtlesin, „aga kas ei peitugi siin otsitav põhjus?" Ainsa hetkega kruvis see oletus mõtted üles ja, pöördunud Kuzja poole, ma peaaegu karjusin:

„Nahk! Tooge kopra nahk! Kus see on?"

Kuzja hüppas välkkiirelt püsti ja tõi mõne minuti pärast kopranaha. Seda ei olnud veel jõutud raami peale tõmmata ning ta oli külm ja niiske. Laotanud naha põrandale laiali, hakkasin sõrmedega paksu- ja tihedakarvalist nahka sorima ning lauku kammima.

Nõnda oligi! Aluskarv oli niiske ja pulstunud, nahal oli peen haiguslik lööve.

Siis selles oli asi! Kopral olid rasunäärmed töötamast lakanud. Roninud mitu korda päevas veega täidetud toobrisse, ligunes loom nahani läbi, külmetus kütmata ruumis, jäi põduraks ja hukkus lõpuks organismi ülejahtumise tõttu.

Nüüd muutus arusaadavaks ka see, miks laip oli nii kõhn ja miks ta koed olid nõnda kahvatud, kuid sellele ei pööranud ma algul kogenematuse tõttu mingit tähelepanu. Viga oli ka see, et ma ei alustanud lahkamist naha ülevaatamisega, nagu oleks toiminud iga kogenud loomaarst.

Muide, need mõtted ei erutanud mind eriti. Ma ju siiski leidsin kopra surma põhjuse! Seda tunnustasid nähtavasti mu kuulajadki. Tõsi küll, Ivan Vassiljevitš tahtis, nagu ta väljendas, „küsimust lõpuni ammendada" — teha kindlaks, miks siis kopra rasunäärmed lakkasid äkki täitmast oma kohust organismis? Kuid siin segas vahele Lapimaa direktor, öeldes naljatleva tooniga:

„Mis te nüüd! Selleks on tarvis tervet uurimistööd ja head laboratooriumi. Te saatke see näärmeke Moskvasse — seal selgitavad, miks ta streikima hakkas."

See inimene, olles peaaegu kakskümmend aastat elanud Hibiini metsatundras, tundis hästi ja armastas põhjamaad. Pärast kopra lahkamist kutsus ta mu oma tuppa ja jutustas uuesti tundi kaks innukalt oma looduskaitsealast. Tema idee asustada Koola poolsaarele kopraid oli rajatud sellele, et need hinnalised loomad elutsesid kunagi seal soiste ojade ja järvede ääres, kuid juba igivanal ajal olid jahimehed kalleid karusnahku taga ajades nad täiesti hävitanud. Praegu leitakse Koola poolsaarel mõnel pool kopratammide jäänuseid, ehitustöödel aga kaevatakse tihti maa seest välja kobraste luid.

Tunnistan, et pärast neid jutuajamisi tahtsin ma kangesti sõita Lapimaa looduskaitsealale. Kuid see oli esialgu teostamatu. Ma pidin Moskvasse tagasi pöörduma.

Õhtuks tuisk vaibus ja Kuzja viis mind jaama tuttava väleda hobusepaariga. Ainult et seekord ei saanud „tuuletiivul" sõita — hobused sikutasid saani vaevu mööda värskeid hangi täistuisanud teed. Me sõitsime üle tunni ja pisut puudus, et oleksime rongile hilinenud. See liikus juba, kui ma leidsin oma vaguni ja hüppasin trepile.

Nii lõppes mu esimene teaduslik komandeering.

JÄÄD RAHULE

Naasnud Moskvasse, võtsin käsile ülevaate koprakaitseala kohta ja kirjutasin seda nädalat kaks, unustades kõik muu. Kuid ülevaade sai valmis, ma andsin selle direktorile ära — ja jälle pudenes minu kaela mitmesuguseid pabereid ning kõik oli nii nagu varemgi. Pärast looduskaitsealal elamist näisid mu kohustused teadusliku sekretärina mulle veel tüütumatena, peaaegu alandavatena! Kuid minu suureks õnneks ei kestnud see kaua.

Ühel tõepoolest ilusal päeval kutsuti mind telefoni juurde. Võtsin toru ning kuulsin tuttavat bassihäält:

„Tere, noormees! See olen mina — Tšortogonov! Astu täna õhtul minu poole sisse! Mul on uudist, millega jääd rahule!"

Oleksin tahtnud Pjotr Aleksandrovitšilt täpsemalt järele pärida, kuid telefonist kostis klõpsatus — professor oli toru ära pannud.

Vaevu ootasin tööpäeva lõpu ära. Seejärel hüppasin trammile ja sõitsin Pjotr Aleksandrovitši juurde.

Saabusin kohale mõistagi liiga vara, professor ei olnud veel kodus ja ma ootasin tundi kaks. Tema naine Anna Jegorovna pani mu diivanile istuma ja hakkas küsitlema sõidu kohta koprakaitsealale. Ma vastasin talle umbropsu, iga minut kuulatades ja ukse poole vahtides. Lõpuks saabus Pjotr Aleksandrovitš. Mind nähes teeskles ta imestust:

„Ahaa! Juba siin, kärsitu!"

Seejärel võttis professor kiirustamata üleriided seljast ja mulle silma pilgutades palus naist õhtusöök tuua.

Mind pandi laua äärde istuma, pakuti lahkesti üht ja teist, „onu Petja" aga kõneles tühjast-tähjast ja pani mu kannatuse ilmselt proovile. Alles pärast õhtusööki kutsus ta mu oma kabinetti-töötuppa ja lausus paberossi toppides otsekui muuseas:

„Noh, mis siis ikka, noormees, tuleb Siberisse sõitma hakata!"

Mul hakkas palav. Siberisse? Kas see võib tõsi olla? Kuid Pjotr Aleksandrovitš muutus nüüd tõsiseks ja seletas mulle lõpuks ometi järgemööda kõik ära.

Ida-Siberisse kavatsetakse luua suur sooblikasvandus. Selle jaoks tuleb taigast soobleid püüda, kuid nõnda, et see ei teeks jahimajandusele suuremat kahju. Seepärast peab enne hoolikalt läbi uurima need peamised paigad, kus soobel elutseb, ja kas või ligikaudselt loendama, kui palju meil neid loomakesi seal on ja kui palju võib neid kinni püüda. Uue kasvanduse jaoks on tarvis parimat „kraasi" soobleid — barguzini ja sajaani omi. Ja just neid paiku, Barguzini ja Sajaani mägimetsi tulebki uurida. On otsustatud organiseerida spetsiaalne soobliekspeditsioon, selle ülemaks aga on juba määratud tema, professor Tšortogonov. Talle on tarvis kaht abilist-jahindusteadlast ja üheks neist tahab ta võtta minu.

Liiga ootamatult sadas see kõik mulle kaela ja pani rõõmsalt jahmuma. Baikal! Sajaanid! Poolteist-kaks aastat taigas! Sooblite loendus! Oli põhjust erutuda: see pole enam kuuajaline komandeering Voroneži kobraste juurde! Ise näha Barguzini looduskaitseala majesteetlikke põlismetsi ja mitte üksnes näha, vaid elada nende keskel, uurida neid ja võib-olla tabada seal midagi uut ja tähtsat meie teaduse jaoks!

Kulus üle poole tunni, enne kui ma suutsin koos Pjotr Aleksandrovitšiga rahulikult asuda ekspeditsiooni üldkava arutama. Kava aga oli selline. Ekspeditsiooni koos-

seisus on kaks salka — Barguzini ja Sajaani salk, mis peavad töötama iseseisvalt, lahutatuna teineteisest mitmesajakilomeetrise taigaga. Kummalgi salgal seisab ees maa-ala uurimine, millele vaevata võiks mahutada sellised riigid nagu Belgia või Holland.

Plaani kohaselt tuli mul lähematel päevadel sõita Irkutskisse ja kohtuda seal ekspeditsiooni teise jahindusteadlase Pjotr Murujeviga. Sellest, et meie Petja töötab Irkutskis jahindusinspektorina, teadsin tema kirja kaudu, samuti teadsin, et ta sõidab tihti jahipiirkondades ringi ja on oma eluga väga rahul. Kohtumine vana sõbraga ja eelseisev töö koos temaga rõõmustasid mind — olime ju üliõpilastenagi unistanud käia koos mööda Baikali taigat. See unistus täitus nüüd ootamatult.

Meie Murujeviga pidime organiseerima ekspeditsiooni Barguzini salga ja asuma sooblivarude loenduse juurde, alguses Barguzini looduskaitsealal, seejärel aga jahipidamisrajoonides Baikali järve kirdekaldal. Kõigist oma toimetustest pidime raadio ja telegraafi teel regulaarselt teatama Moskvasse. Otsekohe, kui meie salk alustab tegelikku tööd, sõidab Pjotr Aleksandrovitš Sajaanidesse, et juhtida ekspeditsiooni teist salka, mille ta koostab kogenud jahimeestest kohapeal. Töö lõpuks kavatses „onu Petja" tulla ka meie juurde Baikali äärde, et meie puudujääke „üle lihvida", nagu ta väljendas.

Nõndaviisi pandi meile — eilsetele üliõpilastele — suur vastutus. Meil tuli tegutseda iseseisvalt ja kogu Barguzini salga töö edu või ebaedu sõltus meist enestest. Minus elas lootus edu saavutada, Pjotr Aleksandrovitš aga tugevdas seda lootust oma rahulike ja veendunud arutlustega, ehkki hoiatas, et Barguzini taiga on väga kõrvaline maakoht ja seda on vähe uuritud.

Tollest meeldejäävast õhtust alates muutus mu elu äkki ebatavaliselt täisväärtuslikuks ja rõõmsaks. Mõistsin, et minu ees avanes mu tõeline ja ammuigatsetud rada — uurija rada. Kuid esialgu jäin ma ÜKJTUI teaduslikuks sekretäriks ja pidin homme, määratud kellaajal jälle istuma oma tüütu kirjutuslaua taha, et teha tööd, mis oli minu tänastest mõtetest niisama kaugel kui minust enesest praegu Baikal. Ma kartsin, et mu direktor ei lase mind instituudist minema — see oleks tema moodi. Kuid Pjotr Aleksandrovitš, otsekui aimates minu mõtteid, näitas mulle rahvakomissariaadi korraldust. Seal oli öeldud, et

professor Tšortogonovile antakse õigus värvata ekspeditsioonist osa võtma vajalikke inimesi.

Järgmisel päeval sõitis Pjotr Aleksandrovitš kohe hommikul meie instituuti ja umbes poole tunni pärast oli minu sekretäriamet lõppenud. Instituudi direktori ja kaastöötajatega hüvasti jättes tundsin end mõnevõrra ebamugavalt. Ma läksin nende inimeste juurest ära, läksin päriseks ja teadsin, et ei näe neist paljusid tõenäoliselt enam mitte kunagi, kuid samal ajal ei osanud ma kas või moepärastki varjata mind valdavat rõõmu.

Mitu päeva läks mul ettevalmistustele pikaks teekonnaks. Nüüd oli juba tõsiselt tarvis mõelda tõelisele taigavarustusele ning eelkõige hoolitseda mugava, vastupidava ja sooja riietuse eest. Veel võimutses talv, mina aga sõitsin Ida-Siberisse, käreda pakase kätte. Muretsesin endale karusnahkse pihtkuue, vattpüksid, vildid ja labakindad, peaasi aga — õnnestus lasta kiires korras õmmelda tõeline mõlemalt poolt karvane koeranahkne siberi kasukas. Selline kasukas kaitseb väga hästi külma eest.

Rahutuks tegi mind jalanõude probleem. Meie tavalised vildid on väga head pakasese talve puhuks, kuid kui nendega tuleb palju käia, väsivad jalad ära. Vilt paindub halvasti, loksub ja hõõrub jalga. Ja hoopis halb on lugu, kui taigas sulpsad kas või üht vilti pidi lumega maskeeritud mägioja lahvandusse. Katsu siis teda neljakümnekraadises pakases kuivatada! Pjotr Aleksandrovitš soovitas mul hankida Siberi jahimeeste itšiigid. Need on pehmed kontsadeta nahksäärikud. Itšiigide alla tõmmatakse jala otsa karusnahksed, jänese- või oravanahast sukad. Sellistes jalatsites ei kohuta mingisugune külm, ei kohuta ka juhuslik lahvandus — rasvaga immutatud head itšiigid ei märgu vees.

Koos professoriga valisime mitmesugustes kauplustes ja ladudes relvi, laskemoona, binokleid, fotoaparaate, meteoroloogilisi riistu ja muud varustust. Kõik selle vedasime Pjotr Aleksandrovitši korterisse kokku ja ladusime söögituppa — Anna Jegorovna kohkumuseks, kes oli majas korra suhtes suur peenutseja. Pjotr Aleksandrovitš aina naeris ja lohutas naist:

„Pole midagi, emake! Kannata ära! Varsti me lahkume ja sinust saab siin täielik valitseja!"

Anna Jegorovna lõi vaikides käega, mõnikord aga pühkis ära silma tükkinud pisara. Ta jääb tõepoolest varsti üksi ja pikaks ajaks!

Juba oli pool tuba mitmesuguseid asju täis kuhjatud. Püssidele ja aparaatidele lisandusid telgid, püünisvõrgud, suusad ja terve arsenal konservikarpe. Professori hubane söögituba muutus pakkimisruumiks. Meile tulid appi üliõpilased — Pjotr Aleksandrovitši praegused õpilased. Neiud õmblesid kotisuid kokku, noormehed aga kopsisid haamritega ja lõid kaste kinni. Lõpuks oli kõik pakitud, kaubajaama veetud ja pagasina Irkutski läkitatud. Mulle jäi ainuüksi kohver ja välitasku. Homme tuleb mul ära sõita.

Viimased päevad elasin Pjotr Aleksandrovitši juures. Igal õhtul vestles ta minuga töö üle, mis Siberis ees seisab. Peale sooblite loenduse kavandas professor laialdase teaduslike vaatluste programmi. Ma sain palju mitmekesiseid juhtnööre ja soovitusi. Kuidas see kõik pärast meile Petjaga ära kulus!

Saatsid mind vaid Pjotr Aleksandrovitš ning Anna Jegorovna. Alles otse enne rongi väljumist jooksis vaguni juurde häbelik karusloomakasvataja Valja. Ta tõi mulle karuslooma-katsesovhoosist lahkumistervituse Lelja Lukinalt. Koos tervitusega oli kästud mulle edasi öelda, et ma „mitte liialt ei uhkeldaks".

Ise läks Valja eemale ja seisis seal vaikselt, pea norus. Nähtavasti häbenes Pjotr Aleksandrovitši ega tahtnud meie hüvastijättu segada. Viimasel hetkel surusin ma kõvasti tema kätt ja kuulsin vastuseks ainult ühe sõna, mis oli öeldud vaevukuuldavalt:

„Kirjuta!"

Miski liigahtas mul rinnus. Mingid nähtamatud helisevad niidikesed tekkisid minu ja selle nukra neiu vahele. Rong liikus paigast, kuid niidikesed ei rebenenud. Nad ulatusid minuni... kõigil mu pikkadel teekondadel.

SUUR SIBERI TEE

Ma sõitsin Moskva—Mandžuuria kiirrongis.

Pikk oli selle rongi teekond, kindlad ja mugavad tema vagunid ja ta kihutas nagu tiibadel, läbides ühe reisi jooksul ühe kolmandiku maakera ümbermõõdust. Akna taga vilksatasid Moskva-lähedased jaamad — Mõtištši, Puškino, Zagorsk — ja juba olin kaugel pealinnast, rong aga muudkui sõitis ja sõitis, peatumata enne kui alles sajandal kilomeetril Moskvast. Kümme minutit peatust ja uuesti sajakilomeetrine sõit.

Ma seadsin end vagunis koduselt sisse — tuli ju selles elada tervelt nädal aega. Suurepärane!

Moskvast sõitsin ma välja õhtu eel, järgmise päeva hommik aga leidis mu kusagil kaugel Jaroslavli taga. Algasid kuulsad Vetluga metsad. Ilmusid põhjamaised nulud, sihvakad ja sirged nagu küünlad.

Ma ei saanud tervete päevade kaupa vaguniaknast eemale, vaatlesin vahelduvat loodust. Kaasreisijad naersid ja tõenäoliselt imestasid, mispärast see täiskasvanud ja pealtnäha normaalne inimene kummalises kalevises, rohkete taskutega pihtkuues ei loe raamatuid, ei mängi malet ega vestle peaaegu kellegagi, vaid püsib aina akna juures justkui poisike.

Hüva, naerge pealegi, seltsimehed! Kuidas saab praegu istuda ja süveneda raamatusse, mis eest ära ei jookse, kui väljas avanevad järjest uued ja kordumatud leheküljed ülevast raamatust, mille nimi on — Venemaa!

Ületasime Uraale. Jaamades müüdi kõikjal keni nipsasju Uraali mineraalidest — seleniidist ja jaspisest. Ma ostsin endale mälestuseks jaspisest suitsupitsi, kuid seda kasutada oli peaaegu võimatu — pole ju kuigi meeldiv kivi hambus hoida!

Uraali mets ulatus müürina teetammini. Mulle jäi meelde üks tema eripärasusi — kõigel on siin terav, nooljas vorm: nii nulgudel kui ka kadakatel ja kaljudel puude vahel — kõik on uhkelt ülespoole suunatud.

Rong väänles nagu madu. Vaguni aknast paistsid kord paremal, kord vasemal kas viimased vagunid või jälle valgetesse aurupahvakutesse mähitud vedur. Püüdsin kogu aeg silmata kuulsaks saanud Uraali tehaste korpusi, kuid pildid vaheldusid väljas kähku ja kadusid nõnda kiiresti kas metsa või püstloodis kaljuseinte varju, et mul jäi mulje, nagu peidaksid iidsed Uraalid meelega oma loendamatuid rikkusi uudishimulike silmade eest.

Ka Uraalid jäid selja taha. Rong veeres peadpööritava kiirusega nende idanõlvalt alla ning kihutas nüüd mööda siledat ja üksluist Lääne-Siberi tasandikku.

Ah siis selline ta ongi — see Siber! Õigust öelda olin ma teda ette kujutanud hoopiski teistsugusena. Kus oli

siis taiga? Kus olid metsikud padrikud, üksildased palkonnid ja nende sünged elanikud? Midagi sellist siiani veel polnud. Ümberringi laotusid ääretud tasased stepid ja lumised põllud. Esinesid vaid madalakasvulised kasesalukesed. Paistsid suured külad korralike valgete kivikatuseliste majakestega, tuulikud ja heinakuhelikud — nagu Ukrainas kohe! Puudusid vaid kirsiaiakesed ning püramiidpaplid.

Siberi kohta on kirjutatud hulk raamatuid, kuid neis kirjeldatakse kõige sagedamini taiga osa, väheasustatud Siberit. Nende raamatute järgi kujutavadki paljud seda suurt piirkonda endale ette nagu mahajäetud ja sünget maad. Aga igaüks peaks tundma ka seda ammuaega vene inimese poolt asustatud stepi-Siberit.

Viljakate steppide lai vöönd ulatub mitmesaja kilomeetrini, Tjumenist Novosibirskini. Suvel lainetab siin tuule käes stepirohi, uitavad ringi ettevaatlikud stepilinnud trapid, karjatatakse veisekarju, asulate juures aga küpsetab nisu oma raskekaalulisi teri. Suured ja kärarikkad linnad seisavad suure Siberi tee ääres.

Sõitsime. Päevad vaheldusid öödega, ööpäev järgnes ööpäevale, rong aga üha sõitis, vagun kõikus ühtlaselt ja kolksutas arvutuid kilomeetreid. Hilja õhtul hakkas meie all kõmisema raud. Rong sõitis hiiglasilda mööda üle Obi. Surusin end vastu akent. Jäässe aheldatud majesteetlik jõgi laius all nagu lai org kõrgete kallaste vahel. Pärast silda oli peatus suure, eredalt valgustatud jaamahoone juures. See oli Lääne-Siberi pealinn Novosibirsk.

Viskasin õlgadele karusnahkse pihtkasuka ja jooksin perroonile jalgu sirutama. Väljunud vagunist, nägin mingit kummalist hõredat udu ja mõtlesin, et on alanud suła. Kuid äkki hakkasid mul põlved valutama, sõõrmed aga tõmbusid kohe kokku ja hing jäi kinni. Veel minut — ja tuhanded nägematud nõelad pistsid lõuga, põskedesse ja kõrvadesse. Ehee, mis sula see on! Tuli ruttu tagasi lipata. Ma läksin kähku restoranvagunisse ja vaatasin akna taga olevat kraadiklaasi: nelikümmend kaks alla nulli — kõik oli selge! Kuid oli ju tarvis harjuda tõeliste Siberi pakastega. Uuesti väljusin vagunist, seekord juba koeranahkses kasukas, allalastud kõrvadega müts peas. Seisin platvormil, kuni rong liikuma hakkas, pärast aga ei lahkunud kaua vaguni vahekäigust. Kui harjutada, siis harjutada!

Novosibirski taga läbib raudtee soise nulutaiga massiivi — see ulatub siia põhja poolt, Tomski juurest. Seal on suur jaam, mis kannab nime Taiga. Ma ei jõudnud Lääne-Siberi taigat küllalt vaadelda — liiga ruttu kihutasime läbi selle metsanurga. Uuesti algas stepp, kuid mitte enam selline nagu Omski lähedal. Loodus hakkas ilmselt muutuma. Iga kümne kilomeetriga muutus paikkond järjest ebatasasemaks. Oli üha rohkem võsastikke ja puid. See polnud enam stepp harilikus mõttes. Paremal sinetasid kauguses mäeveerud — Sajaani mäestiku harud.

Mul lebas laual Siberi kaart, üks paljudest kaartidest, millega mind varustas Pjotr Aleksandrovitš. Sellele ma tegin pliiatsiga meie rongi liikumise tee kohta märkmeid.

Möödus veel päev ja me sõitsime läbi Krasnojarski. Rong rippus uuesti kõrgel õhus, liikudes mööda pikka ažuurset silda. Meie all oli jälle lai jõgi. See oli Jenissei.

Olime juba Ida-Siberis. Loodus oli hoopis teistmoodi kui varem. Rong läbis laugete seljandikega mägismaad. Mõnikord paiskasid need seljandikud äkki taeva poole rühma imelisi järske kaljusid või murdusid jõeterrassidena järsult alla. Kõik oli kaetud metsaga. Talveks raagu jäänud lehised laiutasid oma kaharaid võrasid, mastimännid ronisid mööda mäeharju rodus üles, kitsad orud „raspadokid" olid tihedalt nulge ja kuuski täis tuubitud, nende keskel aga kõrgusid tumeroheliste püsttelkidena hiiglaslikud siberi seedermännid.

Rohkesti oli kaske, haaba, siberi paplit ja kollast akaatsiat. Ja kui võimas see kõik oli! Looduse haare oli siin lai. Kui mets — siis oli terve roheline meri ja puud toetusid taevasse nagu muinasjutus. Kui jõgi — siis otsatu lai. Inimesed olid siin samuti enamikus pikka kasvu — päris vägilased!

Oli pakasene, kuid päeval paistis päike eredalt ja lumi siras, nii et silmadel oli valus. Taevas oli pilvitu ja sinine justkui Krimmis. Niisugune ta siis on, see Siber! Kas saab teda kirjeldada mõne vähese reaga, seda maad, mis on peaaegu neli korda suurem kogu Lääne-Euroopast!

Lähenes lõpule minu reisi kuues päev. Hakkasin veidihaaval asju kokku panema. Varsti oli Irkutsk.

Ilm oli muutunud, taevas oli kattunud valkjashallide pilvedega, puhus kibe tuul ja pillutas peent lumepuru. Ka jaamade nimetused sobisid looduslike tingimustega: Zima, Šuba.*

* Talv, kasukas. *(Tõlk.)*

Mind hakkas üksluine vaguniõhkkond kogu ta pideva paigalistumisega juba tüütama. Oleks tahtnud kõndida ja võimalikult rohkem.

Lõpuks jõudsime Irkutskini. Rataste alt müdises läbi väike sild üle Irkuti jõe ja juba tulidki jaamahooned. Ilus, vanas stiilis vaksal kerkis esile keset peente lumehelveste möllu. Külmunud pidurid vingusid venivalt ja vagun peatus.

Kiirustamata laskusin platvormile ja vaatasin ringi. Vagunite juures oli palju vastutulnuid, kuuldus tervitushüüdeid. Minu juurde tuli mees avaras põdranahkses kasukas. Rebasenahkse burjaadi läkiläki alt vaatasid tuttavad heasüdamlikud viltused silmad.

„Petja! Sõber! Tulid vastu?"

„Jõudsid ometi pärale! Aga kuidas siis? Tulin! Selle sinu teelt saadetud telegrammi sain kätte!"

Sel hetkel märkasin, et keegi nii aastat viieteistkümnene noormees püüab minu õlalt seljakoti rihma maha võtta. Mõtlesin, et on vargapoiss ja rabasin tal kraest kinni... „Ah sa suli!" Murujev aga kukkus naeru lagistama:

„Mis sa teed! See on ju meie Keška! Ta tahtis sind aidata."

Vahtisin noormehele otsa, too oli naerust kõveras ja hõivas mu asjad viimseni. Petja tutvustas meid:

„Innokenti Tarassov — meie ekspeditsiooni tulevane preparaator. Ta on kohalik noor looduseuurija."

Me palkasime košovkavoorimehe (košovka — kerge sõidusaan) ja sõitsime linna.

Linna põhiosa lahutas vaksalist lai Angara. Silda üle jõe tollal veel ei olnud ja me sõitsime temast üle jääd mööda. Jää oli rünklik, pakase käes auravate lahvandustega. Angara on väga sügav ja käreda vooluga. Kõvad külmad saavad alles detsembri lõpuks võimsast jõest jagu ja rüütavad ta ebatasase jääga. Kuid juba märtsis, mil pakane veidi vaibub, purustab Angara jälle oma talvised kütked ja voolab vabanenud lumest veel valgete, metsaga kaetud kallaste vahel.

Irkutsk hämmastas mind laiade sirgete tänavate ja suurte ilusate majadega. Linna keskosas olid laiad kõnniteed, rikkalikud vaateaknad ja elektrivalguse meri — ikkagi Siberi pealinn! Ega asjata nimetata seda linna „Siberi Leningradiks".

Petja ei lasknud mul asuda võõrastemajja ja viis otse enda poole koju. Meid võttis vastu Petja elatanud ema Veera Nomokonovna. Nii suur nende perekond oligi. Petja isa oli kodusõja ajal koltšaklaste vastu sõdides hukkunud.

Söönud metsisepraadi leotatud pohladega ja joonud siberi kombel kõvasti teed, vatrasime kogu õhtu, meenutasime Moskvat, instituuti ja seltsimehi. Ma olin väga rahul oma saatusega ja kohtumine sõbraga pakkus mulle suurt rõõmu.

TEINE OSA

SOOBLIKAITSEALA

MÖÖDA BAIKALI JÄÄD

Terve nädala elasin Irkutskis. Selle aja vältel saime Petjaga kätte Moskvast läkitatud ekspeditsioonipagasi ja sorteerisime selle hoolikalt läbi.

Petka ema ei olnud eriti vaimustatud lihakonservidest, mida ma olin Moskvast suurel hulgal toonud, ja valmistas meile teemoonaks mitmesugust kodust söögipoolist. Küpsetas mingeid erilisi saiakesi, tegi pelmeene, pani kotti mitmesuguseid suppe ja piima. Ei, ma ei eksinud! Siberlased teevad talvel tõepoolest nõnda: külmutavad madalates kastrulites suppi, hapukapsaid ja piima, seejärel aga löövad need nõudest välja — ja saavad ümmargused toidujää-rattad, mida võib külma käes vedada kottides, korvides ja ükskõik milles. Rändaja peab vaid panema katlakesse tüki sellist jääd, asetama lõkkele — ja juba poole tunni pärast on valmis isuärätav tuline supp, justkui äsja köögist toodud. Eriti kasulikud on külmutatud pelmeenid: neist võib korraga valmistada nii esimese kui ka teise roa!

Irkutskist on Barguzini looduskaitsealani ligi seitsesada kilomeetrit, kuid ainult poole sellest vahemaast saab sõita raudteel, ülejäänud osa teest tuleb aga läbida saaniga mööda vähe kasutatavaid taigateid.

Hilisõhtul istusime koos Petja ja Keša Tarassoviga rongile, mis läks ida poole, ja jätsime Irkutskiga hüvasti.

Rong oli kohalik, aeglane ja tegi peatusi igas teivasjaamas. Mulle see meeldis, sest kui oleksime sõitnud kiirrongiga, siis oleksime suurema osa ümber Baikali viivast teest — ilusaimast kogu maailmas — läbinud öösel.

Umbes viiskümmend aastat tagasi katkes suur Siberi raudtee Baikalini jõudes. Edasi tõukas vedur vagunid tasakesi praami-jäälõhkuja pardale, mis vedas need üle Baikali ja laadis kaldale Mõssovaja jaama juures. Selleks operatsiooniks kulus palju aega, eriti talvel, mil jäälõhkuja pidi jagu saama tugevast jääst. Peale selle, kui suur ka praam poleks olnud, ikkagi mahtusid talle peale vaid mõned vagunid. Seepärast veeti pikki koosseise üle mitmes järgus.

Selline ebamugavus andis eriti tunda Vene-Jaapani sõja ajal 1904. aastal, mil Kaug-Idasse tuli läkitada vägesid ja palju mitmesugust sõjavarustust. Ent vene raudteelased leidsid olukorrast väljapääsu. Nad kasutasid seda, et jää paksus küünib Baikalil kahe meetrini ja võib taluda hiiglaraskusi. Talvel pandi jääle rööpad ja vaguneid hakati neid mööda hobuste jõul üle Baikali toimetama.

Alles kaua aja möödudes ehitati lõpuks raudtee ümber Baikali lõunaosa, mis liitis läbi Siberi kulgeva raudtee ühendamata lõigud.

Tammi tegemiseks sellele raudteele tuli raiuda terrasse järskudesse kaldakaljudesse, rajada hulk tunneleid, ehitada keerulisi sildu üle lõhangute. Ümber Baikali viiv raudtee on veidi üle kahesaja kilomeetri pikk, kuid ta on nõudnud tohutut tööd ja hiiglaslikke summasid.

Meie rong liikus mööda kivikarniisi, kord tunnelite pilkasesse pimedusse sukeldudes, kord uuesti päevavalgele ilmudes. All lebas Baikal, valge ja ebatasasest rüsijääst krobeline. Siin oli ta laius ligi kuuskümmend kilomeetrit, kuid kaldad — nii meie oma kui ka vastaspoolne — kõrgusid mäeahelikena ja varjasid järve laiust. Näis, et seal lebab lihtsalt väga lai jäässe aheldatud jõgi kõrgete metsikute kallaste vahel. Teravate, päikeses helkivate kaljuseinte joontega piiritletud õhuruum paistis uskumatult sügavana. Tekkis tahtmine hüüatada: „Kui palju on meie maal head, puhast õhku!"

Mõnikord katkes kaldakaljude müür äkki, rong mürises üle silla ja piki lõhangut avanes vaade lähedaste ja kaugete sopkade ahelikele, mis olid nagu sagrised neid katvast puutumata põlistaigast.

Mulle hakkas silma, et piki meiepoolset kallast, otse vee ääres kerkisid mingid valged kuplid justkui lumega ülepuistatud heinasaod. Need „saod" ulatusid lõputute ridadena nii kaugele kui silm võttis. Petja märkas, et ma vah-

tisin teraselt neid kummalisi moodustisi, ja lausus: „See on sakui — vanakese Baikali kaelakee!"

„Aga mis see sakui on?"

Petja selgitas ja tuli välja, et kõik on väga lihtne. Talvel ei külmu Baikal kaua aega kinni. Veel detsembri algul, kui saabub kõva pakane ning kõikidel jõgedel ja järvedel tuleb kinni külmuda, paneb Baikal ikka külmale vastu. Ta möirgab kohutavate talvetormide käes, murrab lakkamatult jääd, kuhjab jääpanku ja peksab oma raskete järskude lainetega raevukalt vastu kaljuseid kaldaid. Lainete pritsmed niisutavad vahetpidamata kaldaäärseid kive ja kaldale heidetud puutükke, karm pakane aga muudab selle vee otsekohe jääks. Niiviisi, kiht kihi järel, kasvab jää kividel ja teistel juhuslikel kaldaäärsetel esemetel, ümardab nende vorme ja muudab jääsaadudeks. See ongi „sakui".

Jõudsime suurde Sljudjanka jaama. Rong seisis siin kakskümmend minutit ja meie lippasime jaamahoonesse, et kähku lõunastada. Jaama einelauas istus mitmesugust rahvast, selle hulgas oli palju kohalikke burjaadi talumehi, töölisi kullaleiukohtadelt, kuid oli ka rühm jahimehi. Need olid tõelised elukutselised kütid, väikeste kergete vintpüssidega, karutapupussidega ja metsloomanahaga ülelöödud suuskadega. Suured hunditaolised laikad lesisid süngelt laudade all ja nuusutasid umbusklikult möödaminevate võõraste inimeste jalgu. Jahimehed sõitsid nähtavasti kuhugi kaugele oravajahile, sinna, kus oli hea seedripähklite saak ja oravaid talveks palju kohale jäi. Oleksime tahtnud nende inimestega juttu vesta, kuid kõlas teine kell ja me väljusime einelauast.

Olime uuesti teel. Jälle kaljud, tunnelid, peadpööritavad käänakud kuristike kohal. Märkamatult oli saabunud õhtu ja katkestas meie vaatlused Baikali-äärse karmi looduse kohta.

Öösel saabusime Tataurovo jaama. Siin pidime rongilt maha minema ja sellest transpordiliigist kauaks lahkuma. Väljusime vagunist. Oli pilkaselt pime ja pakasene öö. Meie ees oli väike jaamahoone, kaugemal olid näha mõned majakesed, ümberringi aga oli pime ja tühi. Asulas magasid kõik, aknad olid luukidega tihedalt suletud, polnud ühtki häält ega tulukest, isegi koerad olid külma eest peitu läinud.

Kuhu siis minna? Jaamahoones ooteruumi polnud,

ainult piletikassa juures oli väike tühi tuba, mida kitsilt valgustas petrooleumilamp. Hommikuni siia jääda me ei lahtnud. Ma panin ette asulasse minna ja mõnes majas öökorterit paluda, kuid Petja vangutas eitavalt pead:

„Siin, jaamas, ei lase keegi tundmatuid inimesi öösel sisse!"

Jah, tõepoolest, sellele polnud ma mõelnud. See oli ju jaama juures olev asula suure magistraalraudtee ääres, mitte aga kauge taigaküla, kus iga juhuslikku teekäijat võetakse vastu nagu külalist.

Petja läks jaamakorraldaja tuppa, mõne minuti pärast aga avas ukse ja kutsus meid:

„Tulge siia sisse, siin on soe!"

Jaamakorraldaja osutus väga sõbralikuks inimeseks. Ta lubas lahkelt jääda hommikuni oma kontoriruumi, kus küdes malmahi ja mida eredalt valgustas hõõglamp. Sugenes vestlus, korraldaja sai teada, et me oleme teaduslikud töötajad Irkutskist ja sõidame ekspeditsioonile. See kindlustas meile lõplikult tema sümpaatia ja ta pakkus meile peavarjuks oma kodu, kuni me pikale teekonnale asume. Raudteelase külalislahkus oli väga teretulnud — me elasime tema juures tervelt viis päeva, enne kui õnnestus leida küüti looduskaitsealale. Selle küüdiree otsingutel käisime Petjaga läbi kõik ümberkaudsed hajusalt laialipillutatud külad — kilomeetrit viisteist ümber jaama. Oli juba märtsikuu, talumehed valmistusid kevadisteks töödeks, hoidsid hobuseid nende jaoks ja keegi ei olnud nõus meiega pikale ja raskele teekonnale sõitma. Meil aga oli tarvis rutata, et jõuda esimest sooblite loendust läbi viia jälgede järgi. Selle jaoks oli ju vaja lund, veelgi enam — oli vaja värsket ja kohevat lund. Iga päev lõppevast talvest oli meile kallis ja me ei säästnud oma visadeks otsinguteks ei jalgu ega jõudu.

Ühes külas oli kolhoos, üks esimesi selles piirkonnas; see aitaski meid välja. Kolhoosi esimees, endine partisan, kuulas meie palve tähelepanelikult ära, kontrollis dokumente, esitas küsimusi meie töö kohta, mõtles ja nõustus lõpuks:

„Olgu pealegi, viime ära! Soobleid loendada on muidugi tarvis! Meil on siin Luka-nimeline kolhoosnik, tal ongi vaja Ust-Barguzini sõita. Taibukas noormees: tunneb kõiki teid kuni Vitimini välja! Tema sõidutabki teid!"

Järgmisel päeval asusime teele. Sõitsime jääd mööda üle

Selenga ja liikusime tema harujõekese Itantsa kallast pidi. Meie küüdimees — „taibukas noormees" — Luka Danilovitš oli ligi kuuskümmend aastat vana ja tundis tõepoolest kõiki siinseid teid.

Mind juba ei üllatanud, et Petja ja isegi Keša, pöördudes selle elatanud ja kogenud inimese poole, nimetasid teda „semuks". See oli siin üldkasutatav kõnetusviis ja võrdne selliste sõnadega nagu „onu", „papi", „sõber". „Semuks" võis nimetada nii vanameest kui ka noorukit. Ühe ööbimise ajal külas kuulsin ma, kuidas kaheteistkümneaastane poiss, pöördudes oma peaaegu et sajaaastase vanaisa poole, nimetas teda „semu-taadiks"!

Meie pagas mahtus vaevu saani, ise istusime aga kottide ja kastide otsas. Tihti hüppasime maha ja jooksime saani järel, et end soojendada. Tee lookles Ulan-Bugassa mäestiku harusid pidi, tõustes kord nõlvale ja siis väljudes laiale tasasele platoole. Tõusudel oli hobustel raskevõitu ja me aitasime neid, lükates saani tagant.

Ikka harvemini võis kohata haritud põlde, järjest laiemad ja tihedamad olid metsaribad, mis ristusid meie siledaks sõitmata teega.

Baikali-taguse mägismaa talvine taiga oli sünge ja vaikiv. Kõige enam oli siin mände. Nad seisid kõrgete ja ühtlastena nagu sambad. Nende paljastel tüvedel kumas tumekollane koor. Nende rohelised kroonid kõrgel ülal kohisesid vaevukuuldavalt märkamatust õhuliikumisest. See kohin ei rikkunud üldist vaikust, sellist vaikust, millest kõrvad kumisesid. Vaid harva oli kuulda taigalinnu mänsaku ragisevat hüüdu ning kusagil koputas rähn nokaga vastu kuiva koort. Puude all kasvasid madalad puhmad — sookailud. Nendel olid siin-seal säilinud peenikesed nahkjad mõrkjalõhnalised lehekesed. Kummaliselt ja abitult paistsid need lehekesed okkakujuliste kristallidega lume alt. Puulatvade võlvide all oli tühi ja pühalik.

Kas siinne taiga on tõesti nii välja surnud?

Kus siis on tema rohkearvulised metsloomad ja linnud?

Kas nad on kõik välja surnud või siit minema läinud? Ei, nad on siin, nad on elus ja neid on tegelikult väga palju! Kuid sa ei näe ega kuule neid, kui ei tea, kuidas seda teha tuleb. Tasub vaadata kas või jälgi lumel. Neid kohtas meie teel alatasa. Siin oli rebane üle tee tippinud, seal paremal, sookailu all olid laanepüüd käinud, edasi oli

valgejäneste poolt lumme tallatud terve teerada, aga seal oli ka põdrapulli jälg.

Luka Danilovitš nagu enamik taigaelanikke ei nimetanud suuremaid metsloomi nende tavaliste nimedega, vaid kasutas mitmesuguseid jahimehelikke hüüdnimesid. Põder oli tal „must loom", karu — „tema" või „peremees", soobel aga lihtsalt „loom". Selline oli kord traditsioon. See

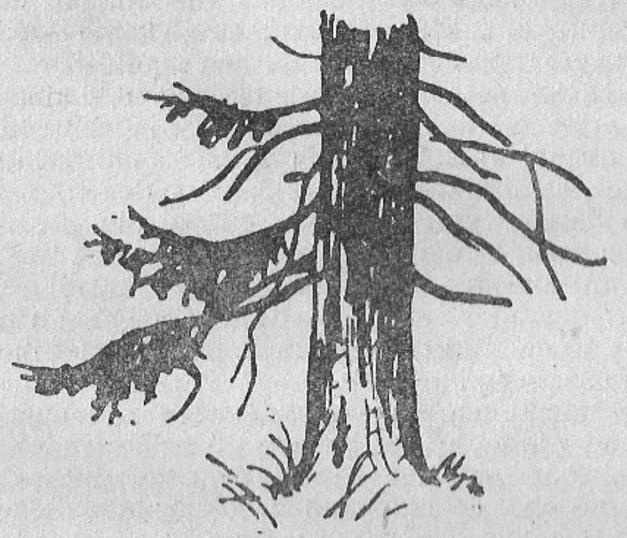

oli tulnud evenkide, burjaatide ja jakuutide iidsest jahimehe-ebausust. Vanamehed kõnelesid: „Taigas ei tohi metsloomi nimepidi nimetada: nad kuulevad, ehmuvad ega puutu enam kunagi jahimehele silma."

Palju tüli tegi meile kattejää ületamine. Mis see kattejää on? See on omamoodi jääliustik, gletšer, mis tekib piki metsajõekesi või oja sängi. Mägiojad voolavad kiiresti ja kui esimene tugev pakane hakkab neid aheldama, moodustades jääsillakesi ja -ummistusi, tulvavad nad nende ummistuste kohal laialt üle kallaste ja otsivad kohta kõrvalt möödapääsuks. Hiljem külmub kogu veega üleujutatud ala kinni, ülalt aga tuleb peale veel vaba vett, voolab jää peal laiali ja külmub samuti, moodustades teise, kolmanda ja neljanda jääkihi. Nii võib talve esimesel poolel tühise oja kohale kasvada siledate libajate servadega kõrge ja lai jäävall. Sellist jäävalli ületades libiseb ja

kukub isegi hästi rautatud hobune, saan kõigub kord ühele, kord teisele poole ja kogu rakend võib pöörduda vastassuunda.

Järjekordse kattejääni jõudes asusime tööle. Meil oli kaks kirvest ja raudlabidas: raiusime nendega jääd, et teha ta krobeliseks. Keša siirdus tavaliselt pudedat kõdunenud puutüve otsima. Tassinud pehastunud noti kohale, tallas ta selle jalgadega katki ja puistas jää puruga üle. Päevateekonna jooksul tuli meil üle ronida üheksastkümnest sellisest liustikust. Iga päev sõitsime läbi vaevalt 40—45 kilomeetrit — ja seegi oli hea saavutus.

Ööbisime harvades metsakülades, mis olid tihedalt taigaga ümbritsetud ja mida asustasid peamiselt elukutselised jahimehed. Sellises külas võis sõita ükskõik missuguse tare ette: igal pool võetakse vastu, soojendatakse, toidetakse ning määratakse teile ööbimiseks parem majapool.

Talumaja metsases Siberis pole lihtsalt tare, vaid terve „elamiskombinaat". Elumajaga koos paikneb soliidne palkehitis karja jaoks, siinsamas on ait-panipaik, suvine „keedukoda" ja ilmtingimata saun. Kõik see on ümbritsetud kõrge ja tugeva palktaraga, isegi akendealused pihtaiakesed ei ole ümbritsetud mingi kerge ažuurse võrega nagu tavaliselt, vaid ikka nendesamade lehisepalkidega. Justkui polekski taluõu, vaid terve kindlus! Elu keset karmi loodust, keset metsikut laant on inimestes kujundanud vajaduse korraldada oma eluaset võimalikult kindlamana.

Taigasiberlase kodus valitseb hämmastav puhtus ja range, otsekui igaveseks sisseseatud kord. Perenaise erilise hoolitsuse ja uhkuse objektiks on ahi. Tavaline vene ahi, milles küpsetatakse leiba ja keedetakse kapsasuppi, kuid tehtud on ta eriti püüdlikult ja toredalt. Ahi on alati hästi valgendatud ja sageli kaetud keerukate rahvuslike mustritega — kukkede, kuuskede ja lilledega.

Kõigis majades, kus me ööbisime või lihtsalt viibisime, olid „puhtal" poolel põrandad kaetud kas suurte puukooretükkidega või kõrkjamattidega. Baikali randade elanikud aga katavad põranda vanade kalapüügivõrkudega. Kõik see on selleks, et põrandaid jalgadega ära ei kulutataks. Ainult suurte pühade puhul ja noorteõhtute ajal võetakse nendelt kate ja hoolsasti siledaks kaabitud põrandad valendavad värske puu neitsilikus puhtuses.

Külalised pannakse magama — vastavalt vanusele ja positsioonile — kes põrandale kasukate peale või ahjule või lavatsile, mis on paigutatud ahju äärde. Sellel, kes heidab sellisele lavatsile, peab olema sügav uni ja rahulik iseloom, muidu ei saa puhata. Asi on selles, et lavatsi alla on tavaliselt tehtud puurid, milles talvel peetakse kanu, need auväärsed linnud aga ei arvesta üldse nende kohal lesiva külalise heaolu ja tõstavad kära just siis, kui see on täiesti sobimatu.

Mulle anti ööseks millegipärast alati just lavats, kuked aga juhtusid selle all olema ikka kuidagi eriliselt häälekad. Muide, ma harjusin nendega varsti ja leidsin, et nendega on isegi hubasem.

Harjusin ka taiga murraku iseärasustega, mis mind algul veidi imestama pani. Esiteks armastavad siberlased väga sõna „samune et" ja lasevad seda kuulda peaaegu et iga kahe-kolme sõna järel. Teiseks öeldakse peaaegu kõik fraasid, isegi kinnitavad ütlused küsivas toonis rõhuga ja häält tõstes viimasel sõnal, näiteks:

„Semu! Samune et, kas on aeg sõita!?"

„Noh, mis siis ikka, rakenda ette, samune et!"

Ja veel üks iseärasus: sõna „jah" või „hästi" asemel ütleb siberlane nõusolekut väljendades tihti „noh", ning veel küsiva tooniga: „Noh?"

„Kas sa jootsid hobuseid?" küsis Petja Luka Danilovitšilt.

Too vastas:

„Noh?"

See tähendab: kõik on korras, jootsin. Saa siis sellest aru, kui pole kogemusi!

Barguzini jõe rajoonis vahetavad kohalikud elanikud kõneldes tähed „s" ja „š". Näiteks:

„Šiiš läkš Šasa rukišt niitma!"

Iidne ääremaine murrak. See on siin püsinud tõenäoliselt juba Jermak Timofejevitši aegadest peale.

Teekonna viiendal päeval jõudsime Baikali kaldale. Senini eraldas teda meist madal metsane mäeseljandik. Jäime öömajale Maksimihha kalurikülas.

Edasi läks teekond mööda Baikali jääd üle Barguzini lahe.

Taigateede raskused jäid seljataha. Nüüd ei olnud enam mäkketõusmisi ega kaljupankadega tõkestatud kitsaid orge, ei risti üle tee langenud põlispuid ega kattejääd.

Jää oli lahel sile, ilma rüsipankadeta ja järgmisel päeval liuglesimegi seda mööda nagu heal maanteel. Ent saanis ei saanud pikalt istuda isegi koeranahkses karvakasukas. Külma oli tublisti kakskümmend kraadi ning peale selle tuhises Baikali avarustel lõikav tuul ja tungis meie karvakasukate alla kas varrukate kaudu või altpoolt — jalgade juurest. Tihti tuli maha karata ja joosta saani järel, oma pika rõivastuse hõlmu üles tõstes. Luka Danilovitš ühmas:

„Ah teid, külmavareseid! Istu peale, muidu hakkavad hobused sammu käima!"

Sääraseid vahejookse püüdsime teha võimalikult harva ja lühidalt, et vanameest mitte vihastada — ning ega raske karusnahkse riidega saagi kaua joosta: lähed higiseks ja pärast on kuri karjas!

Tuleb tunnistada, et kauane viibimine tugeva pakase käes roiutab väga ära. Keha on kogu aeg pingul ja õhtul tunned end väsinuna nagu pärast rasket füüsilist tööd.

Petja leiutas selle „pakaseväsimuse" vastu rohu. Õhtul, kui olime jäänud öömajale, valas ta kolm neljandikku klaasi täis tulist teed, pani sinna kahekordse portsjoni suhkrut ja kaks lusikatäit võid, peale selle aga valas juurde puhast piiritust kuni klaasi servani. Seda segu nimetas ta „karuks".

Jook soojendas tõepoolest väga kiiresti ja justkui ajaski väsimuse ära, kuid mõistagi ei tohtinud „karu" kuritarvitada — muidu jäid äkitselt purju ning oodatud erksuse asemel muutusid veelgi unisemaks.

Otse meie ees keset Baikalit kõrgus kummaline mäemürakas. Justkui oleks mingi uskumatult võimas hiiglane naljapärast murdnud ümberkaudsetest mägedest tüki kõrget mäeharja koos taigaga ja tema metsloomadega ning pannud selle otse Baikali jää peale, kalda külge aga sidunud ta peenikese madala maaribaga. See oli Svjatoi Nossi poolsaar. Sel oli kummaline välimus ja kummaline nimetuski — „püha maanina". Millised Maa jõud olid siin tegutsenud ja millal loonud selle geoloogilise kapriisi? Kahetsesin tookord, et tundsin halvasti geoloogiat.

SIKUSKAMEHED

Liginesime lahe vastaskaldale ja Ust-Barguzini asulale mis paikneb Barguzini jõe suudmes. Jääl hakkasime kohtama kalureid-sikuskamehi. Nad püüdsid peamiselt harjust, ent said ka Baikali kalariigi uhkust omuleid.

Püügiviis on selline. Kalur läheb jääd mööda kaldast eemale ja raiub jäässe väheldase ümmarguse augu. Sellesse pillub ta külmutatud või kuivatatud kirpvähikesi, mis on varutud juba sügisel. Kala ujub jääaugu poole, et veidi hingata õhuga värskendatud vees, näeb vähikesi ja hakkab neid kugistama. Kalur istub madalal pingil jääaugu ääres ja laseb sinna lihtsa, peaaegu lasteõnge lühikese õngeridva ja lühikese õngenööriga. Konks on õngel eriline — ilma kisuta — ja selle külge on seotud nartsust tehtud vähikujuline peibutis.

Kala haarab konksu valesöödaga, ta tuleb silmapilkselt otsa haakida ja jää peale tõmmata. Sileda konksu otsast lendab kala ise ära, pole tarvis kindaidki käest võtta. Istub karvakasukasse mässitud kalur augu ääres ja vehib metoodiliselt õngega, heites püütud kalu oma selja taha. Osav käsi töötab täpselt, ilma möödalöögita ning kalahunnik jää peal aina kasvab ja kasvab.

Püüdja kõrval lauatükil seisab hõõguvate sütega raudne matkaahi, sellel soojeneb teekann, aga mõnikord paneb kalur söeahju endale jalge vahele kasukahõlmade alla, et sooja saada. Kogu oma varandust veab sikuskamees kelgul. (Püügiks kasutatavat kirpvähikujulise peibutisega õnge kutsutakse „sikuskaks", selle järgi nimetataksegi püüdjat ennast „sikuskameheks".)

Seda püügiviisi kasutavad nüüd laialdaselt meie kalasportlased jääalusel püügil, kuid nemad ei ole undki näinud sellisest uhkest kalasaagist, mida tollal said Baikali sikuskamehed.

Jõudnud ühe sikuskamehe juurde, jäime tema tööd vaatama. Hiljem mõistagi ei kannatanud välja ja nurusime kalurilt õnge, et ise proovida. Petjal läks asi kohe nagu vaja korda ning kümmekonna minuti jooksul püüdis ta kaheksa harjust. Oli näha, et ta ei tegelnud sellega esmakordselt. Minul aga rebisid kolm kalakest end enneaegselt konksu otsast lahti, kuid kaht õnnestus mul jää peale heita.

Päris piinlik lugu juhtus meie Innokentiga. Alles oli ta end püüdma seadnud ja sikutanud edukalt välja suure omuli, kui juhtus ettenägematu asi. Luka Danilovitš ligines tagantpoolt ja kummardus kalahunniku kohale seda vaatama. Äkki vihises õngenöör ja konks tungis talle paremasse ninasõõrmesse. Vanamees röögatas, Keška aga, vaadanud selja taha, sattus segadusse ja sikutas õnge veelgi tugevamini. Appi tuli õnge peremees ja tõmbas selle Innokenti käest ära. Osutus, et Kešal oli kala õnge otsast ära tulnud, ta tahtis uuesti heita, võttis hoogu ja — oli sel Danilovitšil siis vaja ligi tulla!

Konksu Danilovitši sõõrmest välja tõmmata oli lihtne — hea, et see oli ilma kisuta! Ent kuni ma seda tegin, sõimas kannatanu ääretult kohmetunud Kešat korda kolm „ärakaranud sunnitööliseks". Tuli võtta matkaapteek ja määrida läbitorgatud ninasõõret joodiga. Pärast neid operatsioone läks Luka Danilovitš hobuste juurde, andis neile süüa ja kuulutas kategooriliselt, et me peame siin lõunatama.

Kalur andis meile mõne omuli, me lõikasime nad pikuti lõhki, ajasime traadi otsa, riputasime veidi soola peale ja küpsetasime söeahjul nagu šašlõkki. Ausõna, kunagi polnud ma veel midagi nii maitsvat söönud! Õrna lihaga kala! Muide, küpsetatud omuli juurde oli meil võlukaste — hea isu. Me olime ju peaaegu terve päeva teel olnud ja hästi näljased.

Omul on lõhe lähemaid sugulasi, samuti nagu harjus, forell, nelma, taimen, rääbis, keta ja gorbuušagi. Baikal on üks vähestest klassikalistest paikadest, kus elutseb see hinnaline kalaliik.

Ööbisime Ust-Barguzinis ja liikusime edasi. Enne ärasõitu vaatasime asulat ja kasutades seda, et siin oli telegraaf, saatsime järjekordse ettekande Moskvasse Pjotr Aleksandrovitšile. Ust-Barguzin oli väike puitlinnake. Kõige tähtsam, mis seal peale sadamakai, majaka, kalurite klubi, postkontori ja haigla leidus, oli konservitehas. See valmistas suurepäraseid omuli-, tuurakala- ja harjusekonserve. Linnake asub Barguzini jõe suudmes, siit ka venekeelne eesliide „Ust" („suue").

Jõgepidi ülesvoolu, seitsmekümne kilomeetri kaugusel paiknes teine linnake, mida samuti nimetatakse Barguziniks, ainult et ilma „Ustita". Tolle Barguzini lähedal oli asundus, milles oli sündinud ja oma lapsepõlve veetnud

mu sõber Petja Murujev. Pole ime, et ta nüüd sellise hellitleva tähelepanuga vaatas kõike siinset, nii loodust kui ka inimesi.

Me sõitsime üle Svjatoi Nossi lameda ja metsaga kaetud maakaela ja väljusime Baikali teise lahe, Tšivõrkui lahe kaldale. Nüüd läks meie tee jälle mööda jääd ja otse looduskaitseala peakordoni Sosnovka poole.

Kaardi järgi ilmnes, et Sosnovkani jäi veel ligi sada kilomeetrit. Ent Luka Danilovitš ei nõustunud sellega ja väitis, et t e m a hobustega pole Sosnovkasse mitte üle kuuekümne. Tema arvamuse järgi pidid need, kes olid kaardi koostanud, „sõitma põduratel kronudel, nii et lugesid välja sada versta!" Algul pidasin ma seda naljaks, pärast aga mõistsin, et meie Danilõtš oli tõepoolest veendunud: verstad või kilomeetrid ei ole rangelt püsivad pikkusemõõdud, vaid mingid muutuvad suurused, mis olenevad edasiliikumise kiirusest ja viisist.

Tšivõrkui lahel me kalureid-sikuskamehi enam ei kohanud, neil polnud siia kusagilt tullagi. Kaugel ümberringi polnud mingeid inimasulaid. Vaid suvel purjetasid laevadel siia kaluriartellid merenootadega, talvel aga valitses siin peaaegu täielik inimtühjus ja kolkalik ürgne vaikus.

Möödunud lahesuust, liikusime Baikalile. Paremal tungisid otse kaldani mäed — Barguzini mäeseljandik. Nõlvad laskusid järsult järve äärde ja moodustasid ligipääsematu kaljuse kalda. Vaid taigajõgede Tšivõrkui, Suure ja Väikese Tšeremšani suudmetes võis väike laev kuidagi randuda ilma kaljude vastu purunemise riskita. Ent häda, kui värske ajutuul haaras paadi kusagil jõgedevahelisel alal. Siis võis pääsmist otsida ainult avaveel ja minna kaugemale hukatuslikest kaldajärsakutest. Nüüd, mil Baikal lebas liikumatu valge tasandikuna, oli kõike seda endale väga raske ette kujutada.

Luka Danilovitš osutas piitsavarrega paremale kauge neeme poole Tšivõrkui jõe suudmes — seal mustendas miski. Binokliga võis näha väikest majakest, selle kõrval kuuri, kaldale kummuli pööratud paati ja ei midagi muud, mis oleks meenutanud inimese siinviibimist.

Keda siis ja mispärast oli saatus siia toonud? Danilõtš seletas, et see on looduskaitseala esimene piirikordon — kordon „Tšivõrkui" — ja seal elavad kahe jäägri-vaatleja perekonnad.

Me ei hakanud kordonisse sisse põikama, sest oli tarvis enne ööd jõuda Sosnovkani. Sõit muutus raskemaks — jää läks rünklikuks, tuli jääkuhjatistest mööda sõita ja tihti saanist maha ronida, et hobuseid aidata.

Laskus tasane külm öö, meie aga komberdasime ikka veel jääd mööda, hoides suunda kahe nõrga tulukese peale Sosnovka kordoni akendes.

Aeg-ajalt kostsid justkui mingi hiiglaolendi rasked hingetõmbed, kord kauged ja venitatud, siis jälle lähedased ja ähvardavad. Kuuldes neid kummalisi helisid, toetasid meie hobused hirmunult jalad vastu jääd ja korskasid ärevalt. Luka Danilovitš laksutas piitsa ja kärkis:

„Nõõ, lollid! Ärge kartke!"

Nähtavasti alanes kusagil veepind — nii juhtub hoovuste muutumisel, paks kahemeetrine jää vajus ja ragises. Ühes kohas ilmunud praod jooksid nooltena igasse kaarde, tekitades pakasese öö vaikuses ärevakstegevat raginat. Baikal ei tundunud mulle nüüd enam tardunud kõrbena — ta hingas nagu elusolend ja tema hingetõmbed olid kohutavad.

Üks meie hobune sattus mingisse jäälõhesse kahe jalaga korraga, vajus külili ja ajas rakmed sassi. Hakkasime looma üles upitama. Võtsin labakinda käest, et sedelgarihma pannalt lahti päästa. Sel hetkel tegi hobune järsu liigutuse ja pannal rebis mul küüne ära. Valu maha surudes jändasin neetud pandlaga edasi ja sain ta lõpuks lahti. Pärast seda tõusis hobune üles ja Luka Danilovitš seadis varsti kõik korda. Sõitsime jälle edasi, laskmata silmast inimelamu vilkuvaid tulukesi. Kuid siis mustas ees mingi pikk künnis. Need olid lumest paljad kaldakivid. Haarates aistest, aitasime hobustel saani kaldale tõmmata.

Meie ees oli kolm väikest maja. Üks seisis otse kaldal, mingi torn katusel, teised kaks olid kaugemal rühma kõrgete kaharate lehiste juures. Rohkem polnud läheduses midagi näha. Luka Danilovitš sõitis kõige suurema maja juurde puude all, peatas hobused ja, plaksutades labakindaid vastamisi, sõnas rahuloleva häälega:

„Meie rännak on lõppenud!"

Me olime eesmärgil — Barguzini Riikliku Looduskaitseala peakordonis.

SOOBLIKAITSEALA

Luka Danilovitš jäi mõneks päevaks Sosnovkasse, et lasta hobustel „hinge tõmmata", seejärel aga sõitis koju, olles meiega südamlikult hüvasti jätnud. Meie aga vaatasime selle aja jooksul ringi ja tutvusime oma uue elupaigaga.

Kordon asetses Sosnovka jõe suudmes tasasel välul kalda ligidal. Taiga piiras seda metsavälu kolmest küljest, neljandast aga Baikal. Kaugel tema sileda pinna taga paistis vastaspoolne mägine kallas, mis kadus sinakasse vinesse. Baikal on siin kõige laiem — kaldast kaldani on peaaegu seitsekümmend viis kilomeetrit.

Kui minna meie kaldast jääd mööda viie kilomeetri kaugusele ja vaadata tagasi, siis avaneb pilgule unustamatu pilt. Kauguses, kõrgudes üle kõige muu, helgib lumes Barguzini mäeseljandiku tippude ahelik. Nendel tippudel ei kasva metsa, seal on kivine tundra — „goltsad", nagu siin öeldakse. Kõige kõrgematel tippudel ei jõua lumi lühikese mägisuve jooksul ära sulada ja see valendab kogu aasta tumerohelise okasmetsa kohal. Selliseid tippe nimetatakse siin „belkaadeks".

Kõrgmäestiku goltsade nõlvad laskuvad järsult alla ja lähevad seejärel üle terveks laiade terrasside süsteemiks. Otsekui tohutu trepp laskub Baikali poole ja kõigil tema ääretutel astmetel laiub taiga roheline meri.

Ülemisel terrassil kasvavad harvad madalad kidurad puukesed, mis on tuultest, käredast pakasest ja liiga pikast talvest vaevatud. See on mägise metsatundra vöönd. Allpool on puud tihedamad, kõrgemad ja kaharamad — see on juba päristaiga. Teisejärguliste mäeahelike harjad on nagu turris mändidest ja lehistest. Mäeharjade vahel kuristikes on nõlvad kaetud kuuskede, nulgude ja seedrite läbipääsmatu tihnikuga. Alumisel terrassil, otse kordoni juures on mets eriti lopsakas. Siin on palju lehtpuid — kaski ja haabu, mägiojade lammil aga kasvab siberi must pappel.

Baikalisse suubuvad jõekesed on peaaheliku nõlvadesse uuristanud sügavad kivilõhed, mis on täis kuhjatud kaljutükke ja mahalangenud puutüvesid ning täis kasvanud sellist metsikut rägastikku, nii et seal ei ole paljudest kohtadest tõenäoliselt veel ükski inimene läbi läinud.

Roheline taigaookean, mis äärest ääreni katab Barguzini mägesid, võistleb oma kordumatu ilu poolest Baikaliga,

selle põhjatu järv-merega. Kordon asetses oma metsavälul nagu saarel kahe mere, rohelise ja hallikassinise vahel.

Sosnovka kolmest majakesest kuulusid kaks looduskaitsealale, kolmas aga — too vaatetorniga — oli majakas. Suvel, mil Baikalit mööda sõidavad laevad, süüdati selles tornis plinkiv latern. See teatas kõigile roolimeestele, kes seisid öises vahikorras, et siin on jõesuu, millele võib läheneda ja kus võib ankrusse jääda, kui selleks vajadus tuleb.

Majakas elas kõigest üks perekond ja kõik selle liikmed olid riigi teenistuses. Nad vastutasid rohelise tulukese eest oma elamu katusel, vastutasid selle eest, et see tuluke, vaatamata ükskõik millisele ilmale, iga öö korrapäraselt süttiks, kustuks ja uuesti süttiks, alludes oma täpse mehhanismi rütmilisele tööle.

Looduskaitseala majades oli samuti vähe elanikke. Ülem Zenon Fjodorovitš Svatov oli eakas mees tohutute ja karmide vurrudega, mis meenutasid merihobu kihvu. Vaatlejate perekondi elas siin kolm ja lisaks veel purjeka „Soobel" kipper, kelle laev seisis praegu jäässe külmununa lahesopis.

Zenon Fjodorovitš kutsus meid kohe esimesel päeval oma korterisse teed jooma ja vestlema. Ta oli rõõmus „värskete" inimestega kohtumise üle. Hakkasin otsekohe tundma sügavat austust selle inimese vastu, kes oli elanud siin sügavas taigas ligi kolmkümmend aastat.

Zenon Fjodorovitši töölaual seisis ninasarviku tallast tehtud tindipotialus, toa seintel aga rippusid antiloopide sarved, neegrite elevandinahast sõjakilp ja nende kohal paljastas oma kohutavaid hambaid täpilise hüääni pea. Nendest Aafrika reliikviatest algaski meie esimene paeluv vestlus Svatoviga.

Ta jutustas meile, kuidas olid siia Baikalile sattunud need asjad Aafrikast. Osutus, et nooruses oli Zenon Fjodorovitš olnud vene teadusliku ekspeditsiooni liige Kesk-Aafrikas. Ekspeditsioon kogus mitmesuguseid materjale Aafrika savannide looduse kohta ning varus Teaduste Akadeemia muuseumi jaoks metsloomade nahku ja skelette. Noor preparaator Svatov töötles ja konserveeris neid nahku ja luid. Tegi ka enda jaoks mälestuseks Aafrikast mingeid asjakesi, kuid . . . huvitav oli järgnev lugu.

Vene ekspeditsiooni karavani teenindasid palgatud pakikandjad, neegrid, kamandas neid aga inglane-ülevaataja. Selline kord oli tollal sisse seatud Inglise koloniaalvõimude poolt — panna „oma inimene" iga nende „mustadesse valdustesse" tunginud välismaise ekspeditsiooni juurde. Erilise ärevuse kutsus koloniaalametnike hulgas välja vene teadlaste saabumine; kuidas siis, nende seas on kindlasti „selliseid džentelmene", kes ei põlga magada neegritega ühes telgis ja süüa nendega ühest katelokist, hakkavad lihtsalt „mustadega" vestlema ja lõpuks „rikuvad nad ära".

Ülevaatajaks oli vene ekspeditsiooni juurde lähetatud punapäine John. See oli parandamatu lurjus. Ta käitus neegritega halvemini kui koormamuuladega ning ei lahkunud bambuskepist ja revolvrist. Vene teadlased olid nördinud ja nõudsid Johnilt, et ta muudaks oma suhtumist pakikandjatesse, kuid John ainult vilistas jultunult läbi pruuniks suitsetatud hammaste ja lükkas oma korkkiivri uljalt kuklasse.

Kord peksis John kepiga läbi palavikuhaige elatanud neegri ainult selle eest, et ta ei tõusnud ülevaataja lähenedes küllalt kiiresti maast üles. Seda nägi Svatov ega kannatanud enam välja. Ta läks vaikides Johni juurde ja lõi selle rusikahoobiga jalust maha. Inglane hüppas üles ja haaras revolvri järele. Zenon Fjodorovitš lõi vastasel relva käest ja lõplikult raevu sattudes andis talle sääraseid obadusi, et John vaevu jalgu järel vedades oma telki peitu puges. Neegrid rõõmustasid ja sellest päevast peale sai kandjatekaravani faktiliseks ülemaks Svatov. John jättis ekspeditsiooni maha otsekohe, kui see jõudis Elevandiluurannikule. Kõik oleks justkui olnud seljataga, kuid kui ekspeditsioon naasis Peterburi, kutsuti Svatov sandarmivalitsusse ja esitati talle süüdistus selles, et ta oli Aafrikas olles „püüdnud neegrite seas revolutsioonilist mässu tõsta ja tunginud tema hiilguse Suurbritannia kuninga koloniaalteenistuse ametniku elu kallale".

Inglise koloniaalvõimud tegid oma töö ja leidsid täielikku „kaastunnet" samasuguste juures, nagu nad ise olid — Vene sandarmite juures. Kõige tulemusena saadeti Svatov Ida-Siberisse, „ilma kohtu ja uurimiseta"; hea veel, et tal lubati kaasa võtta oma kollektsioonid. Zenon Fjodorovitšile hakkas meeldima Siberi taiga ja ta jäi pärast asumisaja lõppemist paigale. Ta hakkas uurima Siberi jahiloomi. Kodusõja ajal oli Baikali-taguses partisaniks, pärast aga sai sooblikaitseala direktoriks. Selline oli olnud selle

südamliku, veidi morni, karmide hallide vurrude ja läbitungiva pilguga inimese elukäik.

Osutus, et professor Tšortogonov oli juba ammu Svatoviga kirjavahetuses. Saates meid, kogenematuid uustulnukaid siia, oli Pjotr Aleksandrovitš veendunud, et me saame Zenon Fjodorovitšilt toetust ja abi, ning meie õpetaja ei eksinud.

Valmistusime esimeseks retkeks taigasse. Meie ees oli laiale lauale laotatud suur looduskaitseala kaart. See oli üleni kirju lugematute ojade niitidest, mis tujukalt väänlesid mööda nõlvu, ühinesid üksteisega ja sünnitasid taigajõgesid. Iga selline ojake oli enesele uuristanud kitsa ja kivise sängi-lõhandiku. Ojakeste vahel olid künnised — „kriivad" — ja kõiki neid kattis raskesti läbitav taigatulv. Vaid kitsad loomarajad viisid läbi tihniku, tormimurru ja kiviste rusukallete. Inimesed kasutasid siin neid radu looduskaitsealal liikumiseks ja kohendasid neid, koristades teelt oksarisu ja kive ning tehes puudele tunnusmärke — sälke. Oli tarvis neid sälke hästi jälgida, et vähemärgatavat rajakest mitte kaotada ega sattuda läbipääsmatusse rägasse.

Mööda puutumata metsa kõndida on töö, mis väsitab ja pole kaugeltki mitte igaühele jõukohane. Just säärase taiga läbikammimine seisiski meil ees, et registreerida kõiki teel kohatud sooblijälgi ja soobleid endid.

Zenon Fjodorovitš visandas kaardi kohale kummardudes punase pliiatsiga meie marsruute, märkis ära päevaseid peatuskohti ja ööbimispaiku, kohti, kuhu tuleb paigutada toidutagavarad. Me vaatasime Svatovit nagu madrused vana kaptenit enne pikka merereisi. Ja kuidas siis teisiti: oli ju Zenon Fjodorovitš juba palju aastaid käinud mööda kõiki neid „kriivasid", kuristikke, nõgusid ja lätteid. Tema varasemad märkmed sooblite kohta pidid olema midagi sissejuhatusetaolist meie praegusele tööle.

Meie ekspeditsioonirühm oli juba täies koosseisus. Sellesse kuulusid peale meie, sissesõitnute, kaks jäägrit-vaatlejat: endine jahimees-sooblikütt Matvei Ivanovitš Sorokin ja evenk Jadõnka. Vabatahtlikult lülitus rühma ka Zenon Fjodorovitš ise. Kui nendelt inimestelt oleks küsitud, kus nad on veetnud rohkem päevi ja öid — kas kodukatuse all või taigas lõkke ääres, siis oleks neil olnud raske kohe vastata, kuid igaüks oleks pikema järelemõtlemiseta kostnud,

et mets on talle seesama mis tuttav maja. Meie rühma tekkis veel üks, seitsmes liige, ainult et neljajalgne — Zenon Fjodorovitši truu kaaslane, turuhhani laika Tutkai. Eriti vaimustatud oli sellest reisiseltsilisest Keša.

Kuni me kaarte tundma õppisime ja vajalikke aparaate — kõrgusemõõtjaid, sammulugejaid, termomeetreid, anemomeetreid ja kompasse reguleerisime, panid vaatlejad valmis kirved, katelokid, magamiskotid ja muu mitmekesise laagrivarustuse.

Ükskord tuli meie tuppa Jadõnka ja nägi nurgas minu mägisuuski, mida ma olin Moskvast peale hoolikalt kaasa vedanud. Suuski kombates ja käes keerutades laksutas ta keelt ja kõigutas halvakspanevalt pead. Ma küsisin temalt:

„Mis on, Jadõnka, kas suusad on kehvad?"

„Samune et õige kehvad! Laud, aga mitte suusk! Kuidas hakkad sopkal käima sellise suusaga?"

„Aga missuguseid suuski siis siin vaja on?"

„Ehee! Kohe näitan!"

Nende sõnadega jooksis Jadõnka kuhugi ära, mõne minuti pärast aga tuli tagasi paari kaamussidega — kütisuuskadega.

„Näe, vaata!"

Ma teadsin varemgi, et taigajahimehed ei tunnista meie raskest puidust „paljaid" suuski. Nad teevad endale suusad väga õhukestest, kuid laiadest, kerge tugeva puu laudadest, voolides need välja spetsiaalse noa abil. Selliste suuskade ees- ja tagaotsad on kergelt üles painutatud, peaasi aga — nad on hoolikalt üle löödud põdra või hirve säärenahkadega — „kaamussidega". Sellest tuleb ka suuskade endi nimetus „kaamussid".

Suuskade alaküljel paiknevad nahad nii, et karvad on libisemise suunas tahapoole ega takista üldse. Tagasilibisemise korral aga tõuseb karv turri ja pidurdab suuska. See on väga mõnus mäkketõusul: võib suusa julgelt ette lükata ja toetuda sellele kogu keharaskusega. Tagasi ta ei libise ja ei ole tarvis teha keerukaid „kääre", „treppe" ja muid vigureid nagu tavaliste suuskadega.

Mäest laskumisel juhitakse kaamuss-suuski kepi (aiguri) abil ja mõnikord nööridega, mis on aetud läbi suusaninades olevate aukude. Nöörid mängivad siin ohjade osa ja aitavad suusatajal veel tasakaalu hoida.

Ent kaamussidel on ka suur puudus: nad on liiga nõrgad, võivad kergesti murduda ja jätta jahimehe õnnetusse

olukorda keset sügavat ja kohevat Siberi lund mitme päevateekonna kaugusel lähemast elamust. Seda ma kartsin kõige enam ja otsustasin minna taigasse oma „telemarkidega", kuigi kõik olid need maha laitnud.

Häiris vaid üks asi: minu suuskadel ei saa liikuda soojade ja pehmete itšiigidega — selliste jalanõude jaoks ei sobinud jäigad „juhitavad" suusasidemed. Kuid minu suusasaapad olid kaks numbrit suuremad kui vaja ja läksid kergesti jänesenahast sokkide peale. Pakanegi polnud nüüd enam nii kõva: märtsikuu oli lõppemas.

ESIMENE RETK

Kuidas me ettevalmistustega ka ei rutanud, õnnestus taigasse minna alles mitme päeva pärast. See oli varahommikul, kui kaugeid mägesid varjas veel hämarik, taevas aga kustusid aeglaselt tähed.

Kogu kordoni elanikkond tuli meid teele saatma. Tutkai keerles rõõmsa haukumisega ringiratast meie ümber ja püüdis üles hüpates limpsata kord Keša, kord minu, kord Zenon Fjodorovitši nägu. Nägin esmakordselt laikat sellises mängutujus. Tavaliselt on see koer väga range ja väärikas. Ent niipea kui me astusime metsa, jäi Tutkai otsekohe vait, muutus tõsiseks ja sõrkis lühikeste sammudega asjalikult rühma ees, absoluutselt kõike vahtides ja nuusutades.

Me liikusime hanereas üksteise järel. Ees suusatas Matvei Sorokin — hiiglakasvuga mees pika ruske habeme ning hämmastavalt vaikse ja kõrge, otsekui naisehäälega. Taga tuli Jadõnka ja vahetas üksikuid sõnu Zenon Fjodorovitšiga. Too vastas talle veelgi napimalt kord vene, kord evengi keeles. Märkasin, et taigaelanikud olid üldse vähese jutuga ega armastanud pikki fraase.

Paikkond oli kergelt liuskjas, rada küllalt siledaks tallatud ja me liikusime kiiresti, vaatamata sellele, et igaüks kandis turjal mitte vähem kui puudast koormat. Seljakottides oli toit, varurõivad ja mitmesugune varustus. Vaatasin tähelepanelikult oma kaaslasi — kuidas keegi liikus.

Sorokin ja Zenon Fjodorovitš läksid jõudu säästvate ühtlaste sammudega. Nende suusad libisesid lumelt tõusmata, nende kujud aga väljendasid kõigi liigutuste toredat sujuvust. Seljakotid näisid neil olevat täidetud udusulgedega — nii sundimatult kandsid nad neid. Jadõnka läks justkui vastumeelselt, nii-öelda jalgu järel vedades, ent ei jäänud meist verssoki võrragi maha ja oli selge, et tasub evengil vaid veidi sammu lisada, kui ta läheb kogu rühmast kaugele ette. Petja ja Keša, nagu mulle näis, sagisid suuskadega liiga püüdlikult ja tegid palju ülearuseid liigutusi. Noh, aga ise ma vajutasin muudkui suusakeppidele ja liuglesin esialgu kergelt mööda laia suusarada, mille jätsid eesliikujad.

Kuid siis muutus tõus järsemaks, rada hakkas väänlema, minnes ümber jämedatest puudest ja mingitest lohkudest. Lume alt paistis roomava seedri puhmastiku, niinimetatud seedrimaadja tihedaid tutte. Seal ma hakkasin oma „telemarkides" pettuma. Lumi oli siin teraline nagu peensuhkur (seda tugeva pakase tõttu), sellises lumes aga pidurdav suusamääre, millega ma enne retke suusatallad olin hoolikalt üle hõõrunud, ei mõjunud üldse. Veidi järsem küngas — ja kord üks, siis teine suusk libises ootamatult tagasi ning ma „nokkisin" sageli ninaga maad, vaevu jalule jäädes.

Mida kaugemale, seda raskem oli minna. Hakkas esinema põiki üle raja langenud puid. Olles lume alla tuisanud, muutusid nad tõelisteks barjääridеks, millest tuli üle ronida. Ka minu tavaline matkaseljakott osutus siin tülikaks. Kui ronisid üle tuulemurru, vajus ta tingimata viltu ja kiskus kogu keha kuidagi külje peale. Tuli valmistada endale nöörist midagi sedelgataolist, et seljakott turjal ei kõlguks. Rajal oli palju lumega ülepuistatud sõlmiseid oksi. Need haarasid reetlikult jalust kinni ja lõid suusad viltu.

Kaharad hiiglaseedrid mühasid tumedalt, varjates taevast pea kohal. Siberi seedri väikesi, maitsvaid ja toitvaid pähkleid tunnevad tõenäoliselt kõik, kuid vähesed teavad, et see puu pole sugugi mitte seeder, vaid männi eri liik. Ta sarnanebki männiga, ainult okkad on tal veidi teisiti asetatud, tumedamad, tihedamad ja kogu puu on harilikust männist tublisti lopsakam. Päris seedrid aga — liibanoni, atlase ja himaalaja omad — kasvavad meie maal üksnes siin-seal parkides ja nende seemned — pähklid — pole üldse söödavad.

Siberi seedritega võistlesid kõrguse poolest nulud, mis sööstsid nooltena taeva suunas. Samasugune nooletaoline

kuju oli ka ida-siberi kuusel. Need puud — kõik tiheda tumeda okastikuga — andsid taigale sünge ja piduliku ilme. Alumistelt okstelt rippusid pikad hallid samblikutordid nagu mingite metsakoletiste habemed. Ma tundsin end vanasse, lapsepõlves kuuldud muinasjuttu viiduna. Nõnda tunduski vahel, et kohe avaneb väike metsalagendik, sellel aga seisab nõiamoori hütt.

Rada läks päris Sosnovka jõe äärde ja hakkas tihti ühelt kaldalt teisele hüplema, et mööduda jõge ahistavatest järskudest kaljudest. Sellistes kohtades tuli suusad alt ära võtta ja minna üle jõe purretpidi, see on mööda puutüve, mis ulatus ühelt kaldalt teisele. Kiire ja kärestikuline Sosnovka külmub harva üleni kinni. Aeglasema vooluga kohtades olid moodustunud jääsillad, aga nende vahel vulisesid peaaegu kogu talve valged vahused vood. Praegu olid need jäävõlvid vee poolt juba purustatud. Kui läksid mööda purret, siis oli parem alla märatsevasse jõkke mitte vaadata: harjumatusest võis pea pööritama hakata, libastud palgilt ja siis . . . katsu veel meenutada, mis su nimi on! Kiirevoolulistest jäistest voogudest, mis tormasid püstloodis järsakute vahel, võis vaevalt elusalt välja pääseda.

Vaatlejad ja Zenon Fjodorovitš läksid üle purrete kiirelt ja kindlalt, jalge ette vaatamata. Neile oli see harjunud, igapäevane asi. Meie, uustulnukad, aga pelgasime, mõõtsime kartlikult iga sammu, aga pärast jõest ülemineku hingasime kergendatult ja pühkisime laubalt äkitselt ilmunud higi. Ning nõnda korda viisteist päeva jooksul!

Tutkai käis mööda purret kuidagi hiilides ja oma teravat koonu kramplikult õieli hoides.

Siin, jõe ääres, nägime mitu korda vesipappe. Need linnud, kes on rästaste sugulased* ning sarnanevad nendega mõõtmete ja kehakuju poolest, tegid mind päris härdaks. Mõtelda vaid: ümberringi on lumi ja külm, möirgab tinakarva jäine vesi, vesipapp istub aga omaette kivil kesk veekeeriseid ja . . . karmi talve kiuste laulab rõõmsalt kevadlaulu. Laulab, laulab, siis aga jääb vait ja viskub äkki kivilt otse vette ning kaob vahuste veejugade alla. Seda nähes tunned tahtmatult hirmu lõbusa kauni linnu pärast, kellel on pruunikasmust selg ja valkjas rind. Kuid hirm on asjatu! Näe, vesipapp tõuseb kihisevast voolusest

* Tegelikult kuuluvad rästad ja vesipapid siiski värvuliste seltsi eri sugukondadesse. *(Tõlk.)*

juba pinnale ja laskub uuesti kivile, midagi kiiresti alla kugistades. Vesipappi ei nimetata asjatult „vesirästaks" — ta sukeldub ja jookseb osavalt vee all mööda jõe põhja, hoolimata tormisest veevoolust. Linnuke hangib veest oma toitu: kirpvähikesi, kalamaime ja muid pisikesi elusolendeid. Zenon Fjodorovitš rääkis, et vesipapid laulavad isegi jaanuaris ja veebruaris, kui taiga sõna tõsises mõttes praksub käredast pakasest.

Tervitus sulle, väike kartmatu taigajõe laulik!

Rada eemaldus Sosnovka kaldalt ja suundus edasi mööda üleni seedrimaadjasse kasvanud nõlva. Suvel on nendest tihnikutest peaaegu võimatu läbi tungida. Läbipääsmatu padrik igas suunas väänlevatest, isekeskis läbipõimunud sõlmistest ja nõtketest okstest astub inimesele vastu ja peatab ta. On tarvis kas mööda pääsu otsides taanduda või ahvi kombel ronida mööda oksi, klammerdudes käte ja jalgadega, hüpates, roomates, kukerpallitades ja hoopis mõeldamatutes asendites olles. Maadjat mööda käies juhtub, et jalad ei puuduta sadade meetrite ulatuses üldse maapinda, ja kui õnnestub niiviisi läbida kas või üks kilomeeter tunnis, siis on see väga hea tulemus.

Nüüd, talvel oli hoopis teine asi. Maadjas oli maetud lume alla ja suusad libisesid kergesti tihniku latvade kohal, üksnes siin-seal üksikute okste taha takerdudes. Seal maadja sisemuses oli lumi väga kohev, okste vahele oli jäänud palju tühemeid ja palju mitmesuguste väikeste loomade-näriliste, kolonokkide, kärpide ja sooblite poolt tehtud käike. Loomakesed tundsid end selles mitmekorruselises keerulises labürindis suurepäraselt. Seedrimaadjas on talvel soobli põhiline elukoht.

Unustanud väsimuse, silmitsesin tähelepanelikult metsloomade ja lindude jälgi lumel. Neid oli nii palju, et silmade ees hakkas virvendama. See maadja osa oli pähklisaaki andnud. Lume alla oli maetud palju seedrikäbisid. Siin töötas palju metsaelanikke. Mitmesugused loomakesed olid tirinud käbisid lumepinnale, lüdinud neist pähklid välja ja jätnud järele tublisti ka söömata pähkleid. Seda kasutasid linnud: mänsakud, laanenäärid, rähnid, laanepüüd ja metsised, ning sõid ülejäägid ära. Lindude ja näriliste peale pidasid siin aga jahti kiskjad. Lumikate säilitas mitmekesise ja pulbitseva elu jälgi, säilitas metsatragöödiate jälgi: naharibasid, suletutte ja külmunud punaseid verepritsmeid.

Esimest sooblijälge märkas Sorokin. See jälg kulges kõrvalepöördumatult teise karuslooma — kärbi jälgedes. Kõige järgi oli näha, et soobel jälitas kärpi ja pealegi väga visalt. Kärp, püüdes end päästa oma tugevama vastase eest, kasutas igasuguseid kavalusi. Ta keerutas, tegi kavalaid silmuseid, kargas kaugele kõrvale, ronis oksarädi alt läbi, kuid see ei aidanud teda: soobel ei jäänud maha, kärbi hüpped aga muutusid üha kentsakamateks ja üha kiirustavamateks. Sihvakas, musta sabaotsaga valge loomake — hiirte ja väikeste lindude hirm — oli ise surmahätta sattunud ja põgenes viimast jõudu kokku võttes. Midagi sellest me mõistagi ei näinud, vaid ainult kujutasime endile selgelt ette, uurides jälgi. Siin aga oli kärp kõrgelt hüpates löönud oma kerega läbi lumevõlvi ja läinud ära seedrimaadjasabrikusse. Kuid soobel ei jätnud teda siingi — ta oli samuti lumealusesse labürinti roninud.

Me märkisime selle esimese sooblijälje kohtamise üles ja tahtsime tagasi minna rajale, millest olime tugevasti kõrvale kaldunud. Kuid siis hakkas Keša manguma. Ta tahtis tingimata edasi uurida, millega soobli jälitusretk lõppes. Keša oli ilmselt kärbi poolt.

Matvei Ivanovitš muigas ja hakkas käima ringiratast ümber selle koha, kus soobel ja kärp olid lume alla läinud. Sorokin tegi ringi ringi järel, iga kord ikka laiema. Me jäime nende ringide keskpaika ja istusime puhkama otse lumele. Lõpuks Matvei Ivanovitš peatus, vehkis käega ja hüüdis meile:

„Kärp on välja tulnud, sooblit aga pole näha!"

Ikkagi oskas kärp tihedate okste vahel oma vaenlase eest ära lipsata, soobel aga jäi maadjasse, hakates tõenäoliselt huvi tundma mingi muu saagi vastu. Keša oli vaimustuses ja hüüdis põgenevale kärbile järele:

„Täitsa poiss! Nüüd lippa ning ole targem!"

Jadõnka hoidis kogu selle aja jooksul Tutkaid kütkes. Koer kippus metsloomade jälgede „harutamisest" osa võtma, klähvis ja kiunus närviliselt, kuid teda ei lastud ette, et ta meie ees kõiki jälgi segi ei tallaks.

Varem olin ma lugenud, et soobel püüab mõnikord väikesi kiskjaid, selliseid nagu kärp ja kolonokk, ning ei imestanud seetõttu selle üle, mida me siin nägime. Ent oli arusaamatu, miks kulutas soobel nii palju jõudu, et püüda noolkiiret kärpi, kui ümberringi oli palju muud ja kergemat saaki: hiiri, oravaid ja vöötoravaid. Zenon Fjodorovitš seletas seda sellega, et soobel püüab oma konkurendist lahti saada, kes sööb sama toitu, mida tema ise. Kuid selline seletus mind millegipärast ei rahuldanud ja ma otsustasin aja jooksul ise tõeni jõuda.

Läksime edasi. Aeg oli kaugelt üle keskpäeva. Märkasime veel kolmes kohas soobli jälgi. Tahtsin näha ka soobleid endid, kas või ühtainust, kas või kaugelt, kuid osutus, et see polegi nõnda lihtne! Soobel on isegi siin, looduskaitsealal, kus teda kütid ei jälita, väga ettevaatlik. Ma lohutasin end mõttega, et tõeline sooblite loendus algab meil homsest päevast, täna aga oleme tegelikult alles teel töökohta.

Väsimus andis end tunda. Järjest tugevamini rõhusid seljakoti rihmad õlgu, suusad muutusid üha raskemaks ja sõnakuulmatumaks. Ma olin juba lõplikult veendunud, et siin on tarvis just kaamuss-suuski, aga mitte selliseid nagu minul.

Lähenesime tihedale nuluviirule. Selle serval oli näha mingeid loomi. Saades jagu mind vallanud loidusest, võtsin binokli ja vaatasin neid. Tundsin ära põdrad. Kuid mis põdrad need siis olgu? Tohoo, põhjapõdrad!

Jah, siin Barguzini mägedes elutsevad metsikud põhjapõdrad. Suvel hoiduvad nad kogu aja tundragoltsadele, talvel aga laskuvad metsa, kus on soojem ja kus on toitu: oksi, sammalt ja samblikke.

Meie lähenedes jooksis üks vana isaloom lagedale välule ja vaatas ärevalt ringi. Seejärel pistis hoogsate hüpetega putku. Tema järel jooksis kogu kari. Hämmastavalt kergelt ja käratult oskavad metsas joosta sellised suured ja pealtnäha kohmakad loomad. Põhjapõtradel on nii isased kui ka emased sarvedega ja igal täiskasvanud loomal on peas terve sarvepuhmas. Ent tasub vaadata, kui

osavasti liigub põder oma sarvedega läbi metsapadriku: ei riiva ühtki oksa.

Tutkai ajas end põhjapõtru nähes turri ja sikutas kütket nii, et kaelarihm hakkas teda kägistama. Koera kõrist kostis haukumise asemel kähinat. Jadõnka nähvas Tutkaid kütkeotsaga ja ütles laitvalt:

„Miks nii äge, ah? See on paha: võid kõri katkestada!"

Taigas laskus juba nõrk videvik, kui me lõpuks ööbimispaika jõudsime. Minu ette ilmus teravatipulise kasetohust jurta siluett. Sellega kõrvu kerkis mingi neljale tulbale tõstetud suur uksega palkkast. Jurta oli üks looduskaitseala „taiga-võõrastemajadest" ja ehitanud oli selle Jadõnka oma rahvuslikul viisil. Kast tulpadel oli labaas — taigaait. Temas hoiti — igaks juhuks — toiduainete varu ja mõningat inventari. Siberi jahimehed püstitavad selliseid labaase oma küttimispaikadesse. Mis on pandud aita, püsib seal seni, kuni peremehel enesel vaja läheb. Labaasidel pole mingeid lukkusid — neid kaitseb kirjutamata taigaaususe seadus. Too, kes varastab paljaks võõra aida, peab taigast igaveseks lahkuma; ta lakkab olemast inimene oma seltsiliste-jahimeeste hulgas ja kuulutatakse nende poolt lindpriiks.

Metsloomadele on labaas samuti kättesaamatu, isegi karu ei jõua lõhkuda tema palkseinu ega suuda ka mööda siledaid tulpasid päris kõrgel oleva aidani pääseda. Seinale najatatav redel asetseb sealsamas, rangelt määratud kohas ja teda pole raske lume alt üles otsida.

Jurtas süüdati lõke — muutus soojaks ja valgeks. Suits läks sambana läbi ülemise avause. Heitsime puhkama lõkke ümber nuluokstele — jalad tule poole, pead aga jurta seinte poole. Tutkai kaevus sissekäigu juures lumme — nii teevad jahilaikad siin alati. Matvei Ivanovitš askeldas katla kohal ja jurtas oli juba pelmeenisupi lõhna tunda. Ränga väsimuse pärast ma ei tahtnudki süüa ja vaid Zenon Fjodorovitši pealekäimisel kugistasin alla mõned pelmeenid, kuid viimast ei jõudnud isegi läbi mäluda nagu vaja: jäin magama nagu surnu.

NÄHTAMATUD

Elasime viiendat päeva taigas. Ööbisime jurtas, päeval aga läksime laiali — igaüks oma marsruuti mööda. Zenon Fjodorovitš jagas nagu tõeline staabiülem õhtul meile piirkonnad uurimiseks kätte ja näitas neid kaardil. Olime avastanud juba üle kümmekonna soobli, mis ei olnud alguse kohta halb.

Täna sattus mulle Tolokn janka oja nõgu — raske paik. Oli tarvis läbi käia oma viisteist-kakskümmend kilomeetrit kiviseid rusukaldeid pidi, mööda maadjat ja tuulemurdu.

Mingeid radu siin peale metsloomade omade polnud; minu teed suunas kitsas orus voolava oja säng. Teekonna esimene osa kulges mööda sälkoru vasemat nõlva vanas metsas ülesvoolu, teine osa aga — tagasi mööda teist kallast, kus olid järsud põikorud ja rusukalded. Paremal läks mööda naaberorgu minuga ühes suunas Keša, vasakul aga piki kitsast mäeharja Matvei Ivanovitš Sorokin.

Hommik oli suurepärane. Tõusis päike ja kallas taiga üle rõõmsa kevadvalgusega.

Isegi ranged tumedad nulud omandasid rõõmsama ilme. Nende latvade kohal sinetas puhas taevas. Keskpäevaks muutus lumi kivide ja kännutüügaste päikesepoolsel küljel niiskeks.

Hakkas nii soe, et ma võtsin kindad käest ja tõstsin mütsikõrvad üles.

Ees säras päikese käes üksik metsalatvade kohal kõrguv kalju nagu kitsas kivitorn. See kalju peibutas enda poole ja ma otsustasin teha katset tema otsa ronida, et näha tervet ümbrust.

Kalju näis päris lähedal olevat, kuid läks vähemalt tund aega, kuni jõudsin ta jalamile. Võtsin suusad jalast ja jätsin mäe alla. Muide, suusad olid mul nüüd taiga omad, kaamussid. Nimelt oli Zenon Fjodorovitš võtnud jurta juurest labaasist oma tagavarakaamussid ja mulle kinkinud. Minu Moskva-suusad pani labaasi — las lebavad seal, millalgi kuluvad kellelegi kindlasti ära!

Pehmetes itšiigides oli väga mugav mööda hambulist kaljut turnida. Roninud kahekordse maja kõrgusele, märkasin all võsas soobli kahekordset jäljerida. Jälg näis mulle täiesti värskena ja ma otsustasin, et kui laskun kaljult alla, siis lähen mööda seda.

Ronisin kõrgemale.

Karusnahkse pihtkuuega hakkas palav ja selg läks higiseks. Võtsin pihtkuue ült ja riputasin selle otse kividel kasvava noore seedri oksatüükale. Kalju muutus peaaegu

püstloodseks, hakkas kõhe, eriti kui alla vaadata. Kas mitte alla laskuda?

Kuid kalju tipp oli siinsamas, päris lähedal. Peatusin kõheldes.

Äkki hüppas mul peaaegu jalge alt välja kolm väheldase lamba suurust elukat, kes karglesid mööda kaljut ülespoole nagu jänesed. Märkasin, et ühel neist paistsid ülahuule alt... peened valged kihvad. Ent need polnud kiskjad, vaid täiesti süütud rohusööjad loomad — muskushirved, kellel on kihvad vaid isasloomade ehteks.

Muskushirv on ligipääsmatute kaljude elanik ja hirve lähedane sugulane, kuid ta on rohkem sabata känguru taoline: tugevasti arenenud tagajalgadega, hüpleva kõnnakuga ja püstiste kõrvadega. Tal pole mingeid sarvi.

Muskushirved jõudsid hetke jooksul kalju tippu ja pugesid seal kuhugi peitu. Siis ma juba ei jäänud enam kõhklema ja ronisin julgelt üles, et veel kord lähemalt neid imelisi loomi vaadata.

Niipea kui ma tõusin kitsale ülemisele kaljuplatvormile, kargasid muskushirved uuesti kivide tagant välja ja astmelt astmele hüpates hakkasid mööda kalju vastaskülge siksakiliselt kiiresti alla laskuma. Mõne minuti pärast kadusid loomad metsa — justkui poleks neid üldse olnudki!

Ma vaatasin ringi. Kalju kõrgus metsa ja sälkoru kallaste kohal. Minu ees oli ülev metsik maa. Metsased, valgete tippudega ja roheliste külgedega mäeharjad paistsid üksteise tagant nagu liikumatult paigale tardunud hiiglalained. Seedrisalude ja nulumetsade tumedad laigud vaheldusid kuusikute heledamate ribadega. Nende hulgast paistsid talveks paljaks jäänud lehiste pruunikad massiivid. Kõik oli päikesest valgustatud ja otsekui puhkas kevadtaeva lasuursinise kupli all.

Ma olin peaaegu looduskaitseala keskpaigas. Mind ümbritses kuus tuhat ruutkilomeetrit puutumata põlislaant. Mõtlesin:

„Mööduvad aastad ja aastakümned — ning kuidas küll inimene looduse ümber kujundab?"

Paljudesse paikadesse, kuhu praegu on kuhjunud läbisegi tuulemurd, istutatakse aiad või ehitatakse linnad. Raevukate mägijõgede jõud aheldatakse ja nad sööstavad elektrijaamade turbiinidele. Nii see läheb, sest see on paratamatu, ja läheb paljudes, väga paljudes paikades.

Kuid siin, nendel looduskaitsealustel mäeharjadel jääb igaveseks ajaks kohisema, rohetama ja oma metsloomi kaitsma puutumata taiga. Teda hoitakse hoolikalt meie Maa nooruspäevade mälestisena. Ta pärandatakse meie kaugetele järglastele. Võib-olla tõuseb minu pojapoeg või tema pojapoeg saja-kolmesaja aasta pärast niisamuti nagu mina selle kalju otsa ja näeb siin vaba muskushirve ja kuuleb rohelise metsamere tasast naginat. Ja olgu neetud ja saagu rahva poolt hukka mõistetud too, kes rumaluse või kurja kavatsuse tõttu tõstab käe selle kordumatu neitsiliku maailma vastu!

Pöördusin Baikali suunas. Ta paistis alt valge uduse tasandikuna mägiste kallaste hambulises raamis. Järve keskosa kohal seisis kohev kerge pilveke — ainus pilv taevavõlvil — otsekui tükk nähtamatu niidi otsa riputatud lumivalget vatti. Siis ma veel ei teadnud, mida ennustab see välimuselt süütu pilveke.

Ent kaua kaljutipul unistada ei saanud — ainult koeranahkses pluusis hakkas külm ja higine selg jahtus. Alla laskuda oli tublisti raskem ja kohutavam kui üles ronida. Peamine oli, et sa ei näe, kuhu jalg panna, ja tuleb huupi kobada kivinukke ja -õnaraid.

Alla jõudnud, suitsetasin ühe paberossi, seejärel panin suusad alla ja läksin mööda sooblijälgi. Need olid tõesti väga värsked, nähtavasti oli loomake siit läbi käinud kõigest tunni või poolteise eest. Ühes kohas leidsin soobli poolt söödud laanenääri jäänused — need ei olnud veel külmunud.

Mulle meeldis ilus linnutiib, mis oli ära hammustatud päris õla juurest, ja ma pistsin selle taskusse. Jäljed viisid mind vana jämeda papli juurde, edasi aga sooblijälgi ei olnud. Silmitsedes puutüve, nägin puuõõnsuse ava — veidi kõrgemal minu peast. Olles murdnud oksarao, panin selle külge laanenääri tiiva ja, peitudes ise puu taha, hakkasin sellega sahistama puuõõne ava juures. Vastuseks kuuldusid mulle juba karuslooma-õppefarmist tuttavad helid: „Jähh, jähh!... vuhh, huhh!" See oli soobel, kes häält tegi. Tähendab, loomake oli puuõõnes — seadis end nähtavasti puhkama pärast edukat jahti ja tublit einet. Küünitades pea puu tagant võimalikult välja, et paremini avaust näha, ja vehkides oksa otsas oleva tiivaga, ärritasin sooblit ja püüdsin teda välja meelitada. Ent esialgu oli puu seest vaid turtsumist ja kerget askeldamist kuulda.

Siis ma tardusin liikumatuks ja seisin nii minutit viisteist. Lõpuks nägin: puuõõnest ilmus välja kiskja tume pea kikkiaetud kõrvade ja ettepoole suunatud kumerate silmadega. Mind soobel ei märganud, sest kogu tema tähelepanu köitis laanenääri tiib, mille ma olin puukoore külge haakinud. Nüüd sirutas soobel end poolest saadik välja. Ta oli musta värvi, õrna hõbedase kirmega karvatippudel. Ta nahk oli nagu omaette elusolend: lainetas kerge tuule käes ja helkis päikeses. Rinnaesisel helendas ere oranž laik nagu hõõguv süsi kesk tumedat tuhka. Karusnahakütid nimetavad selliseid soobleid „ekstra": nende nahk on kulda väärt.

Lõpuks ometi nägin barguzini sooblit mitte puuris, vaid vabaduses, tema kodutaigas!

Siira rahuldustunde pärast hakkasin tahtmatult nohisema. Soobel pöördus silmapilkselt minu suunas ja, hüüatanud vihaselt oma „jähh, jähh!", kadus puuõõnde.

Tähendasin nähtu vaatluspäevikusse, märkisin paikkonna kõrguse üle merepinna ja läksin edasi, teisi soobleid otsima. Käisin veel kilomeetrit kuus, märkides üles kõik, mida huvitavat tee peal kohtasin. Meile oli ju tarvis väga mitmekesiseid andmeid siinsete paikade kohta.

Mõne aja pärast tekkis mul tunne, et minu järel käib keegi, puutumata silma ja jäämata ka maha. Tagapool oli sageli kuulda mänsaku ärevat hüüdu. Lind lendas minu jälil puult puule ja kisas kogu aja, kuid teda ei huvitanud mitte mina, vaid too, kes käis minu järel.

Tavaliselt saadavad mänsakud, pasknäärid ja harakad nõnda suuri kiskjaid, otsekui teatades nende lähenemisest kõigile teistele loomadele. Kuid kes siis mind praegu jälgis?

Barguzini taiga kõige tugevam kiskja on karu. Kuid need magasid veel koobastes, ülejäänud siinsed metsloomad aga ei ole inimesele põrmugi ohtlikud.

Püüdsin end selliste mõtetega rahustada, kuid samal ajal kahetsesin, et olin püssi jurtasse jätnud ja kogu mu relvastuse moodustas praegu väike jahinuga.

Teadmatuses olemine muutus tüütavaks. Oli lõpuks tarvis teada saada, kes mind nii visalt ja kavalalt jälitas.

Laskudes suuskadel madalast nõlvakust alla, peitsin end tihedasse noorde kuusetukka ja vaatasin tagasi oma suusarajale. Nõlvaku serva tagant paistis hetkeks midagi tumedat ja varjus otsekohe. Seisin ja ootasin. Enam polnud midagi näha. Niisutasin sõrme süljega ja tõstsin üles, et õhuvoolu suunda teada saada. Arvata võis! Nõrk tuuleke puhus minu poolt mu jälitaja suunas ja hoiatas teda, et ma peitsin end siia ja et ma lõhnasin naha, tubaka, metalli — ühesõnaga inimese järele. Tuleb kasutada kavalust!

Uurinud ümberkaudseid mäenõlvu, muutsin järsult suunda ja tõusin sälkoru kaldale, tegin seal laia ringi mööda alusmetsa tihedat padrikut, pöörasin suusad allasuunas risti oma jälgedega ja tulin tagasi omaenda suusarajale, kuid juba selle selja taga, kes mu järel kõndis. Manööver õnnestus. Liuelnud kallakust alla, jõudsin järele hatusele ja madalajalgsele tumepruuni värvi metsloomale, kel oli lai kollane vööt külgedel. Loom hakkas vihaselt turtsuma, kuid nähtavasti kartis mind ja jooksis kiirete väänlevate hüpetega minema.

See oli ahm, üks kõige uudishimulikumaid, tabamatumaid ja salakavalamaid taigaloomi.

Ahm on soobli, nugise, tõhu, mägra ja teiste kärplaste sugulane, kuid kõigist neist suurem ja tugevam. Suur ahm küünib peaaegu meetri pikkuseni. Taiga jahimehed ei või seda metslooma sallida, eriti need, kes kütivad ulukeid raudade ja teiste püünistega. Ilmudes küttimispiirkonda, jõuab ahm enne jahimeest kontrollida kõiki tema püüniseid ja õgida või ära rikkuda lõksusattunud saagi, aga ise satub ta raudadesse väga harva — oskab ohtlikke esemeid ära tunda.

Minu ahm ootas nähtavasti, et ma jätan talle midagi söödavat.

Metsloomaga peituse mängimisest haaratuna ei märganud ma otsekohe, kui järsult ilm muutunud oli. Taevast mööda kihutasid Baikali poolt hallid rebitud pilved. Hämardus ja õhk läks kuidagi paksuks. Väikesed linnud kisasid ärevalt ja pugesid alusmetsa padrikusse peitu. Läheduses haukus venivalt ja nukralt rebane. Oli selge, et põhja poolt tuleb lumetorm.

Mis nüüd teha? Kas otsida mingit varju siin või kähku jurta juurde tagasi pöörduda? Kuid kas jõuan? Läheduses polnud mingit varjupaika — ei koopaid ega hüljatud jahimehe-talionni. Kas teha ise nuluokstest onn? Kuid selleks olnuks vaja kaks tundi aega! Otsustasin: kiiremini tagasi jurtasse seltsimeeste juurde.

Tagasitee läks kogu aeg allamäge ja suusad libisesid hästi — jõua vaid puude vahelt läbi põigata ja mitmesugustest teistest takistustest mööduda. Altpoolt tõusis puude tagant mulle vastu must säbrune pilvelaam, mis kattis juba poole taevast. Selle ees rullus määrdunudvalge pilvemüür.

Juba lendaski see müür mul üle pea, taiga kallale tormas tuul ja hakkas otsekohe minu edasiminekut pidurdama. Minu ette oleks nagu kerkinud vetruv sein, millest tuli jõuga läbi suruda. Laskumine läks järsemaks, mis kergendas liikumist. Undavas õhus keerles torkivate lumenõelte sülem. Need piitsutasid silmi ja põski, tungisid suhugi. Taiga mattus kiiresti tuhmi poolpimedusse.

Vasem kõrv tabas mingi heli, mis ei olnud teiste tormihäälte taoline. Heli kordus võrdsete vaheaegadega veel kaks korda. Pean'd, pea — need olid ju signaalpaugud! Selles suunas pidi olema Keša, temal aga oli püss kaasas. Selge — noormees sattus hätta ja kutsus appi. Aga võibolla on lihtsalt lumetormist ehmunud? Noh, olgu mis tahes — oli tarvis viibimata tema juurde minna!

Pöördusin vasemale ja tõusin kahe sälkoru vahelisele veelahkmele. Oh kui raske oli seda teha! Tuul rebis jalust maha. Puude oksad peksid vastu nägu, vaata, et löövad või vere välja. Silmad kipitasid talumatult ja läksid lumeräitsakate raevuka söösti pärast iseenesest kinni. Kuidagiviisi hinge tagasi tõmmanud, ronisin veelahkme harjale. All oli teine org, kus pidi olema Keša. Ent kuhu minna — otse, vasemale või paremale? Äkki nägin läbi möllava

lume, et all, minust veidi paremal, välgatas punane tuluke ja mõne hetke pärast kostis nõrk pauk. Näe, kus ta oli, tulistas jälle! Läksin lasu suunas ja hakkasin peagi ähmast inimkogu seletama. Ta seisis puu vastu liibudes ja sellest käega kinni hoides.

„Innokenti! Mis juhtus?"

„Vigastasin jala ja ei saa käia! Võib-olla venitasin kõõluse ära! Kukkusin alla sõites, jalg aga sattus kännujuurika vahele. Rebis nii, et silme ees läks mustaks!"

„Ah sa vaeseke! Noh, toetu minu najale!"

Võtsin poisilt püssi ja seljapauna, haarasin tal parema käega vööst kinni ja nõnda hakkasime vähehaaval allapoole laskuma. Keša toetus ühele jalale, teine hoidis ainult kergelt suuska. Seetõttu pidin teda lihtsalt vedama, seal, kus suusad halvasti libisesid, tagant lükkama ja järskudel nõlvadel, vastupidi, kinni hoidma.

Tuul aina tugevnes. Taiga enam ei kohisenud, vaid lõugas metsiku ahastava häälega. Puud paindusid meile vastu, kummardusid justkui abi paludes ja möirgasid: „Rr-r-r-o-o-oooo!"

Tahtsin tugevamini Keša käest kinni hakata. Sel momendil tõmbas tuul mul kinda käest ja viis selle minema. Kinnast otsida oli kasutu ja ma ei pöördunud isegi ümber. Paljas käsi külmetas ja ma püüdsin sõrmed sügavamale Keša pihtkuue karvadesse suruda. Poiss hakkas nuuksuma — kas valu või siis hirmu pärast. Vaikisin, kuid mind piinas kahtlus: kas me hoiame õiget suunda ega lähe jurtast, meie päästjast mööda.

Peatusime, et hinge tõmmata, ja ma tulistasin Keša püssist mitu korda õhku. Ent see oli asjatu — tuul puhus ju jurta poolt ja meid seal ikkagi ei kuulda.

Uuesti tammusime edasi.

Suutmata tormi survet välja kannatada, murdus kõrge nulg järsku juurelt maha ja kukkus otse meie poole. Me kargasime kõrvale ja puu lõi nagu tohutu nuut vastu maad päris meie kõrval, riivates meid peenikeste okste latvadega. Ei jõudnud me pärast seda teha kaht sammugi, kui teisel pool murdus latv ja lendas ulgudes üle meie peade. Keša läks lõplikult verest välja. Ta surus end tugevasti minu vastu ja hüüatas katkendliku häälega:

„Tuulemurd tuleb! Samune et oleme kadunud!"

Mul endal oli ka hirm, kuid kogu mehisust kokku võttes röökisin raevukalt Kešale:

„Kas lõid araks, hakipoeg? Ole vait! Kohe jõuame jurta juurde!"

See toores pealekäratamine avaldas mõju. Keša ajas end sirgu ja hakkas valu pärast ägades edasi sammuma.

Miski sukeldus lumepööristest esile ja sööstis meie suunas — elus, pikk ja määrdunudhall. „Metsloom," sähvatas mõte, „hunt!" Käed haarasid masinlikult püssi järele, kuid hilja juba — loom hüppas mulle hooga rinnale ja lõi peaaegu jalust maha. Siis märkasin, et metsloomal oli... kaelarihm...

„Tutkai, kallis! See oled sina?"

Üleni peent lund täispuistatud laika limpsas mul põske ja jooksis vingudes ettepoole, iga hetk tagasi vaadates ja otsekui kutsudes enesele järgnema. Ma rõõmustasin: „Tutkai viib meid jurta juurde ja see on ilmselt kusagil siin ligidal! Nähtavasti tabas koera peen kuulmine minu laskude kõla ja ta jooksis meie juurde. Võib-olla aga sündis see kõik juhuslikult..."

Selliste mõtetega tammusin ma vastu tuult ja läbi lume, toetades lõplikult nõrkenud Kešat ja püüdes Tutkaid mitte silmist kaotada.

Eest paistis veel midagi elusat ja liikuvat. Seekord astus lumemöllust välja pikk inimkogu. Tutkai jooksis selle juurde ja peatus, pistes rõõmsalt haukuma. See oli Sorokin, kes suuski sahka hoides ja end tuule suunas tahapoole kallutades meile vastu tuli. Jõudnud päris meie juurde, hüüatas Matvei Ivanovitš rahulolevalt:

„Elus!"

Heitis seejärel pilgu Kešale, tõmbas noormehe sõnatult sülle ja heitis üle oma võimsa õla. Haarasin Keša suusad ja läksin Sorokinile järele tema värsketes suusajälgedes.

Lõpuks möirgava metsa müür lahknes ja nähtavale ilmunud välul paistis meie jurta koonus. Mõne minuti pärast istusime juba selles hubase, elustava lõkke ümber. Osutus, et kõik olid juba ammu kohal ja muretsesid meie pärast. Jurta oli hoolikalt suletud, kuid peenike lumetolm tungis aeg-ajalt läbi märkamatute pilude sisse. Jadõnka kuulatas muheldes lumetormi ulgumist, tõmbas oma pikka piipu ja ütles veendunult:

„Nüüd ta jaluta kolm päeva!"

Ka Sorokin arvas, et torm ei anna niipea järele ja soovitas lõkkepuude tagavara säästa. Zenon Fjodorovitš kompis keskendunult Keša vigastatud jalga, ütles, et „pulmadeks saab terveks", ja mähkis jala seejärel oma pika villase salliga kõvasti kinni.

Ebavõrdse võitluse ajal meeletute loodusjõududega tekkinud erutus möödus pikkamisi, asendudes väsimusega, ja olles end tule ääres soojendanud, jäin märkamatult tukkuma.

VIIGRIJAHIL

Elasime Sosnovkas, kuid käisime iga päev taigas kordoni lähemas ümbruses vaatlusi tegemas. Keša oli paranenud ja käis meiega kaasas. Päevad lendasid märkamatult üksteise järel.

Maipühadeks sõitsid meile külalised — terve evengi perekond kaugest laagripaigast. Osutus, et need inimesed sõidavad siia igal aastal hülgejahi hooaja alguseks ja kõik sosnovkalased peavad neid peaaegu sugulasteks.

Perekonnapea — vana Jermolai — oli Zenon Fjodorovitši ammuaegne sõber ja patsutas kohtudes viimasele kaua käega õlale, kaisutas ja lagistas õnnelikult naerda. Pärast jõid nad tundi viis järjest kahekesi teed ja arutasid taigauudiseid.

Esimesel mail toimus meil miiting. Tribüüniks oli peahoone kõrge trepp, mille katsime karunahkadega ja kaunistasime rohelisega. Kõnelesid peaaegu kõik kohalviibijad, alates Zenon Fjodorovitšist.

Vana Jermolai kõneles üles trepile minnes kaua midagi evengi keeli, pöördudes kord ühe, kord teise kuulaja poole. Vana evenk mäletas hästi seda kehva aega, mil tema väikest vaest rahvast piinasid tsaaritšinovnikud ja halastamatud Irkutski kaupmehed, kellele Jermolai oli alati lootusetult võlgu. Täna tänas vanamees neid, kes tegid evengid tõelisteks inimesteks ja vabastasid nad igaveseks hirmsast orjusest.

Kummaline ja harjumatu oli seda helget kevadpüha vastu võtta keset lund, mis ei olnud peaaegu üldse veel sulama hakanud, ja karusnahksetesse riietesse mässitud inimeste seas.

Pärast miitingut sõime pühadepõtra. Evenkidel oli kaasas viisteistkümmend kodustatud põhjapõtra ja eile olid nad ühe ära veristanud — spetsiaalselt pühaderoaks. Meie aga võtsime oma tagavaradest purgi kakaod kondensee-

ritud piimaga ja suhkrut, Sorokini naine küpsetas terve lasu pirukaid, saiakesi ja korpe — ning me saime kokku tõelise pidusöögi.

Lõpetasime maipühad laskevõistlustega. Vintpüssidest laskmises lõid evengid meid mõistagi üle — selles oli nendega kui sündinud snaiperitega raske võistelda. Kuid seeest, kui asi jõudis ülesvisatud konservikarpide pihta laskmiseni, saime võidu meie Petjaga. Evengid kasutavad haavlipüsse harva ega lase peaaegu kunagi linde lennust.

Mai keskel tuli taigasse kauaoodatud kevad. See kihutas lume ruttu minema ja täitis metsad meeldivalõhnaliste hõngudega. Muide, kevad puudutas esialgu vaid mäenõlvade alumist ja keskmist osa, ülal aga helkis endiselt belkade lumi. Baikali avarused lebasid ikka endist viisi tohutu helesinise jääväljana. Oli veel palju soojust tarvis, et seda jääd üles sulatada.

Poole tunni jooksul võis viibida eri aastaaegades. Kui läksid kordonile lähima päikesest soojendatud kingu juurde, siis nägid seal esimest rohelust ja esimesi taigalilli — karukelli. Nende sakilised rohekaskreemid õiesilmad kerkisid julgelt päikese poole, lükates kõrvale mulluseid lehti ja mahavarisenud okkaid. Seal nägi ka esimesi elustunud putukaid. Kui aga istusid kauem ja end ei liigutanud, siis võisid näha, kuidas vana sammaldunud noti peale hüppas äkki isane laanepüü ja, ajanud tiivad kohevile, alustas oma kevadist mängutantsu, vilistades ja ühe koha peal keereldes.

Ent kui teil tekkis jälle tahtmine talvesse tagasi pöörduda, siis selleks oli tarvis vaid Baikali äärde laskuda ja minna jääd mööda kakssada meetrit kaldast kaugemale. Kaasavõetud termomeeter langes otsekohe peaaegu nullini, näkku õhkas külma ja hakkasid tahtmatult oma pihtkuue kõiki nööpe kinni panema. Jalge all oli krobeline nõelakujuliste kristallidega jää, millelt kevadtuuled olid jõudnud sulatada vaid talvel sadanud lumekorra.

Seal sellel jääl, kaldast kaugel ja looduskaitseala keelutsooni piiri taga, käis praegu kibe küttimine: peeti jahti baikali hülgele.

Juba Moskvas oli professor Tšortogonov mulle soovitanud hästi tutvuda baikali viigri küttimisega ja koguda selle looma kohta mõningaid teaduslikke materjale. Seepärast rõõmustasin väga, kui sain teada, et Sorokin valmistub viigrijahile minema ja on nõus mind abiliseks võtma.

Jahil pidime viibima viis-kuus päeva ja käima mööda jääd kakssada kilomeetrit. Selline plaan meeldis mulle, oma vastupidavuses ma nüüd aga enam ei kahelnud.

Kuni Matvei Ivanovitš seadis korda vajaliku jahivarustuse, vaatasin ma üle kõik looduskaitsealal olevad raamatud hüljeste kohta, eelkõige aga lugesin läbi Zenon Fjodorovitši märkmed tema vaatlustest baikali viigrite kohta. Sain teada palju huvitavat.

Baikalis elutseb eriline hülgeliik, mida ladina keeli nimetatakse *Phoca sibirica*. Tema lähim sugulane elab Kaspia meres — see on kaspia viiger *Phoca caspica*. Kuidas on siis hülged sattunud nendesse olgugi väga suurtesse, kuid täiesti kinnistesse järvedesse? Hülged on ju mereloomad, kes rändlevad Põhja-Jäämere, Atlandi ja Vaikse ookeani ääretutel avarustel! Kuidas siis viiger lepib täiesti mageda Baikali veega?

Teadus vastab nendele küsimustele niiviisi.

Ammu möödunud aegadel, ligi kaks miljonit aastat tagasi laksusid meie maa lõunaosas tohutu mere soojad lained. See hõlmas kogu ala, kus praegu laiuvad Lõuna-Ukraina ja Kasahstani stepid ja põllud ning Kaspia-tagused kõrbed. Sellest on jäänukitena säilinud meie kaasaegsed sisemered — Kaspia ja Araali meri. Hülged elasid muistses meres ammust aega ja pole ime, et nad on meie päevini säilinud sellises suures „jäänukis" nagu Kaspia meri. Seda enam, et kuigi Kaspial ei ole praegu maailmaookeaniga ühendust, sisaldab ta soolast merevett. Temas elavad mitte ainult hülged, vaid ka paljud päris merekalad. Seepärast on Kaspial rohkem kui mõnel teisel suletud veekogul õigus kanda mere nime.

Teine asi on Baikal. See pole ju muud kui temasse suubuvate jõgede veega täidetud mägiorg, ja kui visalt siberlased oma Baikalit ka ei nimetaks mereks, jääb ta tegelikult siiski mageveejärveks. Geoloogidel on teada, et Baikal ei ole kunagi olnud ühendatud muistse Sarmaatia merega ega võinud sellest oma hülgeid „hankida". Jääb oletada, et viigrid on Baikalisse tunginud Põhja-Jäämerest mööda Jenisseid ja Angarad veel sel ajal, mil need jõed kandsid sulavate jääliustike tohutuid veemasse ning olid hoopis laiemad ja sügavamad kui nüüd. Mageveekogudesse sattudes kohanesid mereloomad järk-järgult ühest põlvkonnast teise uute elutingimustega ja muutsid oma eluviise.

Muide, mitmed teadlased arvavad, et Baikal on väga ürgne veekogu ja et selles elasid hülged juba enne jääaega.

Tõtt öelda, mulle isegi meeldis, et see baikali viigri mõistatus polnud veel lõplikult lahendatud: vähemalt on tulevastel zooloogidel millegi üle juurelda.

Päris uuritud polnud veel ka baikali hüljeste eluviisid. Ent oli teada, et suvel hoiduvad nad järve avavette, ujudes mõnikord metsikute, asustamata kallaste äärde, selleks et ronida kaldaäärsetele kividele, lesida neil ja soojendada end päikese käes.

Hülged ei rooma kunagi kaugele veest, kuhu nad viskuvad vähimagi hädaohu korral. Kuivõrd osav ja vilgas on see loom vees, samavõrra kohmakas, aeglane ja abitu on ta kaldal.

Hilissügisel koonduvad viigrid suurel hulgal Tšivõrkui lahte, mis asetseb kaitsealuste kallaste ja Svjatoi Nossi poolsaare vahel. Sellesse madalaveelisse lahte ujub sügisel kokku palju kalu, kellest hülged karmi ja pika talve eel toituvadki. Alles detsembri lõpul moodustub Baikalil jääkate, kuid siiski praguneb see sageli ja lõhestub üksikuteks jääväljadeks. Need jääväljad liiguvad tuule ja lainete meelevallas, põrkavad üksteisega kokku ja kuhjuvad kummalisteks rüsijääkuhjadeks.

Selles jääkaoses leiavad viigrid oma lemmikpaigad. Loomad teevad jäässe õhuavad — rindaugud —, laskmata neil kinni külmuda, hoides neid kogu talve oma sooja hingeõhu ja kehaliigutustega lahti.

Rindaukude kaudu tulevad viigrid veest välja, et vahetada kopsudes õhuvarusid, ja ronivad jää peale. Kui jääväljad lõplikult kinni külmuvad, jäävad hüljeste rindaugud ainsateks avausteks jääs. Mida kõvem on pakane, seda harvem tulevad hülged jää peale. Magedas vees ei ole temperatuur kunagi alla nulli, jää peal aga paugub selline pakane, et isegi hülgel on oma paksu „rasvasärgiga" külm.

Ent märtsi keskpaigas, mil Baikalil pole veel märkigi kevadest, hülgavad hülged sooja ja ohutu vee ning asuvad ümber jää peale. Sel ajal ilmuvad neil pojad, hülgepojad aga ei oska oma esimestel elupäevadel ei ujuda ega sukelduda.

Poegivad emahülged valmistavad endale varakult jääpealsed koopad. Nad kasutavad seda, et rüsipankade

vahele ajab tuul sügavaid lumehangi, millel on sageli katusealuse kuju. Pugenud rippuva hangeserva alla, lükkab emahüljes oma kehaga lume laiali ja teeb ümmarguse kambri. Lumi sulab viigri kehasoojusest ja hingeõhust, kuid külmub samas uuesti ja katab koopaseinad tugeva jääkoorikuga. Ülalt langeb uut lund ja varjab emahülge koopas täielikult. Lõppude lõpuks moodustub tugev külmunud kuppel, mille sees on pakase ja tuule eest varjatud ruum. Ainult ülesse jääb kuplile väike õhuauk. Koobas ehitatakse tingimata kõrvuti rindauguga, mille kaudu emahüljes käib tihti jää all enese ja poegade jaoks kala püüdmas.

Igal emasel on üks või kaks poega. Nad jäävad sünnikoopasse kuni kevadise jääsulamiseni, toituvad emapiimast ja väikestest kaladest, mida emahüljes neile toob. Ent hülgepojad õpivad üsna pea rindauku sukelduma ja teevad seda hiljem iga häire puhul.

Mida lähemal kevadele ja mida nõrgemad on külmad, seda sagedamini tulevad hülged jää peale. Kui aga aprillipäike muutub märksa soojemaks ja sulatab jäält lume, võtavad viigrid juba regulaarselt „päikesevanne". Tundide kaupa lesivad nad õhuava serval, soojendavad päikese käes kord üht, kord teist külge ja jäävad soojusest roidununa tihti tukkuma. Siis neid jahimehed kütivadki.

Baikali viigriküti relvastus koosneb tublist, hästi sisselastud vintpüssist, suurest teravast noast, binoklist ja „hülgereest". See on säärane väike kerge kelk, mis on tehtud põdranarta laadi. Sellele laob jahimees kogu oma kraami: varuriietuse, toidu mitmeks päevaks, laskemoona, petrooleumipriimuse või lihtsalt vanast ämbrist tehtud söeahju.

Hülgekelgu hädavajalikuks seadiseks on niinimetatud „puri". See on tükk valget riiet, mõõtmetelt üle ruutmeetri, mis tõmmatakse puitraamile. Purje võib kiiresti kelgu esiosa külge kinnitada, nõnda et ta varjaks ära kelgukoorma ja jahimehe, kui see tõuseb kelgu taha põlvili. Puri sarnaneb eemalt vaadatuna püstiselt seisva rüsijääpangaga. Sellega petetaksegi hülgeid. Jahimees läheb jääd mööda, lohistades kelku enda taga, ja vahib binoklist ümbrust. Rindaugu juures lamavat hüljest võib näha kahe kilomeetri pealt: loom eraldub oma tumeda kerega hästi sinakasvalgest jäätaustast. Niipea kui jahimees on viigrit märganud, paneb ta purje üles ja ligineb

selle taga küürutades loomale ruttamata ja vastutuult, tõugates kelku enda ees. Mütsi peale tõmbab jahimees valge katte, et see ei mustendaks purje kohal.

Nüüd aga on loom juba lähedal. Jahimees laskub põlvili ning roomab ettevaatlikult ja käratult viigri poole, vaadeldes teda läbi purjesse tehtud augu — laskeava. Sel ajal tuleb liikuda peatustega, tardudes paigale iga kord, kui loom pead tõstab. Lõpuks pole hülgeni mitte üle neljaviiekümne sammu — võib juba tulistada! Jahimees torkab läbi laskeava püssiraua ettevaatlikult välja — kõigest viie-kuue sentimeetri võrra — ja sihib loomale pähe. Ainult pähe! Kui lasta hülgele keresse, jõuab ta isegi surmavalt haavatuna rindauku sulpsatada, sukeldub ja läheb jahimehele päästmatult kaduma.

Tapetud hülgelt nülitakse nahk koos rasvakorraga. Viigriliha, eriti vanalooma oma, jäetakse jätetena jää peale.

Baikali kevadine jää on nagu terav riiv. Ta sööb väga kiiresti saapatallad läbi ning kulutab püksipõlved ja varrukate küünarnukid puruks. Seepärast peab igal viigrikütil olema mitu paari paksust põdra- või hülgenahast õmmeldud põlve- ja küünarnukikaitseid.

Saabaste peale tõmbab jahimees „kotad", midagi väljapoole karvaga nahast omatehtud kalosside taolist. „Kottasid" peab samuti olema paari kaks, mõnikord aga kolmgi. Kogu selle vajaliku „kraami" panigi Matvei Ivanovitš valmis, kuni ma tuhnisin hüljeste kohta käivat kirjandust.

Jahiretkele asusime, kui hakkas vaevalt koitma. Nõrk hommikune pakane näpistas veidike kõrvu. Meie kelgud libisesid jääl kergesti, ehkki olid tublisti koormatud. Tasus vaid kõvemini kelgunööri sikutada, kui kelk jõudis sulle otsekohe järele ja toksas vastu sääremarja. Alles siis, kui me ületasime rüsijäävalle, läks raskeks. Kord libises kelk kõrvale, kord jälle kiilus külmunud jääpankade vahele kinni. Matvei Ivanovitš kirus heasüdamlikult ning haaras oma kelgu mõnikord lihtsalt kätele ja kandis selle üle jäärüngaste. Mulle ei olnud see võte jõukohane ja tuli asjalikult nööripidi kelgu ette rakenduda, suruda seda kord rinnaga, kord seljaga ja tirida kelku mööda keerulist looklevat teed. Kuid siis jäi rüsijääpiirkond seljataha, kelgud muutusid jälle kuulekateks ja kaalututeks ning me sammusime reipalt edasi.

Looduskaitsealale oli tarvis väheldast hülgerasvavaru jalanõude, sadulapaunade ja igasuguste rihmade võidmiseks, oli tarvis ka viit-kuut viigrinahka. Need viis-kuus hüljest me pidimegi koos Sorokiniga tabama.

Vaadates binoklist Baikali avarusi, märkasin mitu korda musti liikuvaid või liikumatuid esemeid ja olin juba valmis hüüatama: „Viiger!" Kuid hoolsamalt vaadeldes sain aru, et need olid samasugused kelkudega jahimehed nagu meiegi.

Läinud looduskaitseala kaldast kakskümmend kilomeetrit eemale, nägime tervet jahimeeste laagrit. Viigrikütid olid jahile sõitnud hobustel, telkidega, madratsitega, peaaegu et kogu oma koduse varandusega. Nii jahivad viigreid kütiartellid Barguzini jõe alamjooksult. Matvei Ivanovitš hoidis kurssi loodesse, sinna, kus jahimehi oli vähem. Samas suunas olid läinud juba nädala eest meie külalised evengid.

Esimesel retkepäeval me ainult käisime. Hilja õhtul peatusime ööbimiseks. Ümberringi ei olnud peale jää midagi ega kedagi. Ent olime mitu korda sattunud hülgeaukudele. Sorokin lootis, et homme hommikul avastame ka hülgeid endid.

Enne magamajäämist sõime konserve ja keetsime priimusel teed. Seejärel laotasime jääle mõned kitsenahad, mis meil kaasas olid, asetasime neile magamiskotid ja ronisime nendesse, võttes vintpüssid enda juurde.

Mul ei olnud veel esinenud juhust niiviisi ööbida — kesk elutut jääkõrbe, ilma lõkketa ja metsasabrikuta pea kohal. Oli kuidagi ebamugav, eriti kui keset ööd hakkas äkki puhuma külm põhjatuul ja tähed kattusid tuhmi pilvelinikuga. Siis veendusin veel kord, kui hea asi on polaar-magamiskott! See on tegelikult kantav korter, milles on küll väga kitsas, kuid see-eest soe, pehme ja rahulik. Meie põhjapõdranahksetel kottidel oli veel keedetud õliga immutatud tihedast riidest kate. Sellises kotis pole vaja karta ei vihma, tuult ega pakast.

KÜTILOOMUS

Matvei Ivanovitš äratas mind juba pimedas. Kuni me külmi konservijääke sõime, õpetas ta mind, kuidas viigrile läheneda.

„Peaasi — ära kiirusta," rääkis ta, „mine nagu vastumeelselt, jalg jala ette ja ära küta end üles mõttega, et peaksid looma kindlasti tapma! Kui hakkad nii mõtlema, erutud ja pabistad ning kogu asi nurjub! Ütle endale nõnda: „Tapan — on hästi, ei tapa — kah hästi, on kergem tagasi minna!""

Hiljem veendusin, et sellel soovitusel, mis kutsunuks nagu hoolimatule ja ükskõiksele suhtumisele jahipidamisse, on oma mõte. Matvei Ivanovitš ei viinud viigripüügile mitte esimest uustulnukat ja teadis väga hästi, kui rumalasti need uustulnukad mõnikord käituvad, enne kui oskavad teha oma esimese tõelise lasu looma pihta.

Me pidime teineteisest eri suundades kaugele lahku minema ja alles ööbimisajaks uuesti kohtuma kokkulepitud kohas. Sorokin osutas käega rüsijääpankade rägale, mis paistis moonutavas aovalguses:

„Seal selle rüsijääpanga juures kohtume. Kui te ööseks pärale ei jõua, panen, samune et, laterna kuhugi kõrgemale. See on teile majakaks."

Teadsin, et Matvei Ivanovitš oli „nahkhiire" kodust kaasa võtnud, kuid alles nüüd hindasin tema ettenägelikkust. Tõepoolest — proovi ikka leida öösel seda „kohtumispanka", kui selliseid jääpankasid on ümberringi sadasid ja kõik nad on sarnased. Ent ma püüdsin meelde jätta m e i e rüsijääpanga väliskuju, mis oli vanaaegse puukiriku taoline. Seda selleks puhuks, kui ma naasen veel valge varul.

Minu iseseisvate otsingute esimesed kilomeetrid ei andnud mitte midagi.

Olin juba mitu korda kelgule istunud, puhanud, suitsetanud ja enesele sisendanud, et teen kõike „kiirustamata", nagu soovitas Matvei Ivanovitš. Kogu aeg „kompisin" binokliga ümbruskonda, kuid ei näinud mitte midagi peale jää ja pikkamööda kaugeneva Sorokini. Lõpuks muutus ka Matvei Ivanovitš pisikeseks täpikeseks ja kadus varsti hoopis silmist. Ma jäin täiesti üksi keset vaikivat valkjassinist kõrbe. Vaid harva kuuldus jääkihtide raskeid ohkeid. Kuid oli tarvis hülgeid otsida.

Umbes kell üksteist päeval märkasin väikest tumedat eset. Mulle näis, et jääl lebab põlenud tukk küti söeahjust ja jätkasin edasisammumist. Läksin minutit viisteist, „tukk" aga ei lähenenud põrmugi. Peatusin, hindasin kaugust

ümberkaudsete rüsijääpankadeni ja taipasin, et tumeda esemeni on vähemalt poolteist kuni kaks kilomeetrit. Tähendab — see polnud tukk. Panin purje püsti, seadsin põlvekaitsed kohale, valge katte mütsi peale ja hakkasin kelgu kohal küürutades seda lükkama mind huvitava pikliku laigukese poole. Läbisin nelisada meetrit ja vaatasin peatudes tähelepanelikult binokliga. Nüüd nägin juba selgesti: rindaugu tumeroheline poolkuu, selle lähedal aga lebas liikumatult . . . pikergune viiger.

Rinnus liigahtas midagi teravalt ja meeldivalt ning ma pühkisin kindaga ootamatult higiseks läinud laupa. „Ära pabista!" meenutasin Matvei Ivanovitši nõuannet.

Tegutsesin kõigi reeglite kohaselt — nii vähemalt näis mulle siis. Meetrit kolmsada hülgest laskusin põlvili ja tõukasin ettevaatlikult kelku, vahepeatustega, nagu kord ja kohus! Parema käe all lamas kelgul vintpüss. Mul oli väga hea relv: viie tugeva padruniga laetud kiirendatud päästikuga kaugelaske-jahikarabiin; padrunitel olid kuulid paljaks kooritud, seatinast otstega. Selline kuul teeb looma keres väga suurt purustustööd.

Silme ette kerkis madal, kuid järsk jäävall ja varjas mind hülge eest. See oli isegi parem: tasub vaid üle valli roomata ja tõenäoliselt võib juba lasta. Õhk oli täiesti vaikne ja see oli halb, kuna ma ei teadnud, kuhu mu lõhn kandub — looma poole või mitte.

Kelk põrkas vastu jäävalli. Sellest ei saanud kusagil mööduda, ta venis kilomeetrite viisi nii vasemale kui ka paremale. Töötasin kõigi lihastega, lükkasin saani esiosa rüsijääpankadele, liikusin edasi ja lükkasin uuesti. Kelk hakkas juba üle valli harja kalduma, veel kerge tõuge ja . . . äkki libises ta kuhugi kõrvale ning kukerpallitas raginal üle valli. Tardusin kibedast ootamatusest: kõik läks nurja!

Siis tõusin püsti ja vaatasin: viigrit poleks nagu olnudki!

Läksin rindaugu juurde; selles loksus veel häiritud vesi: võis näha, et hirmunud loom sinna hoogsalt sisse oli sulpsatanud.

Hindasin kõike juhtunut.

See siis oligi uustulnuka esimene rumalus! Milleks küll oli tarvis kelku lükata jääpankade otsa? Kas poleks olnud lihtsam jätta ta alla, ise aga roomata valljle ja end jäätükkide taha varjates lasta hülge pihta otse ülalt? Mõõtsin vahemaad oma ümbermineku kohast rind-

auguni — seda oli kõigest viiskümmend sammu. Poleks ma sellist lolli mänginud — ole lahke, asi oleks õnnestunud. Ent polnud midagi teha. Oodata seda viigrit õhuaugu juures oli tulutu — ta ei tule siin enam nii ruttu pinnale. Tujutult tõstsin ümberläinud kelgu püsti, kogusin laialipillatud asjad kokku, ladusin nad uuesti peale, sidusin rihmadega kinni ja sammusin edasi kindla kavatsusega tappa täna kas või üksainus hüljes.

Õhtu eel avastasin teise viigri. Seekord mingeid jäävalle mu teel ei olnud. Selleks ajaks olin juba tublisti väsinud ja hakkasin loomale ligi hiilima tõepoolest nagu „vastumeelselt".

Kuid väsimus kadus sel määral, kuidas kahanes vahemaa hülgeni; ja kui teda võis hästi näha juba palja silmaga, puuris mul rinnus jälle midagi.

Näe, lesib jääl rohekaspruun jõmm nagu pomm naljaka peaga, mis sarnaneb nii kassi kui ka lamba omaga. Esiloivad on tõmmatud kõhu alla, tagumised jääle sirutatud. Jõmm tukub.

Jõudsin üha ligemale ja ligemale. Neetud „kotad" krabisesid vastu jääd — nii võib looma kergesti häirida!

Seal ta juba ärkaski ja tõstis pead. Jäigad vurrud liigahtasid, hüljes nuusutas ümbritsevat õhku. Tardusin paigale ja püüdsin hingegi kinni hoida.

Loom rahunes. Liikusin veelgi edasi. Noh, nagu piisaks juba! Torkasin karabiiniraua ettevaatlikult läbi purjepilu. Mu rind tegi kramplikke tõmbeid — kuidagi ei saanud neid tagasi hoida! Parem õlg käis nagu väntvõll, koos temaga võppus aga ka püssilaad. Kirp kargas kogu aeg looma pea juurest ära. Mis see siis olgu! Noh, rahulikult! Tabasin momendi, mil püssikirp peatus viigri oimul, ja vajutasin päästikule. Kuid see ei alistunud sõrme survele, karabiin ei läinud lahti!

Milles on asi? Heldeke! Ma olin ju unustanud kaitseriivi eest lükkamata!

Hüljes kuulis nähtavasti minu askeldamist, tõstis pea üles ja tõmbas endale kohinal õhku sisse. Järgmisel hetkel sööstis ta laia rindaugu poole. Tulistasin viigrit peaaegu sihtimata, püssi õlga heites, nagu lastakse lendava linnu pihta. Rindaugust paiskus üles veekeel ja kattis sukelduva hülge.

Mööda? Ei — vees valgus laiali veri, jää peal punetasid samuti suured tilgad. Hüljes läks minema haavatuna,

kuid see oli veel halvem! Parem oleksin võinud juba puhtalt mööda lasta! Asjatult tegin looma sandiks!

Selliste muremõtetega seisin oma teise ebaõnnestumise paigas, tusatsedes ja kogu maailma needes.

Päev lõppes. Kauged rüsijääpangad kadusid juba hämarikuvinesse, kaldamäed veel leegitsesid oranžilt päikeseloojangus, kuid nemadki tuhmusid vähehaaval. Oli tarvis tagasi pöörduda „kohtumispanga" juurde. Kuid kus, missuguses suunas see on? Päeva jooksul olin palju kordi suunda muutnud ning igasuguseid silmuseid ja ringe teinud.

Vaatasin kaugete kallaste poole. Orientiiriks, mille hommikul meelde jätsin, pidi olema väikese kaljusaare põhjaserva ja Baikali läänekaldal asuva kõrge terava mäetipu „pagujoon". Et see moodustuks, s. t. et saare serv ja kauge mäetipp asuksid minu silmaga ühel joonel, oli mul tarvis minna kagusse. Ma läksingi selles suunas. Kuid varsti saabus päris öö ja kõik kauged mäed kadusid silmist. Nüüd võis ainsaks suunanäitajaks olla kagutuul ja järelikult oli vaja minna nõnda, et ta puhuks kogu aja paremale põsele.

Ei tea, kui palju kilomeetreid ma tuule järgi orienteerudes käia vehkisin. Mulle näis, et väga palju. Olin väsinud viljatust käimisest selle päeva jooksul. Kelk tundus väga raskena ja ärritas nagu tõrges elusolend, kes punnib vastu ega taha mul lõa otsas käia.

Lõpuks kaotasin lootuse täna Sorokinit leida ja otsustasin iseseisvalt ööbima jääda. Tahtsin just kelgul koorma lahti sõlmida ja magamiskoti välja võtta, kui äkki märkasin kollast sädemekest, mis võrdsete vaheaegadega kord üles tõusis ja siis jälle alla laskus.

„Pea kinni," mõtlesin, „seal annab ju Matvei Ivanovitš mulle laternaga märku!"

Haarasin vintpüssi ja tulistasin õhku. Mõne sekundi pärast kuulsin vastuseks pauku. Ei olnud enam kahtlust: tuli minna laterna poole! Noh, hea, et mul siingi vedas!

Rõõmustades peatse kohtumise üle Sorokiniga, sammusin reipalt ja jõudsin neljakümne minuti pärast tema peatuspaika. Rüsijääpanga tipul põles latern. All kelgul istus Matvei Ivanovitš ja tõmbas oma piipu. Tema jalge juures susises sinise leegiga priimus, sellel aga hakkas tee juba keema.

„Leidsite mu ikka üles!" ütles Matvei Ivanovitš tervituse asemel. Minu jahilugusid ta ei pärinudki: maksis vaid mu kelku vaadata. Sellel polnud midagi peale tavaliste asjade.

Istunud Sorokini kõrvale, märkasin eemal jää peal kaht suurt tumedat laiku. Need olid paksu nahaaluse rasvakihiga viigrinahad. Matvei Ivanovitš oli nad jääle laotanud, et neid „jahutada", nagu ta ütles.

„Õnnitlen," sõnasin Sorokinile, „olete kaks tükki saanud! Aga minul, näe, ei vedanud."

„Mida siis, kas ei näinud viigrit?"

„Kuidas ei näinud! Nägin, hiilisin ligi ja isegi tulistasin üht, aga läks haavatult minema!"

Matvei Ivanovitš hindas minu imestuseks seda siiski eduna. Ta ütles:

„Olete siiski tubli poiss, kui oskasite loomale saada laskeulatusse! Ainult kibelesite veidi — näe, kaitseriivgi jäi teil eest lükkamata. Aga ikkagi pole viga! Teised ei võta esimesel korral püssigi kätte ja imetlevad vaid kaugemalt, kuidas viiger rindauku viskub ja neile loivaga lehvitab — hüvasti, kallis jahimees, oled veel roheline mind üle lööma!"

Aeglane sõbralik vestlus, kuum lõhnav tee ja puhkus lahutasid minu noru- ja tigedustunde. Tugevnes lootus, et homme läheb kõik nagu vaja ja õhtuks lohistan ma peatuspaika kindlasti raske rasvase „viigrisärgi". Selle veendumusega uinusingi oma soojas magamiskotis.

Lootused ei petnud mind. Järgmisel päeval silmasin peagi viigrit, roomasin edukalt talle juurde ja tulistasin, sihtides hoolikalt tema väikest kõrvutut pead. Loom tõmbles kramplikult ja sirutas end jää peal välja, väristades kergelt tagaloibi. Mul hakkas viigrist kahju, kuid samal ajal oli ka hea meel lõpuks ometi saabunud edu üle.

Oli tarvis tapetud loomalt maha võtta „särk" — nahk koos nahaaluse rasvaga. Selle operatsiooni puhul lõigatakse algul loivad küljest ja visatakse ära kui mittevajalikud jäätmed. Seejärel lõhestatakse kõhunahk ja rasv, mille järel eraldatakse „särk" liha küljest. See ei osutunud hoopiski mitte lihtsaks. Mu nuga läks vastu rasva ruttu nüriks, justkui oleksin ma märga savi lõiganud; tuli tera sagedasti vastu terasest karabiinirauda ihuda. Tarvis oli nahk maha võtta nii, et tema külge jääks kogu nahaalune rasv,

kuid poleks liharibasid. Mul ei tulnud see kuigi puhtalt välja.

Askeldasin vähemalt tund aega, enne kui võisin lõpuks kelgule asetada torrukeeratud „hülgesärgi".

Käed olid mul rasvased ning ise olin ka põhjalikult sellega kokku määritud. Püüdsin käsi vastu jääd puhtaks pühkida, kuid sellest ei tulnud midagi välja ja ma pidin neid pühkima varusärgiga — muidu ei saanud millestki kinni võtta ega isegi suitsu teha.

Hülgerasv ei lõhna kuigi meeldivalt, meenutades kaua seisnud kala. Kui läksin edasi, siis oli jääle jäetud nülitud punane loomakere kaua näha. Vaatasin sageli selle suunas. Tõenäoliselt teeb nõnda iga uustulnuk — algaja hülgekütt.

Päeva lõpul õnnestus mul tappa veel üks loom. See oli mullune hülgepoeg. Nahavõtmiseks ei jäänud peaaegu üldse aega — oli tarvis tagasi pöörduda Matvei Ivanovitšiga uues kohas kokkulepitud peatuspaigale. Veidi mõelnud, heitsin kogu hülgepoja kelgule ja kinnitasin ta rihmadega ülejäänud koorma külge. Tuli kõvasti veonööri sikutada — kelk oli raskes lastis. Ent see mind ei heidutanud — pöördusin ju tagasi hea saagiga nagu päris elukutseline kütt.

Matvei Ivanovitš võttis mind nagu eilegi rahulikult ja heasüdamlikult vastu ega ilmutanud mingit vaimustust minu esimese edu suhtes. Seda rohkem tundsin, et vana jahimees ei suhtunud minusse enam kui rohelisse uustulnukasse. Mulle meenus mu vend Aleksandr, ka tema oli mind nooruspäevil jahimeheks tunnistanud alles pärast esimest minu poolt tapetud jänest. Noh, praegu aga ei olnud siin mingi kõhn halljänes, vaid tervelt kaks baikali viigrit.

Vanu taigaelanikke jäljendades teesklesin tagasihoidlikkust ning vastasin Sorokini küsimustele napilt ja ruttamata, püüdes oma tänast jahti kujutada kõige tavalisema asjana. See meeldis Matvei Ivanovitšile nähtavasti veel rohkem ja ta lausus mulle:

„Teil aga on, samune et, meie, küttide loomus!"

Suuremat kiitust polnud mulle siis tarviski.

Sorokin ise oli täna tapnud veel kaks viigrit — justkui tellimise peale! Niiviisi olime tabanud juba kuus hüljest; sellest piisas täielikult ja võis jahi lõpetada, leppisime kokku, et homme hommikul läheme tagasi Sosnovkasse.

Matvei Ivanovitš kiitis ka selle heaks, et ma olin tapetud viigripoja tervelt kaasa võtnud. Selgus, et noorte viigrite liha on söödav, kui sellesse suhtuda ilma eelarvamusliku pirtsakuseta. Rookisime hülgepoja sisikonnast puhtaks ja otsustasime ta Sosnovkasse viia.

Tagasiteel tuli meile mitmel korral vastu viigrikütte, kes tirisid saagiga raskelt koormatud kelke. Nad läksid Tompa asulasse. Seal asus kultuuritööbaas, kus võis tabatud hüljeste nahad ja rasva riigile anda ning saada nende eest kas raha või mitmesugust vajalikku kaupa.

Sosnovkas kulutasime terve päeva oma saagi töötlemiseks. Vabastasime nahad rasvast, rasva enese aga raiusime spetsiaalses künas peeneks. Peenendamise korral muutub hülgerasv vedelaks ja voolab renni mööda tünni. Niiviisi kogutakse säilitamiseks toorrasva. Kui tahetakse kestvamalt säilitada, siis sulatatakse rasv ümber.

Matvei Ivanovitši naine küpsetas hülgerasvaga rammusaid kakukesi ja need osutusid vastu ootust üsna maitsvaks. Küpsetatud hülgepojaliha mulle eriti ei meeldinud ning näis liiga rasvase ja läägena. Ent paljud sosnovkalased sõid seda meelsasti.

KOOLNUNEEM

Tompas oli raadiojaam. See võttis Krasnojarskist vastu mulle ja Petja Murujevile adresseeritud telegrammi. Sidetöötaja-evenk toimetas selle radiogrammi põdrarakendil meile Sosnovkasse, läbides päeva jooksul ligi sada kilomeetrit. Radiogrammis aga oli järgmine sõnum:

„Teostage kevadrände vaatlusi Rangatui järvel koma tuleb tabada mõned sirppardid pkt Olen Sajaanides tervitus Tšortogonov."

Selle aja jooksul, mis me sooblikaitsealal viibisime, oli see teine radiogramm Pjotr Aleksandrovitšilt.

Esimeses oli professor meid õnnitlenud töö eduka alguse puhul, andnud mingid juhendid ja teatanud, et valmistub ise Sajaani taigasse sõitma. Meie aga olime selle aja jooksul jõudnud Tšortogonovile saata kuus ettekannet — igaüks viiskümmend sõna! Nüüd saime ekspeditsiooni ülemalt uue väga huvitava ülesande.

Väike soine Rangatui järv asub Svjatoi Nossi poolsaare kaelal. Mitu kitsast kanalit ühendavad teda Baikaliga. Üle Rangatui läheb suur veelindude rändetee.

Igal kevadel pöörduvad miljonid pardid, haned, kurvitsalised, vesikanad ja teised linnud Ida-Siberisse tagasi oma kaugetest talvitumispaikadest Indias, Lõuna-Hiinas, Vietnamis ja Malaias. Hulk aastatuhandeid sooritavad linnud oma sesoonseid rändeid ja selle aja jooksul on neil välja kujunenud kindlad õhutrassid — rändeteed, mida mööda nad lendavad, koondudes mõnedes paikades tohutute hulkadena. Sellised paigad — rändeteel asetsevad järved või sood — on lindudele omamoodi vahejaamadeks, kus tiivulised rändurid peatuvad lühiajaliseks puhkuseks ja toiduotsimiseks.

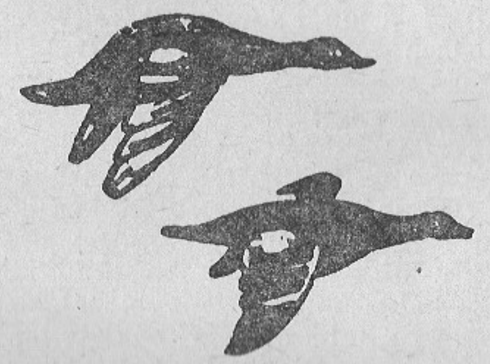

Rangatui järve võib nimetada suureks sõlmjaamaks, mis teenindab sadu tuhandeid rändlinde. Uskumatult suuri lindude koondisi Rangatuil kevadrände ajal meenutavad paljud Ida-Siberis käinud teadlased-rändurid.

Ent nende rändekoondiste üksikasjalist kirjeldust polnud veel antud. Vähe teati isegi sellest, millised pardi-, hane- ja teised linnuliigid lendavad üle Rangatui, millisel hulgal, kui kaua nad seal peatuvad, millest toituvad ja millised vaenlased neid seal jälitavad. Aga kõik need andmed olid väga tähtsad ja vajalikud.

Veelinnud on Põhja-Siberi rikkus. See on tuhandete inimeste toit, kes elavad Kaug-Põhja tundrates.

Väga tihti sõltus tervete evenkide, jakuutide või jukagiiride asulate heaolu sellest, kas lendas suveks nende jahimaadele palju või vähe linde ja kui palju nad olid endale soolatud, suitsutatud, kuivatatud või külmutatud linnuliha pikaks talveks varunud.

Linnujaamad rändeteedel on omapärased ülevaatuspaigad, kus inimene võib heita peremehepilgu oma maa jahi-

lindudele, kaalutleda, milliseid liike küttida põhjaaladel, ja mõelda, mida on tarvis teha, et säilitada ja suurendada neid rikkusi. Sellepärast siis saatiski professor Tšortogonov meid Rangatuile.

Noh, aga sirppart? See on siberi lind, keda ei näe Moskva ega Leningradi lähistel ega Dnepri kõrkjasaartel. Lind on väga ilus. Isase kevadsulestikus on mitmeid värve: selg on tal tumepruun valkjate põikvöötidega, pea on ülalt punakas ja külgedelt tumeroheline, kuklas pikk sirbikujuline õrnadest sulgedest tutt, õlgadelt keerduvad sametmustadest sulgedest kaunistused nagu oinasarved, üldiselt — muinasjutuline lind! Pjotr Aleksandrovitš-tahtis nähtavasti instituudi jaoks Moskvasse toimetada mõned värsked sirpparditopised ja tegi nende hankimise meile ülesandeks.

Niisiis, Rangatuile! Ent kuidas sinna jõuda? Kõige otsem tee — kõigest sadakond kilomeetrit — oli mööda jääd üle Tšivõrkui lahe. Kuid oli juba maikuu keskpaik — säärane aeg, mil jää Baikalil tugevasti sulab, laguneb pikkadeks peenteks nõelteks ja esimene kevadtorm, mis tuleb järve lõunaosast, purustab selle otsekohe lõplikult. Tõsi küll, meie Sosnovka kalda ääres võis veel jalgsi jääd mööda käia, kuid hobusega juba enam ei sõidetud.

Suvel võinuksime Rangatuile saada maismaad pidi — läbi taiga mööda metsloomade radu ja üle Barguzini mäeaheliku goltsade. Kuid praegu oli see tee veel kinni, kuna mäekurudes püsis läbipääsmatu lumi, mis järskudel nõlvadel ähvardas laviinidega. Ei saanud minna ka otse Baikali kallast pidi. See tee oli samuti kinni ja alati kinni igaühele, kel pole tiibu. Peadpööritavad püstloodis kaljud ulatuvad paljudes kohtades otse veeni ega jäta vabaks isegi kitsast kaldariba. Otse kohutavate järsakute ääres on mitu meetrit sügav vesi ja raevukas lainemurd.

Läbi selliste takistuste ei lähe ei karu ega rebane, vaevalt et kerge muskushirvgi suudab eluga riskides hüpata mööda vaevumärgatavaid kaljuseina konarusi.

Me murdsime pead, mida siis teha.

Oodata, kuni jää täiesti ära sulab ja navigatsioon algab, et Tšivõrkui laht paadiga ületada? Kuid see sünnib kümnekaheteistkümne päeva pärast, kevadränne aga lõpeb selle ajaga ja mingeid linnukoondisi me Rangatuil enam ei näe. Jäi üle vaid nappe päevi kasutades viibimata jalgsi jääd mööda teele minna.

Zenon Fjodorovitš oli sellise ohtliku rännaku vastu ja ütles:

„Kas te teate, mis on nõeljää? See on surmalõks! Kõnnid mööda seda ja kõik oleks justkui korras. Siis tunned äkki, et jää käib jalge all üles-alla nagu õõtssoo ja kui sa ei jõua kõvasse kohta hüpata, vajuvad need vertikaalselt seisvad kedervarred ootamatult laiali, lasevad teie keha allapoole läbi, pärast aga lähevad teil pea kohal uuesti kokku — seal ongi teie haud! Tean palju selliseid juhtumeid ja veel keegi pole suutnud välja ronida."

Ent meie vaidlesime vastu ja seletasime, et see pole ju lihtsalt jahiretk, vaid rännak teaduse huvides. Zenon Fjodorovitš lõi lõppude lõpuks käega:

„Noh, kuidas arvate, mina olen teid hädaohu eest hoiatanud."

Ma käisin nõu küsimas veel Matvei Ivanovitš Sorokinilt. Ta küsis otsekohe:

„Aga kas teil on kangesti tarvis Rangatuile minna?"

„Kangesti! Tingimata on tarvis!"

„Noh, siis võib ju riskida."

Sorokin soovitas meil kaasa võtta pikad kerged latid ja kanda neid kogu aeg käes.

„Niipea kui tunnete, et jää jalge alt kaob, visake latt maha, ise aga heitke rinnuli selle peale ja roomake koos latiga, kuni jõuate kindlasse paika."

Keša püüdis mind igati veenda, et me temagi Rangatuile kaasa võtaksime; meid saata soovis ka Sorokin, ent meie Petjaga otsustasime kindlalt minna ainult kahekesi. Ettevalmistused läksid kiiresti. Me võtsime viigrikelgu — ühe kahe peale —, haavlipüssid, padrunid, ühe binokli, väikese toiduvaru ja kõik, mida on vaja lindude prepareerimiseks, ning tahusime kumbki kuivast lehisest hea tugeva lati.

Teele asusime varahommikul. Jää oli jalge all esialgu kõva, läksime kiiresti, harva tagasi Sosnovka poole vaadates. Seal paistis majakatornis kaua trobikond inimesi. Need olid Zenon Fjodorovitš, Sorokin, Jadõnka ja Keša. Nad vaatlesid meid binoklitega.

Et lühendada jääränna aega, võtsime otsekursi Svjatoi Nossi poolsaarele, tema meie suunas väljaulatuvale Koolnuneemele. Sealt võis juba kallast mööda Rangatuini minna.

Petja jutustas mulle, miks sellele metsasele neemele niisugune masendav nimi on antud.

Osutus, et selle juurde tuleb hoovus, mis uhub laevasõiduks kõige ohtlikumaid Baikali kirdekaldaid. Endistel aegadel, mil ei olnud mootorkaatreid, purunesid nende kallaste vastu tormide ajal tihti kalurite purjepaadid ja inimesed hukkusid. Uppunute laibad kandis hoovus minema ja lained paiskasid nad pärast sünge neeme kaldale. Seltsimehed leidsid surnukehad ja matsid need kaldaäärsesse jahedasse maapinda. Paljusid nimetuid haudu valvas vana neem, mispärast teda nimetatigi Koolnuneemeks.

Kelku vedasime kordamööda, teineteist sageli välja vahetades, heitsime käies nalja ja vaatasime Svatoi Nossi kauget tumedat mürakat. See kasvas ja muutus piirjoontelt selgemaks aeglaselt, väga aeglaselt. Jää meie ümber oli tume ja sinas sügavalt nagu merevesi. Vasemat kätt kuhjusid Barguzini-poolse kalda kaljud, mida ülalt kattis roheline kähar taigavaip.

Ühes kohas märkasin otse kaldal mingit tumedat kuju. Mulle näis, et kivil istub liikumatult inimene ja vahib meie poole. Petja võttis binokli, vaatas ja hüüatas:

„Ahaa! On üles ärganud!"

„Milles asi seisab?" küsisin.

Petja andis binokli mulle:

„Noh, vaata!"

Ma püüdsin väikese musta kuju binokli vaatevälja ja nägin, et see pole üldse väike ja et see pole inimene, vaid karu. Metsloom istus tagakäppadel, toetudes esimestega vastu jääd ja nähtavasti jälgis meid. Meid haaras uudishimu.

„Lähme ligemale," panin ette.

Hakkasime kaldale lähenema. Karu aina istus liikumatult ja alles siis, kui temani ei olnud jäänud üle saja sammu, tõusis ta vastumeelselt ja kadus aeglaselt kaldakivide vahele. Pöördusime oma endisele teele tagasi. Mind imestas, et see karu oli must nagu süsi. Osutus, et selline nahavärvus on enamikul Barguzini karudest. Nõnda toimus mu esimene kohtumine karuga looduses.

Käinud päeva jooksul maha ligi nelikümmend kilomeetrit, otsustasime minna kaldale ja jääda taigas ööbima. Otse kalda juures oli jää ära sulanud ja moodustunud poolteise meetri laiune veeriba. Ületasime selle veeriba, kasutades oma latte purdena. Neid mööda tirisime ka kelgu üle, pikendades veonööri püssirihmadega.

Hilja õhtul lõkke juures istudes kuulatasime öise taiga hääli. Kusagil lähedal huikas öökull; mitu korda oli kuulda, kuidas järsakult pudenes mingi nõlva mööda jooksva metslooma poolt liikvele aetud kive. Kõrgel tähistaevas kaagatasid rändel viibivad haneparved.

Kevad peremehetses taigas juba kindlalt ja tungis nüüd kallale talve viimasele kindlusele — Baikali jääle.

Mitu korda tuli mul ärev mõte — kas me jõuame homme neemeni? Sellest mõtles nähtavasti Petjagi — seda oli märgata tema murelikust näost. Ent oma kahtlustest me teineteisele ei rääkinud.

Ma ärkasin juba enne koitu. Oli jahe, meie lõke oli kustunud ja ma jooksin sooja saamiseks mitu korda ümber laagripaiga.

Ärkas Petjagi. Ta pomises midagi arusaamatut ja läks otsekohe kaldale. Petja teatas, et veeriba oli öö jooksul laiemaks muutunud ja meie ritvadest enam ei jätkuvat, et jää peale pääseda. Olukorda kaalunud, otsustasime viibimata edasi minna. Otsisime kalda lähedalt kaks murdunud tüve, mis olid meile jõukohased, ja ehitasime neist purde üle veeriba. Sedapidi roomasime koos kelguga jääle, ja olles otsinud pilguga koidueelses pimeduses üles Svjatoi Nossi kallaste piirjooned, asusime teele.

Kella kümneks päeval jõudsime ilma vahejuhtumiteta Tšivõrkui jõe suudmeni, kuid siin ootas meid tõsine takistus. Tšivõrkui oli juba ammu vabanenud talvistest kütketest ja kihutas oma kiirevoolulist vett Baikali jää peale. Jääl oli moodustunud hiiglaslik üleujutus ja selle piiri polnud näha. Teadmata oli ka see, millises seisundis oli jää vee all, see võis olla juba õhukeseks urbseks koorukeseks muutunud.

Me läksime üleujutusest mööda, pöördudes oma teelt paremale. Käisime kaua, eemaldudes jõe suudmest Baikali avajääle, aga üleujutusel polnud lõppu nähagi! Lõpuks jäi veekiht jää peal vähemaks ja kadus pikkamööda. Me jõudsime üleujutusest mööda, kuid olime sellele kulutanud ligi kolm tundi ja tublisti pikendanud oma teed.

Ilm hakkas halvenema. Sinine kevadtaevas kattus halli pilvelinikuga, kõik muutus süngeks ja ebasõbralikuks. Edelast lõõtsus niiske tuul. Petja peatus, pööras oma laia väsinud näo tuule poole ja vangutas pead.

„Meil tuleb veel kaua astuda," ütles ta, „jää aga on, samune et, ebakindel!"

Mind valdas samuti järjest tugevam rahutus. Oli vaja rutata, jõudu säästmata rutata, et valge varul kaldani jõuda. Praegu ületasime Tšivõrkui lahte ja siin oli jää juba tublisti õhem kui avajärvel.

Hakkasime väsima ja toetusime järjest raskemini oma lattidele. Ühes kohas torkasin ma latiga kõvasti vastu jääd ja tundsin äkki, et ta läheb allapoole, libisedes peost ära. Peatusin hämmastunult ja proovisin veel kord jääd läbi lüüa. Latt lõikus kergesti läbi jääkihi, libisedes pikkade kristallnõelte vahel. Jalge all hakkas kõikuma, kostis ähvardav sahin ja ma jooksin ohtlikust paigast minema, püüdes astuda võimalikult kergemini. Kaugemal oli jää kõvem ega andnud latiga läbi lüüa.

Me läksime kiiresti, viimast jõudu pingutades, kuid õhtu jõudis meist ette ja kattis kogu ümberkaudse lagendiku halli vinega. Hämarus tugevnes lõunast läheneva tuhkhalli pilve tõttu, mis kasvas silmanähtavalt. Piilusime kartlikult selle poole ja peaaegu jooksime Svjatoi Nossi tumeda silueti poole.

Poolsaare kallas lähenes aeglaselt, sirutades meie poole tõmbi neemetipu. See oligi Koolnuneem.

Zenon Fjodorovitš rääkis meile retke eel, et Koolnuneemel elab alaliselt ainult üks pere —. siinsetes paikades kuulsa küti Ilja perekond. Vana Ilja ise teenis valvurina kalapüügiartellis. Ta valvas laudbarakki ja kalatöötlemiskuuri, mis seisid talve läbi tühjalt. Siia sõitis vaid kevadpüügi ajaks kaluribrigaad Ust-Barguzinist, asus barakki elama ja püüdis sügiseni Tšivõrkui lahes omulit. Hiljem jätsid kalurid sünge neeme uuesti kuni järgmise kevadeni maha ning kogu nende majapidamine jäi taat Ilja hoole alla. Nõnda elaski vanamees kogu pika talve inimestest eemal koos oma naise ja tütrega väikeses tares ning küttis töö kõrval rebaseid ja oravaid, karusid ja muskushirvi Svjatoi Nossi metsastel mäenõlvadel.

Ilja kohta jutustati, et ta olevat oma elu jooksul tapnud mitte vähem kui sadakond karu, saades neist jagu mitte ainult püssiga, vaid ka jahioda ja kirvega, vahel aga lihtsalt noaga. Ilja armastas selliseid vägilaslikke kahevõitlusi, mil nii metsloom kui ka inimene riskivad võrdselt surmaga ausas ja hirmsas võitluses. Korduvalt oli Ilja olnud raevunud looma all, näinud surma näost näkku, kuid sai loomast jagu ja tappis selle. Taat hämmastas praegugi, vanas eas, kõiki oma jõu ja kartmatusega. Zenon

Fjodorovitš soovitas meil vana jahimehe poole külla minna. „See Ilja jutustab teile niisuguseid asju," rääkis Svatov, „mida ühestki raamatust lugeda ei saa. Ainult, jumal hoidku, ärge teda „vanaisaks" nimetage, kutsuge nime- ja isanimepidi — „vanaisa" pärast ta solvub, ei taha end vanameheks tunnistada."

Zenon Fjodorovitši nõuandeid meenutades jäin Petjast maha ja nägin eemalt, kuidas ta peatus, seejärel aga kelgule astus, mida oli vedanud, ja rahutult ringi vahtis. Peagi mõistsin, miks mu seltsimees peatunud oli: edasi minna polnud kuhugi.

Neeme kalda ja meie vahel oli poolteise kilomeetri laiune veeväli. Tuul pani tumeda vee virvendama ja ajas meie poole madalaid tihedaid laineid. Need peksid vastu jääserva, jää sahises, paindus ja varises, pudenedes nõelteks. Meie ja veevälja vahel oli veel jääriba, kuid oli näha, et mida ligemale veele, seda hapram oli jää. Otse lainemurru juures õõtsus sodiks pekstud jää ja vee hall segu.

Koolnuneem, meile juba nii lähedal ja samal ajal kättesaamatu, karvendas tumeda taigaharjaga ja vaikis süngelt. Kaldalt ei kostnud mingite elusolendite hääli ja polnud näha midagi, mis oleks kõnelnud inimese olemasolust.

Petja pani mulle käe õlale ja küsis teraselt silma vaadates tasakesi:

„Mis me nüüd teeme?"

SÕBER ULATAB KÄE...

Vaikisin, teadmata, mida vastata, ja püüdsin vaevaliselt mingit pääseteed välja mõelda. Selge, et omal jõul me veeväljast üle ei saa. Meie ees oli tegelikult lai, sügav ja rahutu jõgi. See kadus kaugusesse nii paremal kui ka vasemal — nii kaugele kui silm ulatus. Polnud kahtlust, et see veeväli vöötas kogu Tšivõrkui lahe läänekallast, kindlasti ei olnud sellest võimalik kõrvalt mööda minna.

Jäi üle kas abi kutsuda lootuses, et vana Ilja kuuleb meid ja sõidab paadiga vastu, või minna tagasi lahe idakaldale. Kuid selleni oli ligi nelikümmend kilomeetrit, lähenes rajune öö ja polnud aimugi, kas jää selle kalda ääres veel püsis.

Hakkasime hüüdma, pingutades kogu häält, kuid veendusime varsti, et hüüdmine oli kasutu. Kalda poolt puhus kõva tuul ja meie hüüded kandusid tagasi laheavarustele.

Siis võtsin püssi ja tulistasin mitu korda õhku. Vaadanud mulle otsa, hakkas ka Petja tulistama. Kuid laskude kaja ei suutnud tuulest jagu saada.

Õhus hakkasid heljuma suured märjad lumeräitsakad. Nad laskusid jääle nagu valged räbalatükid, pätsisid kinni silmi ja katsid riided. Nähtavasti ähvardas võidetud talv veel viimase hilinenud lumetormiga. Meie olukord oli väga tõsine — seda mõistsime mõlemad hästi. Võib-olla oleks siiski tulnud aega kaotamata minna piki veevälja lahesopi poole? Vahest ehk oli seal veel koht, kus jää kaldani ulatub?

Nõnda ma mõtlesin ja tahtsin juba oma plaani seltsimehele esitada, kui tundsin äkki, et jää minu all paindub. Jooksin kõrvale, peatusin ning kuulsin jalge all uuesti salakavalat sahinat ja tajusin jää aeglast vajumist.

Latti kramplikult pihku pigistades tormasin sinna-tänna, otsides paika, kus võinuks kas või seistagi rahulikult. Lõpuks leidsin sellise platsikese. See kerkis ümberkaudsest jääst veidi kõrgemale; siin oli lame rüsijääpank ja selle all oli jää veel kindluse säilitanud. Rõõmsalt hakkasin Petjat, kes, nagu märkasin, samuti mitmes suunas põikles, enda juurde kutsuma. Ta jooksis lähemale, hoides latti ettekallutatult käes ja sikutades teise käega kelku järel. Petja hingeldas raskelt, ja olles võtnud mütsi peast, laskis märgi räitsakaid endale pähe sadada. Silmitsesin seltsimeest tähelepanelikult — tal oli nukker nägu. Oli vähe lootust jäänud, et meie retk võiks õnnelikult lõppeda.

Ma võtsin Petja ümbert kinni, tema pani mulle oma küünarnuki õlale. Niiviisi seisimegi vaikides ja teineteisele toetudes ning vaatasime ligidal oleva tumeda kalda poole. Ma mõtlesin: „Nüüd me tõenäoliselt upume ja Baikali lained heidavad Koolnuneemele välja veel kaks surnukeha."

Ent seista ja alistunult lahendust oodata ei võinud — oli vaja midagi teha. Laususin: „Petja! Lähme lahesopi poole, ainult lahvandusest on tarvis kaugemale hoiduda!"

Petja heitis mulle kiire pilgu ja hüüatas vihaselt:

„Sopi poole? Aga kes meid seal paadiga ootab — kas sinu ämm või? Lahesoppi suubub tervelt kolm jõekest — seal pole jääd üldsegi. Loll oled, samune et!"

Seejärel jätkas ta, otsekui oma vihapurske pärast vabandades:

„Saa ometi aru — siin elavad inimesed! Nad on ju siinsamas! Kas me tohime inimeste juurest ära minna? Kogu asi seisab selles, et neile on tarvis mingit signaali anda, — siis aitavad. Tingimata aitavad!"

Mul tärkas ootamatult üks mõte. Meenus, et meil oli pudel piiritust, oli vatti topiste tegemiseks ja lõpuks olid ka pikad latid. Kõike seda taibanud, haarasin Pjotril käisest kinni ja hüüdsin:

„Anna kähku piiritust ja vatti — teeme tõrviku."

Petja mõistis mu kavatsusi ja hakkas seljakotti kelgult kiiresti lahti sõlmima.

Sidusime suure vatitopi kablajupiga lati külge, valasime piiritusega üle, süütasime põlema ja ajasime lati püsti. Piiritus põles peaaegu nähtamatu sinaka leegiga. Vaevalt et meie signaali oleks kaldalt läbi tiheda lumeloori märgatud. Petja mõtiskles pisut, tuhnis uuesti seljakotis ja võttis sellest plekkpurgi soolaga.

„Lase tõrvik alla!"

Tegin seda, Petja aga puistas otse põlevale vatile veidi soola. Leek võttis ereda kollase värvuse.

„Koolikeemia kulus marjaks ära!" pomises Petja rahulolevat. Meenus minulegi, kuidas me olime instituudis kvalitatiivset keemilist analüüsi tundma õppinud ja kuidas olime antud lahuses tillukest naatriumilisandit määranud, asetades tilga seda lahust gaasipõleti leegisse. Nüüd aitas keedusool — kloornaatrium — meid hädast välja.

Uuendasime oma tõrvikut mitu korda, valasime vatile piiritust ja puistasime soola peale.

Vehkides lati otsas oleva ereda leegiga, vahtisime ahnelt kalda poole. Kuid piiritus lõppes, tõrvik kustus ja meid ümbritses pimedus, mis näis nüüd veelgi pilkasemana ja vaenulikumana. Mis? Kas meie tõrvik tõesti põles asjatult?

Minutid läksid, lund langes edasi ja lahvanduse ääres krigisesid lagunevad jääpangad.

Äkki — nägime seda mõlemad — süttis kaldal nõrk kollane täht ja hakkas hüplema: üles-alla, üles-alla. Petja lausus kergendatult:

„Märgati! Vehivad laternaga!"

Rõõm uhkas mu südamesse ja, haaranud kätega sõbra ümbert kinni, pigistasin teda kogu jõust.

„Petka! Hurr-raa-a! Ellu jääme!“ hüüdsin ma.

Kuid Petja vähendas minu vaimustust.

„Oota, ära tantsi! Neil on veel vaja meieni jõuda, see aga pole lihtne!“

Tõepoolest, polnud kerge ülesanne meile paadiga ligi pääseda. Paat ujub muidugi kergelt üle veevälja, pärast seda trügib, ehkki vaevaliselt, läbi jääsupi, edasi aga kohtab ta pudedat, ent siiski laamjääd, mida ei suuda ei laiali nihutada ega puruks murda. Ei või meiegi takerdunud paadi juurde minna: vajuksime läbi lagunevate jäänõelte!

Luure eesmärgil tahtsime purunevale jääservale lähemale minna, kuid võta näpust! Juba kolmkümmend meetrit sellest tuli heita kõhuli oma lattidele ja kähku tagasi roomata mööda õõtssoona kõikuvat ja lirtsuvat jääd. Alt jäänõelte vahelt pritsis vett ja meie riided ligunesid üleni läbi. Seisime uuesti oma päästeplatvormil, märjad ja vastu jääd lõhki kriimustatud kätega, ning ootasime kaldalt tulevat abi. Kuidas meid küll sellelt reeturlikult jäält kätte saadakse? See mõte ei läinud mul peast.

Petja lootis, et kalurid olid juba Koolnuneemele kokku sõitnud. Nende seas olid kogenud ja julged inimesed, neil oli mitmesuguseid püüniseid, nööre, ujukeid — aitavad meid kuidagimoodi välja! Noh, kui aga kalureid veel pole ning kaldal on ainult vana Ilja ja kaks naist — mida suudaksid nemad meie päästmiseks ette võtta? Muide, kõige parem oli sellest mitte mõelda ning esialgu kannatlikult ja rahulikult oodata.

Tuul kandis meieni summutatud kolinat. See oli aerukolin vastu paadiparrast! Kollane laternatuluke ujus aeglaselt üle lahevee, tema helgid tantsisklesid laineharjadel. Paat tuli! Varsti tulid kuuldavale inimeste hääled. Neid oli mitu ja kõik jämedad mehehääled. Noh, näis, et meil vedas: kaluribrigaad oli juba Koolnuneemele saabunud ja tema tuligi meile appi.

Laternahelk sädeles jääkristallidel. Kuuldus vali sahin segipekstud jää ja paadikere kokkupuutumisest, hakkas paistma laternast valgustatud paadinina. Paat peatus ja sellest kostis hüüe:

„Ahoi, seal jääpangal! Olete elus?“

„Elus!“ vastasime.

„Noh, kannatage veidikese, paneme lauad sillaks!“

Lauad! See oli hästi välja mõeldud! Oli näha, et neil

kaluritel ei tulnud mitte esimest korda inimesi sulavalt jäält päästa.

Paadis peeti millegi üle lühidalt nõu ja jääle lendas laud, selle järel teine ja kolmas; need jäid ühetasaselt üksteise kõrvale. Seejärel visati nende laudade peale veel kolm tükki põigiti. Tekkis lava — kõikuv, ent lai. Lavale ronis väikest kasvu jässakas inimene, jättes oma presentmantli paati. Sellele inimesele hakati ulatama uusi laudu, tema aga ladus need enda ette teerajaks.

Kui inimene oli omatehtud sillutist pidi paadist kümne meetri kaugusele jõudnud, ronis välja teine kalur ja hakkas esimesele laudu kandma. Meie poole sirutus üle jää laudrada, kuid sellel jäi meie platvormist kahekümne sammu võrra puudu. Kaluritel rohkem laudu polnud. Mida edasi teha?

Mind haaras soov pista sillutise poole jooksu. Arvasin, et jää ei jõua kiire jooksu puhul jalge all laiali vajuda. Kuid mida teha kelguga? Sellel oli ju kogu meie varustus. Otsekui taibates minu mõtteid, tõstis sillutise lõpus seisev jässakas kalur käe ja hüüdis karmilt:

„Noormehed, mitte kiirustada! Seiske paigal, kui elada tahate!“ See nõuanne kainestas mind.

Paadist anti kokkukeritud nöör. Jässakas kalur võttis selle, keris uuesti ringi, mõõtis silmadega kaugust, vibutas — ja läbi õhu vihises tõrvatud „liin“, hargnes lennul lahti ja tõmbus jää peal täies pikkuses sirgu. Nööri üht otsa hoidis jässakas kalur, teine aga langes meist mõne sammu kaugusele. Kostis uus käsklus:

„Noh, kes on esimene? Heida pikali, latt võta kõhu alla, rooma nöörini, seo see kenasti ümber rinna ja rohkem ära liiguta, tardu nagu tapetud viiger!“

Kõik oli selge! Meid hakatakse järjekorras ohtlikust kohast nööri otsas üle vedama. Tõukasin Pjotrile selga:

„Heida pikali ja rooma!“

Ta vehkis vastu ja ütles kindlalt:

„Esimesena lähed sina!“

Polnud aega vaidlemiseks, heitsin oma latile ning, liigutades käsi ja jalgu nagu ujurmardikas, roomasin nööri juurde. Haaranud sellest kinni, pöördusin külili, tõmbasin endale nöörisilmuse tihedalt ümber, sidusin selle kahekordse sõlmega kinni ja, olles end uuesti kõhuli keeranud, hüüdsin jässakale kalurile:

„Valmis, tõmba!“

Nöör tõmbus pingule ja mu keha hakkas laudsillutise poole liikuma, algul aeglaselt, seejärel üha kiiremini ja kiiremini. Nööri tirisid kolm meest. Nad seisid sillusel suurte vahedega ja töötasid osavalt kätega, mis olid harjunud raskeid nootasid sikutama.

Jäänõelte teravad servad rebisid vatitorte mu märjast vatikuuest. Jää praksus ähvardavalt ja kõikus minu all. Arvukatest pragudest paiskus vett välja ja pritsis mulle näkku. Jässakas kalur hüüdis lõbusalt:

„Pea kõrgemale! Hoia nina — teeme näo siledaks! Jalgadega mitte aidata! Mitte aidata!"

Sillutise serv toksas mulle valusasti rindu. Toetusin kätega kergelt vastu jääd ja sattusin silmapilkselt laiale lauale. Kalurid taandusid paadi juurde, vabastades mulle tee mööda laudu. Läksin edasi nööri lahti sõlmimata ja, jõudnud paadi pardani, veeretasin end raskelt üle selle.

Nöör heideti uuesti jääle ja kästi Petjal end kinni siduda. Ent ta tegi kõike omamoodi. Ta ei kuulanud jässaka kaluri käsku — kelk jääle jätta — ja nööri juurde roomates tiris ka seda enda järel, olles veonööri jala külge kinnitanud. Jõudnud nööriotsani, sidus Petja selle külge kelgu, ise aga haaras kätega selle tagumisest põikpuust kinni ja hüüdis reipalt:

„Lase käia!"

Nõnda hakkasidki meie päästjad seda „rongi" tirima. Sillutise lähedal vajus jää kahekordse raskuse all tugevasti ja Petja sukeldus vööni jääpudrusse. Minu kõrval istunud elatanud kalur sattus ärevusse ja hüüatas murelikult:

„Eh, tont võtku! Noormees upub ju ära!"

Hüppasin püsti, kippudes instinktiivselt sõbrale appi jooksma, kuid kellegi tugev käsi paiskas mu paadi parda juurest tagasi. Kostis jässaka kaluri järsk hüüatus:

„Hoia kõvasti kinni!"

Kalurid sikutasid tugevasti nöörist, kelk hüppas edasi ja tõmbas Petja tekkinud lahvandusest välja. Mõne minuti pärast istus mu seltsimees juba minu kõrval, kaks kalurit aga sättisid meie kelku paadininasse.

Võitlus elu eest oli lõppenud! Meilt jooksis ojadena vett, keha oli külmast kange, ei käed ega jalad tahtnud enam sõna kuulata. Ent me naeratasime ja püüdsime kaluritega nalja visata. Kaks sõudjat surusid aerudele, paat liikus tuule ja lainetega võideldes üle lahvavee. Lained

lõid vastu põhja ja puistasid meid pritsmetega üle. Lumesadu lakkas, siit-sealt paistsid tähed.

Ma silmitsesin jässakat kalurit, kes istus tüüri juures ja juhtis paati. Vahel harva andis ta sõudjatele lühidaid korraldusi. Oli näha, et ta oli siin vanemaks ja kõik kalurid paadis pöördusid tema poole väga aupaklikult.

Soovides väljendada mind täitnud sooje tundeid nende lihtsate ja mehiste inimeste vastu, kes olid meid kindlast hukkumisest päästnud, tahtsin hakata neile tänusõnu ütlema, kuid mu hambad lõgisesid külmast ja jutt oli seosetu. Jässakas kalur muheles ja lausus tasa, manitsevalt:

„Noh, aitab, noormees! Aitäh ütled kaldal — meie söögikeetjale katelokitäie tulise uhhaa eest, aga su elu pole mina sulle andnud. Võib-olla tuleb sul juhus mind hädast välja aidata, siis tänadki. Nii on meil kombeks!"

Pärast seda olin jässakale kalurile kahekordselt tänulik nii abi kui ka targa ja ülla sõna eest.

Kaldal oodati meie paati. Teiste hulgast paistis välja pikk kuju presentmantlis. Sel mehel oli lai lumitunud habe. Ta kummardus paadi kohale, silmas meid ja küsis:

„Kas viigrikütid?"

„Ei, me oleme looduskaitsealalt," vastasin.

„Looduskaitsealalt? Hm! Noh, ronige välja, ronige välja, pojukesed!"

Läksime kaldale ja vanamees küsis meilt uuesti: „Niisiis looduskaitsealalt?"

„Looduskaitsealalt."

„Kas Zenon Fjodorovitši ka teate?"

„Miks ei tea! Elame ühe katuse all."

„Hüva! Läki siis minu poole — te peate end paar päeva kuivatama!" Nende sõnadega tiris vanamees meie kelgu paadist välja ja hakkas seda raginal kaldakruusapidi edasi lohistama. Teel ütles ta:

„Vaata aga vaata! Kuidas te küll siia sattusite, looduskaitsemehed? Mind aga kutsutakse Iljaks. Ega Zenon Fjodorovitš mind unustanud pole?"

„Ei, ei ole unustanud! Käskis teid tervitada ja saatis teile midagi."

„Vaata aga vaata, või saatis midagi! Kuldne inimene on ta — see Zenon Fjodorovitš!"

Ilja kuumaks köetud tares oli puhas ja suure petrooleumilambi tõttu valge. Me istusime laua äärde taadi kuivades särkides ja aluspükstes. Peremees tiris kirstust välja

kogu oma rõivatagavara ja käskis meid viivitamata ümber riietuda. Meie märjad asjad aga olid juba laia vene ahju kohale riputatud. Laual auras keedetud kala, luksus samovar ja lebas hunnik nisujahust kakukesi. Meie ümber askeldas peremehe naine — kärmas ja rõõmsaloomuline Olga Demjanovna. Neil oli ka tütar — kaheksateistkümneaastane Anjuta... Hilja, nagu näha, oli vana taigaelanik perekonna asutanud! Anjuta istus meie vastas nurgas ja oli mind vaadates naerust kõveras. Oli ka põhjust naerda: ma olen väikest kasvu ja taadi riided rippusid mul seljas nagu hernehirmutisel.

Taat ise istus koos meiega laua ääres ja uuris silmi kissitades raamatut — Svatovi kingitust. Hea, et see polnud meie nahkpaunas läbi ligunenud. Selle raamatu oli Zenon Fjodorovitš ise kirjutanud karusloomade küttimise kohta. Selles oli juttu Baikali-äärsetest nimekatest jahimeestest, sealhulgas ka Ilja Vassiljevitš Šarõginist, sellestsamast vägilasest — meie peremehest.

Ilja Vassiljevitš pugistas naerda, kui silmas ühel leheküljel fotot — iseennast jahivarustuses ja oravanahad vööl.

„Vaata aga vaata!" ütles taat. „Zenon Fjodorovitš on mind austanud, näe, portreegi on olemas! Ho-ho-hoo!"

Meie päeva jooksul vaevatud kered nõudsid puhkust ja seepärast ei istunud me kaua laua taga. Meile tehti ase keset tare karunahkadele ja kodukootud vaipadele. Magama asutas ka pererahvas: Olga Demjanovna ja Anjuta vooditesse, taat aga ronis ahju peale.

Taadi tare, mis seisis metsaserval, kalatööstusest eemal, vajus lõpuks unne.

ÖINE RÖÖVKÄIK

Ent ei saanud me sel ööl korralikult magada.

Ei mäleta, mis kell oli — pidi olema kaugelt üle keskööö —, kui mind äratas ülalt kostev kära. Tares oli täiesti pime ja kummalist kära kuulatades eristasin ma vaevu kahe akna ähmaseid nelinurki. Pööningul oli midagi korrast ära — seal kõndis keegi ja nõnda raskelt, et laelauad paindusid ja kägisesid.

Äkki mürtsatas miski ja hakkas veerema — ilmselt puutünn. Seejärel oli kuulda ümisemist, otsekui oleks keegi

kähiseva bassihäälega väga rahulolematult endale nina alla pomisenud, nina luristanud ja huuli matsutanud. Tõukasin Petjat. Ta hakkas kolinal oma saapaid otsima, kuid ahju pealt kuuldus taadi ähvardavat sosinat:

„Tasa, noormehed! Ärge kõssake! Pange saapad jalga, võtke püssid ja laadige kuulidega, aga tasakesi, tasakesi!"

Ma ei suutnud mõistatada: kas on siis mõni varas pööningule roninud? Aga miks ta küll nõnda kolistab?

Taat oli juba ahju pealt maha roninud ja seisis ukse juures, püss käes. Meie poole pöördudes sosistas ta:

„Karu on pööningul! Mul jäi seal talvest kirpvähkisid tünni järele, näib, et nuuskis välja, et katk teda võtaks!"

Tähendab nii olid lood! Kuid mida me siis pööningul sellises pimeduses karuga peale hakkame?

Ka naised olid virgunud — ei kostnud enam nende unesegast hingamist, ilmselt kuulatasid nad lebades ja jälgisid meid.

Nägin, kuidas Ilja Vassiljevitš tahtis ukselingist kinni võtta, kuid tõmbas käe tagasi ja läks kikivarvul tare nurka.

Tulnud tagasi ukse juurde, taat kummardus ja oli kuulda, kuidas uksesagaratele voolas tasa vedelikku. Olga Demjanovna sosistas vihaselt:

„Kas sa põrunud oled või, Ilja? Miks sa piima maha valad?"

Taat lõi ainult käega ja, pannud tühja kruusi põrandale, tõukas tasa ust. See avanes käratult ja käginata. Läksime õue. Maja tagaküljel oli seina najale pandud redel, mille kohal haigutas pööninguaken. Kõik oli vait, kuid pööningult kostis selgesti nohisemist.

Petja pani jala redelipulgale, kuid taat haaras tal vaikides kraest kinni ja viis eemale. Minu seadis ta Petja kõrvale, nägu redeli poole. Seejärel pani Ilja Vassiljevitš kaks sõrme suhu ja laskis kuuldavale niisuguse läbilõikava vile, et mul hakkasid kõrvad pilli ajama. Pööningul tekkis hauavaikus, mõne sekundi pärast aga paistis aknal midagi suurt ja ümmargust, mis tardus liikumatult paigale. „Ronib välja," mõtlesin, „pistis pea nähtavale."

Miskipärast arvasin, et karu hakkab redelit mööda laskuma tagurpidi nagu inimene, ja valmistusin metsloomа vastu võtma lasuga selga. Ent kõik läks teisiti. Kuuldus lühike ähvardav möire ja suur must kere sööstis redelit

puudutamata läbi õhu alla, otse minu peale! Kargasin võpatades tagasi, põrkasin seljaga vastu Petjat — ja me kukkusime mõlemad nagu niidetult maha. Karu potsatas raskelt meie kõrvale ja, möiranud veel hirmsamini, tormas hüpetega metsa poole. Välgatas tulekeel taadi pikast vintpüssist ja lasu raksatus kajas piki metsaserva. Saatsime maas lamades kumbki samuti paugu põgenevale metsloomale järele. Ent oli selge, et karu pääses terve nahaga minema.

Ilja Vassiljevitš keeras tareseina vastu toetudes mahorkapläru, pani selle põlema ja ütles ükskõikselt:

„Hea, et me talle pihta ei saanud. Näljane elukas, kevadine ja kõhn! Küllap ta ei roninud mitte hea elu pärast pööningule kirpvähkide järele! Noh, läki, pojukesed, und jätkama!"

Õigust öelda olin ka mina rahul, et pimedus päästis karu meie kuulide eest: milleks olekski teda praegu meile vaja olnud?

Olga Demjanovna võttis taadi vastu jorinaga, ikka selle mahavalatud piima pärast. Ilja Vassiljevitš õigustas end heasüdamlikult:

„Aga ta ju kägiseb, see uks! Kavatsesin sagaraid püssiõliga määrida, aga ikka ei saanud mahti. Noh, aga nüüd see öine lugu — tuli teda, sedasamust... piimaga pehmendada. Aga aitas ju — ei kääksunud! Mis?"

Kaua ei saanud me pärast seda vahejuhtumit uinuda, teisel päeval aga ärkasime hilja ja tundsime, et pärast eilseid raskusi ja erutusi ning pärast jäises vees suplemist polnud me veel küllaldaselt kosunud. Kõik lihased ja liigesed valutasid, jää vastu marrastatud sõrmed olid paistes ja punetasid. Oleks tahtnud siin elada kas või ühe päevagi midagi tegemata ja kuhugi liikumata.

Ent me ei võinud kauaks jääda külalislahke Ilja Vassiljevitši juurde. Tšivõrkui lahest kadus kogu jää nagu nõiaväel ühe öö jooksul. Kahvatusinine veeväli õõtsus nõrgalt ja sätendas päikeselaikudest. Neemest lendas aegajalt üle partide ahelikke. Linnud laskusid laheveele, moodustades terveid parvi. Veelindude kevadine läbiränne oli haripunktis ja nüüd oli meile sõna tõsises mõttes iga tund kallis.

Kui olime praetud kalaga tublisti keha kinnitanud, aitasime taadil pööningu korda teha. Seal valitses tõeline tohuvabohu. Karu oli kirpvähitünnini jõudmiseks kõik ümber keeranud, tünni enese ära lõhkunud ja peaaegu

poole selle sisust nahka pistnud. Nähtavasti oli see kalapeibutis näljasele mesikäpale meeldinud.

Oma asjad sorteerisime läbi ja jätsime kõik liigse taadi juurde hoiule. Meie seljakotid ei saanud rasked, mille üle olime väga rõõmsad. Olles taadi, Demjanovna ja Anjutaga südamlikult hüvasti jätnud, asusime teele mööda käänulist taigarada. Rada kulges kaldanõlvapidi, kord laskudes otse laheveeni, kord kadudes mägitaigasse. See rada viis meid Svjatoi Nossi maakitsusele.

RANGATUI

Svjatoi Nossi mandriga ühendava maakitsuse harjal paiknes väike jahimeeste küla Kulinaja. Küla ühes servas oli madal ala — poolsoo, mida Baikali veed sageli üle ujutasid, teises servas aga oli madalaveeline pilliroogu täiskasvanud Rangatui järv.

Jõudnud Kulinajasse, pühendasime esimese päeva üksikasjalikule tutvumisele maastikuga. Nii soisel tasandikul kui ka järvel oli rändlindude suhtes suur tähtsus. Järvel linnud puhkavad, kogunedes arvutute hulkadena selle varjulistele vaba vee aladele, soos aga toituvad.

Peaaegu kõiki parte võib jaotada kahte rühma: ujupardid ja sukelpardid.

Ujupartide hulka kuuluvad üldtuntud sinikaelpart — kodupartide esivanem —, rääkspart, soopart, viupart, sirppart, luitsnokkpart, siberi piilpart ning pisemad räga- ja piilpart.

Ujupardid toituvad kas kuivades paikades, korjates rohttaimede ja teraviljade seemneid ning lehti, või madalaveelistel soistel üleujutusaladel ja märgadel niitudel, kus nad püüavad veeputukate vastseid, vähikesi, ussikesi ja harvemini vetikatesse takerdunud väikesi kalu.

Ujupardid sukelduvad väga harva ja vastumeelselt, tehes seda vaid äärmise hädaohu korral. Toitudes madalates paikades, suruvad nad kaela vette, ja olles küündinud põhjani, sõeluvad nokaga põhjamuda, eraldades sellest kõik söödava. Kui ei jätku kaela pikkusest, et põhjani ulatuda, ajab part end püstloodi, saba ülespoole, ja hoides jalgadega sibades tasakaalu, küünitab noka põhja. Kuid kõik, mis asetseb vee all sügavamal kui nelikümmend

sentimeetrit, on ujupartidele juba kättesaamatu. Seepärast võivad need pardid sügavatel veekogudel ja soodel vaid puhata, mida nad teevadki väga meelsasti, tukkudes vee peal nagu sulgkotil ja tundes end kallastest eemal väljaspool hädaohtu.

Sukelpardid — valgepart, vaeras, hahk, vart, sõtkas ja paljud teised — sukelduvad vastupidiselt ujupartidele ülihästi, ujuvad osavalt vee all, võivad kalu püüda ja sügavates kohtades põhja laskuda.

Vardid on neile meelepärase veekoguga tugevalt seotud ja peaaegu ei hülgagi seda, leides sealt kõike — nii toitu kui ka puhkepaika ning kohti poegade kasvatamiseks. Ainult liikumistarve, sagedamini aga tugev lainetus järvel sunnib varte õhku tõusma, mõnikord koguni ujupartide parvedega ühinema ja koos nendega väikestele veekogudele lendama. Kuid torm lõpeb, järveavarused rahunevad ja vardid on uuesti oma vetel, uuesti kodus.

Seal, kus rändeajal koguneb ja peatub palju ujuparte, peavad tingimata olema nende toitepaigad — märjad niidud, väikesed sood ja teraviljajääkidega põllud.

Selliseks toitepaigaks Rangatui partidele oligi laialdane soine madalmik Kulinaja külast põhja pool.

Nii kaugele kui silm ulatus laiusid harvade hundipajupuhmastega kaetud madalad niidud. Lugematud loigud ja väikesed sooälved läikisid keset mulluste tarnade, lugade ja sammalde rohekaskollast vaipa.

Nende veelaikude vahel hargnesid igasse külge veega täidetud kraavid-voolunõvad. Need kulgesid kord sirgelt ühest älvest teiseni, kord looklesid kummaliselt mööda niitu. See kõik oli sellest, et tugevate põhja- ja idatuulte puhul tõusis vesi Tšivõrkui lahes tublisti. Vesi väljus kallaste vahelt ja ujutas üle kogu ümberkaudse madalmiku. Kuid tuule vaibudes voolas vesi tagasi Baikalisse, jäädes püsima vaid mitmesugustesse pinnaseõnarustesse — lohkudesse, kraavidesse ja älvestesse — ning jättis neisse hulgaliselt maha hüva rooga lindude jaoks: vähikesi, vetikaid ja väikesi kalu.

Nii olidki siin moodustunud need imetlusväärsed partide toitealad.

Vesi ei ujutanud üle vaid üksikut lahe kaldal seisvat kinku. See jäi kuivaks saareks ükskõik millise „veesurve" puhul. Kink sarnanes väga ümmarguse leivapätsiga ja seepärast nimetatigi seda Leivakakusaareks.

Päeval polnud jahimehel niitudel peaaegu midagi teha — päeval oli siin linde vähe. Alles lähemaid limaanikesi binokliga tähelepanelikult vaadates võis näha siin mingis loigus ujuvate piilpartide salka, seal kaht-kolme oma pikkade kõverate nokkadega käärivas pinnases urgitsevat koovitajat või sinikaelapaari. Kõrgel niitude kohal lendasid tihtipeale tulipardid, kas paaride või väikeste salkadena.

Tulipardid hüüdlesid omavahel, kusjuures isased ja emased tegid erinevat häält. Isased kisasid pidevalt ja melanhoolselt: „Hhiirrr, hhiiirrr, hhiiiiiirrr!", emased aga vastasid neile otsekohe: „Hha-a-a-a, hha-a-a-a, h-a-a-a-a-a-a!" Niiviisi hõljuski koos lindudega õhus nende meloodiline huiklemine: „Hhiiir — hha-a-a-a, hhiiirrr — hh-a-a-a!"

Tulipart kuulub maapartlaste alamsugukonda. Nõnda nimetatakse neid seepärast, et nad ehitavad oma pesa sageli mahajäetud rebaseurgudesse. Nad pesitsevad ka puuõõnsustes, tihti aga kaljudel kivide vahel.

Tulipart on ereruuge, peaaegu oranži värvusega suur ja ilus part. Kevadel näib ta päikese käes hallide kaljude taustal või sinetaval veepinnal olevat tulekarva. Ent jahimehed lasevad tuliparte harva — nende liha pole eriti maitsev.

Mõnikord kuuldus tasandiku kohalt kõlavat vilistamist: „Tljüüiit, tljüüüt, tljüi-i-i-i-iit!" Need olid läbirändavad suurkoovitajad. Nende kevadised kutsehüüud helisesid sinises kõrguses nagu mahedad flöödid.

Kuid tõeline elu kees päeval Rangatuil enesel.

Seda järve eraldas soisest madalmikust maakitsuse madalavõitu künnis. Järve kaldad olid kõrget läbipääsmatut pilliroogu täis kasvanud, mis varjas seesmisi laialdasi vaba vee alasid uudishimulike silmade eest. Vaid paiguti võis kaldalt läbi roostikuvaheliste harvikute näha väikeste madalate saarekestega veepinda. Seal, järvel, oli kõikjal linde. Lindude hulk oli selline, et kohati katsid nende tihedad parved veepinna ja madalikud täielikult. Lakkamatu lärm, prääksumine, vilistamine, kaagutamine ja veepladin püsis järve kohal ja täitis kogu ümberkaudse õhu. Ajuti tekkis selle kära taustal ragin, nagu oleks alanud mäevarisemine ja veereksid järsakult kivilasud. Kohin kasvas ja levis. Järve kohale tõusis elav võnkuv pilv. See sööstles suuri ringe joonistades vee ja roostiku

kohal. Parte oli miski kohutanud ja nende hiiglaparv paiskus õhku. Tuhandete tiibade kohin oli nagu laviini ragin. Kuid juba lõppeski häire ja pardid laskusid jälle vette, mühisedes nagu suur kosk.

Sellist lindude hulka polnud ma varemalt kusagil ega millalgi näinud. Kui ometi oleks õnnestunud kõiki siinseid linde loendada ja kindlaks teha, kui palju on protsentides üht ja kui palju teist liiki linde! Kuid see oli hulga raskem kui loendada tähti taevas. Tegelikult on taevakehi lugevatel astronoomidel selleks küllaldaselt aega. Ööst öösse ja aastast aastasse näevad nad ikka ühtesid ja neidsamu tähekujusid, mis liiguvad taevavõlvil, ilmuvad ja kaovad ühe ja sellesama kindla korra järgi. Siin aga?

Veepinnale kogunes salk sooparte — neid polnud palju, kõigest mõnisada. Peale selle puhkasid linnud rahulikult vee peal ega liigutanudki; kui olla küllalt kannatlik, võib nad arvatavasti viimase kui üheni üle lugeda. Otsustasin proovida!

Hõivasin roos soodsa varjatud koha. Aeglaselt binoklit nihutades hakkasin parte loendama. Jõudsin kolmesaja kolmekümneni — vähem kui pooleni. Äkki nägin, et pardid tõstsid pead ja muutusid valvsaks. Veel hetk — ja parv tõusis plaginal lendu. Vett mööda libises suur vari. Vaatasin üles ja nägin kaljukotkast. Ta lendas järve kohal.

Kotkas lendas minema. Veepinnale kogunesid jälle pardid, kuid pilt oli täielikult muutunud. Nüüd polnud minu ees mitte enam soopartide parv, vaid üksikud väikesed piilpartide, viupartide ja tuttvartide salgakesed. Säh sulle siis loendust!

Otsustasime Petjaga proovida parte loendada erilise loendusraami abil. Valmistasime ruutdetsimeetrisuuruse puuraami ja pingutasime selle vahele risti-põiki kaheksa niiti. Moodustusid ruudukesed, igaüks nelja ruutsentimeetri suurune. Kui seda raami hoida väljasirutatud käega silmade ees ja sihtida temaga vees olevat pardiparve, siis oli igas väikeses ruudus näha mitu parti. Mida suurem oli vahemaa partideni, seda rohkem, mõistagi, mahtus neid ühte ruutu. Valinud kauguse, mille puhul oli loendusraamis näha kogu pardiparv, tuli kiiresti loendada linnud viies või kuues ruudukeses, kirjutada saadud numbrid üles, aga pärast seda võisid linnud minema lennata. Meil jäi üle vaid leida partide keskmine arv iga ruudu kohta, korrutada see arv ruutude summaga, see on

kahekümne viiega, ja saamegi lindude ligikaudse üldarvu selles parves.

Niiviisi me mõtlesime loendusraami tehes, kuid praktikas kujunes kõik hulga keerulisemaks.

Esiteks õnnestus harva suunata loendusraam partidele nii, et kogu nende parv oleks täpselt raami sisse mahtunud. Linnud kas ulatusid üle selle servade või, vastupidi, paiknes kogu parv keskmistel ruutudel, äärmised aga jäid tühjaks. Peale selle oli raske leida selliseid kohti, kust võinuks hästi vaadelda linde hirmutamata.

Saime kohalikult jahimehelt väikese paadi ja sõitsime sellega mööda Rangatuid hommikust õhtuni, peites end kõrkjatesse ja kaua linde luurates, unustades kõik muu maailmas.

Rangatui parte me muidugi üle ei lugenud, kuid selleeest õppisime silma järgi hindama nende arvu üksikutes parvedes. See aitas meid edaspidiste vaatluste puhul.

Mind huvitasid veelindude vaenlased — röövlinnud. Jahilindude küllus meelitas siia väga palju röövlinde ja need pidasid kõvasti jahti, iga liik omamoodi.

Näiteks lendab raske ja aeglane merikotkas. Tal on väga raske püüda elusat tervet parti. Röövlind jälgib, kas kusagil pole haigeid või tapetud linde, kas ei uju haavatud, lennuvõime kaotanud parte. Ent kuidas sa seal aru saad, kus on terved, kus haiged, kui järvel on tihedate parvedena kümneid tuhandeid linde?

Merikotkal on lemmikvõte. Ta sööstab hoogsalt alla, lendab ähvardavalt tiibu kahistades otse vee kohal ja sirutab lisaks veel laialiaetud küünekate varvastega jalad välja. Sellest on küllalt, et kõiki terveid linde õhku kohutada. Vee peale jäävad vaid need, kes ei saa lennata.

Kui kotkal õnnestub korrapealt küüned linnusse haakida, viib ta saagi minema ja sellega tema jahiretk lõpebki. Kuid sagedamini on nii, et lennuvõimetu part hakkab sukelduma. Siis tiirleb kotkas kaua veepinna kohal. Ülalt on tal hästi näha, kuidas part vee all ujub ja kus ta peab välja ilmuma, et kopsudesse värsket õhku tõmmata. Merikotkas seab küüned pinnale ilmuvale linnule vastu, see jõuab uuesti sukelduda ning siis algab võistlus ohvri vastupidavuse ja röövlinnu püsivuse vahel.

Part kavaldab: selleks, et hingata, ei tulegi ta üleni pinnale, vaid pistab ainult kaela veest välja, isegi üksnes noka. Kotkas lendab kõrgemale ja, ajanud jalad õieli, lan-

geb kivina veepinnale, püüdes hooga selle ülakihti pardi kohal läbi lüüa. Lõpptulemusena saab kotkas pardi kätte ja seda kiiremini, mida enam on seda nõrgestanud haigus või haav.

Puhastades järve haigetest, mittetäisväärtuslikest lindudest, toovad merikotkad kahtlemata kasu.

Kuid merikotka jahiretke segab mõnikord teine, osavam ja väledam röövlind. See on kaljukotkas. Ta nabib pardi väga ruttu kinni ja viib selle otse merikotka nina eest ära. Viimane peab taandumá, muidu ajab kaljukotkas ta lihtsalt minema ja koguni kriimustab veel oma hirmsate küüntega.

Merikotkas pole päris kotkas. Ta on tugev, kuid kohmakas ja küllaltki kartlik. Teda võib kiusata mitte üksnes kaljukotkas — kõikide lindude hirm —, vaid isegi rabapistrik. Kui võrrelda neid kolme lindu nende käitumisviiside poolest metsloomadega, siis oleks kaljukotkas sulerüüs tiiger, merikotkas — karu, rabapistrik aga linnuriigi panter.

Tasub vaadelda, kuidas rabapistrik pardijahti peab. Ta ilmub alati kuidagi ootamatult sinna, kus õhus on palju linde. Rabapistriku võtted meenutavad väga hävituslennuki manöövreid, mis läheb vaenlase masinat rammima. Saavutanud lendava pardiparve kohal küllalt suure kõrguse, pikeerib pistrik väljavalitud ohvri suunas ja arendab sealjuures sellist kiirust, et õhk vilistab tema painutatud teravate tiibade all. Ohvrile lähenedes hoiab pistrik õieliaetud tagavarbaküünega jala ettepoole ja, tehes hoogsa manöövri, sähvab selle küünega pardile kaela pihta. Justkui poleks midagi juhtunud, jätkavad part ja pistrik inertsi mõjul lendu endises suunas. Kuid hetke pärast teeb part kukerpalli ja kukub alla: rabapistriku küüs on ta kõri nagu noaga läbi lõiganud. Pistrik laskub järsus spiraalis ohvrile järele ja saab selle maapinnal juba surevana kätte.

Jahipidamisviisid on kotkastel ja suurtel pistrikel erinevad, kuid need linnud sageli justkui aitavad üksteist. Kotkad hirmutavad pardid veest üles ja sunnivad neid õhus tiirlema. Seda kasutavad pistrikud ja sooritavad oma tõrjumatuid rünnakuid. Kui rabapistriku poolt rünnatud lind langeb vette, siis saavad selle tavaliselt kotkad. Pistrikul on raske saaki veest kätte saada ja ta ei proovigi kunagi seda teha. Seepärast püüavad pardid, silmates enda

kohal pistrikku, kiiremini vette laskuda, kuid all hirmutavad neid uuesti kotkad. Me jälgisime kõike seda iga päev.

Muide, ei tule arvata, et röövlinnud väga ohtrasti linde hävitaksid. Siia, Rangatuile, kogunes sadu tuhandeid parte ja teisi veelinde, röövlinde oli aga võrdlemisi vähe ja seetõttu oli nende poolt tehtav kahju silmapaistmatu.

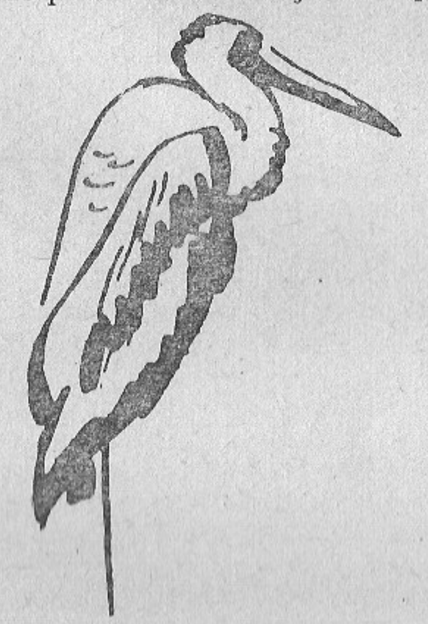

Õhtul toimusid Rangatuil huvitavad stseenid. Veidi enne päikeseloojangut vaikis lindude paljuhäälne kära ja levis valvsaks tegev vaikus. Justkui oleks järvel pidulikus vaikuses ette valmistatud midagi väga tähtsat. Nii see tegelikult oligi. Neil minutitel asusid rändlinnud uuesti teele.

Rangatuil puhanud pardid ja haned kogunesid vaba vee laikudele tihedateks rändeparvedeks ja ootasid mingit signaali, et õhku tõusta. Selleks signaaliks oli aeg. Päike teadustas lindudele oma viimase oranži kiirega, et aeg on käes!

Rännet alustasid piilpardid. Nad tõusid järve kohale tervete pilvedena, tegid laiu ringe, kogusid kõrgust ja suundusid põhja poole. Parv parve järel lendasid nad järvelt üles ja täitsid kevadvärske õhu vilistamise ja tiivaplaginaga.

Piilpartide kannul läksid viupardid ja soopardid ning sööstsid mööda vartide salgad. Lendasid sõtkad ja taeva alt kuuldus nende tiibade meloodilist helinat, otsekui oleks igale linnule hõbekuljus külge seotud.

Hiljem läksid sinikaelpardid — soliidselt ja ruttamata. Alles pimedas asusid teele rabahaned, pannes oma meeletu kaagatamisega ümberkaudsed roostikud kaikuma.

Kusagilt järve tagant lendasid välja sookured: neid oli tumenevas taevas juba halvasti näha, kuid kõlavat kurluutamist kuuldus veel kaua.

Võis arvata, et kõik linnud hülgavad täna Rangatui ning homme on siin tühi ja vaikne. Ent nii see ei olnud. Esiteks lendasid öö jooksul siia lõuna poolt uued parved — nii sündis igal ööl kuni rände lõpuni. Teiseks ei rivistunud mitte kõik järvelt tõusnud pardid korrapärasteks rändeparvedeks ega võtnud kurssi põhja poole, üle Baikali. Paljud neist lendasid korrapäratute juhuslike salkadena ja madalal maa kohal. Need siirdusid soistele niitudele toituma ja olid järgmise koidu ajal uuesti Rangatuil. Nähtavasti peatusid peaaegu kõik lõuna poolt siia lennanud pardid nendes toidurikastes paikades kolm-neli päeva, enne kui siirdusid edasi — veerikka Leena avarustele ja Jakuutia tundratesse.

TIIVULISED LEEGIONID

Sõudes paadiga Rangatuid mööda, loendasime linde ja jälgisime nende elu, kuid meil oli tarvis professor Tšortogonovi jaoks hankida veel mõnede sirppartide nahad ja uurida eri pardiliikide maosisu. Selleks tuli lasta vähemalt poolsada parti.

Otsustasime seda teha partide öise toitumise jälgimise ajal soistel niitudel.

Seal, kuhu linnud vahetpidamata juurde lendasid ja omavahel segunesid, toitumispaikadele — loikudele ja limaanidele — hajudes, võis kartmatult tulistada: see ei seganud vaatlusi.

Kumbki meist leidis endale varakult niidul jahipidamiseks ja vaatluste tegemiseks soodsa koha.

Seadsin end sisse Leivakakusaare ligidal kuival ovaalsel platsikesel kolme laia, kuid madalaveelise limaani vahel. Vett oli neis kõigest pahkluuni ja seal ujus palju

kirpvähikesi. Kahtlemata pidi siin öösi partidest otse kubisema. Seda oli näha ka selle järgi, et kõik limaani savised kaldad olid partide jälgi täis ja kõikjal lebas nende sulgi.

Jahile asudes võtsin kaasa tervelt sada padrunit ja tühja seljakoti.

Leppisime Petjaga kokku üheaegselt oma varitsuspaikadele asuda ja pärast üheskoos ka külla tagasi pöörduda.

Päike ei olnud veel silmapiiri puudutanud, kui siirdusin oma kohale Leivakakusaare juures. Limaanide kohal lendas harva mitmesuguseid kurvitsalisi ja väikesi pardisalku. Murdsin hundipaju oksi ja ehitasin enesele varjendi — midagi kunstliku põõsa taolist, mille keskel, tee pealt üleskorjatud palgijupil ma istet võtsin. Partide ootel suitsetasin paberossi ja vahtisin ringi. Oli vaikne, ainult Rangatuilt kostis nõrgalt lindude häälitsusi ja kõrva ääres pirisesid varajased sääsed. Meetrit kuussada minust eemal paistis inimkuju — seal seadis Petja end sisse. Loojangu värvid langesid limaanidele ja süütasid neil purpurpunaseid helke.

Pea kohal vuhisesid tiivad ja otse minu varjendi vastas laskus vee äärde siberi suurkoovitaja. Need linnud, kes on meie kurvitsaliste hulgast suurimad ja küünivad kasvult peaaegu kodukanani, kujutasid endast kadestamisväärset saaki. Pistsin püssiraua hundipaju okste vahelt välja ja tahtsin koovitaja pihta juba tulistada, kuid viivitasin. Oli ju tarvis vaadata, mida ta siin tegema hakkab. Lind läks vette ja torkas sinna ka oma pika, hanguharuna kõvera noka. Koovitaja tuhnis nokaga põhjamudas ja heitis aegajalt midagi alla kugistades pea selga.

„Las sööb," mõtlesin. „Koovitaja maosisu otsekohe pärast toitumist kätte saada ongi hoopis tähtsam kui tema liha."

Koovitaja sõi kaua, kõndis paigast paika ja vaatas aegajalt teraselt ringi. Ootasin kannatlikult oma varjendis.

Lõpuks läks koovitaja kaldale ja hakkas nokaga sulestikku kohendama. „Noh, nüüd on õige aeg," mõtlesin ma ja tulistasin lindu. Koovitaja kukkus haavlitest niidetuna küljele. Naaberlimaanilt lendas üles väike kurvitsalinevihitaja ja laskis kuuldavale katkendliku trillerdava vile. Ta kisas justkui kõiki teisi linde hoiatades: „Päästke end! Lennake minema! Siin lastakse!"

Millegipärast mõjub vihitaja hüüd mulle alati masendavalt.

Selle aja jooksul kui koovitajaga tegelesin, oli päike lõplikult loojunud. Rangatuil valitses täielik vaikus, mis teadustas pardilennu peatsest algusest.

Kohendasin varjendit ja hakkasin ootama, vahtides taeva poole ja kuulatades. Mõne sekundi pärast kostis sookurgede kaugeid hüüdeid, veel minuti möödudes aga ilmusid niitude kohale pardid. Nad lendasid siia alguses kümnete, hiljem sadade ja tuhandete kaupa ning laskusid limaanidele. Õhk küllastus vilest, sisinast ja prääksumisest.

Mida enam pimenes, seda rohkem kogunes parte. Nad patsatasid minu varjendi ümber vette ja porisse ning mõned katsid mind pritsmetega. Püüdsin hinnata, kui palju linde paiknes igal sekundil minu laskeulatuses. See osutus võimatuks: parte oli nii palju, et kogu taevas näis olevat kaetud tumeda liikuva võrguga. Linnud pudenesid maapinnale ja vette nagu paduvihm. Piilpardid sööstsid sajast kuni kahesajast linnust koosnevate parvedena uskumatu kiirusega üle varjendi ja peaaegu riivasid mind tiibadega.

Vaevalt leidub meil palju jahimehi, kel on õnnestunud näha midagi taolist!

Tulistasin, kuid lasksin väga kohmakalt. Sihtisin kord üht, kord teist, kord kolmandat lindu, otsides sellist, kes kõige sobivamini lendaks, ja saatsin haavlid lõpuks ikkagi tühja kohta. Oli väga raske enesest jagu saada ja lasta väljavalitud lindu, teistele tähelepanu pööramata. Mu püssirauad kuumenesid sedavõrd, et kõrvetasin sõrmi, kuid

mina muudkui aga laadisin ja kõmmutasin edasi. Kui mu sajast padrunist oli järele jäänud kõigest tükki kakskümmend, sain ma viimaks endast jagu.

Pimedus tihenes ja parte oli pilvitu taeva taustal juba halvasti näha. Nüüd tulistasin harva ja ainult neid linde, kes laskusid kõige ligemale limaanile. Surnud pardid potsatasid vette ja kaldale. Viimaks lõppesid padrunid otsa. Roomasin varjendist välja ja korjasin saagi kokku. Kogunes kõigest üksteist parti mitmest liigist.

Lend jätkus veel, kuid nõrgenes järk-järgult. Linnud asusid toitumispaikadele ja jäid nüüd sinna askeldama kuni koiduni.

Kostis veniv pasunaheli. Seal puhus Petja püssitorusse, kutsudes mind. Vastasin samaga ja me saime peagi kokku. Petja oli tapnud kakskümmend kuus lindu ja tunnistas nõulle, et jahi ajal oli ta „pööraselt mööda lasknud". See lohutas mind mõnevõrra ja ka mina jutustasin seltsimehele puhtsüdamlikult, kuidas olin kulutanud sadakond padrunit, et hankida tosin lindu.

Sammusime küla poole ning kuulatasime vaikides Baikali lainete kauget kohinat ja kõrguses ülelendavate haneparvede kaagatamist. Tiivulised leegionid ruttasid tuttavatele pesitsuspaikadele.

Jõudnud öökorterisse, vaatasime pardid üle. Osutus, et nende hulgas oli ainult kaks sirpparti, ülejäänud olid sinikaelad, soopardid ja piilpardid. Sirpparte oli aga vaja vähemalt kümme tükki, seepärast otsustasime õhtust jahipidamist niitudel homme ja ülehomme korrata.

Järgmistel päevadel oli niitudel jälle väga suur pardilend, kuid me ei sattunud enam segadusse ja tulistasime edukamalt. Kahe õhtu jooksul õnnestus tabada üle saja linnu, neist kaksteist sirpparti. Sellest oli meile küllalt. Veel kaks päeva tuli kulutada tabatud lindude preparee-rimiseks. Sirppartidelt võtsime nahad topiste jaoks ja määrisime neid arseenilahusega, et nad ei rikneks. Kõigil ülejäänud lindudel eemaldasime maod, võtsime toidujäänused välja, kuivatasime ära ja pakkisime paberisse. Igale sellisele pakikesele oli kirjutatud, missugune linnuliik, isane või emane, kus ja millal on lind tabatud.

Roogitud pardid andsime pereemale — kalurinaisele — ja saime iga päev suurepärast pardisuppi.

Asjad olid aetud ja meil jäi üle pöörduda tagasi looduskaitsealale. Selleks oli tarvis minna Koolnuheemele ja

oodata seal aurikut, mis käis Baikali põhjakaldal, vedades inimesi, posti ja kaupa rannaküladesse ja peatuspaikadesse Ust-Barguzinist kuni Nižneangarskini.

RISKANTNE TEGU

Jällegi looklev rada ja terve päev väsitavat kõndimist. Õhtuks jõudsime Koolnuneemele.

Ilja tare juures seisis hiiglasuur põline mänd. Ta oli katuse kohale kooldunud ja justkui kaitses selle taigaelamu rahu. Mäletan, et taat nimetas oma mändi „ammeks".

Olga Demjanovna võttis meid nagu sugulasi vastu ja hakkas samovari juures askeldama. Peremeest ennast polnud kodus: oli paadiga omulivõrke välja panema sõitnud. Anjuta keetis midagi lõkkel otse „amme" tüve juures. Ma ei meenutaks seda, kui meiega poleks pärast juhtunud midagi, millest tahan nüüd pajatada.

Ilja Vassiljevitš naasis, kui oli juba täiesti pime, meie aga lõpetasime laua taga istudes pangese samovari sisu. Demjanovnal tuli see veel kord keema ajada — vanamees armastas teed juua siberi moodi ja nõudis, et samovar „lööks laual laulu ja hüpleks ega vaikiks nagu oimetu känd".

Jutlesime tee juures istudes kaua. Siin ei teadnud keegi täpselt, millal aurik tulema peaks; see võis juhtuda nii homme kui ka nädala pärast. Regulaarseid, sõiduplaanikohaseid reise neis paikades tollal veel polnud. Meie tuju langes — kuidas siis nõnda! Kas meil tuleb tõesti siin teadmata kui kaua tööta istuda?

Ilja nokkis meid:

„Aga milleks teile aurik? Vaata aga vaata kui nobedad! Elate meil ja näe, minulgi hakkab teiega lõbusam. Tahate, läheme homme karu ajama, sedasama vähilkäijat?"

Kõik see oli kena, kuid looduskaitsealal ootas meid töö — algas suviste vaatluste hooaeg.

Jäänud juttu puhuma, heitsime hilja magama ja mõistagi uinusime otsekohe. Kuid nähtavasti ei olnud meile määratud selles külalislahkes majas õhtust hommikuni magada, nii nagu korralikud inimesed teevad.

Ärkasin kära peale. Ilja sagis mööda tuba, haaras mitmesuguseid asju kaenlasse ja hüüdis:

„Tõuske üles! Jookske õue!"

„Mis tal viga on," mõtlesin, „kas vanamees on hulluks läinud või end täis joonud! Aga võib-olla on tulekahju!? Ent tuld ega suitsu pole näha."

Kõik olid üles ärganud, kuid ei mõistnud nagu minagi mitte midagi ega kiirustanud eriti. Ilja Vassiljevitš hüüdis veelgi ähvardavamalt:

„Karake välja! Amm kukub alla! Muljub meid ära nagu tuhkruid lõksu vahel!"

„Amm?" mõtlesin. „See on ju mänd ja ta kukub meile kaela!"

Jooksnud välja, nägime, et „amme" tüvi oli otse juure pealt rohkem kui poole võrra läbi põlenud. Lai õõnsus suitses veel ja siin-seal hõõgusid kustutamata söed. Oli näha, et tuli oli just äsja niiske mullaga üle puistatud. Taat Ilja kirus labidaga vehkides edasi:

„Anjutka! Kus sa, madu, oled? Vaata aga vaata, millega hakkama sai! Tegi lõkke otse tüve kõrvale, ja oleks pärast vettki peale valanud! Ei ole aruraasu, kobis magama — ja pole muretki! Vaata, mis sa tegid. Hea, et ma kogemata välja tulin ja nägin, muidu oleks tare kogu täiega ära lõhkunud!"

Gigantne mänd oli veel rohkem katuse kohale kooldunud ja ragises tasakesi. Nähtavasti püsis puu vaevu püsti ja oleks piisanud väikesest tuulehoost, et teda otse tare peale langetada. Keegi meist ei teadnud, mida võiks ette võtta, kuid üks oli selge — tares oli ohtlik olla! Hakkas juba valgenema, päikesetõusu ajal aga tõenäoliselt tuleb mägedest tuult ja siis on taadi elamul lõpp.

Kaluribarakist tulid inimesed — need tõi kohale Anjuta, kes kogu aja käisega äranutetud nägu pühkis ja isa silma alla sattuda kartis. Tuli jässakas brigadir, seesama, kes juhtis meie päästmist jää pealt. Ta käis mõne korra ümber männi, vaatas üles ja lausus otsekui endamisi:

„Kui leiduks julge mees, kes roniks puu otsa ja köie latva seoks! Tõmbaksime ta siis vintsiga kõrvale."

Kõik vaikisid. Kes siis tahab sellise riski peale minna? Puu võib ju koos inimesega alla prantsatada! Kuid see näis olevat ainus abinõu taadi tare päästmiseks. Mulle turgatas pähe mõte — kas mitte katsuda? Läksin brigadiri juurde ja laususin:

„Mina ronin!"

Ta vaatas mulle rangelt otsa ja vastas lihtsalt:

„Noh, mis siis ikka, proovida võib alati — lase käia, noormees!"

Toodi jäme kanepiköis ja brigadir õpetas mulle, kuidas seda meremehesõlmega puulatva siduda. Mulle anti kokkukeritud tugev nöör, mille abil pidin raske köie puu otsa tirima. Pannud nööri üle õla, hakkasin mööda mändi üles ronima.

Ma ei talitanud uisapäisa. Esiteks olin ma meister puude otsa ronima, teiseks olin ma kõigist sealviibijaist, välja arvatud võib-olla Anjuta, kindlasti kõige kergem ja lõpuks oli mul juba valmis tegevusplaan juhuks, kui mänd langeb. Oli tarvis hoiduda tüvest kaugemale ja ronida mööda oksi sellest küljest eemale, mis langedes jääb ülespoole. Painduvad oksad peaksid lööki leevendama — kui suudaks neist vaid kinni hoida ja mitte puu alla pudeneda!

Kõigele sellele mõtlesin, kui ma end kiirustades oksalt oksale vinnasin. Surmamõistetud „amm" ragises edasi, kuid seisis veel püsti. Jõudnud latva, tundsin, kuidas puud läbis värin. Nähtavasti rebenesid puukiud põlenud tüve jalamil järk-järgult. Oht oli ilmne ja kui see oleks mind ladvas tabanud, siis poleks mu plaan mind küll päästnud. Langeva puu hoog oleks olnud liiga tugev ja oleks mind männiladvast koos mulluste käbidega alla paisanud!

Kuid ma olingi juba jõudnud kohani, kuhu pidin siduma köie, ja vaatasin ringi. Siit avanes vaade neeme vastaskaldale ja Baikali sinisele avarusele selle taga. Vett mööda lähenes neemele suur mustvalge laev. Vehkisin käega, unustasin igasuguse hädaohu ja hüüdsin täiest kõrist:

„Petka! Hurraa! Aurik tuleb!"

Alt kostis brigadiri hääl:

„Hei, ära viida seal aega, noormees! Viska nöör, nö-ö-ör!"

Harutasin nööri lahti, võtsin selle ühe otsa pihku ja viskasin teise alla. Jässakas brigadir sidus nööri ruttu köie külge ja kamandas:

„Viira!"

Tirisin köie otsa enda juurde ja hakkasin seda puu külge kinnitama. Istudes kõrgel ladvas ja töötades vaid ühe käega, osutus meremehesõlme sidumine hoopis raskemaks kui maas seistes. Ent tegin kõik nagu vaja ja kindluse mõttes sikutasin köit käega. See oli kindlalt männi tüve külge seotud. Veendunud selles, hüüdsin:

„Valmis!"

„Kähku maha!" kostis alt.

Olin julgemaks muutunud ega hakanud laskudes oksalt oksale astuma, vaid võtsin köiest kätega kinni, haarasin selle ümbert ka jalgadega ja libisesin kiiresti alla.

Sel ajal kui ma männi otsas toimetasin, olid kalurid tassinud kohale käsi-ankruvintsi, mida kasutatakse purjelaevadel. Köie ots mässiti vintsi trumlile ja neli kalurit hakkas seda keerutama. Köis tõmbus pingule nagu pillikeel, kuid mänd paindus vaid veidikese ja jäi okste värisedes püsti.

Ilja Vassiljevitš läks kirvega puu juurde ja hakkas teda sealt raiuma, kuhu oli õõnsus põlenud. Vaevalt jõudis vanamees mõne hoobi anda, kui mänd raksatas ja hakkas aeglaselt langema. Kalurid juhtisid ta kiiresti vintsi keerutades tarest mööda. Mida rohkem puu kaldus, seda kiirem oli ta langemine ja juba prantsataski ta oksi murdes ja maad värisema pannes raskelt maha.

Kõik oli lõppenud, kuid keegi ei läinud männi juurest minema. Ilja seisis ümberkukkunud rohelise hiiglase kõrval, millega koos ta oli siin oma pika elu elanud, ja pomises õnnetult:

„Eh, sa ammeke! Hukutas su rumal plika!"

Aurik jäi reidil seisma, pool kilomeetrit kaldast. See oli tõeline mere-jäälõhkuja. Tema ahtril helkis kuldsete tähtedega „Angara".

Auriku juurest eemaldus mootorpaat ja libises rohutirtsuna siristades kalda poole.

Korjasime kiiresti oma asjad kokku ja kavatsesime mootorpaadile istuda, et laeva juurde sõita. Kuid Ilja Vassiljevitš astus selle vastu otsustavalt välja, ta tahtis meid ise oma paadil ära viia. Kogu neeme elanikkond oli kaldale meid saatma tulnud. Jässakas brigadir ütles mul kätt surudes avameelse naeratusega:

„Noh, õiendasidki meiega arved, noormees! Meie aitasime teid jääl, sina aga sooritasid männi otsas riskantse teo. Nii ongi vaja üksteist hädas abistada. Hüvasti, head pärituult sulle!"

Ma ei teadnud, mida brigadirile vastata, ja surusin vaid veel kord vaikides tema karmi töömehekätt. Meel oli meil helge ja rõõmus.

Istusime paati. Seistes täies pikkuses ahtris püsti ja töötades pika aeruga, sõudis Ilja paadi kiiresti auriku juurde.

Tõusnud mööda tormitrappi „Angara" pardale, ei lahkunud me reelingu juurest ja vestlesime taadiga seni, kuni aurik ankru tõstis ja paigast liikuma hakkas. Ilja seisis ikka veel paadi ahtris katmata halli peaga, pikk ja tugev nagu Barguzini seedermänd. Juba lahutas meid taadi paadist üsna lai veeväli, kui ta peopesad ruuporina suu juurde pani ja hüüdis:

„Jääge terveks, noormehed!"

Koolnuneem pöördus ja jäi meist maha. Kui sobimatu see sünge nimi talle praegu oli! Mis koolnud seal olid! Seal asusid ju elavad inimesed, kes armastasid elu ning töötasid uue ja parema elu heaks. Mina oleksin teinud ettepaneku neem ümber nimetada ja kutsuda teda näiteks Seikluste neemeks — see sobinuks enam, eriti meile Petjaga.

KARUSUVI

Sosnovka majaka tipust võis mõnikord näha, kuidas Baikali kallast mööda otse vee ääres hulkusid karud. Nad otsisid surnud kalu ja mitmesugust muud toitu, mida lainemurd kaldale heitis.

Lained tõid tihti kaldale kevadel jää peal tapetud hüljeste nülitud laipu. Nagu teada, võtsid kütid hülgelt vaid naha koos rasvaga, ülejäänu aga — liha ja äralõigatud loivad — jätsid maha. Loivad säilivad vees kõige kauem ja neid kandsid hoovused kogu põhjapoolsele kaldale.

Leidnud sellise loiva, nuusutab karu seda kaua, pöörab küljelt küljele, kuid söömisega ei rutta. Metsloom õgib selle ära vaid juhul, kui loib on juba piisavalt lagunenud ja levitab raipehaisu. Värskema loiva viib karu tingimata veest eemale ja peidab ära. Selleks tassib ta kohale kive ja puutükke ning kuhjab neid oma leiu peale ilmatu suure hunniku. Mind hämmastas sageli, kui palju jõudu kulutab karu, et ära peita kõigest inimese peopesa suurust tükikest kõhri ja nahka!

Matnud ühe loiva, leiab metsloom tihti sealsamas teisegi ja ehitab selle jaoks uue „hauapüramiidi".

Juunis leidub kogu Barguzini-poolsel kaldal siin-seal neid karude „matmispaiku".

Peidetud saak lebab seni, kuni roiskub lõplikult. Siis tuleb peremees, pillub hunniku laiali ja sööb oma „maiuspala" ära. Jahimehed rääkisid, et iga karu teab oma „matmispaika", võõraid aga ei pidavat kunagi puutuma. Seiliseid „delikatesse" valmistasid karud endale peamiselt suve alguses, kui nad pidid toituma sellest, mis ette sattus — mahlakatest rohttaimedest, lehtedest, mullustest seedripähklitest, putukatest ja juhuslikust raipest.

Meil oli tarvis Moskva jaoks hankida kaks-kolm Barguzini karu nahka, kes keskvööndi karudest märksa erinevad oma mõõtmete ja naha värvuse poolest. Siinne karu on suurem ja harilikust pruunkarust tumedam. Zenon Fjodorovitš lubas meil Sosnovka ümbruses tappa esialgu üheainsa karu. Meie Petjaga võtsime Jadõnka kampa ja korraldasime kolmekesi spetsiaalse „karualase" nõupidamise.

Jadõnka rääkis, et lagedal kaldal on väga raske karule kindla laskekauguseni läheneda. Märganud lähenevat jahimeest, metsloom kas putkab metsa või — vastupidi — peitub kivide vahele enne, kui sa teda näed, seejärel aga võtab kätte ja tungib sulle varitsuskohast kallalegi.

Paksus taigas karu leida ja jälitada on väsitav ja aeganõudev, kui just ei aita õnnelik juhus. Aga aega oli meil vähe: kavatseti suurt retke looduskaitseala sisemusse. Peamine aga oli, et kumbki meist tahtis seda lubatud looma tappa iseseisvalt, üks ühe vastu. Veidi vaielnud, otsustasime karusid passida „matmispaikades".

Alustasime sellest, et käisime läbi kogu kalda Sosnovkast mõlemale poole kümne kilomeetri kauguseni ja avastasime sel alal kaksteist hiljuti karude poolt tehtud „matmispaika". Mõne hunniku juures tundus selgesti raipelõhna: just sellised Jadõnka sõnade järgi „küpsed" peidupaigad pakkusidki meile huvi. Igaüks meist valis endale varitsuspaiga haisu levitavate „matmispaikade" ligiduses.

Nüüd oli vaja vaid kannatlikkust, et istuda varitsuspaigas mitu ööd järjest. Karu käib peidetud raipe juures kõige sagedamini öösel või videvikus.

Meil kõigil olid võrdsed võimalused jahi õnnestumiseks.

Otsustati, et niipea kui esimesel meist õnnestub karu tabada, teatab ta sellest viibimata kõigile ülejäänutele ja jahipidamine lõpetatakse. Leppisime kokku ka selles, et jahile siirdume ja sealt naaseme valges ühel ja samal kellaajal, et mitte üksteist segada metslooma varitsemisel. Kõiges ülejäänus olid igaühel vabad käed ja kõik võisid tegutseda täiesti iseseisvalt.

Zenon Fjodorovitš hoiatas mind, et Barguzini karud on ohtlikud ja sööstavad mõnikord jahimehele kallale isegi siis, kui nad pole haavatud. Sellisest jahist olin ma juba ammu salamisi unistanud ja tundsin nüüd teravat, kuid meeldivat rahutust.

Kaalusin kaua, millise relvaga minna karu vastu.

Mul oli hea kaugelaskekarabiin, millega olin hülgeid küttinud. Sellega võis tappa ka karu küllalt kauge maa pealt. Kuid karabiiniga oli tarvis väga täpselt sihtida, muidu ainult kriimustad ja ajad looma raevu. Aga katsu sa hästi sihtida öösel, kui pole näha ei kirpu ega sihikusälku!

Ei, öösel oli soodsam tulistada haavlipüssist. Sellega olid käed ja silmad rohkem harjunud, sellest oskasin püssirauda sihtimata üles heites lasta ja tabasin kiiresti lendavat lindu. Kui kaheraudsel jahipüssil sihikuliistu kriidiga hõõruda, siis on teda ka tihedas pimeduses pisut näha.

Haavlipüss ei lase kaugele, kuid öistes varitsuspaikades ei tulistatagi looma kaugemalt kui viieteistkümne-kahekümne sammu pealt, aga selle maa pealt on haavlipüsski kohutav relv, eriti kui ta laadida raskete kuulide „tšaakanitega". Niisiis otsustasin usaldada oma Tuula kaheraudset, mille professor Tšortogonov oli Moskvas ise välja valinud. Mõtlesin võtta ka suure jahinoa, kuigi tõtt öelda kahtlesin, kas suudan kriitilisel hetkel seda kasutada nii nagu vaja.

Kindlaksmääratud päeval enne päikeseloojangut siirdusime metslooma varitsema. Tunnistan, et kui läksin varitsuspaiga poole, siis piilusin päris kahtlustavalt suuri kaldakivisid, oodates, et silman nende taga peitupugenud karu. Kohtumine temaga tee peal mind eriti ei kohutanud, kuid ei sobinud ka mu arvestustesse: ei oleks tahtnud enneaegselt nii ennast kui ka oma haavlipüssi proovile panna.

Esimestel varitsuspaigas istumise tundidel ärritas mind lainemurru kohin. Tuul puhus loodest ja veeretas kaldale lühikesi laineid. Need voolasid monotoonse ragina ja visinaga mööda kaldaklibu laiali. See kära ei lasknud hästi kuulatada, mis toimub ümberringi. Ma upitasin end tihti üles kivide tagant, mille keskele olin end mulluse kuiva rohukulu puntrale istuma seadnud, ja vaatasin kiiresti ringi. Karu võis tulla kolmest küljest: kas mööda kallast — paremalt või vasemalt — või otse taigast.

Liigutada varitsuspaigas ei tohtinud. Metsloom võis minu liikumist märgata hoopis varem, kui mina teda näen, ja siis ei sunni teda juba kuidagi „matmispaiga" juurde minema.

Ehkki karu on tugev, on ta väga ettevaatlik ja suhtub kartlikult kõigesse uuesse ja ebatavalisse.

Kuid mida ma sain teha, kui kõrvus kogu aeg kajas visalt lainemurd — „Šurr, šurr, šurr" ja segas kuulmise järgi orienteerumist?

Muide, varsti oli silmadestki vähe abi — eha kustus ja kauguses, kalda ja taiga tumedal taustal ei saanud enam midagi eristada. Mulle tegi selline abitus tuska. Tõepoolest — istud ja ootad endale „külla" mitte kedagi muud kui näljast karu ning sul pole võimalik tema liginemist õigeaegselt avastada!

Tuleb otsekoheselt öelda: vähesed jahimehed söandavad karusid passida nõndaviisi maas istudes. Tavaliselt seavad kütid end puude otsas sisse ja teevad nende otsa veel spetsiaalsed lavatsid. Lavatsile aga ei roni ka kõige raevunum metsloom. Meil polnud aega neid lihtsaid seadeldisi teha. Karude „matmispaikade" läheduses kaldal puid ei kasvanud, ent spetsiaalseid torne rajada polnud mõtet, sest et karud ei tule sellise ehitise juurde vähemalt kuu aega, kuni nad pole sellega harjunud. Nii juhtuski, et meie, mitte kordagi veel karujahil käinud rohelised algajad, pidime oma „lahinguristsed" vastu võtma sellistes tingimustes nagu kõige hulljulgemad karukütid.

Kesköö paiku tuul vaikis, järk-järgult vaibus ka lainemurd ja kõik ümberringi muutus hästi kuuldavaks, isegi kivide vahel sagivate uruhiirte piiksumine. Kuid tekkis uus ebameeldivus. Õhku ilmus loendamatu hulk sääski ja kihulasi. Tiivulised vereimejad puurisid oma nokad näkku, kaela ja kätesse. Seda piinamist oli raske taluda. Eriti väljakannatamatud olid väikesed taigakihulased. Need ronisid silma, kõrva ja suhu. Sikutasin taskust välja tüllist sääsevõrgu ja tõmbasin selle pähe, kätte aga panin linased sõrmikud. Hea, et olin Zenon Fjodorovitši nõuannet kuulanud ja need asjad kaasa võtnud, ilma milleta on suvel võimatu taigasse minna. Võrgu all muutusid silmad veelgi ähmasemaks, kõrvus aga püsis lakkamatu sääsepirin ja vingumine. Kuid polnud midagi teha — sellega tuli leppida.

Öist maailma kuulatades kartsin kuulda üht heli: pauku

oma seltsimeeste varitsuspaikade poolt. Eriti ei tahtnud kuulda, kuidas paugatab Jadõnka vintpüss. See oleks tähendanud, et „lubatud" karu on juba tapetud ning kogu mu jahikihk ja kogu erutav ootus on tühja läinud.

Ma ei teadnudki, et võin olla selline pöörane egoist!

Kuid evengi möödalaskmist mitte tundev vintpüss vaikis veel ja kõik oli endistviisi — jaht jätkus.

Alles päris vastu hommikut kuulsin midagi sellist, mis pani mind võpatama ning pühkis nagu peoga väsimuse ja unisuse. Keeĝi tuli minu varitsuspaiga poole, suur ja raske. Klõbisesid kivikesed, mida tulija jalad puudutasid, kuuldus tuhmi pominat, raskeid hingetõmbeid ja pruuskamist. Need helid meenutasid mulle noid, mida olin kuulnud Koolnuneemel taadi tare pööningul. Välguna sähvatas mõte: „Karu tuleb!" Käed pigistasid tahtmatult püssi, süda aga peksles nõnda, et näis, nagu peaks tema tagumist kuulma lähenev metsloomgi. Ta tuli üha ligemale ja ligemale, otsekui kõneldes endamisi riiaka vanamehe häälega. Selles kostis rahulolematust ja kaebeid: tundus, et metsloom manas käigu peal: „Oh! Ptüi, kui paha siin on, väga paha! Sääsed hammustavad, kivid segavad! Oeh, oeh, paha! Ptüi — ptühh!"

Surusin end kivi ligi, püss vastu õlga ja püüdsin looma silmata. Tume siluett suurenes ja muutus selgemaks. Millegipärast oli ta väga kõrge, otsekui karuhiid! Noh, sellisega mul hästi ei lähe!

Taevas lõi juba heledamaks ja ma silmitsesin looma pead. See meenutas hobuse oma ja tal olid mingid soerdlikud jätked. Ei, see polnud karu! Metsloom läks aeglaselt varitsuspaigast mööda ja oli juba hästi nähtav.

„Sarviline! Põder!"

Käed langetasid tahtmatult püssi, keha kuidagi lõtvus ja laubale tekkis higi. Oli säärane tunne, nagu oleksin hoobi andmiseks hoogu võtnud ja kogu jõu välja pannud, lüüa aga ei tulnudki!

Vana hiiglasuur põdrapull laskus vee äärde, sammus vette ja hakkas aeglaselt jooma. Aeg-ajalt tõstis ta pea ja kuulatas, vesi tilkus sel ajal mokkadelt kuuldavalt alla. Koidueelse taeva taustal eraldus järsult tema kongusninaline profiil rippuvate kõrvadega, millega põder kogu aeg vehkis, kihutades sääski minema. Kõrvade vahel paistsid noored, kasvavad, ümmargused ja pehmed, karvadega kaetud sarved. Neid ma olingi jätketeks pidanud.

Mägedest tuli kerge iil. See viis minu lõhna põdra söörmetesse. Metsloom võpatas, korskas ähvardavalt ja, teinud mitu suurt hüpet, kadus koidueelsesse hämarusse.

Saabus hommik. Kuulutades selle algust, hakkas metsas häälitsema musträhn. Oli aeg koju minna. Tagasiteel ma enam ei lootnud kohtumisele karudega ja vilistasin muretult.

Petja ja Jadõnka naasid samuti tühjade kätega. Sama fugu kordus ka teisel ja kolmandal ööl. Istusime kannatlikult, võitlesime sääskede ja unega, kuid ühtki rebasest suuremat looma me ei näinud. Meil jäi varuks vaid üksainus jahiöö — järgmisel päeval pidime kõik minema looduskaitsealale sooblite vaatlemist jätkama.

Ilma igasuguse lootuseta kordaminekule seadsin end oma tüütuks muutunud varitsuspaigas sisse ja valmistusin pikaks öiseks ärkvelolekuks. Karu „matmispaiga" poolt tuli paksu lehka: nähtavasti polnud sinna peidetud mitte väike loib, vaid terve hülgekere.

Möödunud ööl kolas „matmispaiga" ümber kaua rebane. Tõna ilmus ta uuesti siia, niipea kui veidi pimenes. Jälgisin rebast ja olin talle tänulik selle eest, et ta elustas minu ühetoonilist istumist. Rebane keerutas ligiduses ringiratast, kord mulle lähenedes, siis jälle ära joostes. Teda huvitasid nähtavasti nii raibe kui ka uruhiired, kelle peale ta kivide vahel jahti pidas. Nõndaviisi rebast vahtides olin ma märkamatult istunud juba üle tunni.

Äkki raksatas läheduses suur kivi ja rebane hakkas kuidagi eriliselt ja ärevalt haukuma. Pärast seda võttis maad vaikus, kuuldus vaid sääskede pirisemist ning tasast lainete laksumist kalda ääres.

Istusin kaua, olles valvel ja vaadates tähelepanelikult ringi. Karu „matmispaik" oli mulle küllalt hästi näha — selle ümber oli kõik endistviisi.

Möödus veel mõnevõrra aega, küllap viisteist-kakskümmend minutit, ja mulle paistis, et üks suurtest kividest, mida ma juba ammu silmas pidasin, oli tublisti laiemaks muutunud. Seejärel jagunes see kivi aeglaselt kaheks osaks ja üks neist hakkas liikuma matmispaiga poole. Mingit kära polnud kuulda ja ma hakkasin mõtlema, et kas mulle kõik see ei viirastu? Kuid ei! Tume ese peatus ja võttis suure koonuse kuju. Mu kõrv tabas vaevu kuuldavat nohinat. Kahtlemata oli see suur loom. Kuid kas karu? Võib-olla tuli jälle sarviline? Või hirv?

Tume koonus liikus kohalt, läks madalamaks ja muutus millekski kummutitaoliseks. „Kummut" hõljus kuulmatult matmispaiga poole ja peatus jälle. Sekundi pärast kostis jälle nohinat, kuid valjemalt, seejärel aga varises hunnikult kännujändrik ja kukkus raginaga kividele. Lendas teine känd, selle järel kivi.

Noh, näis, et asi on selge: „peremees" tuli ja lammutab oma matmispaika. Oli tarvis lasta! Aga mis siis, kui ma vaid kriimustan metslooma ja see tormab raevunult minu kallale! Kas ma jõuan tema pihta teist korda ja juba kindlalt lasta? Kuid maha kahtlused! Või oled sa araks löönud, jahimees?

Hambaid kokku surudes ja hinge kinni pidades sihtisin hoolsalt „kummuti" keskpaika ja vajutasin külmaks tõmbunud sõrmega päästikule.

Kollakaspunane leek pimestas mu hetkeks. Lasu järsk kärgatus lõhestas unise kalda vaikuse. Otse pärast lasku kuulsin oigamist, piinarikast inimese moodi oigamist. Mul jooksis värin üle selja ja mütsi all kippusid juuksed püsti tõusma. Kas ma tõesti lasksin inimese pihta? Kuid oigamine muutus hirmsaks möirgamiseks. Selles kõlas ürgse taiga metsik jõud. Metsloom haaras esikäppadega kännujändriku ja tõusis kogu pikkuses püsti. Mu silmad omandasid ebatavalise teravuse ja nägin kõike selgelt nagu päeval. Saatsin teise kuuli püstiseisva karu pihta. Ta kukkus nagu puupakk. Surmaeelne korin vaikis pikkamisi. Asi oli korras!

Oodanud minutit kümme, liginesin ettevaatlikult metsloomale, hoides uuesti laetud püssi laskevalmis. Ta lebas selili, olles heitnud esikäpad laiali, ja meenutas mulle jälle inimest. Hinges polnud mul vaimustuspiiskagi, tundsin end rõhutuna ega suutnud vabaneda mõttest, et selline jahipidamisviis sarnaneb nurga tagant tapmisega.

Tapetud karu lükkas meie retke looduskaitsealale terve päeva võrra edasi. Me jändasime kaua metslooma lahkamisega. Oli vaja ära kasutada kõik, mis võis teadusele huvi pakkuda.

Enne kui karult nahka võtta, vaatasime hoolikalt läbi kogu ta karvastiku ning kogusime katseklaasidesse kõik kirbud ja puugid, keda õnnestus avastada. Jahiloomade parasiidid olid veel väga halvasti uuritud. Tegime karu juures mitmeid mõõtmisi, kaalusime kõik tema siseelundid, tõmbasime sirgu kogu sooltoru ja mõõtsime selle

pikkuse. Karu maosisu sorteeriti hoolikalt koostisosade järgi. Kõige enam oli seal taiga rohttaime karulauku. Karulauk kasvab suve hakul. Tema lehtedel, mis sarnanevad hapuoblika omadega ja on väga rikkad vitamiinide poolest, on küüslaugu maitse ja lõhn. Kõik siberlased armastavad karulauku, teevad sellest salatit ja kastmeid liharoogadele, söövad lihtsalt niisamagi — leiva ja soolaga. Karulauku armastavad ka paljud metsloomad, karud aga on selle peale eriti maiad. Kuid see kasulikest kasulikem „juurvili" oli meie karu liha teinud söömiseks hoopis kõlbmatuks. See levitas käärinud küüslaugu ülivastikut lehka. Küüslaugu haisust läbiimbunud karulihast loobus isegi meie laika Tutkai.

Oli kuidas oli, kuid õhtul toimus Sosnovkas jahipidu. Seltsimehed määrisid mul näo taiga traditsiooni kohaselt karuverega kokku, õnnitlesid mind mu esimese karu puhul ja mõistagi jõid üldise hüvangu terviseks.

KOHTUMISED TAIGAS

Olime uuesti looduskaitseala südames.

Meie rühm — Jadõnka, preparaator Keša ja mina — teostas vaatlusi Väikese Tšeremšana jõe basseinis. Meid huvitasid andmed selle kohta, kuidas toimus sel aastal sooblite sigimine. Nüüd pidid nende pojad olema juba nii suureks sirgunud, et hakkasid vähehaaval oma puuõõnsustes, puujuurte alustes urgudes ja kaljulõhedes asuvatest pesadest välja ronima.

Täna olime terve päeva seedrimaadjaga sõdinud: oli tarvis üle minna laiast nõlvast, mis oli seda tihedasti täis kasvanud. Me peaaegu ei astunudki maa peale, vaid ronisime aina mööda maadja nõtkeid oksi, mis olid meil vastas nagu arvutu vaenlasarmee käed, tõukasid meid tagasi, peksid vastu nägu, paiskasid ümber ja takerdusid jalgadesse.

Siin elades olin ammugi loobunud harilikust seljakotist ja kandsin oma asju panjaagal. See on Siberi jahimehe seadeldis, mis koosneb kergest lauatükist ja kanderihmadest. Lauatükk on voolitud selja kuju järgi ja lamab seal nii mugavalt, et peaaegu ei tunnegi kandami raskust. Asjad laotakse tavalisse kotti, mis kinnitatakse rihmadega panjaaga külge. Ümber lauatüki käib peenest maadja-

oksast koolutatud võru. Selle külge jäetakse mõned kärbitud oksatüükad, mille otsa võib riputada püssi, kateloki ja varujalanõud. Panjaaga ei sega liikumist, peaasi aga on, et ta ei kipu kõrvale vajuma nagu meie seljakotid. See aga on mägitaiga tingimustes äärmiselt tähtis.

Maadjatihniku ületamiseks kulutasime kogu oma jõu ja olime õhtuks sedavõrd kurnatud, et näis, nagu ei suudaks me veel tükk aega toibuda. Käed ja jalad värisesid meil ning kogu ihu pakitses, nagu oleks seda kaua keppidega nüpeldatud.

Leidsime mugava tasase platsikese vana jändriku seedri all ja otsustasime siia öökorterisse jääda. Väsimusest üle saanud, varusime puid öise lõkke jaoks. Niisugune lõkè tuleb teha oskuslikult. Selle jaoks võetakse umbes kahe meetri pikkused ja kahekümne viie kuni kolmekümne sentimeetri jämedused kuiva puutüve jupid. Lõke tehakse järgmiselt. Algul pannakse maha „peapakk" — lühike jäme tüvejupp. Selle peale asetatakse otsapidi kaks kahemeetrist palki tihedalt teineteise kõrvale, nende peale aga pannakse kolmas samasugune. Saadakse midagi kurnimängu „kahuri" taolist. Palkide alla tehakse tavaline väike okstest lõke ja see süütabki palgid. Leek roomab piki palke, need põlevad aeglaselt ja ühtlaselt, kiirates ümberringi soojust. Jahimehed heidavad okstest „vooditesse" mõlemale poole pikka lõket ja tunnevad end nagu kodus tulise ahju kõrval. Öösel tuleb kõigest kord või kaks kellelgi tõusta ja ärapõlenud palk uuega asendada.

Just minul tuligi sel ööl olla „valvekütjaks". Õhtul heitsin lõkkest eemale, kesköö aga hakkas mägedest külma tuult lõõtsuma, mis äratas mu üles. Näinud, et alumised palgid põlevad lõkkes varsti läbi, otsustasin need vahetada ja läksin sinna, kus meil asetses puuvaru. Mitu jämedat palginotti toetus meie platsikest ümbritsevatele kuusetüvedele.

Vinnasin ühe palginoti õlale ja küünitasin teise järele, mõeldes seda kaenla alla võtta. Lõkkehelgid valgustasid noorte kuuskede tumedat rivi, nende taga püsis aga müürina pilkane pimedus.

Nii on öösel lõkke juures alati: kogu tuntud maailm piirdub kitsa valgustatud ringiga, sellest väljaspool aga näib kõik võõra ja salapärasena. Kobades vaba käega palki, valisin sellel kohta, kust oleks parem kinni võtta.

Sel hetkel kostis kuuskede tagant pilkasest pimedusest mingit tasast õrna möögimist. Sellist häält teevad mõnikord väikesed unised vasikad. Imestasin — kust sai siia vasikas?!

Aga võib-olla on see hirvevasikas, kes on ema kaotanud ja hulgub üksi mööda öist taigat? Nõnda mõtiskledes võtsin teise palgi ja tegin raske koorma all mõne sammu mind hämmastanud hääle suunas. Kuid seal oleks nagu taevas lõhestunud kohutavast ja vapustavast möirgest! Näis, nagu oleks see möirgamine kostnud otse kõrva ääres. Mu põlved võpatusid, palgid lendasid maha ja üks löi valusasti vastu jalga. Süda langes saapasäärde ja ma kargasin tagasi lõkke äärde, tee peal takerdusin jalaga kõvasti magava Jadõnka taha, haarasin oma karabiini ja valmistusin end kaitsma.

Jadõnka ärkas, tõusis istuli ja vaatas kukalt sügades arusaamatult minu poole. Kõik oli vaikne. Rahunesin veidi ja jutustasin, mis siin juhtunud oli. Jadõnka ajas end püsti, ringutas, haigutas, toppis piibu tubakat täis, süütas selle lõkkest võetud raoga ja alles siis sõnas ükskõikselt:

„Emakaru, samune et!"

Seejärel, vaadanud mulle kavalalt otsa, muigas ja hakkas keelt laksutades nöökama:

„Ai, ai! Ehmusi? Kui palju päevi taigas ela, karu lase ja ehmusi! Emakaru ehmusi ka, sind ehmusi, seepärast karjugi! Tema nüüd kaugele lippa ja vii karupojad ära!"

Tõepoolest, mispärast ma paanikasse sattusin? Oli ju teada, et ükski siinne metsloom ei julge inimesele lõkke juures kallale tungida. Hea, et Keša edasi magas ja midagi ei kuulnud. Selle julge poisi ees oleks mul päris häbi olnud.

Püüdsin mõttes ette kujutada, kuidas asi oli. Metsapidi käis karuema koos poegadega. Kui palju neid oli, me ei tea. Seal sattus karupere meie laagripaiga juurde. Ema peatus, kogus karupojad endale lähemale ja hakkas vaatama, mis seal toimub? Kaks tunnet võitlesid metsloomas — ettevaatus ja uudishimu. Siin olid inimesed ja põles lõke — oli hädaohu moodi. Poegade pärast oli ohtlik — ehk joosta minema? Kuid karud on uudishimulikud ja neid siin peibutas meie laagripaik: sellist ei kohta looduskaitseala taigas kuigi sageli! Üks karupoeg, kõige nobedam, tikkus ette. Ta mustad silmad vaatasid lummatult

tule poole. Lõkke juurest maast tõusis inimene, ta tuli siia, karupoegade lähedale, ja tegi midagi arusaamatut. Ema muutus rahutuks, ent ei tahtnud veel oma kohalolekut reeta. Vaevu kuuldava õrna möögimisega kutsus ta karupoega enda juurde, kuid too ei kuulanud — oli veel liiga rumal ja uudishimulik! Inimene tuli veel lähemale. Seda ei võinud juba lubada — tarvis oma pojukest kaitsta! Emakaru laskis kuuldavale koleda hoiatava möirge. Karupojad kiirustasid ema juurde ja pärast seda pistis kogu pere ohtlikust kohast jooksu.

Järgmisel päeval otsisime sooblipesi. See oli raske ülesanne! Suvel pole jälgi näha ja sooblit ennastki on raske märgata: ta näitab end päeval väga harva.

Oli tarvis teada palju kaudseid märke, mille järgi võis sooblipesa üles leida. Meist kolmest teadis vaid Jadõnka hästi kõiki neid märke. Meie Kešaga teadsime aga vaid üht: soobli väljaheidete hunnik pole pesaavast kaugel. Ei vanad sooblid ega kasvueas noored musta oma pesa. Nad jätavad välja nii toidujäänused kui ka omaenda mustuse. Pesavooderdus — kas kuiv rohi või peen puukõdu — jääb alati puhtaks ja kuivaks. Kõige pisemate, alles pimedate sooblipoegade mustuse lakuvad ära nende emad.

Soobli väljaheidete leidmine oli huvitav veel ka selle poolest, et see aitas meil uurida loomakeste toitumist. Väljaheidetes, kui neid leotada vees ja hoolikalt läbi vaadata, võib alati avastada näriliste ja lindude luid, sulekesi, putukate kitiinkatte kilde ja jalgu, marjakivikesi, pähklikesti — ühesõnaga kõike, mis sooblimaos ei seedu. Sellised jäänused näitavad meile, millest loomakesed toituvad ühel või teisel aastaajal, mida nad söövad rohkem ja mida vähem. Seepärast pakkisime iga uue leitud soobli väljaheite paberisse ja kirjutasime sellele, kus ja millal on „proov" leitud. Pärast kuulus see kõik laboratooriumis läbiuurimisele.

Kuidagiviisi õnnestus Kešal elusalt kinni püüda noor mänsak. Ta oleks tahtnud linnule numbriga alumiiniumrõnga jalga panna ja vabaks lasta, kuid mina meenutasin oma talvist juhtumit laanenääri tiivaga, mille abil meelitasin soobli puuõõnest välja, ja käskisin mänsakut hoida. Olime leidnud juba kaks kahtlast paika, kus võinuks oletada sooblipesa olemasolu. Jadõnka tegi selle kindlaks väikeste lindude käitumise järgi, kraabitud metshiirte urgude ja soobli poolt söödud väikeste loomade jäänuste

järgi. Üks pesa oli maast kõrgel vana papli õõnes, teine aga kivirägasse põimunud seedrijuurte vahel urus. Selle pesaga otsustasimegi tegelda. Kavatsesime sooblipoegi välja meelitada, et vaadata, kui suureks nad on juba kasvanud, ja loendada, kui palju neid pesakonnas on.

Sidusin mänsaku jalgupidi uru sissepääsu juurde nõnda kinni, et ta võis maad mööda karelda ja veidi lennata. Pärast seda heitsime kõik suure kivi taha, maskeerisime end okstega ja hakkasime vaatlema, mis saab. Taigakihulased ründasid meid tuhandetena ja kõrvetasid nägu seal, kus sääsevõrk naha vastu puutus. Ent me kannatasime selle välja, et mitte ülearuseid liigutusi teha. Ootasime kaua, kuid soobliuru avausest ei ilmunud kedagi. Mänsak istus kord rahulikult kivi otsas, siis jälle hakkas krääksutades hüplema ja püüdis end nöörist vabastada. Jadõnkal ei olnud eriti usku sellesse riukasse. Ta sosistas mulle kõrva:

„Kehva tegu on see, samune et! Sooblike on kangesti kaval. Teda petta raske. Sööt on ka kehva: soobel ei armasta mänsak. Laanepüüd armasta, kangesti armasta. Tarvis laanepüü siduda."

Ma lootsin siiski noorte sooblite jahikire peale. „Ei või olla," mõtlesin, „et neid ei huvita elus lind. Ronivad välja, tingimata ronivad. Tarvis oodata."

Selgus, et mul oli õigus. Neljakümneminutilise ootamise järel pisteti urust välja kenake kikkis kõrvadega koon. Midagi selles meenutas mängukaru. Koon tõmbas ninaga õhku ja kadus jälle.

Möödus veel seitse minutit ja urust paistis jälle noore soobli pea. Seekord puges ta rohkem välja ja vahtis kauem. Kolmas kord ronis sooblipoeg urust välja enam kui poolest saadik, kuid kadus jälle. Lõpuks, neljandal korral oli loomake julgust kogunud ja tuli päris välja. Umbes minuti vahtis ta mänsaku poole ja vedas kartlikult ninaga siia-sinna. Urust paistis sel ajal teine pea ja hakkas tasakesi ketrama: „Vähh, vähh, uhh, huhh!"

Esimene sooblipoeg ligines hiilides mänsakule, kes istus liikumatult. Kuid lind märkas kiskjat õigeaegselt, krääksatas ja hakkas üles lendama, niipalju kui nöör lubas. Sooblipoeg kohkus ja taganes. Ent päris ära ta ei läinud ja sai varsti oma hirmust jagu. Kogu ta sihvakas kere tõmbus nagu vedru pingule. Ta võttis pooleldi painutatud jal-

gadel hoogu, hüppas mänsaku poole ja rabas sellel hammastega tiivast kinni.

Lindu sasides laskis loomake kuuldavale võiduka rigiseva hüüu. See oli signaaliks ülejäänud sooblipoegadele. Üksteise järel kargasid nad urust välja ja sööstsid esimese juurde saaki jagama.

Neid oli neli kogenematut, kuid hasartset noort kiskjat. Keša ei kannatanud enam — tal hakkas linnust kahju. Poiss hüppas varitsuspaigast välja ja sööstis kisaga teda päästma. Sooblipojad peitusid silmapilkselt urgu.

Juubeldasin, Jadõnka oli samuti väga rahul, kuid jäi ikkagi oma arvamuse juurde. Piipu toppides kõneles ta veendunult:

„Mammat pole kodus! Mamma taigas jaluta! Lapsukesed üksi istu — rumalad, neid või petta!"

Ta tahtis öelda, et kui urus oleks olnud emasoobel, poleks meie trikk elusa peibutisega õnnestunud. Kuidas see ka poleks olnud, aga mänsak teenis meid ausalt. Keša hoidis tublisti sasitud elusat lindu pihus ja kordas hellitades:

„Pole viga, lollike! Ära karda! Teinekord seome su kepi külge — kõrgemale!"

Nii sündis meil idee sooblipesade uurimiseks elusat peibutist kasutada. Püüdsime omatehtud lõksuga laanepüüsid ja sidusime neid soobliurgude juurde kinni. Sel viisil loendasime sooblipoegi kuues pesakonnas. Ainult kahel juhul ei õnnestunud meil neid päevavalgele meelitada. Nähtavasti olid nendes pesades tõesti „kangesti kavalad" emasooblid.

Lõpetanud meile määratud rajooni uurimise, pöördusime tagasi koju, laskudes piki Väikese Tšeremšana jõe orgu. Liikusime aeglaselt läbi padriku, ronides üle tuulemurru ja minnes ringi ümber eriti raskete kohtade. Suvel on mööda põlistaigat käia hoopis raskem kui talvel suuskadel. Praegu oli iga mahalangenud tüvi ja iga juurikas takistuseks. Tuli tihti valida, kuhu jalga asetada.

Taiga kohal püsis ilus päikesepaisteline ilm. Pilvitu taeva taustal paistsid selgelt seedrite ja lehiste võimsad kroonid. Sihvakad nulud seisid kui nooled, sirutades oma teravaid latvu sinisesse kõrgusse. Kaugel allpool sädeles Baikal otsekui siniroheline kalliskivi mägiste kallaste hambulises raamistuses.

Jadõnka oli juba kaua midagi tähelepanelikult kuulatanud, kuid peale vöötorava tüütava piiksumise ei kuulnud ma midagi.

Osutus, et nimelt vöötorav huvitaski Jadõnkat. Evenk peatus, istus puunotile ja andis meile käega märku mitte kõnelda. Vöötorav jätkas vahetpidamata piiksumist, justkui oleks keegi teda kogu aeg ärritanud. Jadõnka ütles tasa:

„Vöötorav kiru! Seal suur loom on, vöötorav pane pahaks! Vaja meil vaata! Käi tasa minu järel!"

Siis kastis ta sõrme suus märjaks, tõstis selle üles ja, olles sel viisil tuule suunda kontrollinud, hakkas tasa minema ümber meid huvitava paiga.

Meie sammusime ettevaatlikult Jadõnka kannul, järgides kõiki tema liigutusi. Astudes ühe tüve juurest teise juurde, ühe põõsa juurest teise juurde, läksime vöötoravale päris ligi. Jadõnka laskus kükakile, lükkas ettevaatlikult põõsaoksad laiali ja näitas käega avaneva vaatepildi poole.

Nägime hiiglasuurt karu, kes tuhnis vana lehise juurte alt. Ta oli juba korraliku augu kaevanud ja võttis sealt midagi välja. Otse metslooma pea kohal jooksis oksa mööda väike triibuline olend ja piiksus läbilõikavalt.

Karv oli vöötoraval turris, saba püsti ning kogu tema nigel kuju väljendas äärmist ärritust ja meeleheitlikku julgust. Näis, et loomake hüppab otsemaid karule kallale ja klammerdub oma pisitillukeste hammastega selle sagris turja. Hämmastav ja naljakas oli vaadata seda tüli gigandi ja kääbuse vahel. Muide, karu ei pööranud vöötoravale rohkem tähelepanu kui kärbsele ja vaid harva äigas selle poole oma hirmsa käpaga.

Jadõnka pani peopesad ruuporina suu juurde ja hüüdis läbilõikavalt:

„Ai, ai, ai! U-lju-lju-lju! Hiiii!"

Karu hüppas nagu kõrvetatult üles. Ta röögatas kohkunult ja pistis tuhatnelja jooksu, vastu puid põrgates ja kaeblikult uludes. Naersime pisarateni. Keša jooksis karu jälgi uurima — kas polnud sinna jäänud „karuhaiguse" tundemärke. Kuid sellel mesikäpal olid küllalt kindlad soolikad.

Karu poolt kaevatud auku järele vaadates tegime kindlaks, et ta oli riisunud aegsasti varusid muretseva vöötorava poolt juba eelmisel sügisel kogutud seedripähklite ladu. Varud olid sellised, et neist võinuks loomakesele

jätkuda kaheks aastaks. Oleks te vaid näinud, kui rahutult vöötorav nüüd ringi keerutas, oodates meie poolt nähtavasti veel suuremat häda kui karu poolt. Kuid meie olime tagasihoidlikumad ja võtsime vöötoravalt igaüks kaks kamalutäit pähkleid, ülejäänud aga roobitsesime jälle auku tagasi ja katsime mullaga. Kasutagu väike hoolas loomake ise oma varandust!

Vöötorav on orava lähedane sugulane. Ta on sellest kasvult väiksem ja kirevama karvakattega. Määrdunudkollasel taustal kulgevad seljal ja külgedel viis tumedat pikivööti. Saba ei ole vöötoraval nii kohev kui oraval ja üleüldse on tema nahk väheväärtuslik.

Lähenesime Sosnovkale. Teel leidus tihti karude jälgi, nende poolt ümberkeeratud kive ja üleskistud kõdunenud mände. Barguzini taigas oli suvi sääskede, kihulaste ja . . . karude aastaaeg.

LEHKAVAD PEIBUTISED

Puhus mõõdukas „bargusiin". See lõõtsus sügisest jahedust ja säbrutas rohelist vett. Merepaat „Soobel" kaldus täispurje all vasakule pardale ja libises väledalt piki kaljust kaldaäärt. Sõitsime mööda Baikalit Bolšaja jõe suudme poole. See paiknes juba looduskaitseala põhjapiiri taga ning seal lubati jahti pidada ja metsa muud moodi kasutada. Ent taiga ei erinenud sealgi mitte millegi poolest looduskaitsealusest: samasugune ürgmets ja samasugune loomade küllus. Liiga vähe oli siin elanikke, taigas viibis vähe inimesi ja metsavarumist senini polnud.

Sel talvel hakati Bolšaja jõgikonnas ja kaugemal põhja pool püüdma elusaid soobleid uue karusloomasovhoosi jaoks, mida Irkutski lähedal juba ehitati. Barguzinis valmistati ette spetsiaalne püüdjate brigaad. Meie ülesandeks oli uurida taigat Bolšaja jõe kallastel ja leida sooblirikkamad piirkonnad, et talvel püüdjad vähem aega raiskaksid sooblite otsimiseks ja siirduksid otsekohe sinna, kuhu tarvis.

Paadis oli meid kaheksa inimest: Zenon Fjodorovitš, Keša, Jadõnka, Sorokin, meie Petjaga ning paadi meeskond — kipper onu Filja ja madrus Razmenjajev. Pärast seda kui „Soobel" oli meid ettenähtud kohas maale lasknud, pidi ta naasma Sosnovkasse.

Toredaid paate ehitatakse Baikalil. Neid nimetatakse siin „meresõitjateks". Hea meresõitja kannab kolm-neli tonni kaupa, toime tulla võivad temaga aga kolm, isegi kaks inimest. Tema kere on tugev ja „mängleb" järsul lainel hästi. Meresõitjad purjetavad kogu Baikalit mööda ega karda värsket tuult. Ainult tugevad tormid, mil ka suurtel laevadel läheb raskeks, kihutavad need kerged purjekad jõgede suudmeisse või saarte varju.

Siberlased ei nimeta mitte asjata oma hiiglasuurt järve mereks. Baikalil on tõeline mere loomus. Kui puhkeb torm, siis tõusevad sellised lained, missuguseid ei näe alati isegi merel — terved veemäed. Sügavus on Baikalil peaaegu mere oma: üle poolteise kilomeetri! Ligi sada jõge suubub Baikalisse ja ainult Angara voolab temast välja. Selle kohta jutustas Jadõnka mulle vanaaegse evengi legendi.

Vanal Baikalil sündis palju tütreid. Kõik on tütred nagu tütred ikka, kõik jooksevad isa juurde ja toovad talle oma metsadest ja mägedest korjatud saaki. Üksnes ülekäte läinud Angara jooksis isamajast minema. Baikal läks raevu, võttis hiiglasuure kivi ja virutas selle isemeelse tütre teele, tahtis selle jooksu peatada. Kuid Angara oli nobe, hüppas üle kivirusu ja jooksis edasi. Vana Baikal läks hoopis vihaseks, needis jooksikust tütre ära ja pani tema peale kõige hirmsama karistuse: võttis talt nime. Kõigest tuhat versta jõudis Angara joosta, kui jäi oma nimest ilma ja kaugemal hakkasid inimesed teda nimetama Ülem-Tunguskaks. Nii võttiski tema peigmees — karm Jenissei — Angara oma majja võõra nime all. Baikal andis Angaralt äravõetud nime nooremale tütrele, kes toob talle kuulekalt oma saaki süngetest Ülemmägedest, ja hakkas seda tütart nimetama Ülem-Angaraks.

„Bargusiin" värskendas veidi. Onu Filja seisis laialt jalgu hargitades rooli juures ja jälgis teraselt purje: see oli üleni pingul ja polnud aega haigutada — pidi õigeaegselt sooti järele andma, kui tuli kõvem tuulehoog. Ahtri taga kulges vahune jälg; tegime vähemalt kolmkümmend kilomeetrit tunnis. Alles siin mõtestasin ma täielikult lahti kuulsa siberi laulu sõnad:

Suurepärane meri on püha Baikal,
suurepärane laev on omulitünn.
Hei, bargusiin, kergita laineid —
nooruki sõit pole pikk!

Ma kujutlesin hästi seda tsaarivanglast põgenenud noormeest. Põgenikul on tarvis purjetada üle Baikali. Seal, loodekalda vene külades leiaks ta ulualust. Põgenik võtab ette ohtliku sõidu omulisoolamise tünnis, mille ta juhuslikult on tühjalt kaldalt leidnud. Ees paistab vabadus ja julge laevnik palub sõbralikku pärituult bargusiini kergitada laineid. Need tõukavad tünni ja päästavad põgeneja võimalikust jälitamisest.

Baikalil on igal tuulel oma kohalik nimetus. Kõige sagedamini kutsutakse tuuli jõgede nime järgi, mille suudme poolt nad puhuvad. Nii on olemas tuuled bargusiin, selenga, angaraa. Lõunast, Kultuki lahest puhub kultuk, aga kõige karmimat ja ohtlikumat põhjatuult kutsutakse siiveriks*.

Hilisõhtul saabusime Bolšaja suudmesse, sõitsime jõge mööda veidi ülesvoolu ja randusime. Siin oli suur jahimeeste talvituspaik, kuhu me olime otsustanud rajada oma „peakorteri".

Ammust ajast on metsases Siberis tore pruuk: ehitada taigasse ja teedele talvitusonne. Talvitusonn on palkhütt, kus keegi alaliselt ei ela, kuid iga jahimees või lihtsalt teekäija võib seda kasutada ajutise ulualusena. Talvitusonni ei lukustata ja ta on alati valmis külalist vastu võtma. Hütis võib puunaridele mahutada neli-viis ja rohkemgi inimest. Seal on kas maakividest laotud kolle või raudahi ja alati on varuks küttepuud päeva või kahe jaoks. See, kes ööbib talvitusonnis ja kulutab puid, on ära minnes kohustatud nende varu uuendama. See on taiga püha tava. Järjekordne külaline võib tulla märjaga, külmast kohmetuna, väsinuna või haigena ning need valmis küttepuud võivad talle tähendada pääsmist.

Paljud jahimehed jätavad talvitusonnidesse mitte ainult puid, vaid ka väikese toiduvaru, näiteks purgitäie jahu või tangu, soola, tüki pekki, toosi tikke — mida kellelgi on, seda jätab. Nende asjade jaoks on talvitusonnides lae all spetsiaalsed riiulid.

Laadinud meresõitja tühjaks, hakkasime end hütis sisse seadma. Riputasime oma varustuse seintesse löödud sepanaelte külge, toiduainete varud kandsime labaasi, mis seisis talvitusonni kõrval.

Saabus külm öö. Kolletav rohi jõekaldal muutus härmatisest valgeks. Oli oktoober — aeg, mil Barguzini taigas päike päeval veel kenasti soojendab, öösiti aga tulevad kõvad hallad.

See aeg on siin imetore. Hallad on tapnud kõik sääsed ja kihulased, õhk on puhas ja kerge, mätlikel metsavahedel on kõik pohlamarjadest punane, seedritel on käbides pähklid küpsed, metsised on laisad lendu tõusma, iga väike ojake kihiseb ärnidest. Loomad tõmbavad juba talirüüd ülle — varsti algab orava, kolonoki ja kärbi, seejärel aga ka soobli küttimine.

Koldes praksus lõbusasti tuli. Suur vaskne teekatel kohises ja pritsis tilast vett välja. Võtnud istet, kes naridel, kes jämedatel puupakkudel, arutasime oma raskevõitu ülesannet. Karusloomi „mustal maal" loendada pole lihtne asi. See pole nagu talvel, mil jäljed on hästi näha ja võib veendunult otsustada kõige üle, mis puutub taiga neljajalgsetesse elanikesse.

Zenon Fjodorovitš pani ette rajada mitmetesse sobivatesse kohtadesse kontroll-mudalaigud. Selleks tuleb väikesel alal kogu mätas üles koorida, muld hästi tasaseks teha, puhtaks pühkida ja kergelt veega niisutada. Sellise laigu keskele pannakse peibutis: tapetud lind või lihtsalt lihatükk. Väikesed kiskjad, sealhulgas ka soobel, tunnevad peibutise vastu tingimata huvi, lähevad selle juurde ja jätavad puhtale niiskele mullale oma jäljed — niisama hästi kui kirjutavad end „külalisraamatutesse" sisse. Seda meil ongi vaja. Metsloomade „allkirjade" järgi saame täpselt teada, millised külastajad käisid ja kui palju neid oli. Kuid häda on selles, et peibutise juurde võib tulla ka suur kiskja, näiteks karu või ahm. Need võtavad mudalaigult kogu liha korraga ära. Kindlasti on tarvis teha nõnda, et laigule jääks alati midagi, kas või lõhna jaoks. Selleks tuleb peale põhipeibutise lõikuda liha veel pisikesteks tükikesteks ja need kepiga kergelt maasse suruda. Nii soovitas Matvei Ivanovitš Sorokin ja kõik olid temaga nõus.

Veel oli tarvis peibutist kuidagi kaitsta raipetoiduliste lindude — raisakotkaste, ronkade ja harakate eest. Neid oli praegu taigas tublisti, ja märganud liha, tassisid nad selle väga kiiresti laiali. Noh, aga kui varjata peibutis okstega? Linnud ei leia saaki ju mitte haistmise abil nagu metsloomad, vaid oma hämmastavalt teravate silmadega. Nõnda, muide, teevadki elukutselised kütid, kui varusta-

* *Siiver* — venekeelsest sõnast север (põhjakaar). *(Tõlk.)*

vad lihaga oma lõkse kiskjate karusloomade püüdmiseks. Loomakeste peen haistmine aitab neil peibutist leida, kui hästi see väljastpoolt ka maskeeritud poleks. Otsustati peibutised lindude eest maskeerida.

Jäi üle lahendada probleem, millist liha on tarvis laikudele panna — värsket või eelnevalt halvaks minna lastud? Zenon Fjodorovitš tahtis proovida nii üht kui ka teist. Kui me sellest kõnelesime, ei pillanud Jadõnka mitte sõnagi, vaid imes aina oma piipu ja naeratas kavalalt. Nagu näha, nuputas ta midagi, kuid ei tahtnud esialgu oma mõtet meiega jagada.

Peibutiste jaoks vajasime hulga liha, seda oli tarvis ka söömiseks. Seepärast otsustasime tappa isapõdra või -hirve ning sellest oma tööd alustadagi.

Kevadet loetakse ammust ajast pulmamängude ajaks, kuid see on õige vaid lindude suhtes. Paljudel imetajatel loomadel langeb see hooaeg hilissügisele. Nii näiteks oli hirvedel praegu „röökimisperiood" otse kõrgpunktis. Videvikus ja öösiti kuuldus taigast tihti venitatud röögatusi — seal karjusid isahirved. Igal hirvepullil on oma lemmikpaik, kuhu ta tuleb röökimisajal. Tavaliselt on selline paik metsavälul või mäeseljandiku lagedal nõlval. Jahimehed nimetavad hirvede röökimispaiku „totšokkideks" — ja leiavad need mahatallatud rohu ning hirvesarvedest lõhutud ja paljaks kooritud noorte puude järgi kergesti üles.

Kui teine isane tungib võõrasse totšokki, ei pääse ta mööda ägedast võitlusest hõivatud paiga peremehega. Isahirvede vahelised kaklused lõpevad mõnikord nendest ühe surmaga või saavad mõlemad raskesti vigastada. Midagi taolist on kevadel tetredel: „mänguplats", s. o. paik, kus tedrekuked kudrutavad, on samuti ka nende kahevõitluste kohaks.

Röökiva hirve hääle suunas lähevad jahimehed, püüdes talle ligineda kindla lasu kaugusele. Kuid mitte igaühel ei õnnestu hirvepulli tappa. Selle ümber on kindel kaitse: emased. Need kuulatavad erksalt ja nuusutavad ümbruses kõike ning vaevalt tekib ühel emahirvel hädaohutunne, kui ta teeb erilist häält, mis sarnaneb lühikese summutatud haugatusega: „Bäv!" Selle signaali peale pistab kogu kari koos hirvepulliga jooksu.

Me pidasime hirvedele kolm päeva jahti. Selle aja jooksul õnnestus tappa kaks suurt isaslooma: ühe tabas

Jadõnka, teise Zenon Fjodorovitš. Nüüd oli meil piisavalt hirveliha ja võis asuda mudalaikude rajamisele.

Kui me nülgisime ja puhastasime sisikonnast esimese tapetud hirve, võttis Jadõnka suure tüki liha ja hakkis selle kirvega peeneks. Pärast suundus jõe äärde, püüdis õngega paarkümmend ärni ja lõikas neil pead maha. Kalapead tampis ta lamedal kivil sodiks ja segas selle pudru hirvelihaga. Pani sinna juurde veel mingeid peeneks lõigatud juurikaid. Seganud kasetohust karbikeses kõik selle taignasarnaseks massiks, sülitas Jadõnka tagatipuks sinna sisse ja pani seejärel talvitusonnis kolde korstna äärde sooja. Kolme päeva pärast levis Jadõnka karbikese poolt sellist paksu haisu, et me ei suutnud enam taluda ja panime karbikese hüti välisseina äärde päikesepaistele. Jadõnka polnud sellega sugugi rahul ja tõi ööseks oma karbikese jälle salaja talvitusonni.

Kui liha ja muu oli muutunud poolvedelaks haisvaks kõrdiks, segas Jadõnka selle võrdse koguse märja jõeliivaga, pani kõik vanasse kotti ning sidus koti väikese lauatüki külge, mis oli tahutud lühikese suusa sarnaseks. Lõpetanud toimetamise, vaatas Jadõnka meile uhkelt otsa, seadis end minekuvalmis, sidus haisva kotiga suusa külge pika nööri ja lohistas kogu selle seadeldise taigasse. Hüvastijätuks hüüdis ta:

„Nüüd kutsu kõik loomad mudalaikudele! Homme tule vaata! Eh-hei, ahah!"

Sain Jadõnka kavatsusest aru. Ta tirib oma suuska taigat pidi ja aeg-ajalt läheb sellega mudalaikude juurde, mis meil olid juba rajatud viide kohta. Kotist nõrgub tilkhaaval haisvat vedelikku ja jääb evengi rajale. See paneb loomade jaoks otsekui nähtamatud tähised, mille järgi nad võivad väga kiiresti leida kontroll-laigud. Lagunemislehk ahvatleb väikesi kiskjaid ja meelitab neid enda poole.

Sellel jahikavalusel oli sügav mõte. See pidi meie mudalaikude külastatavust loomakeste poolt mitu korda suurendama. Peibutised, mis lebasid laikudel endil, kohalt ei liikunud ja oota siis, millal juhuslikult möödajooksev metsloom neid haistab.

Pärast Jadõnka taigasseminekut istus Zenon Fjodorovitš vaikides kivil ja keerutas oma vurre sõrme ümber — kord üht vurru, siis teist. Lõpuks ta tõusis ja lausus teraselt metsasügavusse vaadates mõtlikult:

„Noh, mis siis ikka, proovime meiegi nuputada. Midagi ikka välja tuleb!"

Nende sõnadega läks Svatov talvitusonni. Oli selge, et temagi midagi kavatses.

Juba hommikul Jadõnka ettevalmistusi jälgides ja nende mõtet mõistes, meenutasin oma lapsepõlvetempe. Kunagi pakkus mulle suurt lõbu palderjanitilku hankida ja nendega niisutatud vatitükke oma maja juurde visata. Palderjanilõhna tundes kogunesid kõik kassid naaberõuedelt minu akna alla. Nad nuusutasid ja lakkusid niisutatud vatti, kukerpallitasid nurru lüües selle kõrval ja ilmutasid äärmist naudingut. Mõned kassid jäid tilkadest purju ja siis algas peamine vaatepilt. Joobnud kass käitub väga järjekindlusetult. Kord sööstab ta kõige elusa kallale ja turtsub kogu ümbruse peale, siis aga — vastupidi — muutub ta ebatavaliselt leebeks ja hakkab hellitama isegi hingetuid esemeid, näiteks vana ämbrit või värava juures seisvat käru.

Nõnda sündiski mul mõte — miks mitte proovida soobleid palderjani abil peibutada! Teadsin, et meie matkaapteegis on terve pudel seda arstimit. Vaevalt et kellelgi siin palderjani vaja läheb: närvid olid meil kõigil täiesti korras. Seega võis võtta terve pudelitäie katsete jaoks.

Läksin talvitusonni Zenon Fjodorovitši juurde nõu pidama. Svatov kuulas mu ära, tagasihoidlikult oma ärasuitsetatud vurrudesse muheldes. Siis, olles veidi mõelnud, vastas ta:

„Palderjan? Hm! Ega soobel pole kass! Aga muidugi — proovida tuleb. Mis siis ikka, võtke see katse enda peale. Muide, minagi avaldan teile oma saladuse."

Nende sõnadega võttis Zenon Fjodorovitš oma ekspeditsioonikastist mingi kollaka vedelikuga pudeli. Avanud selle, pani ta pudelikaela mu nina alla.

„Noh, nuusutage! Mille järele lõhnab?"

Ninna lõi tuttav ebameeldiv lehk.

„Hiired," laususin. „Hiirte järele lõhnab."

„Hah-ha-haa! Õigus, hiired!"

„Mis arstirohi see siis on?"

„See on tinktuur metshiirte nahkadest. Leotasin rohkem kui sadat nahka terve kuu eetris. Kust tuleb hiirtel nende iseloomulik lehk? See tuleb nahanäärmete nõrest — seda esiteks, teiseks aga peitub lehk närilise kuses. Nii ma paningi koos nahkadega eetrisse mitu hiirte täis kusepõit.

Nagu näete, tuli välja täielik „hiirebukett", he-he-hee! Nüüd tahan oma tinktuuri katsetada. Olen veendunud, et läheb korda. Hiired on sooblite põhitoit ja hiireleha peale peavad nad kindlasti minema!"

Väljendasin kahtlust, kas tinktuuri lõhn püsib kaua maas: eeter aurub ju momentaanselt. Svatov sõnas selle peale:

„Eeter aurab küll ära, aga selles lahustunud lehkav rasvaine jääb, selles asi seisabki."

Oma lehkavate peibutiste katsetamiseks otsustasime minna kaugemale taigasse ja rajada seal kaks uut mudalaiku, nii et nende vahemaa oleks suur. Seejärel on tarvis metsas ringi hulkuda, jättes oma jälgedele peibutusvedeliku tilgakesi ja vedada mitmest küljest laikude juurde lehkavad rajad.

Palderjani oli mul üks apteegipudelitäis — viiskümmend grammi vedelikku. Kuidas seda viieteistkümne kilomeetri pikkusele marsruudile piserdada?!

Kõigepealt tuli palderjan vees lahustada. Tilgutasin sada tilka ravimit oma välipudelisse ja valasin vett juurde. Sain terve liitri lahust. See eritas väga nõrka, vaevu tuntavat palderjanilõhna. Kuid seda minu nina jaoks, sooblil aga on haistmine sadu kordi peenem. Seejärel jändasin pool päeva, kohandades pudelile linnusulest tilgutiga korki. Lõpuks saavutasin, et pudelikaela alaspidi pööramisel langes pudelist kõigest kaks-kolm tilka. Samasuguse seadeldise tegi ka Zenon Fjodorovitš tavalisele pudelile.

VÄLIKATSE

Järgmise päeva varahommikul siirdusime neljaks päevaks kaugetesse paikkondadesse. Meiega tuli kaasa Keša, ülejäänud aga asusid jälgima põhilisi, lähemaid mudalaike.

Terve päeva käisime mööda vaevu märgatavaid metsloomaradu, tungides läbi tormimurru ja tihniku. Lõpuks jõudsime ühe Bolšaja harujõeni, kus kõigi tunnuste järgi leidus tublisti soobleid. Võis alustada tööd sellel kõnnumaal.

Siin polnud nähtavasti juba sadu aastaid metsatulekahjusid olnud, inimene aga käis siin vaid harva külas. Majes-

teetlik mets rõhus oma ürgse metsikusega. Hallide samblikutortidega kaetud puud seisid nagu tohutud muinasjutulised vanakesed-hiiglased. Päikesekiired tungisid kitsilt läbi omavahel liitunud käharatest okstest eesriide.

Maapinnal valitsesid hämarus ja igavene niiskus. Mahalangenud ja sammaldunud puutüvedel kasvasid hiiglasuured kännuseened. Puude vahel olid peidus üksikud kaljupangad ja näisid mingite süngete metsaolevuste purustatud ja ammu unustatud eluasemetena. Õhus püsis vaikus, mida rikkus vaid rähnide ühetooniline kopsimine ja jämedal seedritüvel roniva porri nõrk vile.

Kaugelt veelahkme nõlvadelt kostis hirvede kisa. Harjumatul inimesel oli sellises metsas esialgu ängistav ja kole olla.

Rajasime oma laagri soodsasse ja mugavasse kohta kahe nurgeti asetseva kivirahnu vahele. Meie kohal rippus laia karniisina kalju, kõrgemal aga liitusid kahe teineteise poole kaldu oleva seedri ladvad. Siin võis ööbida igasuguse ilmaga — ükski vihm ei löö läbi! Kõrval voolas maa seest välja allikas — puhas nagu silmavesi ja külm. Läheduses lebas tohutu hunnik kuiva tormimurdu, mis kõlbas suurepäraselt lõkkepuudeks. Ühesõnaga, kõik mugavused olid käe-jala juures.

Järgmisel päeval rajasime ühisel jõul kaks mudalaiku: ühe vanasse seedrimetsa kaks kilomeetrit laagrist, teise aga veel kaugemale — jõekese taha keset lehiseid täiskasvanud kivist ala.

Selle kaugema laigu võtsin mina „sisse piirata", lähema aga Zenon Fjodorovitš. Keša pidi jääma laagrisse ning töötlema lindude ja näriliste nahku, mida me möödaminnes kollektsiooni jaoks hankisime.

Uuesti kerkis taiga kohale värske punav koit — kerge külma ning vaiguste okaste ja sookailude unustamatu aroomiga.

Juba enne päikesetõusu lahkusin ma laagrist ja tegin nüüd, pudel käes, metsas keerukaid aasu ja siksakke, püüdes hõlmata võimalikult suuremat piirkonda, enne kui jõuan kontroll-laigu juurde. Et mitte ära eksida ja kaotada kohta, kus ta asus, pidasin silmas kõrget mändi, mis seisis kivisel astangul ja paistis kaugele. Selle männi järele oli kerge leida ka laiku.

Kolme tunni pärast tegin esimese käigu laigu juurde ja vaatasin selle üle. Oli vaid üks öine kolonoki jälg. Loomake oli roninud oksahunniku alla, millega oli maskeeritud tükk hirveliha, ja pisut liha ära söönud.

Seejärel läksin uuesti „piirama", kavatsedes teha ringi veel ümber suure metsaosa laigu teisest küljest. Iga kuueseitsme sammu järel kallutasin pudelit, jälgides, et sellest voolaks vedelikku maha. Umbes pool pudeli sisust oli juba kulutatud. Mind haaras mitu korda kahtlus, kas see nõrk lahus lõhnab ikka küllaldaselt ja kas sellesse mitte veel palderjani lisada. Sellest mõttest vabanemata valasin pudelisse täiendavalt viiskümmend tilka ravimit. Väikesesse pudelisse jäi seda veel kaheks segamiseks, kuid midagi tuli ka järgmiseks päevaks hoida.

Tee peal oli selline tormist murtud rägastik, et peatusin nõutult. Mida teha — kas minna tormimurrust kõrvalt mööda või ronida risti läbi? Mõelnud veidi, ronisin otse. Selliseid kohti soobel armastab.

Tungides läbi sasitud okste ja ronides üle virnadena mahalangenud tüvede, jätsin tingimata tilga või paar palderjanilahust murtud puudele, kändudele ja igale poole, kust minu arvates võinuks soobel mööda joosta.

Ühes väga raskes kohas, kus tuli läbi mõelda iga samm ja valida, kuhu jalga asetada, nägin ma ootamatult üht surnud muskushirve. Loom rippus viltuse kuuse tüvelt alla. Ta pea oli kiilutud okste vahele, kõht ja selg lõhki käristatud. Korjus oli täiesti värske: rinnaõõnest tilkus aeglaselt verd.

Kes küll võis välejalgse muskushirvega nii toimida? Suuri kaljusid, kuhu need loomad hoiduvad, läheduses polnud; selge, et muskushirv oli siia kellegi poolt tassitud.

Oli kuidagi jubedavõitu. Hakkasin tahtmatult ringi piiluma ja seljas rippuvat karabiini kobama. Ümberringi oli kõik rahulik.

Tormimurrust välja jõudnud, läksin peatumata ja sageli lahusepudelit kallutades edasi. Ületasin madala sälkoru ja jõudsin avarale tasasele platsile, millele oli laiali paisatud palju lamedaid kive nagu hauaplaate. Seal otsustasin veidi puhata ja suitsetada. Istunud kivi otsa, vabastasin mõnuga õlad karabiini, binokli, välipudeli ja välitasku rihmadest. Kogu selle varustuse panin enda kõrvale kivi peale. Möödus kakskümmend minutit, kuid ma ei rutanud edasiminekuga. Sügispäikese käes tukkuva taiga suursugune vaikus sisendas mõtlikkust ja seletamatut nukrust.

Mingist hetkest peale tekkis mul tunne, et keegi vahib mind teraselt. Vaatasin ringi — midagi elusat polnud näha, ainult puukoristajad sagisid harvade lehiste tüvedel.

Ent niipea kui ma mõttesse vajusin ja pea langetasin, tundsin endal uuesti rasket ebasõbralikku pilku. Ma ei tea, milliste meie keha elunditega tajutakse seda tunnet — võõra pilgu tunnet —, kuid see võib ilmneda igaühe juures ja olen kindel, et füsioloogid varsti täpselt selgitavad, kuidas see tekib.

Mu laisk mõtlikkus pühiti nagu peoga. Silmad kobasid uurivalt ümberkaudseid esemeid, iga kivi, iga puunotti või sookailupuhmast.

Minu vastas kümne sammu kaugusel oli suur ovaalne kivi. Selle tipp oli paljude möödunud aastate vältel tuultest ja vihmadest lihvitud. Millegipärast köitis eriti see kivi mu tähelepanu. Ah-ah, vaat miks! Selle peal kasvasid mingid kolmnurkse kujuga lehekesed, mille tipul oli kohev tutike. Lehekesi oli vaid kaks, nad seisid kõrvuti ja olid eri suunas kaldu. Ja hämmastav asi: viie minuti eest neid lehekesi kivi peal veel ei olnud. Ma pöördusin meelega kõrvale ja vaatasin seejärel uuesti kivi poole — lehekesi polnud enam näha. Vaatasin liikumatult ja nägin: kivile tõusis uuesti paar elusaid karvaseid tutikestega lehekesi, ainult juba teises kohas. Kõik oli selge: need olid ju metslooma kõrvad!

Kargasin kiiresti kivilt üles, astusin mõne sammu ettepoole ja nägin kõike, mis naaberkivi taga toimus. Seal lamas siruli maas ja end kivi ligi surudes tohutu suur tähniline ilves. Ta ümmargune pea oli tõmmatud õlgade vahele, kõrvad olid lidus, kiirgavad kollased silmad olid veidi pilukil ja vahtisid pilkumata minu poole. Kiskja ülahuul oli irevile tõmmatud, paljastades suuri kollakaid kihvu. Ilves oli hüppeks valmis, kuid kartis seda teha.

Vaat, kes oli muskushirve lõhki kiskunud ja puu otsa riputanud. Välgatas mõte: „Tulistada!"

Kuid samas taipasin: olin tühjade kätega, karabiin oli kivi peale jäänud. Pöördusin kähku ringi, kargasin ühe hüppega oma asjade juurde ja haarasin püssi, kuid selsamal hetkel kuulsin selja taga lühikest kerget sahinat, summutatud turtsatust ja ainsat kuiva oksa praksatust kusagil eemal. Kui ma ringi pöördusin, karabiin käes, ei

olnud ilvesest enam jälgegi. Kui kahju! Selline võimalus mööda lasta! Kas polnud rumal minna metslooma poole tühjade kätega?

Ent mispärast oli sel ilvesel vaja mind jälgida? On ju teada, et ilves ei söanda inimesele kallale tungida. Kas aga ei peibutanud teda mu palderjan? Võib-olla oligi see nõnda. Ilves on ju kass ja kombed on tal kassi omad. Noh, oota sa mul!

Läksin ruttu metsavälu vastasservale, kogu aja oma jälgedesse peibutusvedelikku valades.

Jõudnud äärmise alumise kivini, mille kõrvalt algas võsa, piserdasin ma palderjani säästmata sellega kivi ülaosa. Seejärel pugesin võssa, maskeerisin end hoolsalt ja valmistusin kauakestvaks ootamiseks.

Ent kaua oodata ei tulnud. Neljakümne minuti pärast nägin ilvest. Ta hiilis mööda mu jälgi, nuuskis maad ja vahtis harva pead tõstes ringi. Lähenedes lahusega ülevalatud kivile, liibus ilves vastu maad ja varjas end mõne minuti. Seejärel kargas ta kivi otsa ja hakkas seda ahnelt lakkuma. Metslooma silmad sätendasid erutatult ja ta sametjas nahk tõmbles närviliselt.

Nautisin teadmist, et olin väga ettevaatlikku ja osavat kiskjat tüssanud. Siis heitis ilves kivile pikali ja hakkas sellel püherdama. Põhjamaa metsade püüdmatu panter käitus silmanähtavalt kergemeelselt, täpselt nagu purju jäänud kodukass!

Noh, etendusest piisas! Võtsin ilvese laialaubalise pea kirbule ja vajutasin rahulikult päästikule.

„Säh! Kas said nüüd, bandiit!"

Lasuga ühel ajal hüppas ilves õhku, kukkus seejärel kivi peale ja kõverdus surmaeelsetes krampides.

Oli saabunud kättemaksutund nii muskushirve kui ka sadade teiste kaitsetute loomade eest, keda tõbisabaline röövel oli murdnud.

Tõstsin surnud ilvese kivilt üles. Ta oli rammus ja kaalus igal juhul üle kahe puuda. Teda terveni laagrisse tassida oli mõttetu. Oli tarvis nahk kohapeal maha võtta ja eemaldada kolju.

Jätsin saagi sinnasamasse kivi peale ja katsin oma pihtkuuega kinni, et rongad nahka ei rikuks. Ise aga läksin kiiresti otse kontroll-laigu poole, lehkavat rada jätkates. Laiguni jäi veel nelikümmend meetrit, kui välipudelist langes viimane tilk vedelikku. Siis täitsin välipudeli mullaga,

ja minnes laiguni, puistasin seda mulda järjest oma jälgedesse.

Niisiis oli töö valmis. Laiguni viisid nüüd käänulised lehkavad rajad kahest küljest — kahest laialdasest taigaosast. Palderjani lõhn pidi maapinnal säilima ööni, mil sooblid jahile lähevad, ja homne hommik näitab, kas nad on selle arstimi peale maiad nagu kasside suguvõsa või ei saa kallihinnalisi loomakesi sellise odava nõksuga petta...

Naasin tapetud ilvese juurde. Tirinud ta „lehkavast jäljest" kaugemale, asusin nahka võtma. Töötasin ruttamata ja hoolikalt, püüdes vältida sisselõikeid nahasse.

Nahk oli seda hoolt väärt, kuigi polnud veel päris talikarvani jõudnud. Ta oli tihedalt hallikasrusket karva selgete tumedate tähnidega ning ilusa helesinise varjundiga seljal ja koibadel. Siberi ubailvest pealinna viia ei õnnestu kaugeltki mitte igal Moskva zooloogil!

SILM SILMA VASTU

Päike kaldus õhtusse, kui ma rullikeeratud ilvesenaha õlale asetasin ja laagri poole suundusin. Väsimus andis end tunda ja tahtsin väga süüa. Läksin mööda lühimat teed ega vahtinud ringi.

Laagri lähedal tuli ületada üks jõeke. See ei olnud sügav, kõigest põlvini, kuid vool oli kiire ja vesi kõrvetas jäise külmusega.

Ma ei tahtnud jalgu lahti kängitseda ja jõest koolmekoha kaudu läbi minna. Sammusin piki kallast, otsides risti üle jõesängi langenud puud, et seda mööda teisele kaldale minna. Taigas leidub selliseid looduslikke purdeid tihti ja varsti silmasingi seda, mis mul tarvis oli. Hiljuti tuulest murtud pikk jäme nulg oli risti üle jõekese langenud ja toetus oma oksliku ladvaga vastaskaldale. Puu ei olnud murdunud mitte päris tüükalt, vaid kaks meetrit maapinnast ja püsis kärisenud kiudude jämedat kimpu pidi veel oma kännu küljes.

Nulg lebas kaldu, laskudes järsult teise kalda poole. Purre oli muidugi nii ebamugav kui ka ebakindel, kuid teist ülekäiku otsida ei tahtnud.

Ronisin kõrge kännu otsa, turnisin õhus rippuva tüve peale, tõusin kogu pikkuses püsti ja hakkasin piki tüve liikuma, hoides okstest kinni.

Puu ladva pool olid oksad tihedamad ja nende vahel ronides jäin ma hoopis kinni, takerdudes kõigi oma rihmadega. Olles enda kuidagiviisi vabastanud, pöördusin näoga tahapoole ja seljaga okstele rõhudes hakkasin läbi ladva trügima.

Lõpuks oli mul võimalik maha hüpata — ikka niisama, ilma ringi pööramata. Raputasin enda peale varisenud kuivad oksad maha, pöördusin nulust kõrvale ja... seisin silm silma vastu suure karuga!

Põrkasin tahtmatult tagasi ja toetusin seljaga nõtkete nuluokste vastu. Karu seisis liikumatult kõigi oma nelja jala peal ja vaatas nina krimpsutades mulle altkulmu teraselt otsa.

Siinsetes paikades oli mul juba mitu korda tulnud karuga lähedalt kokku puutuda ja ma teadsin, et kui rahulikult seista, metslooma silmist laskmata, siis läheb ta tavaliselt inimesele kurja tegemata minema. Kuid see karu ei kavatsenud ära minna. Ta ülahuul oli kergelt kipras. Ta tõstis käpa ja hoidis seda koonu ees, otsekui silmi valguse eest kaitstes. Lõugu avamata möiratas karu vaenulikult ja peenelt ning tõstis käpa uuesti silmade juurde. See oli paha tunnus: metsloom valmistus rünnakuks. Mul polnud kuhugi minna ja jäi üle vaid üht teha — võtta lahing vastu ning viivitamatult tulistada, ja seejuures nõnda, et tappa karu jalapealt. Muidu polnud head loota — metsloomani oli kõigest mõni samm!

Ma ei märganud isegi, millal ja kuidas olin karabiini seljast kätte saanud ning selle kõvasti õlga surunud. Kuid mäletan, et sihtides ei suutnud mu silm kuidagi relva kirpu seletada — see sulas karu tumeda lauba taustaga kokku ja hüples paigast paika. Mõistsin, et kaotan julguse ja annan hukutavale hirmule järele.

„See on surm!" välgatas mõte. „Kuid miks siis, mispärast siis?"

Äkki sattus vintpüssi kirp millelegi läikivale ja paistis selge väikese terava kolmnurgakesena.

„Silm! See on karusilm!"

Järgmisel hetkel tulistasin ja must hatune kere sööstis minu poole. Pigistasin tahtmatult silmad kinni, viskusin tahapoole, seljaga vastu nuluoksi, ja heitnud karabiini minema, haarasin masinlikult noa järele.

Midagi rasket varises mu jalgadele ja hakkas kramplikult tõmblema. Toibusin ja nägin, et karu on suremas. Ta

pea lebas mu jalgadel. Väikesest augukesest otse metsloome silma juures purskus verejuga ja ujutas mu itšiigid üle. Vankudes ja vaevu jalgu järel lohistades läksin kõrvale ja heitsin täiesti jõuetuna maha.

Ei mäleta, kui kaua ma niiskel jahedal samblal istusin, saades erutusest järk-järgult üle.

Viimaks tõusin üles ja astusin karu juurde. See lamas kõhuli, heitnud tohutud käpad laiali. Taiga võimas „peremees" oli surnud. Vereloik immutas maapinnale varisenud okkaid, üksikud kollakad okkanõelad ujusid veres ja keerlesid aeglaselt.

Niisiis — ühe päevaga kaks uhket trofeed: ilves ja karu. Seda juhtub harva isegi põlistel taigaküttidel!

Muide, erilist vaimustust ma ei tundnud ja olin vaid rõõmus, et õnnestus sellest hirmsast kahevõitlusest õnnelikult välja tulla. Tapetud karu ise ei pakkunud mulle midagi peale ülearuse töö ja askelduse. Milleks oli meil siin tarvis sellist hiiglakamakat liha ja rasva?

Ent karu oli tarvis „töödelda": tema nahk nülgida ja liha tükeldada, aga ilma kogemusteta polnud see kuigi lihtne töö. Lisaks sellele olin ma kõigest, mis päeva jooksul juhtunud, tublisti väsinud. Otsustanud, et karu tükeldamine pole mulle üksinda jõukohane, läksin laagrisse, et kutsuda seltsimehed abiks.

Laagris oli Keša üksinda — Zenon Fjodorovitš polnud veel ringkäigult tagasi. Innokentil läksid silmad vaimustusest põlema, kui ta mu vägitegudest kuulis.

Tunni aja pärast töötasime agaralt nugade ja rusikatega, eraldades rasket karunahka lihast ja rasvast. Rasvakiht ulatus külgedel ja kõhul kaheksa kuni kümne sentimeetrini nagu nuumseal! See metsloom oli end hästi talvitumiseks ette valmistanud ja pidi varsti koopasse heitma pikale, kevadeni kestvale uinakule. Talveune ajal imenduvad karudel aegamööda rasvavarud ja annavad energiat kogu organismile, mis elab aeglustunud ja soikunud elu.

Taigas hakkas kiiresti pimenema. Süütasime kaks heledat lõket ja jätkasime tööd nende valgusel. Karu kere oli juba peaaegu nülitud ja lebas lihapoolega ülespoole laotatud nahal nagu laudlinal.

Töösse süvenenult ei märganudki ma, kuidas meie juurde tulid inimesed, ja kuulsin ootamatult hüüatust:

„Ohoo! Vaata noorust! Millise metslooma on pikali sirutanud!"

Lõkke kõrval seisis Svatov. Ta hoidis peos nuga, proovides sõrmega tera ja kavatses nähtavasti meie tööst osa võtta. Tema kõrval kükitas Jadõnka ja kissitas kavalalt oma pilusilmi. Kuid kust sattus siia Jadõnka?

Osutus, et rahutu evenk oli tahtnud teada, kuidas meie käsi käib, ja, lõpetanud oma töö lähematel laikudel, oli suundunud meie laagripaika otsima.

Jadõnka jõudis laagrisse, kui sinna oli just äsja naasnud Zenon Fjodorovitš. Viimane luges süüdatud vaiguse pirru valgel minu kirja, mille ma olin Kešaga karu juurde minnes maha jätnud.

Neljakesi lõpetasime karu kere töötlemise kiiresti ja kandsime selle osade kaupa laagrisse. Jadõnka näitas, kuidas tuleb tapetud metslooma rasva evengi moodi tagavaraks hoida. Ta võttis kolme meetri pikkuse jupi karu jämesoolt, pesi soole jões hoolikalt puhtaks ja kuivatas seda kergelt lõkke ääres. Seejärel sulatas karurasva katelokis ja hakkas sellega soolt täitma, sidudes soole tugeva niidiga teatavate vahemaade järel kinni. Tuli välja midagi rasvaga täidetud juppvorsti või sardellide taolist. Sellises pakendis võib rasv kaua säilida ja seda on matkapaunas hõlpus kanda. Hiljem, kui me keetsime endale lõunaks hirssi või riisi, avas Jadõnka võiduka ilmega ühe oma „sardellidest" ja pigistas sellest rasva otse katelokki kuuma pudru hulka.

Sügisel tapetud karu rasv on väga maitsev ja kasulik ning tal on meeldiv seedripähklite maitse.

Järgmisel päeval vaatasime kontroll-laigud üle. Minu omal olid olnud kaks ilvest ja üks ahm. Nad olid laigu nii ära tallanud, et sellel oli võimatu silmata väiksemate loomade jälgi. Muide, oma laigu kõrval avastasin ma soobli täiesti värske väljaheite — tähendab, et seal oli ka tema käinud. Peibutusliha oli ära viinud ahm. Svatovi „hiiretinktuur" oli toonud laigule palju kolonokke, kärpe ja kolm sooblit. Rohkearvuliste jälgede segadikus oli väga raske orienteeruda, kuid Jadõnka — kõige osavam jäljetundja meie hulgas — aitas.

Nähtavasti oli „hiiretinktuur" etem kui minu palderjan, kuid selle-eest osutus viimane vastupandamatuks peibutiseks ilveste jaoks.

Möödus veel kaks nädalat, mille kestel me visalt mudalaike valmistasime, paigutades neid ümbritsevasse taigasse järjest laiemalt. Nii palderjan kui ka hiiretinktuur olid juba ammu otsas ja lõhnajälgede rajamiseks oli meil jäänud ainuüksi vana jahimehevõte — roiskuva liha lohistamine. Seal kuluski ära minu poolt hangitud karuliha — see soodustas üsna hästi meie tööd.

Muutus üha selgemaks ja selgemaks, kus missuguseid metsloomi leidub ja kus paiknevad head sooblikohad. Taiga lakkas olemast meie jaoks ühetaoline ilmetu puudemeri, mille keskel varjasid end nähtamatud ja tundmatud loomad. Nüüd omandas iga paikkond, iga nõlvak ja iga kuristik meie tööpiirkonnas omaenda näo, mille järgi me neid sorteerisime ja liigitasime eri kategooriatesse.

Meie töökaarti nende paikade kohta kaunistasid värvipliiatsiga tehtud viirutused ja jooned. Sooblile andsime punase värvi ja viirutasime sellega kaardil piirkonnad, kus oli palju neid loomakesi. Kollane värv tähistas kolonokki, pruun karu ja roheline hirve. Jahiloomade liike oli siin palju ja meil ei jätkunud nende jaoks pliiatsikarbis olevatest värvidest, tuli veel eri tingmärke välja mõelda.

Nähti ette ka seda, et talve saabumisega võivad paljud loomad oma elupaika vahetada — nii on mägitaigas sageli. Ent teades selle või teise metslooma eluviise ja toitumise iseloomu, võib ette näha, millistesse paikadesse ta aastaaja vahetusel rändab. Loomade liikumiste võimalikud suunad märkisime kaardile värviliste nooltega.

Ööd muutusid üha külmemaks. Hommikuti näpistas külm kõrvu, niiske sammal taigas muutus halliks ja krõbises jalge all. Lõpetasime töö ja ootasime Sosnovkast saabuvat purjekat.

Ühel vaiksel õhtul tuli „Soobel" aeglaselt jõkke ja pöördus talvitumispaiga vastas ringi. Onu Filja vehkis käilas seistes nöörikeraga, heitis selle vihinal kaldale ja hüüatas lõbusalt:

„Ehee, talvehädalised! Võtke ots vastu!"

Madrus Razmenjajev töötas ridvaga ahtris. Ta toetas selle viimast korda tugevalt vastu jõe kivist põhja, tõstis käe uljalt mütsisirmi äärde ja nuuskas kohe pärast tervitamist kärarikkalt üle parda.

Olime rõõmsad „Soobli" saabumise üle.

Kõik tahtsid juba ammugi korralikult saunas vihelda ja istuda laua ääres tõelises valges toas, seejärel aga sirutada oma vaevatud keha tõelises voodis. Homme koidikul purjetame Sosnovkasse.

HÄBISSEJÄÄMISE ÄÄREL

Oli möödunud juba üle aasta sellest ajast, mil me saabusime sooblikaitsealale. Hakkas lõppema vinge Baikali talv. See venis pikale, kõrvetades neljakümnekraadise pakasega ja kollitades märatsevate lumetormidega. Nende tõttu tuli mõnikord kaua kordonis istuda nagu sissepiiratud kindluses — paksude palkseinte taga ja kuumaks köetud ahju ääres. Ent igavust tunda polnud meil aega.

Taigas Bolšaja jõe ääres töötas püügibrigaad ja hankis elusaid soobleid. Pidasime püüdjatega pidevat sidet, sõites selleks kordamööda nende juurde. Selleks tuli terve päev hobustega või evengi põdrarakendiga mööda Baikali jääd sõita, seejärel aga suuskadel veel kakskümmend kilomeetrit mööda raskesti läbitavaid paiku taigasügavusse minna.

Soobleid püüti laikade ja ringvõrkude abil. Koerad leidsid loomakese, ajasid teda vinguva haukumisega taga ja kihutasid ta kuhugi seedrimaadja tihnikusse, juurikate alla või puuõõnsusesse. Koht, kuhu loomake end peitis, ümbritseti võrguga ja hakati sooblit varjupaigast välja ajama. Mõnikord õnnestus see kiiresti, kuid oli juhtumeid, et sissepiiratud soobel istus peidus terveid ööpäevi.

Väljatormanud loomake püüab putku panna, kuid põrkab vastu võrku ja takerdub sellesse. Sellest teadustavad võrgu külge seotud kellukesed. Siis ära tuku! Torma täie hooga sipleva loomakese juurde, suru ta koos võrguga enese vastu, võta sõrmedega kõvasti kaelast kinni ja päästa võrgust lahti!

Vaja on osavust ja ettevaatlikkust, et sooblit mitte minema lasta ega ka surnuks muljuda; ta peab jääma täiesti terveks: see on ju tõuloom karusloomasovhoosile. Kuid hoia ka oma paljaid käsi, tunne hirmu naaskelteravate sooblihammaste surmahaarde ees! Labakinnastes ei tohi töötada: nendega ei saa sooblit peentest võrguniitidest vabastada.

Püütud sooblid toimetati Sosnovkasse ja paigutati seal väikestesse jooksuaedadesse, mis ehitati juba sügisel. Ent neid jooksuaedu ei jätkunud: me polnud arvestanud, et loomakeste püüdmine on nii edukas. Tuli ehitada veel lisapuure ja just käredate jaanuaripakaste ajal.

Kõige vaevarikkam oli metallvõrgu kinnitamine puupostide külge. See löödi kinni väikeste, kahest otsast teravate ja aasaks painutatud naeltega. Sellist aasakest ei saa mitte ainult labakinnastes, vaid isegi paksudes sõrmikutes kinni hoida ega õieti haamri ette seada. Tuli töötada õhukestes sõrmikutes, aga vahel ka lihtsalt paljakäsi. Termomeeter aga näitas sel ajal üle neljakümne kraadi alla nulli! Sellise pakasega kõrvetab raud algul kätt nagu hõõguv süsi, hiljem lööb nahk sõrmedel valgeks ja kaotab tundlikkuse. See ongi kõige hirmsam: ei märkagi, kui oled juba sõrmed ära külmetanud. Oli tarvis käsi lakkamatult hõõruda ja soojendada seni, kuni nad uuesti hakkasid päästvat valu tundma. Et tööd kergendada, tegime enda kõrvale tohutud lõkked, hiljem aga taipasime aasu tulel soojendada. Selles peitus uus oht. Kuumutatud aas ei tundunud pakasest kohmetute näppude vahel üldse kuumana, kuid kõrvetas nahka, nii et villid taga.

Oli kuidas oli, kuid jooksuaiad ehitasime valmis ja paigutasime sinna taigast saabuvad sooblid. Mitut loomakest ühte puuri panna oli riskantne: vangistusest tigestunud sooblid võisid üksteist surnuks pureda.

Talve teisel poolel kujunes Sosnovkasse terve sooblifarm ja see neelas nüüd kogu meie tähelepanu.

Meil lasus suur vastutus: hoida tervena poolsada väärtuslikku barguzini sooblit. Neid tuli Sosnovkas pidada kuni kevadeni, hiljem aga saata uude karusloomasovhoosi Irkutski lähedal.

Petja Murujev võttis vabatahtlikult endale pea-karusloomakasvataja osa ja mässas tervete päevade kaupa jooksuaedade juures. Keša hulkus püssiga kordoni ümber taigas ning laskis Svatovi loal oravaid, laanepüüsid ja mänsakuid. Kogu selle „värske" tõi ta sooblitele toiduks. Mina olin edasi loomapüüdjate juures, võtsin nende tööst osa ja toimetasin püütud sooblid Sosnovkasse. Teedeta taigas tuli kaste sooblitega kanda seljas või panna teise suusapaari peale ning nööri otsas järel lohistada. Harilikult saatis mind nendel retkedel Jadõnka ning tõenäoliselt

vaid tänu tema kogemustele ei sattunud me kordagi hätta ja vedasime kõik sooblid tervetena Sosnovkasse.

Kunagi veebruari lõpul tekkisid peatselt saabuva väga tugeva lumetuisu tundemärgid. Õhus püsis pingeline vaikus, pakane nõrgenes, üle kogu taeva põhjast lõunasse kulgesid kitsad kiudpilvede triibud. Need koondusid silmapiiril kahte vastamisi asetsevasse punkti nagu maa kohal rippuva tohutu võrkkiige kinnitusnöörid. Kõik linnud taigas pugesid peitu, polnud kuulda isegi rähnisid. Zenon Fjodorovitš keelas kõige karmimalt ära kordonist lahkumise. Tuli ka loomapüügibrigaadi järjekordne külastamine edasi lükata.

Kahe päeva pärast, õhtu eel algas lumetuisk. Kui kogu vaateväli mattus ulguvatesse lumekeeristesse, ilmus kordoni ette äkki hoburakend. Hobusepaar, saan ja kaks küüdimeest olid kõik lumest üleni valged. Me tormasime tulijatele vastu. Hobused tirisid raskesti lõõtsutades saani päris maja juurde ja toetusid peaga vastu seina. Saanist ronis välja karusnahkadesse mähitud pikk mees ja hakkas aeglaselt mööda trepiastmeid üles tulema. Viisime külalised majja, Sorokin ja Jadõnka hoolitsesid hobuste eest.

Esimesena sisseastunud pikk mees keeras karvakasuka krae maha, võttis rebasenahkse läkiläki peast — ja me nägime tuttavat, lahket ja väsinud nägu. See oli professor Tšortogonov. Ta naeratas ja puhastas habeme hoolikalt külgekülmunud lumest, meie Petjaga aga askeldasime tema ümber: tirisime karvakasuka seljast ja nihutasime tooli lähemale. Pjotr Aleksandrovitš hõõrus kohmetunud käsi, kuulatas akende tagant kostva lumetuisu möirgamist ja lausus veidi süüdlaslikul toonil:

„Vähe puudus, et oleksime plindrisse jäänud! Hea, et hobused juhtusid tublid olema — jõudsid pärale."

Professori küüdimees, kolhoosnik Ust-Barguzinist, tammus nurgas ahju kõrval ega suutnud kohmetunud kätega kuidagi oma mütsipaela lahti sõlmida. Keša tahtis teda aidata, kuid mees vihastus, sikutas tugevasti ja tõmbas paela puruks. Mütsist vabanenud, võttis küüdimees taskust tubakapusara ja palus seda Petjale ulatades:

„Keera mulle, noormees, vilka! Sõrmed ei paindu külma pärast, tont neid võtku!"

Pjotr Aleksandrovitši saabumisega tundsime end uuesti üliõpilastena. Muret jäi vähemaks, muutus kuidagi ker-

geks ja rahulikuks. Meiega oli meie õpetaja, kogu selle asja hing ja organisaator, mille pärast me oleme käinud arvutuid kilomeetreid mööda jubedaid ürgseid padrikuid, võidelnud karudega ja omaenese nõrkusega, külmetanud oma käsi ja murdnud pead mõistatuste kallal, mida meile aeg-ajalt esitas karm ohjeldamatu loodus. Nüüd need mõistatused meid ei kohutanud: ilmus kogenud lahendaja!

Professor alustas sellest, et vaatas kõik püütud sooblid tähelepanelikult üle ja käskis igaühe tema poolt kaasatoodud spetsiaalsetel kaaludel ära kaaluda. Loomakeste kohta seati sisse arvestuskaardid — „isiklikud toimikud". Sellisele kaardile kirjutati kõik peamine, mis puutus sooblisse: millal ja kus ta püüti, millised kehaehituse iseärasused tal on, missugune on naha värvus ja kvaliteet, milline „iseloom" tal on ja nii edasi. Metsikud taigaloomad said numbrid ja muutusid karusloomasovhoosi „tõuloomadeks".

Sajaani taigas oli samuti uue sovhoosi jaoks soobleid püütud ja ajutine sooblikasvandus rajatud nagu meilgi. Seal juhtis kõiki töid Pjotr Aleksandrovitš ise; tervelt sada vihast karvast loomakest istus ja hüples juba puurides.

Kui kõik oli tehtud, otsustas professor meid külastada ja kontrollida, kuidas me oma ülesandega toime oleme tulnud.

Meie õpetaja oli kiitusega kitsi, kuid kui ta meie välipäevikuid luges, süttisid tal silmis mitu korda soojad heakskiidusädemed. Väike segadus juhtus siis, kui hakkasime Pjotr Aleksandrovitšile esitama meie poolt kogutud andmeid sooblite toitumise kohta. Petja võttis kastist välja pakikesi soobli kuivatatud väljaheitega ja andis minu kätte. Harutasin paberid lahti ja ladusin proovid üksteise järel lauale. Professor vaatas silmi kissitades pakikeste sisu läbi luubi. Äkki kortsutas ta kulmu ja pani ühe proovi kõrvale.

„Ei kõlba," ütles ta. „See on kolonoki oma."

Hiljem praagiti välja veel kolm proovi. Me jahmatasime: kuidas siis nõnda, kas me tõesti oleme nii jämedalt eksinud? Kuid vaielda polnud mõtet. Pjotr Aleksandrovitš seletas, milliste tunnuste järgi ta meie vea avastas.

Pärast seda juhtumit muutus professor väga norivaks ja kontrollis kõiki meie materjale nagu kõige karmim revident.

Ent rohkem meil punastada ei tulnud: kõik muu oli korras. Pjotr Aleksandrovitšist sai jälle heasüdamlik ja naljatlev kaaslane.

Päris enne jahihooaja lõppu viibisime veel kord loomapüüdjate juures koos professoriga.

Talvitusonnis seisis jahimeestel kuus kasti sooblitega. Üht loomakest oli koer kõvasti purenud, olles enne jahimeest võrgu juurde jõudnud. Soobel oli suremas ja polnud lootust teda terveks ravida. See oli noor emasloom. Pjotr Aleksandrovitš otsustas loomakese piinad lõpetada ja uinutas ta eetriga surmaunne. Soobel lahati ja professor näitas meile nelja tillukest loodet — sooblipoega.

Pärast seda tegi Pjotr Aleksandrovitš korralduse sooblite püüdmine lõpetada.

Ligines kevad — kallihinnaliste loomakeste sigimisaeg. Neid ei võinud enam tülitada ning ka püügiplaan oli juba täidetud. Me naasime Sosnovkasse, et seal kannatlikult oodata esimesi sooje tuuli ja laevasõidu algust Baikalil.

Üks juhtum oleks peaaegu meie ekspeditsiooni viimaseid päevi tumestanud. Kui kadus lumi taigast ja puukoristajad hakkasid kevadiselt vilistama, otsustasime Kešaga teha hüvastijätuekskursiooni piki Sosnovka jõge ülesvoolu.

Turninud pool päeva padrikus, jõudsime lõpuks väikesele tasasele metsavälule. See oli üleni tiheda kollaka mulluse rohukuluga kaetud. Värske rohelus paistis maa seest vaid siin-seal. Ümberringi seisis müürina tihe kuusik paksu okaste ja kuivade okste kihiga puude all. Metsavälu üks serv ulatus järsakuni, mille all kohises kiirevooluline Sosnovka. See paik näis meile puhkuseks väga soodsana ja me otsustasime siin korraldada oma keskpäevase teejoomise. Keša hakkas lõkkel teevett keetma, mina aga võtsin raske panjaaga seljast ja läksin ilma kandamita ümber välja hulkuma, lootes leida mõnd mahaheidetud hirvesarve.

Nagu teada, kaotavad hirved igal kevadel oma mullused, „aja ärateeninud" sarved, mille asemele hakkavad otsekohe kasvama uued pehmed, karvase nahaga kaetud pantid*. Sel ajal hoiduvad hirved tavaliselt metsa-

---

* *Pantid* — hirvede noored sarved, mida kasutatakse teatud toniseerivate ravimite (pantokriin jt.) valmistamiseks. *(Tõlk.)*

välude lähedale; seal võibki leida nende „heitsarvi" — ülihead materjali noapeade ja muude asjakeste voolimiseks.

Ma ei olnud poolt kilomeetritki meie peatuspaigast eemaldunud, kui kuulsin Keša ahastavaid hüüdeid. Pikemalt mõtlemata ja suures ärevuses, higistades ja üle oksterisu hüpates jooksin ma tagasi. Tormanud metsavälule, nägin, et sellel tantsisklesid leegid. Keša sagis ümber tule ja materdas leeke oma pihtkuuega. Poiss karjus edasi ja oli näha, et leegirõngas laieneb, haarates ikka uut pinda. Kõrge kuiv rohukulu põles kiiresti, tasase kurjakuulutava susinaga. Mul tõmbus süda kokku: tulekahju kaitsealuses taigas — see on ju katastroof.

Haarasin meeletuna samuti pihtkuue seljast ja hakkasin leeke materdama. Tuli roomas mu maas vedeleva panjaagani ja matkavarustuse kott lõi põlema. Haarasin panjaaga, et seda eemale heita, kuid juba olid kinnitusrihmad läbi põlenud, kott pudenes maha ja mulle jäi pihku paljalt lai kerge lauatükk. Masinlikult hakkasin tuld panjaagaga peksma ja nägin, et asi läks paremini. Tugeva laualöögi all kustus leek otsekohe.

„Keša!" hüüdsin. „Keša, löö panjaagaga, panjaagaga!"

Poiss taipas. Ta otsis kähku oma panjaaga üles ja hakkas tegutsema nagu minagi.

Keerlesime hundikutsikatena ringi, võitlesime raevukalt hirmsa vaenlasega ja vallutasime temalt põleva metsavälu ühe meetri teise järel. Mul olid juba kulmud ja ripsmed põlenud, meelekohtadel kärssasid juuksed ja kätel pragunes nahk. Hingeldasime kuumusest ja üle jõu käivast põrgulikust tööst. Vahetevahel tundus, et süda ei pea vastu ja lõhkeb pingutusest. Kohutav mõte piinas lakkamatult aju: kui tuli nüüd metsani jõuab, pahvatavad põlema okkad ja kuiv oksarisu ning siis on kõik kadunud! Möirgav tulemeri ujutab tohutud taigaalad üle. Põlevad elusalt ära nii puud kui ka metsloomad ja isegi linnud! Me süütasime riikliku looduskaitseala — ühe paremate maailmas . . . Milline talumatu häbi!

Nagu meeletud jätkasime vankudes ja kramplikult tulist õhku ahmides panjaagadega põleva rohukulu materdamist. Viimaks mõistsin, et leegid kahanevad. Kustutasime kuluriba ümber tulekolde ja nüüd läks kergemaks tuld selle ringi sees hoida. Peagi jäid leegid ilma toiduta ja vaibusid aeglaselt keset mustaks põlenud sõõri. Vaid üksikud

kollased keeled pahvatasid veel siin-seal üles, neelates lõpuni oksakilde ja tihedaid rohumättaid.

Lõplikult saime hinge tagasi tõmmata alles siis, kui alla jõe äärde laskusime ja end külma veega üle valasime. Meie rõivad ja jalatsid olid kõrbenud, näod ja käed põletushaavades ja kattusid villidega, silmad tilkusid vett ja nägid halvasti. Meist ei olnud enam matkajaid — oli tarvis koju tagasi pöörduda.

Ootasime karmi peapesu oma juhmuse eest, kuid ei Zenon Fjodorovitš ega Pjotr Aleksandrovitš lausunud meile ühtki krõbedat sõna. Tõenäoliselt kõneles meie räbaldunud välimus, et oleme juba küllaldaselt karistada saanud. Peaasi oli aga see, et me olime tulekahju õigeaegselt peatanud ja see ei olnud looduskaitsealale mingit kahju teinud. Ainuüksi Jadõnka laksutas halvustavalt keelt ja käratas midagi karmilt evengi keeli.

Keša jutustas, kuidas kõik oli juhtunud. Kui ma olin metsavälult lahkunud, süütas tema selle keskel väikese lõkke ja suundus tühja plekk-kannuga jõe äärde vee järele. Järsk kallas varjas poisi eest vaate välule, peale selle viivitas Keša jõe äärest lahkumisega, otsustades teekannu liivaga puhastada. Veega jälle metsavälule jõudes aga nägi ta, et lõkke ümber on rohukulu põlema süttinud.

Jooksnud tule juurde, proovis Keša seda teekannust üle valada, kuid vett mõistagi ei jätkunud ja siis algas võitlus tule vastu, mille kõrgpunktil ma nii õigeaegselt kohale ruttasin. Mida aga oleks tarvis olnud ette võtta, et seda tulekahju poleks tekkinud? Esiteks ei tohi keset kuiva kõrget rohukulu üldse lõket süüdata, aga kui selline vajadus siiski tekib, siis tuleb enne lõkke ümbert vähemalt poole meetri ulatuses kogu kulu ära kitkuda. Teiseks ei tohi metsas lõket ilma järelevalveta jätta isegi kõige lühemaks ajaks. Need vääramatud eeskirjad olid meil häbiväärselt ununenud.

Ühel valgel ööl maikuu lõpul äratas kogu Sosnovka kordoni elanikkonna veniv bassihäälne laevavile. Majaka vastas, kalda lähedal laskis „Angara" oma rasked ankrud vette. Ta säras elektrituledes ja näis kauge helge maailma saadikuna. Jäälõhkuja ülesandeks oli võtta oma pardale meie ekspeditsioon koos püütud sooblitega.

Sosnovkalastega hüvastijätu minutid olid nukrad. Olime nende tagasihoidlike ja heasüdamlike inimestega, kes olid meile paljugi õpetanud, justkui sugulasteks saanud ning

keegi ei teadnud ju, kas tuleb nendega varsti jälle kohtuda ja kas üldse tuleb . . .

Pjotr Aleksandrovitš korraldas laevatrepi juures seistes toimekalt meie asjade pealelaadimist ja muretses eriti kõige hinnalisema laadungi — elusate sooblite pärast.

Viimaks oli kõik valmis. Sosnovkalased läksid paati ja tõukasid selle jäälõhkuja pardast eemale. Ankruketid hakkasid ragisema. Võimas vile hõljus lähemate mäeharjade kohal nagu viimne tervitus Barguzini taigale. Talle vastas üksmeelne kolmekordne saluut viiest püssist. Need olid sosnovkalased, kes andsid meile seltsimehelikult au. Tõmbasin ruttu oma karabiini kotist välja, laadisin magasini ja lasksin kõik viis padrunit tühjaks. Pjotr Aleksandrovitš võttis oma mütsi peast ja kummardus sügavalt inimestele, kes olid paadis, kordonile, mille kohal paistis erepunane lipp, ja kauguses sinetavatele looduskaitseala metsadele. Raudne laevamürakas pöördus aeglaselt ringi ja asus pikkamisi kiirust suurendades teele.

Sõitsime terve päeva. Tee peal käisime Ust-Barguzini sadamas ja õhtuks jõudsime Selenga jõe suudme traaversile.

Ülemisel laevatekil seisid kõvasti nööridega kinniseotult kastid sooblitega. Loomakesed vahtisid umbusklikult läbi võrkuste välja ja klähvisid rahutult. Jäälõhkuja meeskond ja vähesed reisijad lõbustasid end sooblitega, pistsid neile läbi võrgu mitmesuguseid maiustusi — kes kompveki, kes küpsisetükikese. Mõned loomakesed võtsid külakosti peost vastu ja viisid sellega uudishimulikke vaimustusse. Keša hoidis soobleid kiivalt ja jälgis, et neid liialt ei kiusataks ega toidetaks millegi kõlbmatuga. Petja istus juba ammu professoriga ühiskajutis malelaua taga. Minul aga polnud tahtmist mitte midagi teha. Olles end laevaninas köiekerale mugavalt sisse seadnud, jäin liikumatult istuma ja ettepoole vahtima.

Baikalile laskus valge kevadöö. Järv oli täiesti vaikne, vesi helkis õrna kollakasrohelise läikega ja loksus tasa vastu pardaid. Masti tipus süttis väike latern. Laev õõtsus korrapäraselt vaevu märgataval ummiklainel ja latern joonistas valkjale taevale tulekaari. Ta paistis suure kollase tähena, mis on hälbinud ning jookseb nüüd mööda taevast siia-sinna, otsides oma kohta tähtkujude keskel.

UUS KARUSLOOMASOVHOOS

Järgmise päeva hommikul jõudsime Baikalski asulasse. Siin ootasid meid sadamas veoautod. Laadinud nendele kastid sooblitega ja kõik muu, sõitsime otse uude karusloomasovhoosi.

Endise sunnitöövangla asemel, noore männimetsa keskel valendasid äsja ehitatud jooksuaedade sõrestikud. Kogu sovhoosi maa-alal vedeles laaste, traatvõrgu tükke ja laudu, mis on iseloomulik ehitusplatsile. Lõpetati elamute viimistlemist ja jooksuaedade vahel kõndisid veel ehitustöölised. Ent ehitajad ei tundnud end siin enam peremeestena ja püüdsid kõik kiiresti lõpetada. Meie siiasõiduga läks võim sovhoosis üle karusloomakasvatajate kätte. Peagi saabus ka Sajaani sooblipartii. Paigutasime loomakesed jooksuaedadesse, hoolitsesime ise nende eest ja valmistasime neile toitu. Aega ei jätkunud ja me töötasime varavalgest hilisõhtuni. Lõpuks saabus luba alalisi töölisi palgata.

Sõitsin kõik ümberkaudsed külad läbi ja tegin kõikjal komsomolikoosolekutel ettekandeid. Rääkisin karusloomakasvatuse tähtsusest, pidasin loenguid sooblite kohta ja jutustasin meie Barguzini ekspeditsioonist. Irkutski komsomol võttis uue sovhoosi oma šefluse alla ning peagi hakkasid noormehed ja neiud avaldustega meie juurde ilmuma. Ent keegi polnud varem karusloomade kasvatamisega tegelnud. Uued töölised ei teadnud isegi seda, kuidas tuleb kapriissete, välkkiirete ja tigedate loomakestega ümber käia.

Kõiki töid sovhoosis juhtis esialgu Pjotr Aleksandrovitš. Ta otsustas karusloomakasvatajate ettevalmistamiseks korraldada lühiajalised kursused. Ja nii muutusidki meie uued töölised üliõpilasteks, meie kõik aga õppejõududeks. Isegi Keša õpetas uustulnukatele, kuidas jooksuaedades paljaste kätega soobleid püüda. Ta ise oli selle selgeks saanud juba Sosnovkas.

Muret ja tööd tuli juurde. Kogu päeva askeldasime sooblikasvanduses, uustulnukatele iga pisiasja näidates, õhtuti aga korraldasime õppusi klassis.

Tööliste seas oli kaks neiut ja Griša-nimeline noormees, kellel oli keskharidus. Ilmnes, et neile ei piisanud nendest teadmistest, mida me kursustel ennastohverdavalt õpetasime. Iga päev abistasid nad kord üksinda, mõnikord ka

kõik kolm korraga professorit või meid Petjaga ja esitasid meile rohkesti küsimusi, sealjuures veel selliseid, millele alati ei saanudki korrapealt vastata. Pjotr Aleksandrovitš nimetas neid kursante „täpsusearmastajateks" ja hankis kusagilt spetsiaalselt nende jaoks bioloogia ning loomaanatoomia ja -füsioloogia õpikud. Varsti määrati kõik kolm „täpsusearmastajat" farmi brigadirideks.

Poolteise kuu pärast läks kõik normaalsesse rööpasse. Karusloomasovhoosil puudus nüüd ainult üks: peremeesdirektor. Käisid kuuldused, et ta on juba määratud ja peab varsti kohale sõitma. Ent päev läks päeva järel, sovhoosis aga käsutas endiselt Pjotr Aleksandrovitš. Vanamees hakkas vihastuma, et nii kaua pole direktorit kohale saadetud — see takistas professori Moskvasse-sõitu.

Lõpuks ei kannatanud Pjotr Aleksandrovitš välja ja sõitis Irkutski „ülemuste peale kärkima". Ta naasis kahe päeva pärast ilma direktorita, kuid kõige järgi oli näha, et ta ei olnud ilmaaegu sõitnud. Ründasime teda küsimustega ja meil toimus umbes järgmine jutuajamine:

„Pjotr Aleksandrovitš, kuidas on, kas uus direktor määrati?"

„Määrati."

„Kas te teda nägite?"

„Nägin."

„Missugune ta on?"

„Pole viga, sobib."

„Kust ta pärit on?"

„Siinne, siberlane."

„Kuidas ta nimi on?"

„Varsti saate teada."

„Millal ta siis tuleb?"

„Hm, hm . . ."

Rohkem ei saavutanud me midagi. Õpetaja ilmselt kavaldas ja pani meie kannatuse proovile.

Meie huvi uue direktori vastu ei olnud juhuslik. Olime talle kiivad karusloomasovhoosi pärast, mis sündis meie silmade all. Me olime selleks palju jõudu kulutanud, muretsenud iga pisiasja pärast, ööde viisi magamata olnud ja igaüks viie mehe eest töötanud ning kõik nagu vaja korda seadnud! Nüüd aga sõidab siia mingi võõras, võibolla juhuslik inimene, kelle kätte on võim antud, ja seab kõik oma käe järgi. Kas ta tunneb hästi karusloomakasvatust? Sellised mõtted erutasid nii mind kui ka Petjat.

Ainult Pjotr Aleksandrovitš oli rahulik, naeris meie üle ja valmistus vähehaaval ärasõiduks.

Kord pärast lõunavaheaega istusime Petjaga kontoris ja tegelesime tööasjadega. Ootamatult jooksis sisse brigadir Griša ja hüüdis lävelt:

„Tulevad!"

Läksime trepile ja nägime, et sovhoosi peaväravast veeres sisse sõiduauto. Uuevõitu lahtine „gazik" keeras uljalt ringi ja peatus kontori vastas. Peale juhi istus masinas veel kaks meest. Üks oli sõjaväelase vihmamantlis, pikk ja nägus. Ta lükkas ukse lahti, võttis istmelt paksu portfelli ja astus kõrvale. Tema järel tuli välja väike kuivetanud vanake palitus ja talisärbiga selle peal. Ta kongus ninal olid vanamoodsad näpitsprillid. Need olid tolmunud, vanake võttis nad eest ja hakkas taskurätiga hoolikalt pühkima. Seisime veidi kohmetutena ega teadnud, kuidas käituda.

Saabunud tervitasid meid tagasihoidlikult ja läksid otse kontorisse, meie nende kannul. Pikk vaatas ringi, istus toolile ja tahtis midagi öelda, kuid samal ajal tuli tuppa Pjotr Aleksandrovitš. Pikk tõusis kähku püsti, surus professoril sõbralikult kätt ja, osutades saabunud vanakesele, lausus:

„Palun tutvuge! See on sovhoosi pearaamatupidaja."

„Ah nii, see on siis raamatupidaja," mõtlesin. „Noh, aga see pikk mees ise ongi tõenäoliselt direktor!"

Pikk vaatas küsivalt meie poole.

„Minu abilised!" lausus Pjotr Aleksandrovitš ja kummardas kergelt.

„Nii! Tervist, tervist!"

Meil kätt surudes naeratas pikk laialt ja laskis lühikeste vurrude alt välkuda kaht kuldhammast.

„Karusnahakoondise Ida-Siberi Valitsuse esindaja Karmõšev," tutvustas ta end.

„Esindaja! Aga kus on siis sovhoosi direktor? Jälle ei saabunud?" mõtlesin juba meelehärmiga. Justkui soovimata meid kauem teadmatuses hoida, palus Karmõšev kõiki istuda ja võttis portfellist välja paberi.

„See on Valitsuse käskkiri," lausus ta. „Lubage see teile ette lugeda."

Käskkirjas oli öeldud, et meie sovhoos nimetatakse Esimeseks Ida-Siberi Sooblikasvatuse Sovhoosiks, et tal peab olema selline ja selline tööliste ja teenistujate koosseis, et

talle eraldatakse nii ja nii mitu hektarit maad ja nii edasi. Kõik selle lasksin ma kõrvust mööda ja ootasin, millal öeldakse midagi direktori kohta. Ah-haa! ometi lõpuks.

„Sovhoosi direktoriks määratakse ... jahindusteadlane-karusloomakasvataja seltsimees ... Murujev ... Pjotr Vassiljevitš."

„Murujev? Missugune Murujev see on? Pjotr ... Vassiljevitš? Heldeke! See on ju Petja, meie Petja! Seesama, kes istub minu kõrval ja kuulab huuli muigutades käskkirja ettelugemist. Oi sa Petruhha! Noh, õnnitlen!"

Embasin sõpra ja suudlesin teda. Ka Pjotr Aleksandrovitš embas Petjat ja patsutas talle õlale. Vanake raamatupidaja naeratas tagasihoidlikult ja kummardas viisakalt oma uue ülemuse ees. Karmõšev pani käskkirja kokku ja andis selle Petjale, seejärel võttis portfellist mingi ajalehesse keeratud väikese eseme ja ulatas tähtsa näoga samuti vastmääratud direktorile. See oli karusloomasovhoosi pitsat — uhiuus ja alles templivärvist määrdumata.

Vaatasin Petjat — kuidas ta käitub sel hetkel? Nägin, et mu sõber oli kohmetusest juba jagu saanud ning oli nüüd tagasihoidlik ja tõsine. Täitsamees!

Jõudis aeg, mil hakkasin end sovhoosis tundma külalisena. Mingeid kohustusi mul siin enam polnud, kõik oli alalistele töölistele üle läinud. Mulle ja Pjotr Aleksandrovitšile olid juba tellitud piletid Moskvasse. Kahe päeva pärast sõidame minema!

Täna saatsime Keša ära. Poiss sõitis Irkutskisse õpinguid jätkama. Ta mõistis, et tema poolt lõpetatud seitsmeklassilisest koolist on vähevõitu. Hüvasti jättes veenis Keša meid:

„Küllap näete — kolme aasta pärast astun instituuti! Sinnasamasse, kus teie Pjotr Vassiljevitšiga õppisite. Tahate kihla vedada?"

Kihla vedama me ei hakanud — oli selge, et noormees nüüd juba ei jäta meie toredat teadust ja saab heaks zooloogiks-jahindusteadlaseks.

Et täita ülejäänud aega, uitasin päevade kaupa sovhoosi ümbruskonnas. Ümberringi olid okasmetsaga kaetud lauged kingud. Metsas elutses rohkesti vöötoravaid ja mulle valmistas suurt rahuldust neid uskumatult toimekaid vöödilisi loomakesi vaadelda. Kord väikesest nõost läbi minnes nägin ma Pjotr Aleksandrovitši. Ta seisis küürutades keset kõrget rohtu ja korjas kimbukest hiliseid lilli — sinised kellukesi. Mind nähes naeratas professor kohmetult ja ütles tasakesi:

„Kui värsked nad on, need lilled! Väga meeldivad!"

Juteldes tõusime lähimale kingule ja istusime selle tipule. Alt paistis karusloomasovhoos. Ta eraldus metsaroheluse keskel suure ristkülikuna. Kõik helkis seal värskest puidust ja valgest krohvist. Sooblikasvandus oma jooksuaedadega sarnanes eemalt suure malelauaga. Varikatustega vaatlustornid näisid sirgetel peentel vartel seisvate puhkemata metsalillede kimpudena. Professor vaatas sovhoosi poole, kuulatas vöötoravate askeldamist puude otsas ja rääkis tagasihoitud erutusega:

„Noh, olemegi oma töö teinud. Aga päris hästi tuli välja, eks? Vaadake, kuidas meil inimesed kasvavad! Näiteks Petka! Hiljuti oli üliõpilane, sooritas minu juures arvestusi, aga näe — juba ongi direktor! Oh, olete mul tublid!"

Kaua istusime kingul ja kuulasime, kuidas ümberringi pulbitses raugematu metsaelu. Kuulatasime vöötoravate piiksumist, putukate sahistamist rohu sees ja linnutiibade vuhinat noorte mändide latvade kohal. Viimaks jäin ma sügavalt mõttesse, hakkasin isegi nukrutsema ega märganudki, kui Pjotr Aleksandrovitš püsti tõusis. Ta puudutas mind õlast ja kutsus tasa:

„Läki! Meil on vaja teekonnaks valmistuda!"

Vagunirattad toksisid üht kilomeetrit teise järel. Äsja olime sõitnud üle Jenissei; akendest lippasid mööda Sajaani lehised. Pikk oled sa, Siberi tee!

Kusagil läänes, kujuteldamatus kauguses — metsade ja ääretu Baraba stepi taga, Uraali kivise aheliku taga — kihab vaibumatutes askeldustes suur linn. Ta tõmbab nagu võimas magnet enda poole pikki ronge — posti-, kiir- ja kaubaronge. Rongid kihutavad üksteise kannul mõõtmatu maa kõigist kaartest, tõtates ühe ja sama peajaama poole, mille nimi on M o s k v a.

Meie rong oli selle vooluse üks osa. Iga liikumistunniga tuli pealinn üha ligemale ja ligemale. Hinges tugevnes pidevalt hea ja rõõmus rahutus.

Niisiis oli mu esimene teaduslik ekspeditsioon lõppemas. Meenutasin, kuidas ma rohkem kui kaks aastat tagasi sõitsin läbi samade paikade, ainult et vastassuunas. Siis olid naaberreisijad naernud selle üle, et ma tervete päevade kaupa ei eemaldunud vaguniaknast ning ahnelt vahtisin vahelduvat maastikupilti, unustades söögi, une ja

huvitavad raamatud, mis ma olin reisile kaasa võtnud. Aga praegu? Täpselt samuti! Jällegi seisin akna juures ning saatsin pilguga iga puud, iga puhmast ja iga rongi eest lendu tõusnud lindu. Kas ma neid taigas vähe olin näinud? Palju, väga palju nägin sel toredal ekspeditsioonil ja õppisin vaatama kõike, isegi kõige lihtsamat hoopis teiste, arukamaks muutunud silmadega. Instituudis saadud teadmised olid täienenud hindamatute vaatluskogemustega ning omandanud tunnetatava ja elava sisu. Ja selles polnud midagi halba ega naljakat, et mind ei tüüdanud vaguniakendest möödakihutava kodumaa vaatlemine.

Pjotr Aleksandrovitš konstrueeris kolmest kohvrist midagi kirjutuslauataolist ja lõi selle peal oma välimärkmikud lahti. Ta ei suutnud pikemat aega ilma tegevuseta olla ja asus juba ekspeditsiooni materjale läbi töötama. Sellega hakkan tegelema minagi pikki kuid. Moskvas tuleb sulguda nelja seina vahele ning selga sirutamata istuda päevikute ja kollektsioonide taga, koostada tabeleid ning kirjutada aruandeid ja artikleid.

Kuid kui see kõik on valmis, tõmbab mind uuesti — ma tean seda —, tõmbab vastupandamatult loodusesse ja rohelistesse põlismetsadesse. Ning mitte mingi jõud ei saa mind siis linnas hoida, kui tahes ilus, mugav ja kuulus see ka poleks.

KOLMAS OSA

METSLOOMADE AIAD

VASARDAV VESI

Silmapiirile ilmuvad suurte tumedate koonuste piirjooned. Need on nagu keset laudsiledat steppi kõrguvad vulkaanid. Kuid nende tipud ei suitse ja ümberringi ei kõnele miski kunagistest pursetest.

Sõidame ligemale ja näeme, et „vulkaanide" järske nõlvu pidi roomavad vagonetid. Nad jõuavad tipuni, kallutavad end ümber ja, jätnud üles oma koorma pruuni pinnast, pöörduvad alla tagasi. Need on terrikoonid — hiiglasuured aheraine hunnikud, mida eemaldatakse söekaevandustest ja puistatakse siia jäätmetena maha.

Õhtuses vineses taevas õhetab purpurne ehapuna. See valgustab tervet tehasekorstnate ja kõrgahjutornide metsa. Kõrgahi annab sulatist — ja sulametall voolab pimestava tulise ojana.

Lähedal on valgete kivimajadega linn. Ta asfalteeritud tänavad upuvad vahtrate ja pärnade rohelusse. Puude vahele peidavad end varajased linnatuled ja vilguvad nagu jaaniussikesed.

Pildid korduvad. Linna taga on tasane tükk ülesküntud steppi, edasi aga jälle šahtid, terrikoonid ja tehased ning uus valge ja õdus linnake.

See on tööinimeste tõotatud maa — reibas ja kuulus Donbass.

Sõitsin lõunasse. Taskus oli mul suunamisleht alalisele tööle Kaukaasia Riiklikul Looduskaitsealal.

Seekord ei sõitnud ma üksinda. Barguzini ekspeditsioonilt naasmisest möödunud kolme aasta kestel olin jõudnud endale perekonna soetada. Minu vastas istus vaguni akna vastu liibudes minu naine Valentina... Seesama karus-

loomakasvataja katsesovhoosist. Moskvasse vanaema juurde jäi meie väike tütar Inka.

Lõppesid Donetski tehased ja šahtid. Möödus Rostov — Kaukaasia värav — ja kogu öö paiskus avatud vaguniakendesse Kubani steppide mõrkjat koirohuhõngu. Öösel aga istusime ümber kohaliku Maikopi rongi vanamoelisse vagunikesse, tukkusime selles tundi kolm ning kirkal päikesepaistelisel hommikul väljusime vaikses lõpp-peatuses. Kaugemal paiknesid mäed ning nende poole kulges käänuline ja kitsas kruusatee.

Jaamas ootas meid noor poiss kolme ratsahobusega. Poisil oli peas müts embleemiga, mille moodustasid kaks tammelehte. See oli riiklike looduskaitsealade valvetöötajate vorm.

Sõitsime kaua, kuid ei jõudnud ega jõudnud looduskaitseala zooloogiajaamani. Selleni oli raudteelt üle viiekümne kilomeetri! Valentina ei olnud harjunud ratsa sõitma ja väsis sedavõrd ära, et püsis vaevu sadulas. Minul hakkasid tugevasti valutama põlved. Lõpuks ei kannatanud me enam välja ja ronisime hobustelt maha.

Meie teejuht naeratas mõistvalt ja tuli ka maha. Kõik kolm ratsut laskis ta ette ja need läksid hanereas üksteise järel, peatumata ja kuhugi kõrvale pöördumata. Muide, kitsal mägirajal polnudki kerge seda teha: ühel pool oli väga järsk metsaga kaetud mäekallak, teisel pool aga püstloodis astang, mille all kohises jõgi. Jalgsi minnes sirutasime mõnuga oma jalgu ja kirusime end, et ei olnud taibanud juba varem sadulast ronida.

Hämmastav maailm ümbritses meid. Rada lookles hiiglapöökide tüvede vahel, möödus kivirahnudest, kord mäekallakule tõustes, siis jälle jõe kalda äärde hoidudes. Jõgi kohises ja pildus vahutorte hallidele ümmargustele kividele. Jõe vastaskallas kõrgus tohutute kivisammastena. Seal, sammaste otsas, kasvasid kohutavas kõrguses käharad männid. Alt paistsid nad hoopis pisikestena, justkui poleks mitte saja-aastased puud, vaid koirohupuhmad roninud paljastele kaljudele ja sinna oma jultumuse üle imestudes tardunud. Pontilise rododendroni tihnikute tume rohelus rippus jugadena järskudelt astangutelt alla — näis, nagu oleksid rohelised kosed jõe poole sööstnud, kuid ei suuda kuidagiviisi selleni küündida.

Kitsas taevariba rippus kuristiku kohal nagu muinasjutulossi helesinine läbipaistev katus. Seda toetasid hiigla-

suured hallikaskollased kaljusambad. Jonnakalt edasi rühkiva raja iga uue käänaku taga avanesid uued pildid, selle mõõtmatu hoone uued saalid.

Teejuht Vasja — Kubani kasaka poeg mägistaniitsast — hindas kodupaiga looduse ilu oma vaatevinklist. Kõik tuttavad kohad jagas ta kolme sorti: „lõbusad", „lihtsad" ja „keerulised" paigad.

„Lõbusad" paigad on avarad päikesepaistelised aasad, kuhu on kerge rajada puu- ja juurviljaaedu, kus on head heinamaad ja kõrval tingimata jõekesed.

„Keerulised" paigad on täielikuks vastandiks „lõbusatele". Kus on tihedasti metsikult kuhjunud kaljusid, kus valitseb sügavate kuristike videvik, kust on raske läbi sõita ilma riskita ratsut nõlvast alla kukutada, kus alati ei leia isegi väikest tasast ööbimisplatsi — need ongi „keerulised" paigad.

Kõik ülejäänu kuulub „lihtsate" paikade hulka. Neid mööda võib vabalt sõita ja käia, kuid raske on eluaset leida sobimatu kivise pinnase ja kidurate karjamaade tõttu.

Muide, Vasja looduslike kõlvikute klassifikatsioonis oli veel üks kategooria. Sinna kuulusid tema kodustaniitsast põhja pool olevad maad. Seal, kus mäed ja mets lõpevad otsekui maasse kadudes, on lai ja palav „stepp". „Stepi" praktilisest hindamisest aga Vasja kui põline mägilane hoidus.

Meie väike karavan läks praegu mööda „keerulist" paika. Seda mõistsid hobusedki. Nad sammusid ettevaatlikult ja ruttamata piki rada, järgides täpselt kõiki selle lookeid ja riukaid. Eriti järskudel ja raskelt läbitavatel käänakutel kompis hobu kabjaga rada, enne kui tegi järjekordse sammu edasi, otsekui kontrollides — ega kivi, mille peale peab astuma, alla varise või kabjaraud libise?

Sellistel puhkudel ei tule mägihobuseid juhtida. Vastupidi, kui istud sadulas, peab ratsmed vabaks laskma, ei tohi ratsut nõõtada ega sundida — ta arvestab ise iga oma sammu. Ohtlikes kohtades on parem maha tulla ja lasta hobune ette, väga järskudel langustel aga toetada teda kätega sabast kinni hoides.

Neid mägiradadel ratsa sõitmise peensusi õpetas Vasja meile käigu peal.

Kuid siis muutusid paigad „lihtsateks". Rada läks tasasemaks. Vasakul nõlval kasvav pöögimets asendus hõreda

valgusrikka tammikuga. Roomavad põldmarjaväädid katsid maapinda raja ääres ja ripnesid alla igalt kivirahnult. Vastaskaldal kaugenesid kaljud jõesängist ja andsid aset tihedale mustlepapadrikule. Sealt kostis kogu aja musträstaste vilistamist ja kõlavat kädistamist.

Hobused tundsid end vabamalt, hakkasid pead raputama ja suuraudu närima. Esimene, ronkmust kiitsakas Mustlanna hakkas tihti peatuma ja kavalalt tagasi piiludes hammastega raja kõrvalt kähku põldmarjalehti või rohututte kahmama. Neil puhkudel Vasja kummardus, äigas käega — ja väike kivike laksatas kaart tehes eeskäivale hobusele laudjale. Mustlanna viskas pea selga ja tegi mõne rutaka sammu ettepoole, kuid varsti aeglustas ta uuesti sammu ja näljane hobune sirutus jälle põldmarjapuhma poole.

„N-nõõ, mine!" ja uus kivi lendas Mustlanna pihta.

Rada laskus nõkku. Vulisev kristallselge oja jooksis siin põliste pöökpuude ja valgepöökide varjus. Ojasängi tõkestas kiviplaat ja vesi voolas üle selle väikese kosena. Peatusime oja ääres, et juua ja veidi puhata. Nõos valitses tihe vari ja jahedus. Jõe kohin kandus siia summutatult ega seganud õndsalikku metsavaikust.

Vasja jootis hobuseid ja pani ette edasi sõita.

Sõitsime uuesti tammemetsaga kaetud tasast mäekallakut mööda. Õhk oli tihedalt täis õitsvate asaleade lõhna. See suurte erekollaste õitega põõsastaim moodustas tammede all tiheda alusmetsa. Valentina ei pidanud vastu, ronis hobuse seljast maha ja noppis tohutu kimbu asaleasid.

Õhtupäike valas metsa ja kuumenenud kaljud kuldse valgusega üle. Mingite roosakate kärbeste parved keerlesid põõsaste kohal ja sumisesid mitmel toonil. Lendas mööda mesilasi ja herilasi oma sirgetel marsruutidel kirkas ja soojas õhus. Kaunirüülised ja kärarikkad pasknäärid lendasid kord askeldades oksalt oksale, siis jälle üles puude kohale nagu õhku visatud kirjud riidelapid.

Kuuldus peoleo meloodiline vile. Ühtlase metsakära taustal kõlas ta laul nagu flööt suures orkestris: „Flüo-lüo, flüo-lüo."

Rada laskus jõele ligemale ja väljus kõrget mahlakat rohtu täis kasvanud välule. Mägipaiselehe laiade lehtede vahelt kargas äkki välja metskits ja tormas üle välu metsaserva poole.

Vasja tegi kähisevat koeraklähvimise taolist häält. Metskits peatus otsekohe ja pöördus küljega meie poole. Tema graatsiline pea kandis okslikke teravaotsalisi sarvi ja suured tumedad silmad vaatasid arusaamatult ringi.

See ei kestnud rohkem kui sekundi ja metskits pistis uuesti jooksma, kuid nähtavasti ei kartnudki meid eriti. Ta hüppas kõige nelja jalaga korraga trotslikult üles ja laskis äkki kuuldavale täpselt samasuguse bassihäälse haukumise, millega Vasja teda peatas. Isegi metsa varju jõudnuna „haugatas" metskits veel kord vihaselt.

Oma nimetusele vaatamata ei ole metskitsel kitsedega midagi ühist. Võib-olla ainult see, et ta on nii nagu needki mäletseja loom.

Metskits kuulub hirvlaste sugukonda ja kõik kombed on tal hirve omad. Isastel on sarved, mida igal aastal vahetatakse, emased on sarvedeta. See on samuti puht hirve tunnus.

Sõitnud üle välu, tõusime uuesti mäekallakule. Vasja näitas jalustes püsti tõustes ja kätt välja sirutades jõe taha:

„Seal ta ongi — Kiša!"

Seal avaral aasal, otse jõekalda ääres paistsid kolm väikest majakest. Nendest kaugemal kõrgus tuulemõõtja mast ja valendasid meteoroloogilised onnid. Ääretu puutumatu mets laskus mööda mäenõlvu alla ja piiras majakestega aasa igast küljest. See oligi looduskaitseala zooloogiajaam — koht, kus meil tuli mitu aastat elada ja töötada.

Kiša zooloogiajaama nimetatakse nõnda jõe nime järgi, mille kallast mööda me siis sõitsime. Jõge nimetavad Kišaks vaid venelased, kohalikud tšerkessid-adõgeelased aga kutsuvad teda „Pse-kiš", mis tähendab „vasardav vesi". Selle nimetusega nõustusin juba esimesel zooloogiajaamas elamise päeval. Tõepoolest kaigub kiire kärestikulise jõe müha metsastelt nõlvadelt vastu, kajades orus nagu paljuhääleline tagumine ja helin. Justkui asetseks siin suur sepikoda, milles sajad väsimatud sepad, lukksepad ja treialid töötavad päevad ja ööd läbi. See kära täidab tagasitõrjumatult kõrvad ja hõivab teadvuse ning kulub üle nädala, et sellega harjuda ja seda mitte enam tähele panna.

Jõudsimegi oma korterisse. Kaks ruumi: ühes magamistuba, teises söögituba. Kõik oli sisustatud lihtsalt, kuid hubaselt. Ühesõnaga — seal võinuks elada kas või sada aastat.

Teises majatiivas oli veel üks samasugune korter. Selles elasid kaks poissmeest: zooloogiajaama ülem Andrei Mihhailovitš Razumovitš ja teaduslik töötaja Juri Neverin — alles äsja ülikooli lõpetanud noormees. Praegu polnud neid kodus: mõlemad olid läinud mitmeks päevaks mägedesse.

Meile näidati ka laboratooriumi, mis paiknes meie „teadusliku" maja keskmises osas. Valja vaatas laboratooriumi kiivalt ja „norivalt" üle — see oli ju tema ametkond. Ta hakkas siin töötama vanemlaborandina.

Zooloogiajaam asetses Pšekiši mäe põhjajalamil. Selle paljast tippu katab alpi aasa roheline vaip, nõlvad on aga kaetud laanemetsa nagu kasukaga. Siin all oli praegu lõunamaise suve haripunkt, kuid mida kõrgemale mäkke, seda jahedamaks muutus, seda enam pöördus loodus tagasi kevade poole. Päris tipu juures nõokeses paistis valge laiguke, otsekui kellegi poolt mahapillatud vatitort. See oli alles sulamata lume jäänus.

Pšekiši vastas on teine mägi — Duduguš. See on Pšekišist madalam, oma lõunanõlvaga, mis kerkib järsult otse jõekaldalt, zooloogiajaama poole pööratud ja kaetud valgusrikka tammemetsaga. Mööda seda nõlva me olimegi siia, mägedesse peidetud kolme valge majakese juurde sõitnud.

Jõgi teeb zooloogiajaama kõrval järsu silmuse ja kulgeb otse läände. Tema kitsa oru valendikus paistavad lõuna pool kaks kauget tippu sulamata mitmeaastase lume laikudega. Need on Bambak ja Džuga.

Mägesid imetledes läksin Kiša jõe kaldale. Seal nägin kaheteistkümneaastast poissi, kes pildus õnge kiiresti voolavasse jõkke. Tervitasin, jäin poisi kõrvale seisma ja küsisin temalt tutvust sõlmida soovides:

„Kuis sind hüütakse, sõber?"

„Mind või? Mina olen Fjodor. Mu vennas teid siia tõi täämba. Said aru?"

„Sain. Aga mida sa püüad, mis kala?"

„Kala? Kala on siin üksainus — hvorell. Seda püüangi."

„Forell! Anna minule ka proovida!"

„Või veel! Hvorelli peab mõistusega püüdma."

„Noh, mis siis, võib-olla mina püüangi."

„Näh, proovi! Ainult vaata, kui konksu kivide vahele lakerdad, ronid ise lahti päästma!"

„Noh, hea küll, ronin."

Võtsin õnge. Fedja pani värske ussi konksu otsa, sülitas sellele peale ja näitas, kuhu tuleb heita:

„Näed, selle kivi taha, mis kerkib veest nagu kiilaspea. Sinna sihigi! Peab näkkama."

Ma heitsin õnge. Vesi veeretas tublit raskust mööda põhja ja õngeridva kaudu olid tunda tema ebaühtlased tõuked vastu kive. „Kuidas siis aru saada, kui kala võtab?" mõtlesin. Kuid seal andis õngenöör edasi elusa tugeva tõmbe, ja veel ja veel. Haakisin ja tirisin veest välja sihvaka kalakese punaste laikudega külgedel. Ent forell rebis end konksu otsast lahti ja sulpsatas samas kärestikku. Fedja vihastus:

„Ptüi! Rääkisin ju, et mõistusega on vaja! Haagi pärivoolu, pärivoolu — mõistad?"

Järgmise võtmise ajal tegin kõik täpselt Fedja juhatuse järgi ja heitsin suure forelli üle oma pea kaldale. Tagantpoolt kuuldus hüüatus:

„Just nii! Õige!"

Pöördusin ringi. Minu ees seisis pikk blond mees. Nägu oli tal kongusninaline, tuulest pargitud ja raseeritud. Silmad olid sõbralikud ja kavalavõitu. Suu kaardus naeratusest.

„Tere! Mina olen vanemvaatleja Tihhonov... Aleksandr Vassiljevitš. Aga teie, kui ma ei eksi, olete meie uus kaastööline?"

„Õigus. Tere!"

Nimetasin oma perekonnanime ja surusin Tihhonovi kätt. Ta võttis mult õnge, vaatas kriitiliselt raskust, ja pilgutanud Fedja poole salaja silma, ütles halvustavalt:

„Laste mänguasi. Sellega palju ei püüa. Homme me teeme teile päris forelliõnge. Ega te häid konkse kaasa ei toonud? Ei? Noh, pole häda, mul on üle poolesaja."

Nõnda toimus tutvumine inimesega, kes sai minu parimaks teekaaslaseks looduskaitseala kivistel radadel.

Öö oli saabumas. Naasin oma korterisse. Seal askeldas juba ammu Valja. Ta oli kõik oma maitse järgi ringi sättinud, akende ette kardinad riputanud, asjad lahti pakkinud. Korter võttis hubase ja koduse ilme. Magamistoas

laual suures veetopsikus oli hiiglasuur asaleakimp. Selle hurmavat lõhna oli tunda isegi esikus.

Pimeduse saabudes ilmus õhku palju moskiitosid. Nad lendasid süüdatud lambi valguse peale ja puurisid end meile ihusse. Tuli kõik aknad ja uksed tihedasti sulgeda.

Lõpuks heitsime magama, olles päeva jooksul tublisti väsinud. Vaatamata suletud akendele tungis tuppa jõe kohinat. „Vesisepikoda" töötas vahetpidamatult ega andnud rahu. Oimukohtades kloppis ja pea hakkas valutama.

Jäin kuidagiviisi magama, kuid virgusin väga kiiresti seletamatu lämbumistunde tõttu. Pea valutas veel kõvemini, süda lõi ebaühtlaselt ja rinnus ängistas. „Mis lugu see on," mõtlesin. „Mis haigus see siis mulle on külge hakanud?"

Üles tõusnud, et akent avada, tundsin nõrkust ja toetusin kätega vastu lauda. Asaleakimp riivas mu nägu ja imalmagus lõhn täitis kopsud. See ajas otsekohe iiveldama. Siis sai mulle kõik selgeks. Nõrkusest jagu saades lõin ukse ja aknad pärani lahti, haarasin asalead ja virutasin toast välja.

Raputanud ärkvele Valentina, kes oli pooleldi minestanud, viisin ta vägisi õue.

Tume jahe öö valitses mägedes ja metsas. Sametises taevas sirasid tähed minu jaoks ennenägemata eredusega. Äkki näis mulle, et need tähed pudenesid alla maa peale ja pöörlesid nüüd meie kohal. Kirjutanud selle mürgistuse toime arvele, hõõrusin silmi ja raputasin mitu korda pead. Kuid päärivad rohekad tulukesed hõljusid aasa kohal, puude vahel ja meie kõrval edasi. Oma käänulisel lennul süttis tuluke korrapäraselt, kustus ja süttis uuesti. Siis ma taipasin: need olid lõunamaised lend-jaanimardikad. Nad olid mitu korda eredamad ja kaunimad kui meie tagasihoidlikud põhjamaised „jaaniussid", kes liikumatult huumavad põõsaste all niisketes paikades.

Istudes värske öise tuule käes, toibusime vähehaaval. Kõik lõppes õnnelikult, kuid pärast seda juhtumit tekkis meil kogu eluks vastumeelsus asalealõhna suhtes.

Tutvunud hiljem botaanilise kirjandusega, sain teada, et asalea eeterlikud õlid on väga mürgised. Me saime hakkama suure kergemeelsusega, jättes enda juurde magamistuppa terve puhma neid salakavalaid õisi.

Nii lõppes meie esimene päev looduskaitsealal.

Razumovitš ja Neverin olid ikka veel mägedes. Aleksandr Vassiljevitš Tihhonov ütles mulle, et zooloogiajaama ülem oli läinud koos vaatleja Novruzoviga Pseašho liustiku juurde koguma materjale mägisõraliste — kaljuja mägikitsede suvise eluviisi kohta; Jura Neverin aga istus erakuna Pšekiši tipu all ja uuris kaukaasia mägitedre sigimist. Neverini laager polnud jaamast kuigi kaugel — kõigest viie tunni tee kaugusel.

Otsustasin siirduda Juri juurde. Oli aeg tutvuda kas või ühega teaduslike töötajate hulgast ning ma tahtsin väga näha looduskaitseala kaugemaid paiku. Tihhonov avaldas valmisolekut saata mind teel Pšekišile.

Varahommikul alustasime mäkketõusu. Tõusu esimesel kilomeetril vaatas Tihhonov tähelepanelikult minu poole ja uuris nähtavasti, kuidas ma käin, kuidas kannan oma seljakotti ja kas olen varustuse kanderihmad endale õigesti ümber pannud. Ma ei pidanud vastu ja küsisin naerma hakates:

„Noh, kuidas on, Aleksandr Vassiljevitš, kas ma kõlban teile käealuseks?"

„Jah, just nagu kõlbaksite. Olete, nagu näha, mägedes käinud?"

„Olen käinud," vastasin ja jutustasin lühidalt oma matkadest Siberis.

Läbisime laialehiste metsade alumise vööndi. Kõrgel meie kohal ühendasid oma laiu kroone idapöögid, saared, valgepöögid, jalakad ja vahtrad. Kõige enam oli siin pöökpuid. Nende kõrged, ühtlased, sileda halli koorega kaetud tüved sarnanesid majesteetlike sammastega. Paljud neist olid tihedalt põimunud igihalja luuderohuga. Alusmets oli hõre, selle moodustasid üksikud pontilise rododendroni keeljate igihaljaste lehtede ja nõrka õrna lõhna eritavate suurte lillade õitega põõsad. Siin-seal esines teine, samuti igihaljas, kuid torkivate nahkjate lehtedega põõsastaim. See oli astelpõõsas — meie planeedi ajaloo kauge tertsiaari jäänuk. Seal, kus puurinne oli hõredam ja maapinnale langes rohkem päikesevalgust, hakkas alusmetsa valdama pontiline asalea ja roomav murakas.

Suvel on Kaukaasia laialehistes metsades vähe suuri loomi. Nägime vaid üht juhuslikult möödajooksnud metskitse ning niiskel mullal oja ääres väikese metsseakarja

jälgi. Suurem osa loomi oli juba ära läinud kõrgematesse vöönditesse, lähemale kõrgmäestiku karjamaadele.

Tõus polnud järsk, kuid käies oli väga palav ja selg hakkas seljakoti all higistama. Istusime aeg-ajalt puhkama. Aleksandr Vassiljevitš ei võtnud selliste lühikeste puhkuste ajal seljakotti maha, vaid istus nõnda, et kott oli vastu maad ja selle najale võis selga toetada. Tihhonov rääkis, et nõnda on parem: vähem tegemist ning ka higist selga tuleb tuule eest hoida. Tegin niisamuti, kuid imestasin: mis külmetumist seal olla saab, kui õhk on täiesti soe ja mingit tuult pole tunda!

Ülal okstetihnikus laulsid metsvindid. Otsekui kõlanuksid hõbekuljused — kord siin, kord seal. Pasknääri räiget krääksatust kuuldus harva kusagilt meist kõrgemalt mäenõlvalt. Puulatvade vahel lendasid kärarikkalt tiibu plagistades metstuvid — meikad.

Tõusime kõrgemale. Lehtmetsaga segunes üha enam ja enam kaukaasia nulgu. Milline tore puu see küll on! Tüvi sirge ja sile nagu küünal. Võra on tihe ja lai — mitte nagu kitsa noolena sirguval põhjamaisel nulul. Vanad nulud küünivad Kaukaasias tohutu kõrgele — kuni viiekümne meetrini. Selliste hiiglaste tüve läbimõõt on ligi kaks meetrit ja nad elavad viissada aastat vanaks.

Veel poolekilomeetrine teekond ja nulg muutus valdavaks taimeks. Siin oli juba päris okasmets — ülev ja vaigulõhna täis.

Muide, mõnikord segunes elustava metsaõhuga äkki vastiku, iiveldama paneva leha juga. Mingi haisva ravimi ja laibaleha kujutlematu segu. Lõhn tuli maapinnalt. Sellistel puhkudel krimpsutasin nina ja vaatasin tähelepanelikult endale jalge ette, püüdes mõista, kust see hais küll tuleb?

Aleksandr Vassiljevitš ütles minu otsinguid nähes:

„Ärge neile peale astuge!"

„Kelle peale?"

„Tuhatjalgsete peale. Nemad lehkavadki nõnda, kui neid muljuda!"

Silmitsesin metsakõdu ja nägin, et siin-seal niisketel lehtedel lebasid rõngasse tõmbunult väikesed hulkjalgsed. Kuni neid ei puuduta, pole midagi tunda, kuid tasub tuhatjalgset vaid häirida, kui temast otsekohe tõuseb uimastava leha laine. See on aeglaste ja relvitute olevuste kaitsevahend.

Ühes paigas Aleksandr Vassiljevitš peatus ja hakkas tähelepanelikult maapinda uurima. Seejärel vangutas imestunult pead ja lausus:

„Millal ta siis on jõudnud end nii hästi toita?"

Läksin Tihhonovile lähemale, vaatasin maha ega näinud peale varisenud okaste ja lehtede paksu kihi mitte midagi tähelepanuväärset. Ära ootamata oma teekaaslase seletusi, küsisin:

„Kes on hästi toituda jõudnud?"

„Karu muidugi," vastas Tihhonov ja nähes, et ma endiselt mitte midagi ei taipa, lisas: „See, kes siin käinud on. Näete jälge?"

„E-ei, ei näe."

„Noh, vaadake, siin!"

Lõpuks mu silm seletas, et kuivad lehed olid siin-seal muljutud, mõned nagu jämedate naeltega läbi torgatud — need olid karu küünte jäljed. Aleksandr Vassiljevitš rehitses kätega metsakõdu laiali ja paljandunud pehmel metsamullal tuli suure karukäpa jälg hästi nähtavale.

Tihhonov vaatas irooniliselt mulle otsa ja hüüatas naljatlevalt:

„Oh teid, siberlast! Sellist jälge ei märganud!"

Tuli tunnistada oma tähelepanematust, kuid mul jäi ikkagi selgusetuks, milliste tunnuste järgi Aleksandr Vassiljevitš kindlaks tegi, et siit on läbi läinud h ä s t i t o i t u n u d karu?

Selgus, et ka selles ei olnud kogenud vaatleja jaoks midagi keerulist. Praegu toitusid kõik karud peaasjalikult kergest taimetoidust: rohust, lehtedest ja juurikatest. Oma talvise rasva olid nad juba ammu ära kulutanud, uut aga polnud millestki koguda — polnud suhkrusi puuvilju ega õliseid pähkleid. Seetõttu käisid karud suve hakul ringi kõhnade ja kergetena ega jätnud maapinnale selliseid sügavaid, selgelt sissesurutud jälgi nagu sügisel, mil iga karu kaal suureneb peaaegu kahekordseks.

Selle jälje oli jätnud karu, kellel oli oma kevadise paastuelu ajal eriliselt vedanud. Kõige tõenäolisem, et ta oli mitu korda järjest leidnud surnud loomade suuri keresid ja põhjalikult raipeid söönud. Sellised leiud olid siin täiesti võimalikud: mägedes sulavad kevadel tihti lumest välja kalju- ja mägikitsed, mõnikord hirved ja metssead, kes talvel lumelaviini alla sattudes on hukkunud.

Läksime edasi. Mets hakkas hõrenema. Puude vahel ilmus palju päikesevalgusega ülekallatud välusid. Need välud olid niisugust metsikut kõrgrohtu täis kasvanud, et kõndiv inimene kadus sellesse üle pea. Rohttaimed kasvavad veelgi ja suve lõpul võib nendesse peituda hobusel istuv ratsanik.

Kõige võimsam subalpiinse kõrgmäestiku taim on karuputk. Tema ümmarguse karvase lehega võib enda vihma eest nagu kapuutsiga kinni katta. Karuputkest veidi väiksem on kaukaasia paiseleht. Tal on lehtede alumine pool kaetud ülipeente heledate karvakestega, mistõttu leht näib nagu pehmest flanellist tehtuna. Nende hiiglaslike laialeheliste seas on teised taimed kuidagi vähe märgatavad, kuid neid on väga palju ja nad kõik paistavad silma lopsaka kasvuga. Varte ja lehtede rohelus on mahlakas ja lihav: loodusel pole nende jaoks ehitusmaterjalist kahju olnud ja ta on neid ohtralt mahlaga täitnud.

Kõrge rohuga väludel oli palju karujälgi. Nad olid tallanud paiselehtede keskele terved rajad. Mõnes kohas oli taimestik nii tallatud, et näis, nagu oleks siin raskeid liivakotte lohistatud. Karud käisid siin taimede lihavaid osi söömas. Nad armastavad karuputke rootsikuid ja paiselehe varsi. Kõikjal vedeles nende juppe, mis olid metsloomade hammaste poolt narmastatud.

Aleksandr Vassiljevitš lõikas noore karuputke rootsiku, puhastas selle koorest ja andis mulle proovida. Hammustasin otsast veidi rohelist mahlast varreliha, mälusin peeneks ja neelasin mõnuga alla. Rootsik sarnanes maitselt noore kurgiga ja oli nähtavasti küllaltki toitev.

Pole imestada, et karud on selle „metsa-aedvilja" peale nõnda himukad.

Mida kõrgemale, seda hõredamad ja masajamad olid nulud, seda enam oli nende vahel kõrgrohulisi välusid. Ilmus vahtra eriline kõrgmäestikuvorm — laiade, peaaegu ümmarguste lehtede ja heleda hõbedase koorega. See oli trautvetteri vaher. Aleksandr Vassiljevitš nimetas teda lihtsuse mõttes mägivahtraks.

Me olime tõusnud juba ligi kahe tuhande meetri kõrgusele üle merepinna.

Ootamatult tundus suitsulõhna. Kahe jändriku vana nulu vahel paistis kummaline tüvipüramiidisarnane ehitus. See oli kaukaasia „jahipalagan" — nulusindlitest tehtud väike metsaonn. „Palagani" lame katus oli tema viltustest seintest veidi kõrgemale kergitatud; nii moodustunud pilust läheb välja sees süüdatud lõkke suits.

„Siin ongi „Juri mänguplats"," lausus Aleksandr Vassiljevitš.

Sammusime „palagani" poole. Sellest ronis küürakil välja pikk sale nooruk, rohelises sõduripluusis ja paljajalu. Ta tuli meile vastu, tervitas ja küsis otsekohe:

„Kas suitsupoolist kaasa tõite? Kolmandat päeva elan ilma tubakata!"

Pakkusin paberossi ja jälgisin mõnuga, kuidas too „mägierak" seda suitsetama asus. Nii tutvusin Juri Neveriniga.

Mis sundis Neverinit nädalate kaupa elama üksildases mägipalaganis?

Väga lihtne: ta töötas oma teadusliku teema kallal, see teema aga seisnes järgmises.

Kaukaasia peaahelikul, kõrgmäestikus elutseb teder. See on eri liik. Ta on paljus meie tavalise tedre sarnane. Nii üks kui ka teine toitub mitmesugustest seemnetest, rohelisest, puupungadest, marjadest ja putukatest. Mõlemad tedred elutsevad metsaservadel, peituvad kõrgesse rohtu, armastavad põõsasniite, ei karda lund ega talvist külma, kevadel nende isased aga mängivad, kogunedes mitmekümnekaupa kusagile lagedale niidule metsa läheduses.

Kuid iga jahimees eristab kohe kaukaasia tedre tavalisest. Kaukaasia omad on märksa väiksemad, isastel ei keerdu saba sellise kõvera lüürana nagu põhjamaistel suguvendadel, vaid on kahe pika, otstest veidi painutatud sulekimbuna välja sirutatud. On erinevusi ka sulestiku värvuses.

Hallis minevikus, suure mandrijää aegadel, mil põhjapoolne taiga küündis tihedalt Kaukaasia metsadeni, elasid mõlemad tedred koos ja moodustasid tõenäoliselt ühe zooloogilise liigi. Hiljem ilmus põhjapoolsete metsade ja Kaukaasia vahele lai metsatute steppide vöönd. Kaukaasias elanud tedred jäid oma metsastesse mägedesse nagu saarele.

Möödusid aastatuhanded ja Kaukaasia muutus uuesti külluslikuks lõunamaiseks paigaks. Ainuüksi kõrgel mägedes säilis karm kliima pika lumerohke talve ja ohtra külma niiskusega. Seal säilis põhjapoolne taimestik: kask, mustikas, palukas ja külma taluvad kõrrelised. Sinna asus ka

teder, kes oli harjunud toituma talvel kasepungadest, suvel aga marjadest ja seemnetest. Ajapikku erilistele mägi-elutingimustele kohastudes teder Kaukaasias muutus ja sai uueks liigiks.

Kõrgmäestik ei ole mitte igaühele kättesaadav. Leidus vähe jahimehi, kes oleksid raskuste ja puuduste peale vaatamata tõusnud inimtühja subalpiinsesse vööndisse selleks, et lasta kaukaasia tetri. Aga nimelt just jahimehed hangivadki teaduse jaoks esimesi andmeid haruldaste loomade eluviisi kohta.

Sellest ongi tingitud, et me veel praegu ei tea kaukaasia tedre kohta pooltki sellest, mis on juba ammu teada põhjapoolse tedre — ühe meie kõige populaarsema jahilinnu kohta. Kas võib sellega leppida? Mitte mingil juhul! Me peame põhjalikult uurima kaukaasia tedre elu iseärasusi, kas või sellepärast, et see lind elab ainult meil Kaukaasias ja mitte kusagil mujal kogu maakeral. Tema ajalugu on üks rohkearvulistest teekestest, mida mööda kulges kogu Kaukaasia loomariigi areng. See on kaugeltki mitte läbiloetud raamatu üks peatükke meie imekauni maa kohta.

Umbes selles laadis vestlesime Neveriniga öösel lõkke ääres istudes. Rääkis rohkem tema, mina aga kuulasin ja tegelesin samaaegselt ehkki mitte teadusliku, kuid üsna kasuliku asjaga . . . küpsetasin süte kohal mingreeli juustu tükikesi — meile kõigile õhtueineks.

Aleksandr Vassiljevitš lebas eemal puu all ja magas magusasti, mässinud end üleni karvasesse burkasse. Oli võimsa taimestiku mitmekesiste lõhnadega küllastunud pühalik-vaikne öö.

Pimeda nõo sügavusest kuuldus kummaline heli. Justkui oleks keegi ähvardava häälega lausunud: „Aga!" Heli kordus valjemini ja tungivamalt, pärast läks äkki üle hirmuäratavaks hädakisaks: „Aga, ga-a-a, rr-a-a-a, grr-a-a-a-hh!"

Mul käis värin läbi keha: see oli juba liiga ebatavaline.

Ent Jura ei ilmutanud hädakisa kuulatades mingit rahutust, Tihhonov aga magas edasi, otsekui poleks midagi olnud.

Ma oleksin Neverinilt peaaegu pärinud nende kohutavate öiste karjatuste tekkelugu, kuid hoidsin end tagasi — ei tahtnud uue tuttava ees näidata oma teadmatust siinsete metsaasjade suhtes. Peale selle hakkas mulle meenuma, et olin kusagil ja millalgi midagi taolist juba kuulnud.

Lõpuks tuli meelde. See oli ju mägra kevadhüüd ja ma olin seda kuulnud poisikesena oma kodukandis. Ei tea miks, kuid edaspidi ei juhtunud ma mägra kutsekisa enam kuulma, kuigi veetsin metsades palju öid, kohtusin mäkradega palju kordi ja pidasin nende peale jahtigi.

Mäger liikus meie laagrile lähemale ja hakkas uuesti südantlõhestavalt halama. Lihtsalt hämmastav — kust võtab väike loom nii jõulise hääle!

Neverin vaatas minu poole, hakkas naerma ja küsis:

„Mis, kas käib närvidele?"

Tegin eitava žesti, kuid Juri katkestas mind:

„Ärge ajage vastu, muidugi käib! Ja minul samuti. Eriti, kui olin siin ihuüksi. Tema aga tuleb igal ööl nagu kiuste otse „palagani" juurde ja röögib täiest kõrist."

Juba „palaganis" lamades ja uinudes kuulsime veel mitu korda mägra röökimist, kuid see ei avaldanud mulle enam erilist muljet.

Juri äratas mind, nagu oli kokku lepitud, juba enne koitu ja viis tedremängu vaatama. Tee peal väljendas ta mitu korda kahetsust, et ma olin siia ilmunud päris tedremängu lõpu eel. Tetrede kudrutamine oli lõppemas, paljud ematedred olid juba munadele asunud, mänguplatsidele lendas vähe isatetri ja nad kudrutasid loiult.

Ületasime lühikese, kuid järsu tõusu ja väljusime metsa ülapiirile. Pimeduses valendasid madalavõitu puude peened kõverdunud tüved.

Midagi lapsepõlvest saadik kodust ja kallist viirastus mulle nendes. Heldeke, need on ju kased! Meie tavalised põhjamaised kased noore, kleepuva ja lõhnava leherüüga. Kuid . . . kaskede all mustendasid tundmatud madalakasvulised puhmad. Nende nahkjad lehed surusid vetruvalt vastu põlvi, kui läksid läbi puhmastiku. Oksatippudel asetsesid valged, justkui portselanist õied. See oli rododendron, kuid mitte see, mis kasvas all, mitte pontiline, vaid teine liik: kaukaasia rododendron.

Kui palju on siin muistse, ennejääaegse taimestiku jäänuseid! Ja kui kummaliselt on kõik segamini! Näiteks põhjamaine kask, kõrval aga troopiline igihaljas kängujäänud, lehti maha poetamata lume all talvituma kohastunud puhmastaim.

Oligi mängupaik — väike kolmnurkne välu kaskede vahel. Põõsastesse oli ehitatud mahukas varitsusonn; me

seadsime end seal sisse ja istusime vaikides kuivast rohust alusel.

Taevas hahetas varase koidu õrnadest värvidest. Pea kohal hakkas kaseoksal laulma pisike linnuke. Ta laul oli lihtne nagu tilkumine: „Tsilk-tsolk, tsilk-tsolk." Selle „tilgutamise" tõttu ongi see laulik — väike-lehelind — saanud mõnel pool oma nimeks „silksolk".

Koit lõi lõkkele. Kollakasoranži taeva taustale ilmus lendava linnu siluett. Energiliselt tiibadega vehkides suundus see kiiresti otse meie poole ja laskus kärarikkalt välule. Lendas kohale ka teine samasugune lind. Juri tonksas mind küünarnukiga ja sosistas:

„Kogunevad."

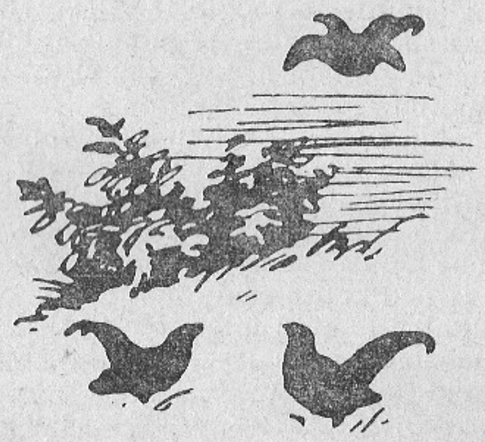

Mängupaika lendasid kokku tedrekuked. Selline siis oligi see saladuslik kaukaasia teder! Noh, las nad kogunevad, vaatame, kuidas nad siis kudrutavad!

Meenutasin meie tedre palju kordi nähtud mängu. Harjumuse kohaselt ootasin, et kostab järsk sõjakas „kõhvilaskmine", seejärel aga reibas hele kudrutamine. Kuid midagi sellist polnud ja oli näha, et ei tulegi.

Tetri lendas kokku seitse tükki. Nad asusid kõik ringi, pead keskel. Istusid ja . . . vaikisid, ajasid ainult sulgi seljal ja kaelal turri ning nende sabad tõmblesid nõrgalt.

Äkki laskis üks lind kuuldavale nõrga peene sirina, vehkis kärarikkalt tiibadega ja kargas õhku, meetrit kaks maapinnast. Kargas õhku ja laskus samas vaikselt oma kohale. Seda manöövrit kordas teine kukk, kes istus esi-

mese vastas. Siis hakkasid õhku kargama ülejäänud, kord ükshaaval, kord kahe- või kolmekaupa korraga. Paistis, nagu ähvardaksid tedred üksteist, kuid tegid kõike seda loiult ja kõhklevalt. Meenutasin meie tedrekukkede kahevõitlusi ja küsisin sosinal Neverinilt:

„Kas neil taplusi on?"

„Harva," vastas tema.

Möödus kaks tundi. Tedred olid ikka veel välul, kord kogunesid ringi ja karglesid, kord loivasid laiali ja otsisid läheduses toitu. Seejuures ei pööranud nad üksteisele nagu kiuste mingit tähelepanu. Ent tasus vaid ühel kukel õhku karata ja siristada, kui tema juurde jooksid ülejäänud otsekohe kokku — ja mänguring moodustus uuesti.

Sedamööda kuidas kerkis päike ja muutus soojemaks, mängisid tedred järjest harvemini ja hakkasid varsti üksteise järel välult minema lendama. Lõpuks jäi vaid üks kukk, kes aeg-ajalt jätkas veel üleslendamist. Nähtavasti oli ta sellel mänguplatsil peamängijaks.

Oodanud, mil kukk ära lendas, tõusime varitsusonnist üles ja hakkasime mõnuga jalgu sirutama, mis olid liikumatust istumisest kangeks jäänud.

„Noh, kuidas on, kas meeldis?" küsis Neverin.

„Tõtt öelda, mitte eriti," vastasin. „Meie tedrekuked mängivad hoopis hoogsamalt!"

„Tõepoolest, õigus. Kuid see-eest olid need ju kaukaasia tedred! Kui paljud on nende mängu näinud?"

Läksime lahku. Juri siirdus allapoole „palagani" juurde, mina aga otsustasin tõusta veel kõrgemale ja kolada alpi aasadel.

Hommik oli erakordselt vaikne ja soe. Võtsin vattkuue seljast ja toppisin ta seljakoti rihma vahele. Metsa ülemine piir jäi allapoole, silme ees laotus ühtlane mäetipu poole kulgev roheline nõlv.

Alpi aasa taimestik pole hoopiski see, mis subalpiinsetel kõrgmäestiku väludel. See on madal, kõigest pahkluust saadik. Siin esineb palju külmakindlaid kõrrelisi, selliseid nagu nurmikas, aruhein ja jusshein. Kõrrelistega segi kasvavad väikesed tarnad ja kõikjal siravad kaukaasia kullerkuppude õied nagu kollased tähekesed.

Otse tipu eel saavad alguse suured nõod. Nad suunduvad allapoole, järk-järgult süvenedes ja laienedes, ning jaotavad mäenõlvad üksikuteks sektoriteks. Nõo algus kujutab endast väikest poolümmargust lohku. Sellest algab

vaevu märgatava ojakese säng. See ojake muutub allpool kiireks jõekeseks, mis voolab nõo põhjas.

Läksin Kaubanõo ülaossa, mis laskus otse meie zooloogiajaama poole. Lohus lebas paks lumekiht, mis polnud veel jõudnud sulada. Selle alt voolasid välja arvukad puhta külma vee nired ja tõttasid mööda kivist ojasängi allapoole. Lumi oli tihe, jalg lumme ei vajunud; ilmselt oli ta hästi säilinud ja võis veel kaua päikese eredatele kiirtele vastu panna.

Hämmastav pilt: otse lumekihi serva ääres rohetas lopsakas rohi ja puhkesid helesinised ülaseõied. Kullerkupu-, kuuskjala- ja nurmenukupuhmad lõikusid mõnes paigas otse läbi lume ja avasid otsekohe oma õrnad õiekroonid. Loodus astus siin talvest otse varasuvesse, jättes kevade vahele. Polnud peaaegu nähagi kolletanud, äsja lume alt vabanenud ja alles elustumata rohtu, mida leidub meil parasvöötmes aprillikuul.

Alpi taimed alustavad oma arengut juba lume all. Võimas päike sunnib taimestikku ruttama ja kasutama lühikese alpi suve iga tundi.

Lõuna pool valendas Džemaruki lumine kõrge kaljune tipp. Läbipaistvas mäestikuõhus näis ta väga ligidal olevat — otse käega katsuda.

Istusin lumel ja nautisin teadmist, et Kaukaasia loodus annab mulle võimaluse ühe päeva jooksul viibida eri aastaaegades, alates lopsakast subtroopilisest suvest ja lõpetades kõige tõelisema talvega — otsekui muinasjutus!

Lumel külmast kohmetanud, hakkasin kiiresti veel kõrgemale tõusma, kavatsedes jõuda Pšekiši peatipule. Ühes kohas lendas otse mu jalge alt üles tedrekana ja sööstis allapoole. Vaadates teda ülaltpoolt, võinuks arvata, et lind ei lendagi õhus, vaid libiseb kõhuli mööda haljast nõlva alla.

Lõpuks jõudsin tipuni. Külm lõunatuul sundis otsekohe vattkuube rihma vahelt välja kiskuma ja selga panema. Rohi oli siin veelgi madalam: kõigest viis-kuus sentimeetrit. Maapind oli külm. Saapataldade all ragisesid pruuni kiltkivi õhukesed plaadid. Ma ei kahetsenud tõusuks tehtud jõupingutusi. Siit, Pšekiši tipult, paistis kogu looduskaitseala põhjaosa. Ümberringi laotus põlismetsade meri. See ujutas üle orud ja nõod ning noolis oma tumedate lainetega mäeahelike nõlvu. Kõrged harjad ja platood rohetasid

õrnalt alpi aasade vaiba all. Läänest itta kulges Kaukaasia peaaheliku lumiste tippude valgete kroonidega pärjatud hambuline müür. Lääne pool mäeahelik madaldub, lumised mäed kaovad, asendudes päris tipuni metsaga kaetud „tumemäestiku" tippude ahelikuga. Ida poole muutuvad mäed, vastupidi, kõrgemaks ja ligipääsmatumaks ning nende valged mütsid suurenevad.

Võtsin välja looduskaitseala kaardi, orienteerisin selle kompassi järgi ja hakkasin määrama üksikuid harju ja tippe. Seal oli Lagonaki platoo, Fišti, Ošteni, Abago, Tõbga ja Džemaruki mägi. Nende taga mäestik madaldus, seejärel aga paiskas uuesti kaljumassiive taeva poole. Idas kollendasid kaks kõrvuti seisvat uskumatult metsiku ilmega püstloodis kaljut. See oli Kuradivärav.

Istunud veidi kiviplaadil, otsustasin laskuda Laia nõo allika juurde, kolada seal metsa serva pidi, seejärel aga, minnes üle Pšekiši kõrvalharja, naasta laagrisse.

Radadeta kaasikuid mööda käia oli raskevõitu. Rohus peitusid nurgelised kivid, mille taha jalad alatasa takerdusid. Rododendronipadrik võttis mind vastu nagu nõtke hari, millest tuli jõuga läbi murda. Ent ma ei pannud seda millekski — minule oli siin kõik ebatavaline ja köitis oma uudsusega. Kaasikutest allpool mustendas arvututest nululatvadest turritava Laia nõo järsak.

Ühest kohast kostis minu meelest kahtlast askeldamist. Keegi sahistas põõsastes, turtsus ja matsutas. Mõnikord kuuldus tasast mörinat. Ronisin kaljurahnude otsa, peitsin enese rododendronivõsa varju ning nägin emakaru ja tema juures kaht väikest karupoega. Emakaru painutas esikäppadega rododendroni oksi alla ja haukas neilt suuri valgeid õisi.

Olles binoklit reguleerinud, hakkasin metsloomade perekonda vaatlema. Emakaru kahtlemata õgis õisi. Neid peeneks mäludes raputas ta pead, nagu tekitaks see toit temas vastumeelsust ja nagu peaks ta seda kugistama vaid mingi mõõdapääsmatu vajaduse tõttu. Karupojad hakkasid emaga mängima, sakutasid teda käppadega kintsudest, haarasid hammastega sassis, vahetuvast karvkattest ja sikutasid seda, ise kiiresti pead raputades. Nähtavasti ärritas see mäng emakaru ja segas tema tegevust. Ta lükkas oma vallatuid pojukesi tagajalgadega eemale. Kui aga karupoegade norimine liiga tüütavaks muutus, jättis ema rododendroni sinnapaika, pöördus ringi, röögatas vihaselt

ja kostitas neid kõvade matsudega, laksatades neile esikäpaga vastu tagumikku.

Laksu saanud karupoeg veeres kukerpallitades eemale, rahunes mõneks sekundiks, kuid seejärel algas kõik otsast peale.

Ma oleksin tahtnud sellele naljakale perekonnale ligemale minna, kuid olin relvitu, emakarudega aga, kel on pojad, ei tohi naljatada. Laskunud kivi otsast alla, läksin ma tasakesi karude juurest minema.

Mäe peatipule rühkis pilv ja peatus, otsekui oleks selle külge aheldatud. Hiljem hakkas ta kiiresti kasvama ja kattis kogu tipu nagu mütsiga. Läks pilve, niiskeks ja väga jahedaks. Otsustanud laagrisse naasta, hakkasin tõusma mäekurule. Sel hetkel kostis mingi sisisev vile, veniv ja veidi kaeblik. Peitsin end lohukesse suure kivi kõrvale ja püüdsin selle tagant välja piiludes avastada selle mulle täiesti tundmatu heli allikat.

Vile kordus ja ma silmasin looma, kellega polnud veel kordagi looduses kohtunud.

Ent tundsin ta kohe ära — varem nähtud joonistuste ja fotode ning loetud kirjelduste järgi.

Metsaserval seisis mägikits ja vahtis teraselt minu poole. Ta oli juba ruskjashallis suvikarvas. Valkjal laubal silmade vahel paistsid selgelt kaks kõverdunud musta ribakest. Mustad lülilised sarved seisid täiesti püsti, nende tipud kooldusid järsult ja lõppesid teravate konksudega.

Mägikits on väga ulatusliku antilooplaste alamsugukonna üks väheseid esindajaid meie maal.

Lamasin kaua kivi taga peidus ja seirasin, mida mägikits edasi teeb. Ta pani ilmselt ka minu proovile ja seisis liikumatult nagu raidkuju. Lõpuks loom rahunes, läks rododendronipõõsa juurde ja hakkas sellelt õisi roobitsema.

Jällegi need õied! Kuid rododendron on ju tugevasti mürgine. Miks siis karu tema õisi oli söönud, nüüd aga sõi mägikits? Selline mõte tuli mul alles praegu pähe ja ajas ummikusse. Kui palju, tuleb välja, on looduses veel mõistatusi!

Otse pea kohale jõudnud hallist pilvest pudenes alla tugev vihmasagar. Mu vattkuub ligunes väga kiiresti läbi. Mööda kogu keha jooksid vastikud külmad nired. Mägikits kadus põõsaste vahele.

Nõndaks, kõik! Oli tarvis kähku laagrisse minna — kuiva paika „palagani" katuse all lõkke ääres.

Märjal nõlval libastudes ja higistades tõusin kiiresti mäekurule. Seal puhus läbitungiv tuul, piserdas külma vihma ja surus alpi taimede õiekroone vastu maad. Mind hämmastas ja vihastas, et kogu seda loodusjõudude märatsemist põhjustas ainult üks pisike pilv, mis kangekaelselt püsis mäe otsas ega suutnud end kuidagi sellest lahti rebida. Tuul raevutses ja vilistas, kuid ei suutnud õelat pilve millegipärast paigast nihutada.

Pilve-eesriide ääre alt, sellest allpool oli näha päikesest kõlendav mets.

Metsa taga silmasin kauget välu, sellel aga valgeid majakesi. Ennäe! See oli ju meie Kiša! Noh muidugi. Seal valitses muretu suvine keskpäev. Kuivõrd kapriisne oli küll mägikliima!

„Palaganis" rõivastusin üleni lahti ja riputasin kogu oma läbiligunenud riietuse lõkke ümber. Sissepoole längus laastseinad peegeldasid tule soojust ja ma tundsin end nagu kuumal mererannal pärast suplemist.

Kirjutades oma vaatlusi välipäevikusse, küsisin Neverinilt, kuidas nimetada seda paika, kus me asume.

„Juri mänguplats," vastas ta, seejärel aga, märganud minu umbusklikku pilku, lisas: „Nojah! Mida te imestate? Mullu ei olnud sellel paigal üldse nime, oli lihtsalt nimetu paikkond. Kui aga minu jaoks see „palagan" tehti, hakati seda kutsuma „Juri palaganiks". Kuid asi ei seisa „palaganis", vaid tedremängus, mille pärast ma siia kolisin. Nii ilmuski see uus „kaardipunkt" nimega „Juri mänguplats"."

Aleksandr Vassiljevitš muheles ja päris mult:

„Kas teate aga, miks seda nõgu seal „Kaubanõoks" nimetatakse?"

„Mõistagi ei tea."

„Aga seepärast, et aasta neljakümne eest müüs seal üks tšerkess kellelegi oma ratsu. Näete siis, kuidas seda geograafiat tehakse!"

UUS SÕBER

Meie looduskaitseala polnud väike. Et teda ristipidi ratsa läbida, kulus kuus-seitse päeva. Vankriteid siin polnud — oli rajatud vaid mõni hea kanderada ja needki olid kohati nii järsud, et ratsanik pidi maha tulema ja hobust oheliku otsas talutama.

Looduskaitseala lõunapiir kulges peaaheliku Musta mere poolseid nõlvu pidi ja meri polnud sealt kuigi kaugel. Põhjakaares ulatusid kaitseala metsad Kubanimaani, läänest itta küündis looduskaitseala enam kui saja kilomeetrini.

Et jälgida, mis toimus kaitseala looduses, et teada, millised sündmused leidsid aset tema looma- ja taimeriigis ning kus nimelt, selleks tuli teaduslikel töötajatel palju rännata. Siin elas iga zooloog, botaanik või klimatoloog tublisti rohkem aega sadulas päikese, tuule või vihma käes kui hubases ja puhtas laboratooriumis toolil istudes.

Ratsa sõitsid siin kõik — nii mehed, naised kui ka noorukid. Hobustel liiguti vaatluspaikadesse, veeti nende seljas pakke teadusliku ja laagrivarustuse ning toiduainetega. Ratsa sõideti ka kordonist kordonisse — üksteisele külla. Seetõttu oli hea mägihobune looduskaitsetöötajale täiesti möödapääsmatu „tarbeese" ja truu rännukaaslane.

Meil zooloogiajaamas oli terve kari hobuseid. Ratsahobuseid oli iga töötaja kohta üks, peale selle veel kandehobused ja varuloomad. Nende varuloomade seast valitigi meile Valentinaga „personaalhobused".

Mulle kinnistati hall mära Lauk. Kui ma teda esmakordselt nägin, rõõmustasin kirjeldamatult: mitte hobune, vaid pilt! Sihvakas, peente sooniliste jalgadega, tugeva kerega, kerge ja uhkeldava peaga. „Küll vedas!" mõtlesin. „Ammu olen sellisest ratsust unistanud."

Hobuste vastu polnud ma juba poisipõlveski ükskõikne ja oskasin, otsekoheselt öeldes, hästi ratsutada.

Ent minu vaimustuse kustutas peagi hinge hiilinud kahtlus: aga miks siis sellist imetoredat hobust seniajani varuloomade hulgas hoitakse? Mispärast jaama ülem teda endale ei võtnud? Tema Bujan oli ju sellest hallist kaunitarist palju kehvem. Siin oli midagi korrast ära!

Olime just kaugel karjamaavälul, kuhu mind oli viinud vana tallimees, et näidata karja hulgast meile määratud hobuseid. Esmajoones proovisin tallimehelt halli Laugu „saladuse" välja uurida, kuid vanamees vastas põiklevalt: „Kes teda teab. Andrei Mihhailovitš kavatses Lauku endale võtta, kuid miskipärast . . . ei meeldinud."

Nii. Mis siis ikka, saagem tuttavaks.

Läksin hobusekarja hulka ja halli mära nimepidi hüüdes suundusin väljasirutatud käega tema poole. Lauk jättis söömise ja jäi pealtnäha rahulikult mind ootama. Kuid

vaevalt jõudsin ma hobuse juurde, kui ta lidutas kõrvu, korskas tigedalt ja . . . hädavaevu jõudsin ma kabjalöögi eest kõrvale hoida. Vaadanud ringi, jooksis Lauk mõne sammu eemale ja hakkas uuesti rohtu näksima, justkui poleks midagi juhtunud.

Kordasin oma katset hobusele ligineda, püüdes temaga võimalikult lahkelt kõnelda. Seekord viskus Lauk minu poole nagu hunt hambaid paljastades ja oleks mu esikapjadega peaaegu oma jalge alla tallanud.

Nii. Asi oli selge: hobune polnud sisse sõidetud ja oli tige nagu kurat. Valentina hüüdis tallimehe kõrval seistes mulle ehmunult:

„Ära mine ligi, ära mine — tapab ära! Tont temaga, ütle ära! Las annavad teise!"

Ära öelda? Minus tärkas kangekaelsus ja solvumistunne. Sain tigedaks Razumovitši peale, tallimehe peale ja üldse kõigi peale. „Miks nad küll," mõtlesin, „kõik vait olid ega hoiatanud, milline hobune mulle anti? Või panevad nad minu, uustulnuka, proovile, aga võib-olla lihtsalt teevad nalja? Noh, pole viga, pole viga, eks näeme veel!"

Ägedana ja tigedalt naasin hobusekarja juurest. Tallimees jäi hobuste juurde, mulle sõnagi lausumata.

Tõotasin enesele iga hinna eest Lauk taltsutada, sisse sõita, teha oma sõnakuulelikuks abiliseks ja sellega neile „vanadele krõbidele" ninanipsu lasta.

Kui me jõudsime jaama, olin juba rahunenud ja läksin ükskõiksel ilmel Razumovitši juurde. Tundsin oma ülemust veel väga vähe, kuid olin jõudnud märgata, et ta on väga arukas, jahedavõitu ja pilkehimuline. Minuga kõneles ta alati mingil uurival ja iroonilisel toonil. Praegu istus Andrei Mihhailovitš välistrepil, raamat peos. Vaadanud minu poole, naeratas ta tagasihoidlikult oma mustadesse vurrudesse ja küsis:

„Noh, kuidas on — kas teile meeldis teie hobu?"

„Uhke," vastasin. „Paremat pole võimalik leidagi!"

Naeratus kadus Razumovitši näolt, tema kulmud aga kerkisid imestunult.

Rohkem sõnagi lausumata läksin majja.

Teisel päeval tegin Tihhonoviga vesteldes kindlaks, et mingit vandenõu minu vastu polnud. Ent jaama ülem ei hoiatanud mind Laugu riugaste suhtes teadlikult. Sellist nõu oli talle andnud tallimees. Vanamees veenis, et kui ma ei ole varem hobuse kohta mitte midagi teada saanud, siis

liginen talle julgelt, hobune tunnetab seda ja võib-olla allubki mulle otsekohe. Kui aga tige hobu märkab, et teda kardetakse, siis ei saa temaga üldse hakkama.

Tallimehe ettepanek ei õigustanud end. Liginesin Laugule sõbralikult ja ilma igasuguste kartusteta, kuid hobune võttis mind vastu niisamuti nagu kõiki teisi, kes olid varemalt teda valjastada püüdnud. Muide, nagu Aleksandr Vassiljevitš mulle ütles, ei olnud veel keegi teda päriselt käsile võtnud. Kõigil vaatlejatel olid oma head ratsud, aga Razumovitš ja Neverin, kes proovisid Lauku taltsutada, olid sellest väga ruttu loobunud.

Küsimus hakkas sportlikku huvi pakkuma ja puudutas tõsiselt minu enesearmastust.

Järgnevatel päevadel jälgis kogu Kiša elanikkond huviga, kuidas ma Lauku enda poole püüdsin võita. Valentina käis ärritatult ringi ja oli veendunud, et mind võidakse iga silmapilk lömastatud koljuga koju kanda. Kuid ma talitasin kiirustamata ja ora otsa, nagu öeldakse, ei tikkunud.

Alustasin sellest, et võtsin Laugu karjast ära ja paigutasin meie maja kõrvale kuuri, kuhu ehitasin latri ja sõime. Otsustasin teha kõik, mida nõutakse hobuse eest hoolitsemisel, ise, ilma igasuguse abiliseta.

Esimestel päevadel seisis Lauk päitserihmapidi kinniseotuna kogu aja kuuris. Viisin ta vaid kolm korda päevas jõe äärde jooma. Seda oli kuratlikult raske teha. Hobune püüdis end lahti kiskuda, ajas end tagajalgadele püsti ja tõstis mind mitu korda oheliku otsas õhku. Kuid ma teadsin, et maksab hobust kas või kordki käest lasta ja tal jääb see vastik komme end lahti kiskuda eluks ajaks külge. Seepärast ei hoolinud ma mitte millestki, klammerdusin kramplikult mõlema käega päitserihma külge ja painutasin hobuse pea kogu oma keha raskusega maha.

Kuue-seitsme päeva pärast hakkas Lauk juba kuulekamalt oheliku otsas käima.

Järgmiseks etapiks oli puhastamisega harjutamine. Karjahobuseid tavaliselt ei puhastata — neid peseb vihm ja tuul puhub tolmu maha, nad vähkrevad ise tihti niiskes rohus ja nende karv on seetõttu alati puhas. Lauk ei teadnud üldse, mis asi on hari ja hobusekamm, kuid et ta oli kord juba latrisse pandud, siis tuli teda puhastada. Hobune lubas endal kuidagiviisi harjaga veel üle kaela, abaluude ja selja siluda, kuid maksis vaid kõhu vastu puutuda, kui

ta hakkas raevukalt kõigi nelja jalaga pekslema. Nõudis palju käbedust, et neil puhkudel tõsistest vigastustest hoiduda, väikesi muhke ja kriimustusi aga ei jõudnud ma lugedagi.

Kui Lauk hakkas perutama, haaras mind korduvalt soov teda nuudiga läbi peksta, ent hoidusin sellest alati ja veensin end, et tuleb tegutseda järjekindlalt, kuid kannatlikult ja leebelt. Mul oli alati taskus paksult soolaga ülepuistatud leivatükke. Sool on rohusööjatele loomadele teatavasti maiuspala. Kasutasin soolast leiba kõigil puhkudel, millal oli tarvis Lauku „autasustada" iga kuulekusemärgi eest, olgu see nii nõrk kui tahes.

Nõnda, päev-päevalt ja samm-sammult suurenes pikkamööda edu ja kõvenes mu võim poolmetsiku karjahobuse üle. Aitas see, et Lauk polnud üle nelja aasta vana ega olnud veel oma tigedates harjumustes paaduda jõudnud.

Möödus hulk aega, enne kui hakkasin oma hobust saduldama ja saduldatult oheliku otsas talutama. Seejärel otsustasin talle lõpuks selga istuda. Algas uus „epopöa": Laugu harjutamine ratsanikuga. Sealjuures juhtus mõndagi. Tuli näiteks kolm korda sadulast lennata, ükskord aga kandis Lauk mind täie hooga mäekallakule, mis oli läbipääsmatuid kibuvitsapõõsaid täis kasvanud. Okkalised raod kiskusid mul kõik riided, näo ja käed puruks. Isegi peas juuste all avastasin hiljem mitu sügavale naha alla takerdunud kõverat okast.

Ometi harjus Lauk sadula ja ratsanikuga ootamatult kiiresti ning hakkas kuulama ratsmeid ja suuraudu. Sõitsin tema seljas jaama ümbruses ringi, kord ettevaatlikult mööda Duduguši nõlva käänulisi radasid sammu käies, siis jälle Kiša kalda avarail luhaniitudel kapates. Traav ja galopp olid Laugul suurepärased: nüüd võisin ma ratsasõidus julgesti võistelda ükskõik millise meie vaatlejaga.

Sel ajal kui ma Lauguga tegelesin, õpetas Bessonnõi Valentinale ratsasõidu selgeks. Temale kinnistatud ronkmust Täheke ei vajanud mingit sissesõitmist. See oli väga heasüdamlik ja leplik hobu, kes oli juba ammu sadulat kandnud. See-eest Valentina ise ei osanud peaaegu üldse sõita.

Vaiksetel õhtutundidel kuuldus jõe tagant tihti hüüdeid: „Suruge kannad vastu hobust! Tugevamini, tugevamini! Nõnda. Aga selg hoidke vabamalt, ilma pingeta! Noh nüüd . . . tr-raa-avi . . . a-a-a-r-r-s-s-s-s!"

See oli kasakaratsaväes oma aja ärateeninud Vasja Bessonnõi, kes käsutas ring ringi järel mööda avarat niitu sõitvat õpilast.

Nii sai minu hallist tigekopsust hea ratsahobune. Kuid sellest oli veel vähe. Tahtsin, et Lauk ei alluks mulle mitte ainult tallis ja sadulat kandes, vaid et ta käiks minu kannul ilma ratsmetetagi, et ta jookseks kutsumise peale eemalt minu juurde, et ohtlikel mägiradadel võiks teda enda ette lasta ja tema liikumist üksnes lühidate hüüetega juhtida. Nõnda olid meie vaatlejate hobused välja õpetatud, aga seda võis saavutada vaid helluse ja igapäevase treeninguga pika aja vältel.

Mul jätkus kannatlikkust ja visadust sellise tüütava töö jaoks. Aitasid ka suutäied: soolane leib, suhkur, porgand, millega ma ei olnud Laugu suhtes ühelgi sobival juhul kitsi. Peamine oli aga see, et mind tiivustas kogu aeg soov oma seltsimeeste, eriti vaatlejate — põliste ratsanike ees mitte häbisse jääda.

Nüüd ei hoidnud ma Lauku enam kuuris. Lasksin ta hobusekarja hulka tagasi, et teda mitte vabadusest ja üliheast rohutoidust ilma jätta.

Hobusekarja juures käisin ma kaks korda päevas. Sinna minnes peatusin eemal ja hakkasin hobust hüüdma. Lauk jooksis iga korraga ikka meelsamini minu juurde, võttis külakosti peost vastu, ja kui oli selle ära söönud, seisis mõne aja rahulikult minu kõrval. Patsutasin teda kaelale, panin päitsed pähe, talutasin paar minutit enda järel ning lasksin ta uuesti vabaks.

Kord juhtus, et tulime kahekesi koos Razumovitšiga vaatlustelt tagasi ja möödusime mägiaasast, kus meie hobuseid karjatati. Otsustasin ülemuse ees uhkeldada oma edusammudega Laugu taltsutamise alal ja kutsusin teda hobusekarjale lähemale. Peatunud veidi eemal nagu alati, hakkasin hobust hüüdma:

„Lauk, Lauk! Minu juurde!"

Lauk ajas kõrvad kikki, pöördus meie poole ja jooksis tasakesi hirnahtades kutse peale ligemale. Mina võidutsesin, Razumovitš aga naeratas heakskiitvalt.

Hobune jõudis minu juurde ja küünitas harjumuskohase suutäie järele. Kuid seekord polnud mul ei peos ega taskutes mingit sobivat külakosti. Lauk nuusutas mu üleni läbi, vahtis teraselt veel kord käte peale, seejärel lidutas äkki kõrvu, pööras kiiresti tagupoole minu suunas

ja ... virutas mulle kabjaga reie pihta. Ei löönudki, muide, kõvasti, kuid mu pükstele jäi selge kabjaraua jälg.

Andrei Mihhailovitš päris osavõtlikult, kas hobune kõvasti haiget tegi, tema silmades aga välgatasid alatise iroonia sädemekesed. Mul oli valus ja piinlik, kuid ma ei teinud väljagi ja hüüatasin täiesti siiralt:

„Paras mulle — ei maksa petta tarka looma!"

Tundub, et see oli Laugu viimane ebasõbralik väljaastumine. Varsti tuli juhus veenduda, et olin tema näol tõepoolest saanud usaldusväärse neljajalgse seltsimehe oma lihtsas ja karmis elus looduskaitsealal.

Lähim sidejaoskond, kust me kirju, ajalehti ja muud korrespondentsi saime, paiknes Hamõški külas, üle kahekümne kilomeetri kaugusel looduskaitsealast. Aga meilt võis Hamõškini jõuda ainult seda „keerulist" rada pidi, mis käänles mööda nõlvu ja järsakuid marulise Kiša kärestiku kohal.

Posti järele sõitsid meil kõik jaama töötajad kordamööda. Mul oli juba mitu korda tulnud posti tuua. Selle juures kasutasin üht vanematest kandehobustest, kelle seljas võis sõita kas või kinnisilmi. Kogenud ratsu mitte üksnes ei tundnud iga rajakäänakut, vaid mäletas ka iga puud, mille taha sadulapaun võis takerduda, ja möödus sellest hoolikalt.

Kord tuli jälle minul Hamõškisse minna. Sedapuhku otsustasin, et võib sõita selliseks teekonnaks juba küllaldaselt ettevalmistatud Laugu seljas.

Sõitsin välja üsna hilja, kuna olin kaua jännanud suurte sadulapaunade sobitamisega oma uue sadula külge. Päike küpsetas üsna tublisti ja oli väga meeldiv sukelduda vana pöögimetsa varju.

Lõhnas hobusehigi ja uue sadulanaha järele, kuid need lõhnad ei rikkunud põrmugi metsaõhu kirjeldamatut aroomi, mis hoovas kopsudesse nagu kaalutu õndsalik märjuke. Lauk sammus reipalt peenikeste kivikestega kaetud rada mööda ja kõlksutas heledasti kabjaraudu. Hobuse kõrvad olid kikkis — talle oli siin veel kõik uus. Vahtisin minagi ettepoole ja hoidsin ratsmeid pingul. Kes teab, mis võib olla rajakäänaku taga?! Äkki ilmub metsloom — hobune tõenäoliselt kohkub ja hakkab ootamatult lõhkuma; seda oli tarvis õigeaegselt vältida.

Ent esialgu oli kõik rahulik. Jõudsin juba laia tasase platsini, millel lebas vanaaegse külatare moodi tohutu

kivi. Siit jäi Hamõškini just pool maad ja me pidasime siin alati lühikese „suitsutunni". Peatusin ja lasksin sadularihma lõdvemale. Sel ajal kui ma tuulemurrul istudes suitsetasin, seisis Lauk minu kõrval, teraselt mitmekesiseid metsahelisid kuulatades. Kuid oli tarvis rutata — aeg oli juba üle keskpäeva.

„Tarekivi" taga muutus rada uuesti väga raskeks. Ta kulges mööda kitsast kivikarniisi, tehes ootamatuid käänakuid püstloodis järsakute kõrval. Eespool oli veel üks väga raske teelõik. Seal läks rada ümber terava kaljunuki ja roomas mööda lamedaid kiviplaate, mis olid jõe kohal kõrguva astangu poole kaldu. Hobune pidi seal käima aeglaselt ja väga ettevaatlikult, et siledal kivil mitte libastuda ja paljude meetrite kõrguselt alla Kiša vahutavatesse keeristesse lennata. Otsustasin Laugu sellest kohast oheliku otsas üle viia.

Kuid seal varjas end veel üks salakaval oht. Ühe plaadi all, mille peale hobune pidi paratamatult astuma, oli suur herilasepesa. Häiritud putukad nõelasid hobuseid tihtipeale. Kui see juhtus kogenud mägiratsuga, siis tema ainult võpatas ja tampis vihaselt jalgu, kuid ei hakanud lõhkuma ega teinud ühtki ebakindlat sammu, kuidas herilased teda ka poleks piinanud. Kuidas siin Lauk käitub, seda ma ei teadnud. Äkki ajab end tagajalgadele püsti või sööstab tuhatnelja edasi? Siis... hüvasti, mu hall ratsu! Vahune Kiša kannab tema purustatud keha minema.

See nurjatu herilasepesa oleks tulnud juba ammugi hävitada. Meie vaatlejad olid korduvalt kavatsenud sellega arveid õiendada, ent ikkagi polnud käed millegipärast „küündinud". Nõnda sõitsidki meie teekäijad kurja vandudes ja herilasi eemale peletades üle selle koha.

Lähenenud ohtlikule käänakule, peatusin ja panin täpselt tähele, kust herilased välja lendavad, kavatsedes hobuse nõnda üle viia, et ta kas või esimestegi jalgadega ei astuks reetlikule plaadile. Kuid see osutus võimatuks: plaat oli liiga lai ja Lauk vajutas esikabjaga jõuliselt selle peale. Seni rahulikult lennelnud herilased hakkasid ähvardavalt sumisema. Hobune korsatas, hakkas tasakesi värisema ja raevukalt jalgu tampima. Ta raudade alt lendasid sädemed. Sädemeid lõi ka minu silmist, kui üks herilastest lennu pealt mulle lõuga pistis. Teine herilane nõelas Lauku kuhugi kõrva äärde; ta lõi pea järsult selga ja takerdus ratsmeidpidi karabiini raua taha, mis mul õlal rippus. „Kui

Lauk nüüd järsakult alla lendab, siis kisub ta minugi kaasa." See mõte sundis hulljulgelt tegutsema. Rabanud hobusel valjastest kinni, keerasin jooksuga ümber kaljunuki. Kuuldus raua krigisemist vastu kivi — Lauk püsis imekombel rajal ja, teinud mõned hoogsad liigutused, seisis minu kõrval käänaku taga. Jooksnud koos hobusega rada mööda veel veidi kaugemale, et vihaleaetud herilased maha jääksid, tõmbasin kergendatult hinge. Seejärel otsustasin: vaja otsekohe ja iga hinna eest herilastele ots peale teha. Muidu tuleb mul tagasiteel uuesti hobusega riskida.

Viinud Laugu ohutusse kohta, sidusin ta puu külge. Ise mässisin pihtkuuega näo ja kaela kinni, nii et jäi vaid väike pilu silmade ees, ning läksin uuesti herilasepesa juurde tagasi. Seal hakkasin kuiva oksarisu koguma ja seda plaadi peale laduma, mille all pesitsesid herilased. Tassisin kokku suure hunniku hagu ja süütasin selle. Oli näha, kuidas kivi alt väljalendavad herilased leekides hukkusid. Hagu põles ära; puudutasin plaati käega — see oli muutunud talumatult kuumaks. „Nüüd on teil lõpp, neetud elukad!" mõtlesin. Tõepoolest — kui palju ma poleks plaadil hiljem ka tallanud, ei lennanud selle alt välja ühtki herilast.

Hamõškisse jõudsime õhtuks. Oleks tulnud otsekohe korrespondents paunadesse panna ja viivitamata tagasi pöörduda, et kõige raskemast teeosast valge varul läbi jõuda. Kuid seda ei saanud teha. Raudteejaama värske posti järele saadetud veok oli kuhugi toppama jäänud. Hakkasin arutlema: kas oodata teda või koju tagasi pöörduda? Kuid seal metsa rüppe eksinud zooloogiajaamas ootasid inimesed värskeid ajalehti ja omaste kirju, mina aga naaseksin ainult eilse ja üleeilse postiga. Ei, see ei kõlba kuhugi — parem juba ööbida Hamõškis, kuid veok ära oodata.

Postikaless venis pärale poolteise tunni pärast. Võtsin ruttu korrespondentsi vastu ja, hüpanud Laugu selga, kihutasin tuhatnelja mööda asula sirget tänavat. Hobuse kapjade alt tõusid tolmupilved. Külapenid sööstsid kukerpalli väravate alt välja ja saatsid mind meeletu haukumisega. Päike oli juba Belaja jõe vasemal kaldal oleva metsase mäeharja taha kadunud.

Ees oli ligi neli-viis kilomeetrit vankriteed ja ma kihutasin seal traavi, et aega võita. Ent siis läks laiem tee pare-

male, minul aga oli tarvis pöörduda vasemale, meie kanderajale. Hobune tasandas ise jooksuhoogu ja läks lakka lehvitades mööda rada. Ergutasin Lauku, et ta pikema sammuga ja reipamalt astuks.

Kiša kuristikus tihenes hämarusvine. Pšekiši tagant ujusid esile hahkjad kihtpilved ja katsid järk-järgult taevavõlvi. Oli saabumas pilvine, kuuvalguseta ja tähtedeta öö. Metsa all on kindlasti nii pilkaselt pime, et ei näe omaenda väljasirutatud kätt. Mul hakkas kõhe.

Mõtlesin: „Hobune läks täna esimest korda elus seda rada pidi. Kas ta ei kaota seda pimeduses? Kas me ei lenda kusagil järsakust alla? Võib-olla tasuks Hamõškisse tagasi pöörduda, enne kui hilja pole?" Kuid see polnud kohalikel elanikel kombeks. Seal arvati nii, et kui teekäija juba kord välja sõitis, siis ei tohi ta poolelt teelt tagasi pöörduda. Kui ma nii teeksin, naeraksid Hamõški kasakad mu välja. Olgu, vast ehk ei saa me Lauguga hukka.

Metsas läks ruttu pimedaks. Õhus hakkasid päärima jaanimardikad. Nende fosforsed välgatused ei valgustanud midagi ja ainult segasid ruumilist orienteerumist. Lauk käis senini kindlalt, kord väikesi tõuse ületades, siis jälle rajaga lõikuvate rohkearvuliste nõgude nõlvu pidi ettevaatlikult alla laskudes.

Pimedus muutus nõnda tihedaks, et ma ei näinud enam hobuse pead. Isegi jaanimardikad lakkasid äkki millegipärast sähvimast. Kogu nähtav maailm kadus ja minu jaoks jäi vaid helide maailm. Nende järgi ma orienteerusingi.

Otse hobuse kapjade juures kohisenud jõe müha hakkas vaiksemaks jääma ja laskus kuhugi allapoole. Oli selgemini kuulda kunelite* askeldamist ja piiksumist puuokstel. Hobuse sammud aeglustusid ja muutusid väga ettevaatlikeks. Ta kabjarauad lõid sageli kividest sädemeid. See karniis püstloodis kaldakaljude kohal oli kõige ohtlikum teelõik. Hobune väristas end närviliselt, korskas sageli ja peatus mõnikord nagu mõttesse jäädes. Tema ebakindlus kandus mulle üle. Näis, et mu keha õõtsus abitult kõrgel musta põhjatuse kohal ja selle alt tundus otsekohe kaduvat viimanegi ebakindel toetuspunkt — õõtsuv hobuseturi.

---

* *Kunel* — unihiirlaste sugukonda kuuluv rotisuurune, puudel elutsev loomake, toitub mitmesugustest puuviljadest. *(Tõlk.)*

Sadulas püsimine hakkas üle jõu käima. Peatasin Laugu ja libisesin ettevaatlikult tema seljast maha, hoides vasema käega kinni kaljust, mille vastu rada liibus. Seejärel silusin hobust hellitlevalt, astusin tema taha ja patsutasin kergelt peopesaga ta laudjale:

„Edasi!"

Lauk, vabanenud ratsaniku raskusest, hakkas kindlamalt astuma ja kadus otsekohe pimedusse. Tema kabjarauad kõlksusid eespool ja need helid kaugenesid minust järkjärgult. Ma käisin ju väga aeglaselt, kobamisi ja tundsin end täiesti abituna nagu äkitselt pimedaks jäänud inimene. Iga samm ähvardas surmaohuga. Tekkis isegi soov neljakäpuli lasta, et paremini rada kombata.

Ei, nii edasi minna ei saanud. Hakkasin hobust hõikama:

„Lauk, Lauk! Seisa, seisa, tuvikene!"

Kabjaraudade helid lakkasid. Kuuldus vaid tasast suuraudade lõgistamist.

Klammerdudes kalju külge, kobades jalgadega kiviplaate, liikusin kärmesti edasi ja tundsin kergendusega lõpuks hobust oma käe all.

Võtnud käega Laugul sabast kinni, hakkasin astuma tema taga nagu pime oma talutaja kannul. Ängistav mõte, et selliste asjadega harjumatu hobune võib mulle kabjaga äiata, kadus kiiresti. Vastupidi — ma tundsin, et Lauk ilmselt kohandus minu liikumisega. Tasus mul vaid veidi käigul komistada ja tugevamini hobuse sabast sikutada, kui ta otsekohe käiku aeglustas. Kui ma aga kiiremini läksin, lisas sammu ka Lauk.

Kivikarniis lõppes. Rada väljus laiale kaldaterrassile. Kuid siin oli tihe mets ja öö näis veel mustemana.

Hobune peatus ootamatult ja hakkas ärevalt korskama. Püüdsin teda hüüetega ergutada ja patsutasin peoga kintsu pihta. Kuid Lauk seisis nagu tulp ja võbises vaid. Ees oli miski, mis teda hirmutas.

Sammusin hobuse pea kõrvale ja võtsin püssi õlalt.

Tundmatu ja nähtamatu takistus ei reetnud end millegagi, kuid mingi seletamatu tunne ütles, et meie ees seisab keegi kolmas ja see on meile vaenulik.

„Kes julges astuda meie teele?" — paiskasin need sõnad välja tahtlikult valjusti, ehkki teadsin, et ma vastust ei kuule. Seejärel heitsin ratsmed käe peale, tõstsin karabiini ja saatsin kuuli musta pimedusemüüri.

Lasu peale põrkas Lauk tagasi, sikutas ratsmeid ja oleks mu peaaegu jalust maha tõmmanud. Samas kuuldus kergeid hüppeid mööda kuivi varisenud lehti. Tundsin ära kiskja jooksu, kes pani paugust hirmutatuna putku. Mis loom see oli, ei saanudki ma aru, kõige tõenäolisem, et hunt.

Lauk läks edasi, kuid liginedes paigale, kus äsja oli asunud metsloom, hakkas uuesti tõrkuma. Kiskja värske lõhn seisis tema ees nagu kohutav tõke. Üle selle nähtamatu tõkke hüppas hobune alles siis, kui ma teda ratsmeidpidi tugevasti sikutasin. Seejärel oli kõik korras: Lauk sammus uuesti edasi, kuid kiirustas sedavõrd, et jõudsin talle vaevu järele, hoides kõvasti tema sabast kinni.

Nägemata mitte midagi tee kõrval, ei kujutanud ma endale üldse ette, kus me asume ja kui kaugel oleme veel zooloogiajaamast. Hobuse uus peatumine tekitas tuska. „Mis seal on — kas jälle metsloom rajal?" mõtlesin ja tahtsin juba püssi haarata. Kuid tähelepanelikult vaadates taipasin, et seekord seisime mingi surnud takistuse ees; see kõrgus suure korrapärase ristkülikuna ning levitas imeliselt tuttavat ja kodust lõhna. Lähemale minnes ja takistust kompides hakkasin rõõmsalt naerma.

Lauk seisis oma talli värava ees ja kraapis kannatamatult kabjaga.

Ma pole just sentimentaalne, kuid siis... ei pidanud vastu: embasin oma neljajalgset sõpra kõvasti kaelast ja suudlesin teda silmade vahele, otse väikesele laugule, mis pimeduses ähmaselt helendas.

TAIMTOIDULINE KISKJA

Meil seisis ees suur suvine ekspeditsioon looduskaitseala keskossa. Kui saabus plaanis ettenähtud tähtaeg, andis Razumovitš korralduse: kogu zooloogiajaama koosseisul valmistuda retkeks.

Vaatlejad hakkasid askeldama, seades valmis laskemoona ja laagrivarustust. Nende naised kuivatasid leiba ja tegid koorest võid. Siirdusime mägedesse kauaks, pidime üle kuu rändama mööda metsi ja alpi aasu, ööbida aga tuli kus juhtub: kas telgis või lihtsalt puu all lõkke ääres.

Aleksandr Vassiljevitš tõi meie korterisse veerandiku poolpargitud metsseanahka, kera peeni rihmu, kõvera naaskli ja kingsepanoa.

„Noh," ütles ta, „nüüd hakkame teile pastlaid meisterdama."

Kaukaasia jahipastlad on suurepärased matkajalatsid. Neid oskab õmmelda iga mägikütt. Nendega on hoopis mugavam käia kui saabaste või säärikutega. Jalg on paksu seanahaga hästi kaitstud, kuid samal ajal on see jalanõu kerge, pehme ja liibub ümber jalalaba nagu sokk, mistõttu sammud muutuvad täiesti käratuteks. Väga hea on pasteldes käia mööda kaljusid — jalg tunneb iga konarust ja „klammerdub" selle külge. On tarvis ainult jälgida, et pastlad ära ei kuivaks, muidu pitsitavad nad jalgu ja hakkavad järskudel nõlvadel libisema. Ööseks tuleb nad matta niiske mulla alla, aga et viimistlemata nahk ei hakkaks sooja ilma käes mädanema, on teda tarvis aeg-ajalt peene soolaga hõõruda.

Väljasõidu eelõhtul tuli Razumovitši juurde Fedja Bessonnõi ja hakkas nuruma, et teda ekspeditsioonile kaasa võetaks. Poiss käis Andrei Mihhailovitši kannul ja kordas visalt oma palvet. Razumovitš algul keeldus, hiljem lõi aga käega ja nõustus:

„Olgu, sea end valmis! Hakkad peatuskohtades hobuste järele vaatama."

Fedja hüppas rõõmsalt õhku, seejärel muutus äkki väärikaks ja lausus oma vanemat venda jäljendades hapral bassihäälel:

„Kuidas siis, muidugi hakkan. Mina, vennas, juba tean, mida vaja on!"

Ettevalmistused lõppesid. Kaheksa ratsanikku hakkas üksteise järel mööda rada piki Kiša kallast edasi liikuma. Igaühel oli sadula külge riputatud kaks suurt sadulapauna toiduainete ja mitmesuguste vajalike asjadega; sadula tagakaare külge oli seotud rullikeeratud burka. Valentina oli meeste kombel riides, oma juuksed oli ta bareti alla peitnud, seljas rippus tal rihmapidi kerge kaheraudne. Kõrvalt ei saanud arugi, kes sõidab — naine või noor vurrudeta poiss.

Kõige ees sõitis vana Ibrahim Novruzov. Talle tähendas sadul seda mis tool kontoriametnikule. Hobusel istudes võis Ibrahim nii tukkuda kui ka jõhvidest viskelingu punuda ning isegi käsikaudu habet ajada. Ta teenis loo-

duskaitsealal juba pikka aega vaatlejana ning oli oma kõrvi ratsu seljas läbinud loendamatu hulga mägikilomeetreid.

Põikasime läbi tammikute Duduguši lõunanõlval. Rohkest kastest värskendatud loodus pühitses oma uut helget hommikut. Kõik näis noorenenuna ja igaüks meist kogus alateadlikult endasse seda kõikjalt hoovavat elurõõmu.

Äkki peatas Ibrahim järsult ratsu ja tõstis käe. See žest tähendas: „Seisa, ära tee kära, tähelepanu!"

Karavan tardus. Kõik vahtisid Ibrahimi ettesirutatud käe suunas.

Ülalt liikus mööda nõlva kiiresti otse meie poole tumepruun kogu. Kogu jõudis kanderajale ja peatus sedamaid Ibrahimi hobuse ees. See oli suur metskult. Nähtavasti märkas ta alles nüüd inimesi, ajas end ootamatusest üleni turri ja tardus nagu raidkuju. Ta pikakärsaline pea tardus poolpöördes. Metslooma väikesed silmad väljendasid üheaegselt nii tavalist rumalust kui ka varjatud pahatahtlikku õelust. Turriaetud harjased ja pikad kõverad kihvad andsid metsseale raevuka ja ähvardava ilme. Ainult ta rõngasse keeratud kidur põrsasaba näis naljakana ega sobinud kuidagi metslooma võimsa kujuga.

Vanad tšerkessid ei armastanud sigu ja pidasid paljuks neile isegi ülearust pilku heita. Kuid Ibrahim oli kogenud kütt ja vaatleja. Ta hakkas metsseaga kõnelema nagu vana tuttavaga:

„Mis, oled sa veidike ogaraks läinud või? Või oled vanaks jäänud — silmad ei näe ja nina ei tunne lõhna? Mis sa seisad? Mine meie teelt ära, urr-juhh!"

Kuid metssiga nähtavasti ei kuulnud tõesti midagi. Ta seisis juhmilt rajal edasi. Meiegi ei liigutanud.

Metssead olid siin väga tavalised, meil aga oli kiire. Ei tasunud raisata aega selle peale, et seda jaburat kulti kaua nautida. Aleksandr Vassiljevitš pani naerdes kaks sõrme suhu ja vilistas kõrvulukustavalt. Metssiga oleks just nagu kepiga löödud: ta kargas kohmakalt üles ja sööstis alla jõe poole, tehes järsul nõlval kiireid siksakke. Jõudnud Kišani, läbis kult selle keerised otsekui torpeedo, peatus uuesti teisel kaldal ja laskis kuuldavale valju ninahäälse „tšffuu-h-hh!". Sellega väljendas ta oma rahulolematust ja hilinenud kohkumist.

Varsti pärast metsseaga kohtumist laskusime ka meie Kiša äärde ja läksime temast koolme kaudu läbi. Jõgi polnud siin sügav — kõigest vööni, kuid vool oli raevukas: elava keha vastupanu kohates hakkas vesi otsekohe keema ja pritsis üles. Hobused said vaevu tugevast voolust jagu ja kompisid jalgadega ettevaatlikult kivist põhja. Tundus, et loomal oli iga lihas pingul ja tõmbles. Tuli kätega rasketest sadulapaunadest kinni haarata ja need jõudu pingutades üles tõsta, et vesi neid läbi ei leotaks. Meil kõigil said jalad üle põlve märjaks.

Jõe taga kadus meie väike karavan ääretutesse põlismetsadesse. Nii alustasime oma pikka ja rasket retke.

Mõne päeva pärast ületasime peaaheliku harja ja lõime telgid üles kõrgel Tšuro mäel. Siin küündis pöök otse metsa piirini. Puud olid nagu kõikjal kõrgmäestikus madalakasvulised, peened ja ikka mõõgataoliselt ühes suunas kõverdunud. See tuli sellest, et talvel hoiavad puutüved nõlval pakse lumekihte kinni, mille raskus neid järk-järgult koolutabki.

Meie telgid seisid otse pöögimetsa serval. Meie kõrval rohetas lai alpi aasa lapp, selle keskel aga läikis väike mägijärveke laiusega kõigest kümme-kaksteist meetrit. Vesi oli selles külm ja puhas, kuid väga suure sügavuse tõttu näis ta põhjatu musta kuristikuna. Hommikuti, mil päike soojendama hakkas, kõlasid mõõgalaadse pöögi

tihnikud käblikute laulust. Hämmastav asi — linnud on pisikesed, kuid nii häälekad, et neid võib kuulda poole kilomeetri taha. Käbliku laul pole mitte üksnes kõlav, vaid ka väga meloodiline ja kaunis.

Lõunapoolset silmapiiri varjas kõrge kaljuna järsak. Sellel võis tihti näha mägikitsi. Loomad olid ilmselt meie laagrist huvitatud, tulid sageli otse järsaku äärele ja vahtisid kaua alla.

Siit otsustasime teha „täheretke", s. o. lihtsalt eri suundades laiali minna, kuhu keegi arvab, pärast aga uuesti laagrisse koguneda ja jagada üksteisega oma tähelepanekuid. Selleks jagunesime paarikaupa: Razumovitš Ibrahimiga, Juri Vasja Bessonnõiga, mina aga Aleksandr Vassiljevitšiga. Viimane paar — Valja ja Fedja — jäi laagrisse. Neile anti ülesanne: karjatada aasal hobuseid ja üheaegselt püüda kollektsiooni jaoks kõrgmäestiku pisinärilisi.

Igal teadlasel on oma küsimustering, millele ta püüab anda õiged ja selged vastused. Laiali valguda, kord ühe, siis jälle teise järele haarata ei ole otstarbekohane.

Igal isegi kõige tagasihoidlikumal teadusharul on tublisti rohkem ülesandeid, kui üks inimene suudab. Seetõttu valib iga asjalik teaduslik töötaja, enne kui alustab uurimistööd, endale kindla tööteema ja allutab sellele kõik oma mõtted, otsingud ja katsed.

Ent zooloog kohtab looduses töötades palju selliseid asju, mis ei kuulu küll tema tänase teema juurde, kuid pakuvad teadusele suurt huvi. Nendest „üleplaanilistest" vaatlustest loobuda ei saa, need tuleb hoolikalt üles kirjutada ja kontrollida: kõik see võib hiljem ära kuluda, kui mitte sulle enesele, siis sinu seltsimehele — teisele looduseuurijale.

Mulle oli antud teema: „Kaukaasia karu eluviiside uurimine".

Aleksandr Vassiljevitš, saanud minu teemast teada, sattus lõbusasse tujju ja lausus:

„Vaat, sellest ma saan aru — välisite alles looma väljal. See pole uruhiir ega lepalind. Võtke mind abiliseks, mulle meeldib selline pipardatud töö ja tegemine."

Meie ülemus ei hakanud vastu vaidlema ja kinnitas Tihhonovi „karuteema" peale.

Karu kohta oli juba palju teada ning palju mitmesuguseid ülevaateid ja jutustusi, õigeid ja väljamõelduid kirjutatud. Ent vähesed olid tõsiselt mõelnud sellele, kui palju hämmastavat ja vasturääkivat oli loodus selles loomas talletanud.

Karu kuulub kiskjaliste seltsi, kuid toitub peaasjalikult rohust, lehtedest, puuviljadest ja pähklitest. Kui teile satub kätte karukolju, vaadake tema hambaid. Vaid võimsad kihvad reedavad temas kiskjat, ülejäänud aga on lamedakõbrulised ja ilmselt jämeda taimtoidu peenendamiseks kohastunud.

Karu käitumine on iseloomult täis vasturääkivusi. Metsloom võib ehmuda ja paanikas ära joosta mingisuguse tühise asja pärast, näiteks ootamatust hüüdest, väikese koerahakatise haukumisest või isegi paberitükist, mida tuul ootamatult on liigutanud. Kuid jahimehe poolt haavatuna või lihtsalt vihaleaetuna võib karu muutuda hirmsaks koletiseks ja söösta oma vaenlase kallale, vaatamata laskudele või tema rinda sihitud jahiodale.

Karu on väga arukas loom ja talle võib selgeks õpetada kõiksugu naljakaid tempe. Ega vanasti asjata olnud kombeks vedada õpetatud „mesikäppasid" inimeste lõbuks mööda linnasid ja külasid.

Ent ükski taltsutaja ei või tõenäoliselt kindel olla, et tema poolt väljaõpetatud karu on alati kuulekas ja ohutu. Mida vanem on metsloom, seda kapriissem ta on ja seda kergemini võib temalt oodata mingit ebameeldivat vempu.

Muide, meid huvitas muu. Ma pidin hoolikalt uurima kaukaasia karude toitumist ja harjumusi ning otsustama, kas nad teevad siin mets- ja koduloomadele, mets-viljapuudele ning metsa läheduses asetsevatele kolhooside puu- ja juurviljaaedadele palju kahju.

Kaukaasias on veel palju karusid ja neid küsimusi ei dikteerinud paljas uudishimu.

Koit kallas lähedal ja kaugel asetsevad mäed tiheda punaga üle. Kõige kõrgemaid tippe valgustas juba tõusev päike, aga nõgudes oli veel hämarus. Tiheda udu tordid kerkisid aeglaselt üles ja värvusid oranžiks. Põhja pool kõrgus taeva poole võimas Tšuguši mägi — kõige kõrgem looduskaitsealal. Tema tippu kattis üleni lumemüts, nõlvadel aga sinetasid liustikukeeled.

Ronisin Tšuro läänenõlvale ja peitsin enda kivihunnikute keskele hiiglasuure, kõrge rohuga kaetud välu servale. Oli tarvis kannatlikult oodata, kuni sinna läheb karu sööma, pärast aga minna ettevaatlikult tema jälgi mööda

ja korjata metslooma poolt söödud taimede jäänuseid. Seda nimetati meil „toitumiskäigu noidlemiseks" ja see võimaldas uurida metslooma taimtoidu liigilist koostist.

Mul oli peale tavalise matkavarustuse ja püssi kaasas veel suur presentpaun ja pakike paberümbrikke: nendesse pidin koguma toidutaimede näidiseid.

Kõrge rohi seisis tiheda müürina ja oli rohkest hommikusest kastest sinihall. Lootsin salamisi, et karu tuleb hiljem, kui kaste on kuivanud. Kui aga märga rohtu tulnuks pugeda otsekohe, siis olnuks see sama, mis pea ees võrendikku viskuda — selga ei jää ühtki kuiva riidehilpu.

Et paremini välu silmas pidada, selleks vahetasin varitsuspaika, tõustes kõrgemale nõlvale, ja vaatlesin kõrgrohustut läbi binokli edasi. Päike oli juba kõrgele tõusnud ja hakkas kõrvetama, kuid ühtki karu polnud senini ilmunud.

Tšuro lõunanõlval tegeles praegu samasuguse asjaga Tihhonov; tahtsin väga teada, millised tulemused temal on, kuid enne õhtut ei võinud me temaga kohtuda.

Lõpuks karu ilmus. Ta ei tulnud hoopiski mitte sellest suunast, kust ma teda ootasin. Punakaspruun laik ilmus metsaservale ja kadus otsekohe rohu sisse. Ülalt oli näha, kuidas kõrgrohustut mööda venis metslooma poolt tallatava raja tume vööt. Seda rada oligi mulle tarvis.

Meelde jätnud puuderühma, kust karu oli väljunud, laskusin kiiresti sinna ja sattusin peagi looma jälgedele. Püüdes mitte kära teha, läksin ettevaatlikult mööda karurada ja hakkasin tähelepanelikult vahtima karukäppade poolt muljutud taimestikku. Mingeid söömisjälgi esialgu ette ei sattunud: nähtavasti oli karu kõndinud peatumata. Kuid siis märkasin äsja metslooma poolt murtud paiselehevart, edasi aga üle poole ärasöödud lehe jäänuseid. Seda taime tundsin ma hästi ega hakanud herbaarnäidist võtma, vaid tegin ainult märkuse välimärkmikku.

Söömisjäätmeid hakkas esinema üha tihedamini. Siinseal paistis rohekaks värvunud karusülje pritsmeid. Metsloom oli maiustanud oma lemmiktaimedega ja tallanud neid otsides tihnikusse käänulise raja. Mõnda söödud taimedest ma ei tundnud ja kogusin näidiseksemplare paberümbrikesse — meie botaanikud aitavad hiljem neid määrata.

Ühes kohas leidus käokinga, väga mürgise taime jäänuseid, ja mulle meenus, kuidas emakaru oli Pšekišil õgi-

nud samuti mürgise kaukaasia rododendroni õisi. Ent nüüd ma juba teadsin, milles asi on — paljud metsloomad söövad mürgiseid rohttaimi ravimina sooleusside vastu.

Püsis täielik tuulevaikus. Päikese käes kuumenenud lehelabad panid õhu kirvendama. See oli mulle kasulik: tõusvate õhuvoolude puhul kanduvad kõik lõhnad ülespoole ja võis loota, et karu mind eemalt ei haista ega jookse toitumispaigalt enneaegselt minema. Ent eriti uudishimutseda siiski ei tasunud. Oli tarvis hoiduda metsloomast nelja-viiekümne sammu kaugusele, muidu võinuks ta mingist ootamatust kärast kohkuda, siis aga juba . . . hoia oma nahk! Hea, kui kohkunud karu tormab teed valimata minema ega söösta omaenese jälgi mööda tagasi. Viimane variant poleks olnud kuigi soovitav, kuna selle puhul olnuks möödapääsmatu metsloomaga näost näkku kohtumine — ja keegi ei tea ette, kuidas see võib lõppeda. Jooksev karu, kui keegi tema teed tõkestab, murrab harilikult kõigest läbi.

Et metsloomale mitte liiga ligi minna, tuli orienteeruda eranditult kuulmise järgi, kuna kõrgrohustu ulatus mul üle pea ja varjas silme eest kõik, mis oli ümberringi. Karu poolt murtavate lihavate varte pragisemine teatas mulle, kus ta uitas, metslooma peatumise korral aga kuuldus selgesti ta matsutamist ja nohisemist.

Äkitselt lakkasin ma karu kuulmast. Kadusid igasugused helid, otsekui oleks hiiglasuur ja raske loom nähtamatuks muutudes käratult läbi õhu minema lennanud.

See oli kahtlane. Ma peatusin tähelepanelikult kuulatades ja taimelatvade poole piiludes: kas nad ei hakka karu kohalolekut reetes kusagil kõikuma. Nii kestis minutit kakskümmend ja ma tüdinesin tegevusetust seismisest.

Ettevaatlikult, iga sammu kaaludes ja lehelabasid õrnalt kätega laiali lükates, liikusin karujälgi mööda edasi. Mõistsin, et talitasin täiesti meeletult. Kõndida karu kannul tihedas padrikus, täpselt teadmata, kus ta asetseb, on ohtlik ja lubamatu. Ent ma lootsin kaukaasia karude üldtuntud heasüdamlikkusele ning ei läbenud viivitada selle selgitamisega, kuhu siis „minu" metsloom on jäänud.

Mingi vaevu tajutav aisting sundis mind uuesti paigale tarduma. Püüdsin aru saada, mis sundis mind peatuma, ja lõpuks taipasin: lõhn! Hapukas metslooma lõhn. „Mis jamps see olgu," mõtlesin. „Kuidas võib olla, et mina ini-

mese nõrga haistmismeelega avastasin läheduses karu, aga tema mind ei haista! Tähendab, et metslooma pole enam ammugi siin, tema lõhn aga on niiskete taimede vahele püsima jäänud." Sellise mõttega tegin julgelt mõne sammu ettepoole ja... peatusin uuesti nagu tulp. Seekord peatasid mind helid: võimsa rinna rahuliku sügava hingamise vaevu kuuldav kahin ja nõrk rahulik norin.

Kõik sai selgeks. Ennast mahlakaid varsi täisõginud karu lebas nüüd padriku keskel ja magas magusasti selle jahedas varjus. Magas kõvasti ja muretult, nii nagu suured loomad võivad magada ainult asustamata inimtühjades paikades.

Nõnda kestis vaid mõne minuti. Mu näo ees keerlesid mingid pisikesed kihulased. Sisse hingates tõmbasin ühe neist endale kogemata ninna ja tundsin ületamatut soovi aevastada. Surunud nina peoga kinni, püüdsin vastu pidada, kuid see ei õnnestunud ja mu kõrist pääses välja mingi ebamäärane heli: „H-hõõk!"

Karu lebamiskoha poolt kuuldus lühikest ägedat sahinat. Viskusin külili maha ja tardusin paigale. Nägin, et karuputkede latvade kohale kerkis tohutu ümmargune karupea. Metsloom tõusis tagakäppadele ja vahtis ringi. Nägemine on karul kehvavõitu ja kui lebada liikumatult, võib ta inimest ka mitte märgata.

Kuid metslooma väike must nina pöördub igasse külge, uurib lõhnu ja avastab väga ruttu minu lähedaloleku.

Nõnda juhtuski. Karu norsatas, ta pea kadus — ja samas kuuldus jämedate varte raginat, mida metsloom jooksul maha rusus. Karanud jalule, nägin ma vaid, kuidas taimeladvad võppusid, märkides putkupannud karu teed. Oligi kõik. Mu „noidlemine" oli lõppenud.

Olin rahul: mu herbaarpaun oli näidiseksemplaridest peaaegu täis, välimärkmik aga kirendas mitmesuguste toidutaimede nimetustest. Allunud äkitselt tekkinud vallatule tujule, hüüdsin ma täiest kõrist karule järele:

„Võtke kinni! Ohoo-hoo-hoo-ooo-o!"

Mu kisa kutsus esile täiesti ootamatud tagajärjed. Välu lähemalt servalt tõusid rohust korraga seitse hirve — neli täiskasvanud emast ja kolm vasikat. Hirved tormasid iilina põiki üle lauge nõlva ja kadusid selle küüru taha.

See seik oli mulle väga tähtis. Ta tähendas, et emahirved, isegi need, kel on väikesed vasikad, ei karda jääda päevasele puhkepeatusele sellisesse paika, mida tihti

külastavad karud. Nagu näha, need „taimtoidulised kiskjad" siin hirvi ei puutunud.

Päikeseloojangu eel kohtusin kokkulepitud kohas Tihhonoviga. Aleksandr Vassiljevitš oli päeva jooksul jälginud toiduotsinguil kaht karu ja kogunud tublisti taimenäidiseid. Ent tema arvates oli karusid siin Tšurol ikkagi liiga vähe ja ta pani ette homme naaberahelikule Amukole ronida.

Laskusime allapoole, metsa, süütasime lõkke, ajasime teevee keema ja, olles õhtust söönud, jäime suure nulu alla öömajale. Siin oli mitu värsket metssigade lesimispaika ja Aleksandr Vassiljevitš soovitas mul nendest kaugemale heita. Ta ütles, et suvel leidub nendel lesimispaikadel palju parasiitputukaid, kes tulevad üle ka inimesele.

Pimeduse saabudes täitus kogu mets kakkude hüüetega. Kõrvukad rätsud otsekui naersid, kodukakud huikasid, väike värbräts aga kuulutas kõigile oma meloodilise häälega: „Tudun, tudun, tudun."

Amuko mägi on viimane alpi aasadega tipp peaaheliku lõunaharudel. Edasi mere poole mäed järk-järgult madalduvad.

Elasime Amukol kaks päeva ja nägime palju mitmesuguseid metsloomi, kes olid siia rikkalikele karjamaadele kogunenud Musta mere poolse kalda metsastelt mäeahelikelt. Seal õnnestus mul pealt näha, kuidas noor karu rüüstas herilasepesa, et saada kätte kärgi koos tõukudega. Otsinud üles ava, millest herilased välja lendasid, hakkas karu uskumatult kiiresti käpaga selle pihta taguma ja lõi mõne sekundi jooksul peaaegu kogu pesa elanikud maha. Seejärel kõrvaldas ta rahulikult mulla, veeretas eemale

lameda kivi ja sai selle alt kärjed kätte. Binokliga võis näha, millise naudinguga karu selle oma maiuspala ära sõi.

Karude poolt lahtikaevatud herilasepesi kohtas siin igal sammul ja minu arvates tulnuks metsloomi vaid tänada selle töö eest, muidu ei annaks herilased kellelegi asu.

Tagasi Tšurole otsustasime minna mitte lühemat teed — ühendavat mäeseljandikku pidi —, vaid altpoolt läbi Sotšinka jõe kuristiku. See mõte läks meil kalliks maksma ja Aleksandr Vassiljevitš ei või tõenäoliselt veel praegugi, hulga aastate möödudes, endale seda andestada.

Alguses oli kõik hästi. Laskusime mööda Amuko järsku nõlva otse Sotšinka sängini ja läksime piki seda ülesvoolu. Vett oli jõekeses vähe ja ta voolas pisikese ojana kivirahnude vahel, langes lustakate kosekestena üle takistuste alla ja vulises valjusti. Mõlemalt nõlvalt tuli Sotšinkasse palju väikesi ojakesi. Mõned neist olid peaaegu täiesti ilma veeta, teised aga langesid järsakult hõbeniitidena alla. Vana hämar pöögimets täitis kogu kuristiku. Väikeste mäeseljandike harjad olid tihedalt loorberkirssi täis kasvanud.

Edasi läks kuristik järjest kitsamaks ja kitsamaks ning muutus lõpuks sügavaks, peaaegu püstloodis seintega kivilõheks. Läksime piki jõesängi kivilt kivile hüpates või ronisime kaldaastanguid mööda, koskedest ringi minnes. Käimine muutus üha raskemaks. Aleksandr Vassiljevitš silmitses ebasõbralikult püstloodis kaldaid ja sõnas:

„Närune paik. Vilets paik."

Tõepoolest, mingile nõlvale ronida polnud enam võimalust ja me olime sunnitud liikuma ainult kividest ummistunud jõesängi pidi.

Kitsas taevavööt meie kohal tumenes järsku. Kuuldus lähedasi piksekärgatusi. Tihhonov muutus veelgi rahutumaks ja vahtis alatasa taeva poole. Pikselöögid kordusid ja muutusid valjemaks. Äike oli saabumas. Nüüd hakkasin minagi mõistma, milline ebameeldivus meid ähvardas.

Kuristik täitus vihmamüdinaga, mis summutas kõik ülejäänud helid. Puhkes üks neist ebatavalistest lõunamaistest paduvihmadest, mis poole tunni jooksul kallavad maa peale nii palju vett, kui palju ei anna tavaline mõõdukas vihm isegi ööpäeva jooksul.

Aleksandr Vassiljevitš püüdis liikuda joostes, kuivõrd see siin võimalik oli, ja sundis mind kogu aeg tagant:

„Rutem, Aleksandrovitš, rutem! On tarvis sellest põrgust välja ronida, muidu oleme kadunud!"

Ta kobas pilguga kuristiku seinu, püüdes leida paigakest, kus oleks võinud ülespoole ronida. Kuid ümberringi kõrgusid ikka aina püstloodis ligipääsmatud järsakud.

Sotšinka kuivad kõrvalharud elustusid ja hakkasid järsakult sogast vett alla paiskama. Poole tunni pärast hakkas ka Sotšinkas vesi tõusma. Seal oligi tasu kergemeelsuse eest!

Vihmavesi voolas nõlvade tohutult pinnalt arvutute ojade sängidesse ja muutis need korrapealt marulisteks voogudeks, mis möirgasid, müristesid ja puudaseid kive veeretasid.

Käimine muutus võimatuks. Sotšinka täitis kogu oma kivise nõva sogase veega. Püsisime voolu survele vastu pannes vaevu jalul. Vett oli juba vööst saadik ja teda tuli järjest juurde. Mul hakkas jube . . .

Meist veidi eespool kuristiku vasemal seinal paistis väike kivikarniisike. See kõrgus kahe meetri kõrgusel vee kohal ja sarnanes poollagunenud rõduga. Näis, et see oli ainus koht veetulva eest pääsemiseks.

Kramplikult kinni haarates veel üleujutamata kivide tippudest, jõudu pingutades ja veepritsmetest läkastades jõudsime kuidagiviisi karniisini. Aleksandr Vassiljevitš klammerdus kätega selle serva taha ja hakkas end üles vinnama, mina aga panin talle oma õla põlve alla. Roninud karniisile, heitis Tihhonov sellele pikali ja sirutas mulle mõlemad käed vastu.

Meie rõdukesest jätkus vaevu, et kahekesi sinna ära mahtuda. Istusime viltusel kiviplaadil ja soojendasime teineteist oma kehaga. Paduvihm lakkas, kuid meil polnud kuiva hilpugi seljas, otse jalge ees aga märatses raevunud Sotšinka. Lopsakas, mitmeaastase juurikaga sõnajalapuhmas kasvas karniisil kaljulõhes. See rääkis sellest, et meie pelgupaika vesi üle ei ujuta — muidu poleks siin sõnajalg kasvanud. Oht Sotšinkas lämbuda oli möödunud, kuid meie olukord polnud ikka veel kadestusväärne. Meil lõgisesid külma pärast hambad ning me vaatasime nukralt ülespoole — sinna, kus nõlvad olid laugemad ja kus võinuks inimese moodi puhata ja end lõkke ääres kuivatada. Tegevusetuse pärast kuivatasime tuule käes karutoidu läbiligunenud näidiseksemplare ja oma märkmikke. Seejärel võtsime püssid koost lahti ja lasksime tuulel nad läbi

puhuda. Meie binoklid ilmselt ei olnud kannatada saanud — vesi polnud sisse läinud. Imekombel tiksus edasi ka minu taskukell.

Kaua hoidis Sotšinka meid vangis. Alles õhtul alanes vesi jões sedavõrd, et võisime teekonda piki jõesängi jätkata. Kuidas küll ei tahtnud jälle külmadesse voogudesse hüpata ja neid mööda kahlata, takerdudes valusaks pekstud jalgadega kivide taha!

Koht kuristikust ülesronimiseks leidus kõigest pool kilomeetrit jõgepidi ülesvoolu . . .

Ööbinud metsas lõkke ääres, naasime teisel päeval laagrisse.

Valja ja Fedja jutustasid meile, et esimesel ööl, kui nad olid üksi jäänud, kõndinud telgi ümber hulga aega karu ja kogu aeg „kirunud". Hiljem roninud ta kaljusele astangule ja hakanud sealt tohutuid kive alla pilduma. Kivid veerenud mürinal piki nõlva telgist mööda. Fedja polnud välja kannatanud ja oli karu laskudega minema kihutanud, — „et ta ei fuligaanitseks".

KALJUKITSEDE JÄRV

Meie salk pöördus tagasi peaaheliku põhjanõlvadele, ja olles läbinud pika tee, laskus Urušteni jõe orgu.

Siin oli eriline maailm — kõrgete lumiste tippude, mägisegametsade, läbitungimatute rägastike ja rohkearvuliste ürgsetes kaljudes olevate läbiuurimata koobaste maailm. Siin polnud kümnete kilomeetrite ulatuses ühtki inimelamut. Siin oli looduskaitseala süda — hirmutamata metsloomade ja lindude maa.

Oru keskosas keset väheldast välu seisis palkehitus. Selles ei elanud kedagi, kuid ta oli valla igaühele, kes vajas peavarju ja rahulikku ohutut puhkust. See oli niinimetatud „laager" — „mägivõõrastemaja" ilma numbritubade, teenuste ja puhvetita. See oli mõeldud inimeste jaoks, kes on harjunud jahimehe kombel, spartalikult rändama.

Urušteni oru kaudu kulgeb looduskaitseala peamine ekskursioonirada ja seda mööda lähevad matkajate rühmad kogu suve seljakottidega turjal ja pikkade mägikeppidega käes. Matkajad läbivad looduskaitseala põhjast lõunasse, tehes kümne päeva jooksul läbi raske ja kütkestava teekonna Maikopist Sotšini, läbides metsamere ja ületades Kaukaasia peaaheliku.

Urušteni laager on üks paljudest ekskursantide kindlaks kujunenud peatuspaikadest. Koosseisuline teejuht, viinud oma rühma järjekordse laagrini, aitab väsinud matkajatel metsa rüpes puhkama asuda, joob nendega lõkke ääres teed ja jutustab mõne loo looduskaitseala neljajalgsetest või tiivulistest asukatest. Teejuhtidena töötavad siin kogenud ja elutargad inimesed.

Kui me saabusime laagrisse, puhkasidki seal ekskursandid. Nagu hiljem selgus, oli see rühm Leningradi õpetajaid. Keskealine naine sinises kleidis väljus laagrist ja nägi relvastatud ratsanikke, kes sõitsid peremehelikult onni juurde ja hakkasid sadulast maha tulema. Meie ülikonnad olid kuuajalise mägedes elamise järel narmendama kulunud, näod ja käed olid päevitusest pruunid, juuksed pulstunud — lühidalt, meis oli raske ära tunda teaduslikust ekspeditsioonist osavõtjaid.

Õpetajanna lõi käsi kokku ja sööstis tagasi laagrisse. Hetke pärast kargasid sealt välja kaheksa meest, nende tagant aga piilusid kartlikult naisterahvad. Kõigil oli erakordselt erutatud ilme. „Selge," mõtlesin. „Meid peetakse bandiitideks."

Esimesena jõudis laagrini Ibrahim õlule heidetud hatuses burkas, habemesse kasvanud ja kinžall vööl. Rahutus ekskursantide seas tugevnes, mehed vaatasid üksteisele otsa, ilmselt teadmata, mida teha. Ent siis läks Valja Ibrahimi ennetades ette ja lausus naeratades:

„Tervist, seltsimehed! Näib, et me häirisime teid."

Naisehäält kuuldes ja ilmselt nähes tema baretil looduskaitseala embleemi, matkajad rahunesid. Sel momendil tuli meie juurde kusagil eemal viibinud teejuht ja hakkas meil sõbralikult kätt suruma. See viis lõplikult kõik normi. Ekskursantide hiljutine ehmatus asendus siira lõbususega. Nad külvasid meid üle küsimustega ja palusid jääda puhkama koos nendega. Tunni aja pärast pidas Razumovitš leningradlastele juba loengut, jutustades looduskaitseala kliimast, taimestikust ja loomariigist, nemad aga vaatasid vaimustunult tema tuulest pargitud nägu ja sahistasid pliiatsiga mööda märkmikulehti.

Kuni me Urušteni elasime, tuli meil kõigil pidada mitu korda samasuguseid loenguid kõige mitmekesisematele kuulajatele.

Looduskaitseala marsruuti mööda käisid — üks rühm teise järel — töölised, kolhoosnikud, arstid, üliõpilased — noorust muidugi kõige enam.

Urušteni oru parema kalda moodustavad suurepärase kahetipulise Alousi mäe nõlvad. Selle alpi vööndis on imepärane kõrgmäestikujärv ja siia koonduvad rohkearvulised kaljukitsede karjad. Alousi metsased nõlvad on ammust ajast kuulsad karupaigad. Mulle oli sellest küllalt, et, nagu öeldakse, „Alousi-haigeks" jääda ja lugeda seda oma vaatluste põhirajooniks.

Otsustasime Aleksandr Vassiljevitšiga tööd alustada mägivabarnastike uurimisega. Alousi ülemises metsavöös kasvas palju vabarnaid. Nende marjad olid nüüd juba küpsed ja kahtlemata meelitasid enda juurde palju karusid.

Võtnud kaasa kahe päeva toidu, siirdusime Tihhonoviga hommikul metsa. Meie ülejäänud töötajad läksid samuti oma marsruute pidi laiali.

Alousi läänenõlval oli tõepoolest palju karujälgi. Neid kohtas seda sagedamini, mida kõrgemale me tõusime. Kohati olid karud terveid radasid sisse tallanud. Need rajad läksid põiki üles ja vasakule — metsaharviku vööndisse mäe põhjanõlval. Nähtavasti suundusid need rikkalikule toitepaigale. Seda oli tarvis uurida ja me läksime otse üht karurada pidi.

Nagu võis oodatagi, viis rada meid laialdasse vabarnatihnikusse. Küpseid aromaatseid marju paistis peaaegu iga põõsa küljes. Meie sattusime muidugi kiusatusse ja hakkasime maiustama. Metsvabarn jääb aedvormist maha vaid marjade suuruse poolest, aga mis puutub maitsesse ja lõhna, siis pole kerge otsustada, kumb neist parem on.

Olin arvanud, et karud murravad vabarnaid süües halastamatult põõsaid, ja kartsin siin täielikku laastamistööd näha. Ent nii see ei olnud. Metsloomad olid vabarnastikku vaid palju käänulisi radu tallanud ja kasutasid neid nähtavasti aastast aastasse. Need rajad jaotasid vabarnatihniku üksikuteks kitsasteks ribadeks ja kõige kummalisema kujuga osadeks.

Rada mööda käies painutab karu põõsaid käppadega enda poole, ahmib suuga marju ja laseb seejärel oksad uuesti lahti. Põõsas ajab end sirgu ja jääb vigastamata. Vaid siin-seal nägime värskelt murtud varsi, mida metsloom oli liiga tugevasti enda poole sikutanud.

Käisime hiilides mööda karuradasid, lootes sattuda kas või ühele neist toitepaigal. Kuid oli juba peaaegu kell kümme hommikul — aeg, millal enamik metsloomi puhkab. Marjapõõsad olid tühjad ja vaid ühes kohas vilksatas rajal rebase ruske saba. Ka reinuvaderil polnud midagi vabarnate vastu.

Mul oli kahju. Oleksin tahtnud näha, kuidas karu marju korjab, kuid selleks oleks tulnud siin istuda hämarikuni, seades end kusagil põõsaste vahel sisse, veel parem aga — puu otsa ronida.

Aru pidanud, otsustasime, et jõuame õhtu saabumiseni veel alpi aasadel käia ja seal kaljukitsi vaadata. Muide, Razumovitš oli meid palunud jälgida, kas Alousil on palju kevadiste talledega emaseid kaljukitsi.

Minnes tihnikutest põhjaserva mööda ringi, avastasime, et siin kasvas koos vabarnatega teinegi mägi-marjapõõsas: kaukaasia kuldsõstar. See sarnaneb nii lehtede kujult kui ka marjade maitselt hariliku punase sõstraga, kuid marjad on mustad. Noppisin ühe küpse kobara, sõin selle mõnuga ära ja sirutasin käe teise järele, ent sel hetkel tundsin, et Aleksandr Vassiljevitš paneb mulle käe õlale ja surub allapoole. See tähendas: „Vaiki ja küüruta!" Täitsin käsku ja kuulsin seltsimehe sosinat:

„Vaadake! Seal — selle mägivahtra juures."

Pööranud pilgu sinna, kuhu Tihhonov näitas, nägin, et sõstrapõõsa oksad liiguvad. Keegi painutas neid ja laskis mõne sekundi pärast uuesti lahti. Käpuli liikudes roomasime lähemale, seejärel ajasime end tiheda põõsa taga sirgu ja hakkasime läbi okste piiluma.

Heleruske väikest kasvu karu sõi sõstraid. Ta painutas oksa küüntega enda poole, haaras seejärel hammastega marjakobarast ja roobitses sellel üheainsa kerge tõmbega kõik marjad küljest. Kobararoots ja isegi rohelised marjavarred jäid kõik oksa külge ning karu suhu sattusid vaid küpsed marjad. See käis kähku ja osavalt. Ühe oksa tühjaks korjanud, võttis metsloom järgmise käsile. Valmimata kobaraid karu ei puutunud — võttis vaid kõige tumedamaid.

Vaatlesime minutit kakskümmend. Lõpuks ütles Tihhonov mulle kõrva sisse:

„Noh, nägite? Kas aitab?"

Noogutasin nõusolevalt peaga.

Astusime põõsa tagant välja. Karu märkas meid otse-

kohe, tardus ootamatusest kaheks-kolmeks sekundiks, seejärel aga jooksis teed valimata ja ümber vaatamata minema.

Alousi alpi vöönd võttis meid vastu jaheda tuulega. Mäehari joonistus selgelt pilvitule taevale oma kahe tömbi kivitipuga. Lumeväljade keeled helkisid päikese käes ja nende puutumatu valendus sundis silmi kissitama.

Mõlemast tipust paremale ja vasakule kulgesid kõverdunud kaljused mäeseljandikud ja vöötasid laia ümmargust häilu. Häilu põhjas sinas õrnalt järv, rahulik ja puhas nagu lihvitud klaas.

Põhjaveed olid sajandist sajandisse kivimite painutatud kihte uhtunud. Vesi oli lahustanud ja minema viinud lubja ja teiste talle allunud mineraalide osakesi. Kivikihid muutusid kobedaks ja vajusid alla. Nõnda oli mäetipu alla järk-järgult moodustunud sügav ümmargune häil. Sulava lume ja liustike vesi täitis häilu ja moodustas selle kummalise järve ligi kolme tuhande meetri kõrgusel üle merepinna. Geoloogid nimetavad selliseid veekogusid karstijärvedeks.

Läksime järve äärde. Selle läbimõõt oli umbes pool kilomeetrit, ent kõrgete kaljukallaste vahel näis ta hoopis pisikesena, otsekui inimkäte tehtud ideaalselt ümmargune bassein. Ent kui vaadata kaldaid ja kõike, mis siin oli, siis tunned, milline ürgne, värske ja karm loodus sind ümbritseb.

Vesi oli järves nii puhas ja läbipaistev, et olid näha vähemalt nelja meetri sügavusel lebavad kiviplaadid. Võtsin valge lubjakivikillu ja viskasin järve. Vajudes oli kivi mitu sekundit näha ja kadus aeglaselt põhjatusse sügavusse. Veetemperatuur oli selline, et järve pistetud käsi otsekohe külmast kohmetas. Näis, et selles järves ei võinud olla mingit elu.

Kuid ei, nii see ei olnud. Ringi vaadates nägin, et vee pinnakihtides ujus palju vesikakandeid. Aga kui olid kord juba need vähikesed, siis pidid olema ka nende tarbijad.

Nõnda oligi. Seal järve keskel ujus paar linde. Need olid punakaelpütid. Oli kummaline näha neid jõekoolmete ja soojade soode elanikke mitte keset roostikke ja lugasid, vaid kõrvuti kaljude ja sulamata kõrgmäestikulumega.

Seadnud end sisse kivide vahele otse vee äärres, hakkasime binoklitega järve ümbritsevaid nõlvu uurima. Märkasin üsna varsti suurt rühma loomi, kes sõid madala

muruga aasal kaljude keskel. Need olid siinsete paikade peamised asukad — kaljukitsed.

Kaljukitse venekeelse nimetusega „tuur" seostub paljudel ettekujutus metshärjast, kes varem elas meie maal ja kadus umbes kolmsada aastat tagasi. Rahva mälu säilitas selle nime ja kandis selle üle teisele loomale, kel pole tarvastega midagi ühist — Kaukaasia mägedes elavale kitsele.

On kaks lähedast liiki kaukaasia kaljukitsi. Elbrusest idas, Kaukaasia kõige kõrgema osa metsikutel mäetippudel elutseb dagestani kaljukits, siin, Lääne-Kaukaasia mägedes, mis on madalamad, niiskemad ja taimestikurohkemad, elutseb aga severtsovi kaljukits. Oma nimetuse on ta saanud meie kuulsa zooloogi akadeemik N. A. Severtsovi auks.

Kaljukitsed otsisid toitu mitmesugustes paikades. Nad hulkusid ringi tervete karjadena, viisteist-kuusteist looma koos. Meile kõige lähemal oli emasloomade kari koos noortega. Kitsetalled vallatlesid emade kõrval. Mõned neist tõusid tagajalgadele ja, püsinud hetke selles asendis, poksasid hüppe pealt laubaga vastu ema külge. Emased kaljukitsed keerasid neile oma väheldased sarved vastu, otsekui näidates mudilastele, kuidas peab vastase lööke tõrjuma.

Eemal kõndisid vanad sokud. Nad tõstsid sageli — kord üks, siis teine — pead ja vaatasid ringi. Siis olid nende tohutud sirbikujulised sarved heleda taeva taustal selgesti näha.

Kaljukitsed laskusid järk-järgult allapoole ja tulid järvele ligemale. Tõenäoliselt ligines joomiseaeg. Rohkearvulised sügavalt sissekulunud kaljukitserajad laskusid vee äärde kogu vastaskalda ulatuses. Seda olime juba varem märganud ja valisime varitsuspaiga nii, et loomi järve äärest mitte ära hirmutada.

Osa kaljukitsi oli juba vee ääres, teised alles laskusid. Mäeaheliku harja tagant ilmusid nähtavale uued rühmad ja hakkasid samuti järve suunas laskuma. Varsti olid peaaegu kõik kaldad loomi täis. Mõned tulid meile päris lähedale. Jäin võimsaid sokkusid vaatama. Nende helepruuni karvaga kaetud tihked tugevad kogud pakatasid elujõust. Hakkasin kaljukitsi loendama, kuid lugenud üle kolmesaja, läksin segi ja loobusin sellest kavatsusest. Kokku kogunes neid järve äärde vähemalt kuussada.

Oli meeldiv näha seda rikkust. Mõtlesin, et varsti tuleb aeg, mil meie zooloogid asuvad austava ja raske ülesande kallale — saavutada seda, et mitte ainult harvadel looduskaitsealadel, vaid kõikjal jahimaadel, parkides ja metsades oleks samasugune loomade küllus. Tõepoolest, miks me ei kohta näiteks kusagil Kurski lähedal jänesest suuremat metslooma?!

Kas see tõesti peabki nõnda jääma?

Miks mitte seal, sobivates paikades, aretada kui just mitte kaljukitse, siis hirve või metskitse? Nõnda see kahtlemata kujunebki. Looduses seatakse kord majja, tema rikkusi rohkendatakse ning levitatakse arukalt ja õiglaselt üle meie maa. Siis lähebki tarvis neid elusloomade hoidlaid — looduskaitsealasid. Kasvagu neis võimalikult rohkem igasuguseid kasulikke ja kauneid loomi! Meil aga oli tarvis neid uurida, ja nõnda, et tunda neid kõigi nende harjumuste ja nõrkustega niisama hästi, kui inimene tunneb praegu oma koduloomi, keda ta on eelajaloolistelt esivanematelt pärinud.

Unistades ei märganud ma mitte otsekohe, et kaljukitsede käitumine oli järsult muutunud. Nende seas algas mingi segadus. Emased ja noored kogunesid ühte suurde karja ja tormasid paremale, mäeseljandikule. Sokud tormasid ringi, lastes kuuldavale lühikesi teravaid vilesid, seejärel aga jooksid emastele järele, tihti peatudes ja ringi vahtides.

Pöördusin Aleksandr Vassiljevitši poole. Ta hoidis binoklit silme ees ja vaatles midagi kaljude vahel järvest vasakul. Mõne sekundi pärast väljus sealt suur, kahvatukollase värvusega metsloom, ümmargused mustad tähnid üle kogu kere. Metsloom läks kiirete sujuvate sammudega mööda nõlva. Ta pikk saba väänles mao kombel. Tihhonov pigistas mu küünarnukki ja sosistas erutatult:

„Küll meil aga veab! Seda looma ei saa kuigi sageli näha!"

Järve taga kõndis kaukaasia leopard — zooloogiline haruldus ja kõigi sõraliste hirm.

Kaukaasias on nii vähe leoparde säilinud, et neid ei õnnestu kohata kaugeltki mitte igaühel, isegi väga kogenud ja visal jahimehel mitte. Meil tõepoolest vedas.

Leopard põikas üle lageda nõlva ja kadus kaljude vahele.

Tõusime kivide tagant ja läksime ümber järve. Päike hakkas loojuma. Kui kiiresti oli mööda vilksatanud see muljeterikas päev! Oli tarvis mõelda öömajale. Metsa laskuda ei tahtnud ja me otsustasime ööbida sealsamas järve ääres, homme hommikul aga jätkata vaatlusi Alousi kõrgmäestikus.

Ööbimine oli kehvavõitu. Ööd olid siin külmad, lõket polnud millestki teha, ümberringi oli vaid haljas rohi ja kaljud, soojadest riietest aga oli meil vaid üks burka kahe peale. Mässisime selle endale ümber ja heitsime end teineteise vastu surudes otse kividele.

Hommikuks mähkus kogu kõrgmäestik pilvedesse ja meil tuli istuda kaks tundi, nägemata viiest-kuuest meetrist kaugemale. Kuskilt väga ligidalt kuuldus ulaaride* vilistamist, ülalt aga kostis kaljukotka klukitamist.

Lõpuks hakkas udu hõrenema. Kaljude piirjooned hakkasid piimvalgest sombust paistma nii, nagu tuleb nähtavale kujutis ilmutisse lastud fotopaberil. Ootamata atmosfääri lõplikku selginemist, hakkasime minema ümber Alousi parempoolse tipu.

Meid peatas sügav lõhang, millest polnud kuidagi võimalik üle pääseda. Istusime maha suitsetama ja oma edasist marsruuti kaaluma. Lõhangu taga oli avar aasanõlv, mis ulatus mäesadulani. Seal püsis veel hõre udu ja varjas detaile. Kuid siis hakkas puhuma tuul ja öiste pilvede viimased jäänused hajusid Alousilt. Nägime, et sealpool, meist neljasaja meetri kaugusel, sõi suur kari emaseid kaljukitsi koos talledega. Nende kõrval, külg-külje vastas kõndis paarkümmend vana sokku.

Aleksandr Vassiljevitš imestas. Tavaliselt hoiduvad isased ja emased kaljukitsed suurema osa aastast üksteisest eemale, siin aga oli justkui segakari. See tugevdas meie huvi vaatluste vastu.

Tõmbasin märkmiku välja ja hakkasin pliiatsiga loomi joonistama. Ma joonistan halvasti ning kaljukitsed said mul midagi ukraina künnihärgade ja looduses hoopis olematu loomaliigi vahepealset.

Tihhonov naeris mu tööd vaadates ja soovitas teinekord mitte unustada fotoaparaati kaasa võtta.

---

* *Ulaar* — kanaliste seltsi faasanlaste sugukonda kuuluv põldpüülaadne, kuid suurem (kaal üle 2 kg) lind. *(Tõlk.)*

Äkki jätsid kõik kaljukitsed nagu käsu peale rohunäksimise ja muutusid rahutuks. Mudilased sööstsid karja keskele, emased kaljukitsed asetusid servadele ja hakkasid ärevalt vilistama. „Kas tõesti jälle leopard?" mõtlesin. Kuid seekord oli midagi muud.

Karja kõrvale ilmus hunt. Ta jooksis paigast paika, kaljukitsedele ligi ei läinud, kuid näitas kogu oma käitumisega, et ei olnud siia mitte juhuslikult ilmunud. Lähedal olevad sokud olid ärritatud ja jälgisid kiskjat lakkamatult. Emased kaljukitsed seisid liikumatult, tihedas kobaras.

Hunt muutus jultunumaks ja tegi oma järkjooksusid karjale üha ligemal. Lõpuks nähtavasti kaotasid sokud kannatuse ja karglesid ähvardavalt pead raputades kogu salgaga hundi poole. Ette sööstsid kolm kõige suuremat puudaste sügavapügalaliste sarvemürakatega kaljukitse. Ilmselt olid need juhid ja karja peataplejad.

Hunt surus saba jalge vahele ja jooksis kivide vahel laveerides minema. Sokusarvede surmatoovat lööki vastu pead saada ei kuulunud tema arvestuse hulka. Jälitamine kestis kõigest kaks-kolm minutit, ent sokud eemaldusid emaste karjast meetrit kolmsada. See oligi nende viga, mida kõik kaljukitsed kordavad sajandist sajandisse. Sel hetkel, kui esimene kiskja juba nõlvaku taha kadus, ilmus emaste kaljukitsede juurde nagu maa alt teine hunt ja lõikus jooksu pealt karja sekka. Kaljukitsed lõid kihama ja hakkasid karjuma. Karjast eraldus kaks emast ja koos nendega väike kitsetall. Hirmust hullunud, sööstsid nad umbropsu minema.

Seda oligi hallivatimehele tarvis. Ta kihutas lahkulöönud loomade kannul, tõrjudes neid karjast eemale. Kitsetall hakkas peagi maha jääma ja karjus haledalt peene õrna häälega. Hunt jõudis talle järele, kuid ei rutanud tal hammastega kõrist haarama. Talle oli üksnes kitsetallest vähe ja ta kihutas kogu salka kaugete kaljude poole. Seal, lumelaigul, ilmus uuesti nähtavale esimese hundi lahja kogu.

Vaatasin vanu sokkusid — nad naasid endisesse paika ja oli selge, et oma surmalemääratud sõbrannadele ja pojukesele appi tormama nad ei hakka.

„Jälitatavad kaljukitsed ja hunt olid otse meie vastas. Vaatasime teineteisele otsa ja teineteist sõnadetagi mõistes haarasime püssi. Minu juba kaua aega vaikinud karabiini rauast välgatas kollane tuluke ja püss lõi päraga sõbralikult mulle vastu õlga. Ent kuuliga kauge maa peale ja kiiresti liikuva märgi pihta lasta ei ole see, mis klubi lasketiirul pabermärklaualt „silmi noppida".

Meie kuulid kukkusid maha enne märgini jõudmist ja paiskasid üles pruuni mulla tükikesi. Tõstsime sihikut. Kellegi kuul lõi tolmu üles otse hundi koonu juures. See laskus hetkeks istuli. Veel kaks lasku. Metsloom tõstis äkki oma jämeda saba püsti. Tema jooks aeglustus järsult.

„Ahhaa!" hüüdis Tihhonov. „Pihta sai, kuramus! Noh, Aleksandrõtš, veel kuulike!"

Sihtisin hoolikalt ja tulistasin. Hunt vankus, istus maha, tõstis koonu üles ja laskis kuuldavale lühikese käheda ulgumise . . . Pärast seda püüdis ta teha veel mõne sammu, kuid tonksas ninaga vastu maad ja langes külili.

Väsinud kaljukitsed pöördusid laia poolringi tehes tagasi oma karja juurde, mis läks üles Alousi parempoolse tipu kaljudele. Kaljukitsed jooksid aeglaselt, ilmselt arvestades, et nende järel ruttas kurnatud kitsetall.

Tapetud hundi kohal tiirutas juba must raisakotkas. Mõne minuti pärast laskus ta selle kõrvale maha. Hämmastav, kuivõrd kiiresti avastavad raipesööjad linnud surnud loomi!

Olime kahevahel. Hundilt tulnuks nahk nülgida ja võtta ta kolju kollektsiooni jaoks kaasa. Kuid et temani jõuda, oli tarvis lõhangust mööda-minna, tõustes peaaegu mäe vasakpoolse tipuni. Sellele oleks kulunud vähemalt kaks tundi, vahepeal aga tassiksid raisakotkad hundi tükikaupa laiali. Lõime oma saagile käega ja hakkasime metsa poole laskuma.

Laagrisse läksime erinevaid teid pidi. Otsustasin laskuda laagrivälust eemal Urušteni äärde ja kõndida selle jõekese kallastel.

Segametsade vööndis sattusin ootamatult põrsastega metsemise peale. Emis kargas skumpiapõõsa* alt lesimisasemelt üles, ruigas kuidagi eriliselt ja tormas allapoole, ajades oma pruunid harjased turri. Tema järel lippasid põrsad, triibulised ja vilkad nagu põrgulised. Nad jooksid lehvikukujuliselt igasse külge laiali ja pugesid kõik silmapilkselt kuhugi peitu. Püüdsin neid põõsaste vahelt ja tuulemurrust üles otsida, kuid asjatult — loomakesed olid nagu maa alla vajunud!

Kolasin kaua mööda Urušteni metsikut kallast, piideldes mitmesuguste loomade jälgi niiske maa peal ja metsiku karusmarja tihnikutes.

Oru kohale kuhjus pilv ja hakkas vihma krabisema. Burka oli jäänud Aleksandr Vassiljevitši kätte ja peale kalevise pluusi polnud mul mitte midagi. See sundis vihma eest varju otsima. Kuid suured nulud jäid ülespoole nõlvakule, läheduses olid ainult lehtpuud, nende all aga tugeva vihma eest kaitset ei leia. Jäi üle vaid kiiresti laagri poole liikuda.

Vihm kõvenes ja jõudis mulle järele. Käia oli raske. Jalge all olid kord kivid, kord juurikad, siis jälle mingid reetlikud uurised, millesse võis täiesti ootamatult sisse variseda.

Jõudsin püstloodis järsakuni, mis kõrgus vastaskaldal otse jõe ääres. Järsakus, kaks meetrit maapinnast kõrgemal, mustendas lai tume avaus. „Koobas," mõtlesin. „See on tore!"

Läinud koolmekoha kaudu läbi jõe, hakkasin kaljut mööda koopa sissepääsu poole ronima. Seal ta oligi. Kummardusin ja astusin pimedusse. Ninna lõi terav lõhn, mida olin korduvalt tundnud loomaaias.

Mis see siis tähendas? Seadsin karabiini tahtmatult laskevalmis ja peatusin nõutult. Äkki kajas koopa sisemus tasasest bassihäälsest urinast. Selle sünged ähvardavad noodid olid imetuttavad ja meenutasid mulle uuesti loomaaeda või tsirkuse areeni.

---

* *Skumpia* — parkmullapuude *(Anacardiaceae)* hulka kuuluv subtroopiline põõsastaim. *(Tõlk.)*

Taganesin ja hakkasin jalaga kobama järsaku õnarusi, mida mööda ma siia olin roninud. Seljaga koopa poole pöörduda ma kartsin: see moment võis osutuda väga ohtlikuks. Kaljult alla laskudes piilusin viimast korda koopapimedusse ja mulle näis, et seal kiirgas rohekate tulukeste paar.

Eilne leopardiga kohtumine oli värskelt meeles ja ettekujutuses nägin tahtmatult, et see on tema, kes lebab koopas kokkutõmbunult nagu terasvedru, valmis hüppeks.

Kui olin järsakust parajasse kaugusesse eemaldunud, tundsin tõsist kergendust. Samal ajal häbenesin endamisi, et olin sellist argpüksi mänginud ega teinud kindlaks, kelle peale ma siis koopas olin sattunud. Võib-olla oli koopasse peitu pugenud ilves? Nemad ju oskavad ka ähvardavalt mõirata. Kuid ei. Pimeduses kiiranud kiskjasilmade vahemaa oli liiga suur, ilvesel on laup tublisti kitsam. Küllap talitasin hästi, et õigeaegselt taandusin. Omaenda koopas häiritud leopardiga ei saa naljatada.

Laagrisse ilmusin mõistagi läbimärjana ja keerasin mõnuga selja leegitseva kolde poole. Meie omad olid kõik koos. Valja tiris kastist välja mingi elusolendi ja tõi selle mulle näha. Tema peopesal istus suur uruhiir — peaaegu musta värvi ja väga pikkade küüntega esikäppadel. See oli prometeuse hiir — kaukaasia kõrgmäestiku maa sees elutsev näriline. See liik ei esine peale Kaukaasia mitte kusagil maakeral. Prometeuse hiirt on raske püüda ja zooloogilistes kollektsioonides on ta väga haruldane. Valja rääkis loomakest näidates ilmse uhkusega:

„Näe, millise imelooma me püüdsime? Ja veel elusalt!"

Meie Aleksandr Vassiljevitšiga võisime hoobelda ainuüksi muljete ja sissekirjutistega välimärkmikus. Tunnistan, sel hetkel ma kahetsesin väga, et me ei olnud tapetud hundilt nahka ja koljut võtnud. Muide, kui Razumovitš kuulis meie jutustust leopardist, huvitus ta väga ega suutnud oma meelehärmi varjata. Ta oli juba neli aastat looduskaitsealal töötanud ja selle haruldase metsloomaga igati kohtumist otsinud, kuid oli senini vaid harva metsloomaradadel tema jälgi näinud.

Minu leitud „leopardikoopast" ma vaikisin: sellal oli mul veel väga palju poisikeselikku enesearmastust ja see oleks kõvasti kannatada saanud, kui seltsimehed oleksid minult küsinud, miks ma siis täpselt kindlaks ei teinud, mis metsloom see koopas oli.

Meie ekspeditsioon oli lõppemas. Toiduainete tagavarad inimeste jaoks ja teravili hobuste jaoks hakkasid otsa saama, sadulapaunad aga olid pungil täis mitmesuguseid teaduslikke materjale, mida oli tarvis rahulikes laboratooriumitingimustes läbi töötada. Ning meid endidki kiskus koju — tõelisse inimelamusse. Kui hea mägedes ka poleks olla kesk ülevat ja puhast loodust ning kuidas me ka poleks harjunud metsades uitamisega, kuid paljude päevade jooksul oli igaühel järk-järgult suurenenud väsimustunne. Tekkis tahtmine lebada kodus voodis, lugeda ajalehti, elada kas või mõni päev kuhugi ruttamata. Seepärast naeratasidki kõik tahtmatult, kui Razumovitš pani ette järgmisel hommikul laagrist lahkuda.

Muide, meie tagasitee ei olnud kõige otsem. Päevateekonna kaugusel jaamast jagunesime kahte rühma. Üks läks peatumata koju, võttes kaasa kõik hobused ja kogu varustuse, teine rühm aga kaldus kanderajalt paremale ja uuris veel üht väga huvitavat paika.

Pšekiši lõunaharu vastas seisab järsk Gefo mägi, kõrvuti sellega paikneb aga sügav häil, mis sarnaneb tohutu vulkaani kraatriga. Häilu nõlvad on kaljused ja väga järsud, põhjas aga on kivirahnude kaootilised kuhjatised. Kõik see on uskumatult paksu okasmetsa täis kasvanud. Mingi seletamatu iroonia tõttu nimetasid kohalikud elanikud seda metsikut häilu „Karbikeseks".

Selliseid kohti nagu Karbike oli looduskaitsealal palju ja meid ei meelitanud sinna mitte hallide kaljuseinte sünge ilu ega hämarate nululaante lummus — taolisi pilte olime ekspeditsiooni vältel juba küllalt näinud. Karbikeses elutsesid kaljukitsed ja selles seisis tema peamine huvitavus.

Kaukaasia kaljukitsed on kõrgmäestiku elanikud. Suurema osa aastast hoiduvad nad metsataimestiku piirist kõrgemale, söövad alpi aasadel ja puhkavad sealsamas kaljude keskel kivistel astangutel. Suve haripunktiks rändavad kaljukitsed mägede kõige kõrgemasse ossa ja küünivad igilume vööndini, kus vaid päikesest soojendatud lõunapoolsetel nõlvadel ilmuvad lumevabad laigud ja rohetavad õrnad alpi taimed — kaljukitsede maiusroog. Vaid kõige karmimatel talvekuudel laskuvad nad allapoole, metsani, mis kaitseb neid rajutuulte eest ja annab toitu okste, koore ja samblike näol. Kuid kevade tulekuga

kipuvad kaljukitsed uuesti kõrgmäestikku, ennetades lumesulamise piiri, mis tõuseb üha kõrgemale ja kõrgemale. Selline on kaukaasia kaljukitsede normaalne eluviis.

Aga seal Karbikeses elavad mingid „ebanormaalsed" kaljukitsed. Nad ei lahku aasta ringi oma häilust, hoiduvad kogu aja keset metsa, toituvad okstest või sellest kidurast rohust, mis kasvab tiheda puurinde all, ja neil pole nagu aimugi sellest, et päris ligidal asetsevad lopsakad alpi karjamaad. Mis takistab neid metsas elutsevaid kaljukitsi kas või suveks siirdumast kõrgemale mägedesse, nagu teevad nende „normaalsed" suguvennad? Võib-olla on meil siin tegemist kaljukitsede kahe eri „tõuga", kellel on erinevad nõuded ja harjumused.

Zooloogid võrdlesid hoolikalt metsades elutsevaid kaljukitsi kõrgmäestiku omadega. Võrdlesid värvuse, suuruse, kehaehituse ja paljude teiste tunnuste poolest. Kuid mingeid olulisi erinevusi ei õnnestunud sedastada. Tähendab, need erinevused olid peidetud organismi sügavusse ja polnud seni veel inimsilmale ja meie mõõteriistadele kättesaadavad. Ent fakt oli olemas: eksisteerivad ühe ja sellesama loomaliigi kaks kategooriat — erinevate harjumuste ja erineva suhtumisega ümbritsevasse loodusesse. See erinevus pole juhuslik, ta kandub nähtavasti pärilikul teel täiskasvanud loomadelt järglaskonnale. Vaatlused näitasid, et „metsakarjas" sündinud kitsetall ei ühine kunagi kõrgmäestiku kaljukitsede karjaga ja vastupidi.

Metsas elutsevaid kaljukitsi oli tunduvalt vähem. Nad esinesid vaid mõnedes meie looduskaitseala piirkondades. Nende eluviisi üksikasju oli vähe uuritud. Eriti halvasti tundsime metsas elutsevate kaljukitsede käitumise ööpäevarütmi ja iga lisavaatlus nende kohta oli väga väärtuslik. Seepärast olimegi otsustanud soodsat juhust mitte mööda lasta, et heita pilk raskesti ligipääsetavasse Karbikesse ja veeta seal kaks-kolm päeva.

Järgmisel päeval peatus meie karavan suurel välul, olles jõudnud Gefo jalamile. Siin pidime lahku minema.

Määrati kindlaks, et Karbikesse läheb viis inimest — Razumovitš, Neverin, Vassili Bessonnõi, Tihhonov ja mina. Teised aga suundusid vana Ibrahimi juhtimisel otse Kiša poole.

Ladusime seljakottidesse kõige vajalikuma, võtsime kaasa kõik, mida oli söögipoolisest järele jäänud, ja aitasime ärasõitjatel hobuseid matkaahelikku korraldada.

Sealjuures oli Lauguga palju tegemist. Ekspeditsiooni jooksul oli ta tugevasti minusse kiindunud ega tahtnud nüüd peremehest lahkuda. Fedja Bessonnõi istus talle selga, kuid tal õnnestus suure vaevaga sadulas püsida ja karavani etteotsa sõita. Lõpuks asusid nad teele — ees Fedja Laugu seljas, kõige taga aga Ibrahim oma alatises hatuses burkas, mis ei katnud mitte üksi ratsanikku, vaid ka suure osa tema hobusest.

Viibanud lahkujatele käega järele, heitsime seljakotid õlgadele ja läksime ruttamata oma teed.

Kitsa platoo servalt avanes vaade Karbikesele. See lebas meie ees nagu sügav tumeroheline liud. Teravad kiviharjad suundusid nagu mingite väljasurnud koletiste selgrood allapoole ja kadusid metsatihniku varju. Häilu põhjast kõrgusid mitmes kohas metsa kohale keerukad kaljud justkui iidse muinasjutulinna varemed. Mägioja pael jooksis hambuliste harjade vahel ja läikis päikese käes nagu hõbedane ämblikuniit.

Häilu kohal liugles aeglasi ringe tehes tallekotkas. Kummaline ja harjumatu oli näha seda taevalaotuse hiiglalindu mitte alt nagu alati, vaid ülalt — selja poolt.

Otsustasime läbida Karbikese servast servani. Selleks oli tarvis laskuda peadpööritavat nõlva pidi alla, tungida läbi kivide ja metsa kaose häilu põhjas ning tõusta vastasnõlvale, mis näis kaugelt veelgi ligipääsmatumana. Töö peamine osa aga seisis selles, et seal all keset kaljusid pidi igaüks meist leidma endale mugava paigakese ja sellelt terve päeva kestel ümbruskonda vaatlema. See võimaldas teada saada, mida teevad siinsed kaljukitsed ühel või teisel kellaajal, kus nad puhkavad, kus toituvad, kuhu lähevad vett jooma ja millistesse salkadesse nad siin hoiduvad.

Kõigist meist teadis ainuüksi Aleksandr Vassiljevitš mõnda metsloomarada, mida võis kasutada Karbikesse laskumiseks. Üks nendest radadest kulges kusagil siinsamas lähedal. See oligi tarvis üles otsida.

Esialgu hakkasime laskuma otsejoones kaljust nõlva pidi. Spetsiaalseid vahendeid, mida kasutavad mägironijad, meil ei olnud. Tuli usaldada üksnes oma jalgu, käsi ja pikki keppe, mis taolistes paikades mõnikord tõhusat abi pakuvad.

Ees käis Tihhonov, õigemini küll ei käinud, vaid libises kiiresti mööda kaldu olevaid kiviplaate, hoides kinni puutüvedest ja -juurtest ning harvadest skumpiapuhmastest.

Järgnesime talle, matkides kõiki tema liigutusi. Sageli esines kohti, kus ei käed ega jalad küündinud mingi kindla toetuspunktini. Siis tuli kogu kerega vastu kaljut liibuda ja kasutada riiete hõõrdumisjõudu vastu nõlva pealispinda, et mitte alla veereda. Neil puhkudel osutas mõnikord asendamatut abi isegi tühine rohukõrs, millest võis käega kinni hoida, kuigi kergelt ja õrnalt, rakendades vaid sellist jõudu, mida peenike elus varreke oli võimeline taluma. Isegi niisugusest mikroskoopilisest jõupingutusest piisas tihti täiesti, et hoida oma keha päästva tasakaalu äärel.

Tunnistan, et sellel hulljulgel laskumisel oleksin mitu korda tahtnud südamesse hiiliva hirmu pärast silmi kinni pigistada.

Aleksandr Vassiljevitš silmas lõpuks meile vajalikku metsloomarada. See kulges põiki veidi allpool tillukest tasast lapikest, millele olime hinge tõmbama jäänud. Et jõuda rajani, selleks oli tarvis mööda viie meetri kõrgust püstloodis kiviseina alla ronida. Umbes poolel teel kasvas noor mägivaher, mis oli ajanud oma juured kaljulõhedesse. Puukese tüvi oli aluse juures järsu käänuga, mis andis võimaluse sellele kindlalt jalga toetada.

Mägivahtra tüvele laskumiseks kasutasime lihtsat ja tõenäoliselt väga iidset võtet. Juri Neverin, meie hulgast kõige pikem ja tugevam, heitis kõhuli kaljule, haaras jalgadega kõrval kasvavast puust kinni ja sirutas mõlemad käed allapoole. Tema kätest kinni hoides rippusime kordamööda õhus ja küünitasime jalgadega osavalt kõvera vahtrani. Edasi lasksime end puust kinni hoides uuesti rippu ja hüppasime alla rajale. See hüpe oli küllalt ohtlik — hüppajal oli tarvis kindlalt jalule jääda, muidu oleks ta raamaturiiulikitsuselt rajalt maha pudenenud ja kohutavat järsakut pidi alla lennanud.

Kõige raskem oli Neverinil enesel. Ta laskus viimasena ja teda ei saanud keegi aidata.

Jäänud üksinda kaljule, raius Juri kinžalliga pika oksa, mille jämedamas otsas oli konks. Selle konksu kiilus ta lõhesse kivide vahel ja laskus oksapidi vahtra otsa. Kõik vaatasid ärevusega, kuidas seltsimehe suur lihaseline kogu kuristiku kohal rippus.

Kõik läks õnnelikult. Olime rajal.

Selle raja olid paljude aastate vältel kivisesse pinnasesse kulutanud kalju- ja mägikitsede sõrad. Need aga on

loomad, kellele ei tähenda midagi käigu pealt üle laia lõhendiku hüpata või püstloodis astangut mööda üles joosta, kasutades vaevu märgatavaid kivikonarusi. Ent meie olime inimesed ning iga kord, kui selline takistus ette juhtus, mõtlesime kaua järele ja nuputasime: „Kuidas siit nüüd üle saada?"

Nii või teisiti, kuid kaljukitserada aitas meid siiski. Liikusime edasi ja jõudsime lõpuks häilu põhja.

Karbikese põhi osutus käidavamaks, kui olime oletanud. Siin vedeles küll ohtralt kivirahne, kuid nende vahel leidus alati läbipääsukohti, millest oli inimesele läbironimiseks küllalt. Mets oli siin väga paks ja tuulemurruga tublisti risustatud. Õhus tundus mingit erilist läppunud niiskust. Kõik kivid ja oksarisu olid tihedalt kaetud niiskuses lopsakalt vohavate mitmevärviliste samblikega.

Kõike ümberringi hoolega piideldes märkasime, et paljudes kohtades kivide peal olid samblikud rebitud ja näritud. Samas niiskel mullal paistsid teravate kaheharaliste sõrgade jäljed. Need jäljed ütlesid, et samblikest toituvad siin pidevalt kalju- ja mägikitsed. Võimalik, et selles peituski lahendus.

Samblik on hämmastusväärne liitorganism. Selles elavad tihedalt koos seened ja pisivetikad. Seda kooselu võib avastada vaid hea luubi abil. Paljale silmale aga näib kogu taim olevat ühtne ja ühetaoline. Samblikud sisaldavad rikkalikku toitainetagavara ja pole imeks panna, et siinsed kaljukitsed neid meelsasti sõid. Võib-olla sellepärast nad ei kipugi suvel alpi aasadele, et Karbikeses eneses on nii palju toitu, rammusat ja sõralistele ilmselt väga maitsvat toitu.

Selline oletus näis meile väga tõepärasena, kuid . . . oli tarvis veel vaadelda ja häilu neljajalgsete asukate kohta võimalikult rohkem andmeid koguda, kui me kord juba sellise vaeva ja riskiga sinna olime roninud.

Kolasime mööda Karbikese padrikuid õhtuni, otsides sobivaid paiku, kust igaüks pidi homme kindlat metsa- ja kaljulõiku vaatlema.

Videvik saabus häilu põhjas tavalisest varem ja nii kiiresti, et jõudsime vaevu ööbima asuda. Muide, lõkke ääres ööbimiseks vajasime üsna vähe — väikest tasast platsi, kuivade puude varu ja läheduses joogikõlblikku vett.

Õhku ilmus massiliselt nahkhiiri. Looduskaitsealal oli neid üldse palju, aga siin kaljude ja vanade puude vahel

keerlesid nad otse sülemitena. Teistest varem — hakkas vaevu hämarduma — lendasid jahile suurvidevlased. Nad on üsna suured — varblasest suuremad — ja erinevad teistest aeglase sirgjoonelise lennu poolest. Videvlaste kannul ilmusid väikesed vilkad hoburaudninad, kes tormasid kuulidena paigast paika, tehes okste vahel keerulisi lennuvigureid. Aga aeg-ajalt lendasid mööda siinsete paikade suurimad käsitiivalised — pikktiib-nahkhiired. Kogemusteta inimene võib neid pidada mingiteks hakisuurusteks öölindudeks, kes käratult keerlevad puulatvade kohal.

Ma ei suuda kuidagiviisi taibata: miks paljud ei armasta nahkhiiri, isegi kardavad neid kasulikke, huvitavaid ja täiesti ohutuid loomi.

Lõkkehelgid kiskusid pilkasest pimedusest esile halle samblikutorte puutüvedel ja tumedate süngete nulgude oksi, mis müürina ümbritsesid meie laagripaika. Tule kohal keerlesid pisikesed kihulased, kes iga hetk hammustasid kord kaela, kord nägu või käsi. Just nagu Siberis, siit kauges Barguzini taigas. Niisamasugune sünge okasmets, niisamasugused metsikud kaljud ja isegi tüütavad metsakihulased.

Kuid ei — see polnud siiski Siber. Tasus näiteks vaadata kaugemale puude vahele — seal päärisid maast kõrgemal elusad lendavad tulukesed — jaanimardikad. Selliseid Siberis pole. Proovi aga õhku nuusutada — seal levisid pontilise rododendroni õrnad lõhnad ja lehkas veidi loorberkirsi vürtsiste lehtede järele. Seda pole Barguzini taigas samuti. Ning nahkhiirtki näed seal haruharva.

Meie lõkke valgus meelitas juurde üha rohkem kihulasi. Leekidesse sattunud, pudenesid nad tuhandete kaupa põlevate puude peale, ülalt aga sööstis neile kallale teine hukatus — nahkhiired. Viimased tiirlesid parvedena kõrgel lõkke kohal ja ahmisid oma suud kihulasi täis. Kuuldus kriiskavaid piiksatusi, otsekui kriibitaks naeltega taldrikuid.

Väsimus tegi oma töö. Tõmbasin pihtkuue üle pea, et kihulased ei piinaks, ja end külgepidi lõkke äärde kohendades uinusin raskelt.

Hommikul, kui taevas hahetama lõi ja muutus küllalt valgeks, et võis kõndida ilma riskita metsas oma kaela murda, suundusime vaatluspaikadele.

Minu vaatluspostiks oli kitsas järsakuastang kaljuse mäeharja serval, mis laskus häilu selle lõunanõlva mööda.

Siin kasvas üksik, veidi ebatavalise välimusega okaspuu. Tema ereroheline okastik sarnanes nulu omaga, ainult okkad olid lamedamad ja paiknesid korrapäraste ridadena. Koor oli puul punakas. See oli jugapuu — iidne liik, kauge tertsiaari taimestiku järeltulija. Selliseid puid oli looduskaitsealal vaid mõnikümmend. Inimesed on juba ammugi hävitanud kunagised laialdased jugapuusalud. On hävitanud tugeva, mädanemise suhtes vastupidava ja ilusa tumepunase värvusega puidu pärast. Neid hinnalisi puid on nüüd raske taastada — jugapuu kasvab väga aeglaselt, aastas kõigest paberilehepaksuse puidukihi võrra. See jugapuu polnud jämedam kui minu jalg põlve kohalt, aga aastaid oli tal vähemalt kolmsada.

Peente okste tipul vaatasid okaste vahelt välja punased marjad. Need olid jugapuu viljad. Nad kujutavad endast magusa punaka viljalihaga kaetud väikesi ümmargusi seemneid. Kus sa veel võid kohata okaspuud, mis marju kannab!

Seadnud end mugavamalt lamedale kivile istuma, võtsin binokli ning hakkasin ümberkaudseid nõlvu ja kaljusid jälgima.

Juba enne seda, kui päikesekiired olid häilu sisemusse tunginud, hakkas siin-seal väikesi kaljukitsesalku nähtavale ilmuma. Need olid kas emased koos kitsetalledega või siis täiskasvanud sokud. Märkasin ka üht segasalka, milles oli peale emaste ja noorte kaks tohutute sarvemürakatega vana sokku. Loomad kolasid kaljudel, hüppasid järsakute astanguid mööda, toitusid samblikest või näpsisid tagajalgadele tõustes skumpiapõõsaste oksi. Kella üheteistkümneks hakkasid kaljukitsed laskuma päris Karbikese põhja, kus oli mitu allikaveega täidetud lohukest. Saabus joogiaeg.

Tuttav sisisev kaeblik vile sundis mind tagasi vaatama. Minu astangust kõrgemal seisis järsul harjal mägikits ja vahtis teraselt minu poole. Ta polnud minu sealviibimisega ilmselt rahul — tagus vihaselt jalaga ja raputas pead.

Minu liikumatusest rahunenud, laskus mägikits veidi allapoole ja tardus uuesti nagu imetore skulptuur. Vaid binokli abil võis näha, kuidas värelesid ta mustad liikuvad sõõrmed, mis uurisid vaevu tajutava jaheda tuulehoo lõhnu. Äkki mägikits võpatas ja tormas mäeseljandikku pidi üles. Tormas nii kergelt ja sundimatult, nagu poleks ta sihvakal kehal üldse kaalu.

Möödus veel tund liikumatut ootamist. Mingeid loomi ligiduses polnud. Vaid ükskord sammus allpool puude vahel aeglaselt mööda karu, väike ja väga hele, peaaegu valkjat värvust. Selliseid heledaid isendeid loeti kaukaasia karu lõunapoolseks erirassiks.

Päike tõusis kõrgele mäeharjade kohale ja kallas valgusega kogu Karbikese üle. Ainult suurte nulgude kokkuulatuvate oksaharude all püsis tihe vari ja niiskus. Tekkis soov suitsetada ja end veidi sirutada. Kuid vaevalt olin käe maha toetanud, et jalule tõusta, kui märkasin midagi tumepruuni kivide vahel liigutavat. Tardusin uuesti paigale ja jäin ootama, silmadega paremale kõõritades.

Astangule, üsna minu lähedale ilmus metsnugis. Märganud inimest, liibus ta vastu maad, valmis iga hetk kaduma. Nugist õnnestub kesk valget päeva harva näha ja seetõttu tegin, mis suutsin, et loomakest mitte hirmutada — tahtsin vaadelda, mida ta kavatseb ette võtta.

Nugis jäi mind vahtima oma kumerate mustade nööpsilmadega, milles võis aimata hämmeldust ja uudishimu. Mina omakorda vahtisin teda, püüdes mitte silmi pilgutada ega kulme liigutada ja hoides hinge kinni. Vähimgi muudatus minu kehahoiakus võinuks kogu asja rikkuda. Meil kujunes midagi lastemängu, „tõe vaatamise" taolist.

Nugis ei olnud veel kohtunud inimesega. Kümne-kaheteistkümne minuti pärast hakkas ta liigutama ja, olles veel paar korda minu poole piilunud, ronis jugapuu tüvele. Jooksnud jämedale oksale, ronis ta oksatipuni ja hakkas sealt punaseid marju haukama. Sealjuures töötas nugis osavalt esikäppadega, hoides nendega oksi kinni.

Mu vasem kõrv tabas vaevu kuuldava kahtlase sahina. Keegi liigutas kuivi lehti maapinnal. Ettevaatlikult pead sahina suunas käänates nägin veidi vähem kui meetripikkust jämeda, otsekui maharaiutud sabaga madu. Madu roomas aeglaselt mulle lähemale. Tema roostepunane soomusrüü helkis päikese käes. Nüüd libises ta kiviplaadile, millel istusin, tõmbus kerra ja jäi päikeselõõsas tukkuma — vaevalt veerand meetrit minu jalast.

See oli kaukaasia punane rästik, väga mürgine madu. Niisugune naaber polnud meeldivate killast!

Mulle poleks midagi maksnud võtta kõrval lebav karabiin, haakida rästik püssitoru taha ja virutada ta eemale. Kuid see oleks hirmutanud nugist, mina aga vaatlesin esimest korda elus, kuidas see hinnaline loomake marju sööb. Minu tähelepanu kahestus — tuli nugist jälgida ega võinud ka madu silmist lasta.

Kusagilt lendas minu juurde roosaka puguga metsvint. Ta laskus julgelt oksakesele otse minu näo ees. Kuid samas märkas linnuke madu, piiksatas ärevalt ja vurtsatas oksalt lendu. Metsvindi tiivalöögid erutasid rästikut, ta keerdus rõngast lahti ja hakkas ära roomama, peaaegu minu jalga riivates. Seda ei suutnud ma enam taluda ja kargasin kiiresti püsti. Nugis urahtas vihaselt ja hüppas jugapuu otsast alla. Hüppe peal takerdus ta noore nulu ladva taha, hüppas veel kord ja kadus tihnikusse. Rästik aga libises kivilt alla ja puges samuti peitu. Ümberringi muutus kõik tühjaks ja vaikseks. Ainult nululatv, mida nugis oli riivanud, kõikus kergelt. Sirutasin mõnuga õlgu, ringutasin ja torkasin käe taskusse tubaka järele. Sel hetkel kostis äkki pauk ning veeres mitmekordse kajana kaljude ja puude keskel laiali. Seejärel kärgatas veel kaks lasku.

Tulistamine kostis sealtpoolt, kus oli Vassili Bessonnõi vaatluspost. See hämmastas mind ja tegi rahutuks — looduskaitsealal lubati meil tulistada vaid äärmisel juhul! „Ega talle ometi mõni metsloom kallale tunginud?" mõtlesin ja, seadnud karabiini laskevalmis, jooksin Bessonnõi

poole. Teel hüüdsin ma seltsimeest mitu korda ja kuulsin lõpuks ta vastuhüüdu.

Vassili nägu oli ärritatud ja kahvatu. Ta ei lakanud ringi vahtimast ega pannud vintpüssi käest.

„Mis juhtus?" küsisin. „Miks te tulistasite?"

„Salakütt!" kogeles vaatleja katkendlikult. „Salakütt tulistas mind, kuid ta püss ei läinud lahti!"

„Salakütt? Kustkohast? Kas tõesti?"

„Selle põõsa tagant ta mind sihtis. Kindlasti jooksis nüüd ära, taipas, et ma pole üksi."

Looduskaitsealale tungisid mõnikord salakütid, kes soovisid hirmutamata hirvede, metssigade või karusloomade arvel kerget saaki saada. Kuid nad tundsid end siin ebakindlalt. Kui valve neile jälile sai, siis jooksid nad tavaliselt selle eest arglikult minema. Ükskord aga leidus selline lurjus, kes ise valvurit jälitas, selle pihta tulistas ja teda surmavalt haavas. See oli juhtunud ammu, kuid meie vaatlejad mäletasid seda musta lugu ja olid kaugetes paikades viibides alati valvel. Teadsin sellest minagi ning jäin Bessonnõid otsemaid uskuma.

Läheduses hakkasid nulunoorendiku oksad õõtsuma. Vassili, lõgistanud püssilukku, viskus kiiresti maha. Järgnesin tema eeskujule ja võtsin kirbule koha, kus oksad liikusid.

Noorte nulgude tihnikust ilmus nähtavale Razumovitši rahulik nägu. Hingasime kergendatult ja tõusime kogu pikkuses püsti.

Andrei Mihhailovitš tuli meie juurde, heitis seljakoti õlgadelt ja küsis karmilt:

„Mis laskmine see oli?"

Bessonnõi jutustas üksikasjalikult, kuidas lood olid. Ta oli oma vaatluspostil istunud ja vaatlusi teinud. Äkki oli talle tundunud, et keegi läks põõsaste varjus mööda. Hetke jooksul oli ta näinud küürutava inimese siluetti. Vassili mõelnud, et see on keegi meie hulgast, ja lasknud kuuldavale leppevile. Ent vastussignaali ei järgnenud. Siis oli talle meenunud vana lugu hukkunud vaatlejast ja tekkinud kahtlus, et nüüd jälitab tedagi salakütt-mõrvar. Igaks juhuks laskunud Bessonnõi suure kivi taha, seadnud relva laskevalmis ning hakanud tähelepanelikult kuulatama ja ümbrust piidlema. Kuid kõik olnud rahulik. Möödunud hulk aega ja Vassilit tüüdanud kivi taga lamamine ära. Oodanud veel minutit viisteistkümmend, tõusnud ta

püsti ja hakanud binokliga lähemaid nõlvu vaatlema. Äkki oli kostnud metalne heli, sarnane sellega, mida teeb vintpüss tõrke puhul. Vassili oli ära kohkunud, uuesti maha viskunud ja teinud mitu lasku suunas, kust oli kuuldunud tõrkeklõpsatus. Mingeid tulemusi sel polnud. Varsti olin mina kohale jooksnud, seejärel aga tulnud ka Andrei Mihhailovitš.

Vassili oli veendunud, et salakütt oli pärast tema laske tihnikusse peitunud, seejärel aga, kuuldes veel ühe inimese lähenemist, ära jooksnud.

Razumovitš mõtiskles tükk aega, kibrutas kulme ja näris juhuslikult nopitud rohukõrt. Äkki ta muigas, käskis meid hästi kuulatada, ise aga jooksis põõsaste juurde, kust Vassili oli kahtlast heli kuulnud. Mõne minuti pärast kostis sealt lühike metalne plaksatus. Andrei Mihhailovitš naasis meie juurde.

„Noh, kas kuulsite?" küsis ta.

„Juba jällegi . . . tõrge," vastas Vassili.

Razumovitš viskas naerdes tema jalge ette tavalise hiirelõksu:

„Siin ta on, see teie „salakütt"!"

Jahmunud vaatleja silmitses hämmeldunult ja teraselt hiirelõksu, sülitas siis raevukalt ja vandus:

„Ptüi, neetud!"

Asi seletus lihtsalt. Andrei Mihhailovitši huvitasid pisinärilised. Ta kandis seljakotis pidevalt kümmekonda hiirelõksu ning pani need igal soodsal juhul puude alla, kivide vahele ja väludele üles, et püüda uurimise tarbeks mõned metsa- või uruhiired. Olles hommikul kaljukitsi vaadelnud, siirdus ta tänagi oma hiirelõkse üles seadma. Tema tähelepanu köitis nulunoorendik, mille kõrval paiknes Vasja Bessonnõi vaatluspunkt. Nulunoorendikku mööda kolades vinnastas Andrei Mihhailovitš seal mõned hiirelõksud ja läks vaatluspostile tagasi. Sel ajal oligi Bessonnõi teda märganud. Leppevilet Razumovitš ei kuulnud ega vastanud sellele. Nii tekkiski Vassili häiritud ajju röövli-salaküti kuju, siis aga plaksatas veel nagu kiuste põõsastes hiirelõks. Seda heli, mis ei sarnanenud tavaliste metsahäältega, võis tõepoolest pidada püssitõrkeks.

Õhtul lõkke ääres õhkas Aleksandr Vassiljevitš silmakirjalikult ja sõnas Vassilile pilkavalt:

„Nii-nii, sõber. Närvid tembutavad teil. Soovitan teil,

kolleeg, niipea kui koju jõuame, esitada ametiühingukomiteele avaldus . . . sanatooriumituusiku saamiseks!"

Vassili vihastas, ei vastanud naljatustele ja hakkas sünge ilmel jämeda nõelaga varustatuna oma rebenenud pükste kallal nokitsema.

Sel õhtul sõime õhtusöögiks viimase karbi konserve — ühe viie peale. Meil oli veel grammi kolmsada kuivikuid, kuid otsustasime neid hoida. Homme peame Karbikesest välja pääsema ja Kiša äärde minema, aga sinna oli veel terve vaevarohke päevateekond. Tõsi, Aleksandr Vassiljevitš lubas meid zooloogiajaama viia kõige lühemat teed mööda, temale hästituntud metsloomaradu pidi ja ta veenis meid, et me jõuame veel valge varul koju.

Järelejäänud kuivikud jaotasime võrdselt ära. Söögu igaüks oma portsjon, millal tahab.

Aeglaselt möödus vaikne soe öö. Taevas oli juba õhtul pilve tõmbunud ja rippus nüüd meie kohal nagu must katus. Sellele katusele nõjatusid järsud mäeseljandikud, mis ümbritsesid häilu pideva rõngana. Näis, et me tõepoolest istume tohutu, igast küljest tihedalt suletud tumeda karbi põhjas.

Magasime halvasti. Kihulased hammustasid ja kõhuski ei tundnud seda normaalset küllastumust, mis on inimesele hädavajalik matkal, kus ta organism iga päev peab taluma hulgaliselt pingutusi. Kõik rõõmustasid, kui lõpuks valgenes, taevakatus häilu kohal läbipaistvaks muutus, nulgudel aga virgunud linnud askeldama ja lendlema hakkasid.

Asusime teele.

Viimaste päevade väsimus ja tüdimus andsid end hommikul eriti tugevasti tunda. Püss, binokkel, seljakott — kõik tundusid mitu korda raskemana kui tavaliselt. Jalad ja käed liikusid pingutatult. Kuid pikaajaline treening aitas. Keha muutus järk-järgult painduvaks ja kohanes harjunud töörütmiga. Oma viimast kuivikut näsisin käigu peal, aegamööda väikesi tükikesi küljest haugates ja hoolikalt läbi mäludes.

Algas tõus Karbikese põhjanõlva pidi. See ei tundunudki meile nii hirmsana kui laskumine. Ent me ronisime aeglaselt, säästes jõudu ja tehes sagedasi puhkepeatusi.

Keskpäevaks täitus mets kuuma leitsakuga. See muutis väsimusega võitlemise veelgi raskemaks. Tõus oli ikka ühtemoodi järsk, kivine ja näis, et tal ei tulegi lõppu.

Siin õppisin eriti hindama Aleksandr Vassiljevitš Tihhonovi vastupidavust ja imetlusväärset kannatlikkust. Ta kõndis kogu aeg ees, ergutas ülejäänuid nii oma reipa ilme kui ka parajas paigas öeldud naljaga.

Tõusu viimane etapp oli eriti raske. Peeneklibune rusukalle libises jalge alt ära. Tuli teha järske siksakke, ronida käpuli ja võita kõrgust samm-sammult. Isegi Aleksandr Vassiljevitš lakkas kõnelemast. Kuuldus vaid tihedat kähisevat hingamist ja allavariseva kiviklibu sahinat.

Täiesti jõuetuna ronisime lõpuks mäeharjale ja vajusime varustust seljast võtmata nagu käsu peale pikali.

Möödus pool tundi, meie aga aina puhkasime ja silmitsesime vaikides Karbikese sügavat rohelist kaussi, mis lebas kaugel meie jalge all.

Heitsin pilgu oma seltsimeestele, kes istusid reas kitsal mäeharjal, piidlesin ennastki. Meie riided olid lõplikult räbaldunud, saviga määrdunud, higilaikudest tumenenud ja üldse meenutasime me mingeid suuri, kitkutud ja norguvajunud linde.

Esimesena tõusis Aleksandr Vassiljevitš. Ta oli oma alatise reipuse juba tagasi saanud, pöördus näoga selles suunas, kus oli Kiša, ja tõmbas demonstratiivselt valjusti, kavala naeratusega õhku ninna.

„Kolleegid!" hüüatas ta. „Ma kuulen borši lõhna, ausõna!"

Igaüks võttis selle rumala nalja omamoodi vastu. Mõned naeratasid, Vasja Bessonnõi aga pobises midagi endamisi ja muutus veelgi süngemaks. Ent kõik hakkasid end liigutama ja seljakotte õlale upitama. Minuti pärast sammusime hanereas mööda metsloomarada, laskudes aegamööda Kiša orgu. Ees ootas meid . . . puhkus ja, ilma naljata, hea borš tõelise laua taga . . . küllastuseni!

„DOMBAI" JÄLJED

Meie kollektsioonis oli suure härja vana koltunud kolju. Sellel oli lai kumer laup ja lühikesed jämedad sarved. Selle kolju olid vaatlejad leidnud kusagilt kaugest nõost Väikese Laba kalda äärest juba mitu aastat tagasi. Näis, et see oligi kõik, mis oli meil järele jäänud siinsete metsade kadunud uhkusest — kaukaasia piisonist.

Viimased piisonid Kaukaasias tapeti salaküttide poolt juba sel ajal, kui mägimetsades varjasid end purustatud valgekaartlike salkade jäänused. Sellest ajast saadik olid looduskaitseala töötajad mitme aasta vältel asjatult otsinud lootuses, et võib-olla on kusagil mingis metsikus inimtühjas paikkonnas säilinud ja elus kas või paar piisonit, kas või ükski nendest. Kuid . . . keegi polnud siin enam piisoneid näinud.

Ent meil zooloogiajaamas polnud lootus piisonit leida veel lõplikult kadunud. Tõsi küll, sellest unistasid vaid uustulnukad ja üliõpilased-praktikandid. „Vanad tudid" aga naersid ainult ja lõid lootusetult käega.

„Või veel! Ei ole enam Kaukaasias piisoneid — kas me pole neid küllalt otsinud?"

Ja ikkagi saabus kord päev, millal isegi sellised looduskaitseala tundjad nagu Aleksandr Vassiljevitš ja Ibrahim oma varasemas arvamuses kahtlema hakkasid ning uus lootus lõi neis niisama ägedalt lõkkele kui uustulnukatespraktikantides. Asi oli nõnda.

Kord õhtul istusid kõik jaama töötajad koos suures toas — meil oli lõppemas tootmisnõupidamine. Enne kui inimesi minema lasta, esitas Razumovitš küsimuse, mis esitatakse iga koosoleku lõpul:

„Kas rohkem küsimusi ja märkusi pole?"

Tavaliselt nendele sõnadele vastust ei tule, vaid kuulajad hakkavad jalgu liigutama, et oma kohalt tõusta ja koju minna. Kuid seekord kostis väljast läbi avatud akna ootamatu hüüe:

„On küll!"

Kõik pöördusid akna poole ja nägid, et selle taga seisis Vasja Bessonnõi, kes oli just naasnud ringkäigult oma piirkonnas. Ta kinnitas uuesti:

„Mul on märkus. Andke mulle sõna."

Vassili astus üle madala aknalaua ja vajus tuppa nagu oli — püssi, seljakoti ja tahmunud katlaga puusal. Laua juurde jõudnud, pöördus Bessonnõi kohalviibijate poole ja valmistus nähtavasti tervet kõnet maha pidama. Kuid ta ütles vaid mõne sõna:

„Niisiis, tähendab, Tšelepsõs uitab ringi dombai!"

Teadsin, et „dombai" tähendab tšerkessi keeli piisonit, ja tõusin tahtmatult püsti. Kuid valitsevas vaikuses kõlas selgelt ja pilkavalt Tihhonovi hääl:

„Jama!"

Ibrahim astus ettepoole ja hakkas Bessonnõid küsitlema:

„Kuidas sa dombaid nägid — kaugelt, lähedalt? Millal nägid — päeval, öösel? Räägi hästi, Vasja! Kõik räägi ära!"

Vassili heitis rahutu pilgu Tihhonovi poole ja hakkas kiiresti rääkima, justkui kartes, et teda katkestatakse:

„Piisonit ennast ei näinud — valetama ei hakka. Aga tema jälge küll, nagu pildi peal, värsket! Alles eile pidi ta Mastakanist Tšelepsõsse läinud olema. Seal nõgudes käib ta kusagil söömas."

Novruzov vangutas etteheitvalt pead:

„Ai, ai, miks sa, Vasja, jälgipidi ei läinud? Miks ei leidnud dombaid? Vaja oma silmaga näha, milline ta on, see dombai!"

„Ma kahtlesin, onu Ibrahim," õigustas Bessonnõi ennast. „Asi on ju selline, mõtlesin, et kui ise jälgipidi lähen — hakkavad siunama, et miks pole teatanud, nagu on ette nähtud! Nüüd siis ülemused teavad — minu hing on rahul!"

Razumovitš vaikis, ilmselt teadmata, kuidas sellesse ootamatusse teatesse suhtuda. Kuid talle oli nagu meile kõigile selge üks: oli saadud vaatleja ettekanne, erilise tähtsusega ettekanne. Seda tuli kontrollida.

Enne kui piisonit metsadest otsida, oli vaja sealsamas, toast väljumata aru pidada ja leida vastus kas või sellisele küsimusele: kes looduskaitseala metsikult elavatest asukatest võis jätta piisoni jäljega sarnase jälje? Selliseid ei olnud!

Piison on veis ja tema jälg pole ei hirve ega metssea jälje taoline, rääkimata väiksematest sõralistest.

Kuid võib-olla oli Tšelepsõsse juhuslikult eksinud harilik koduveis ja viis oma jälgedega noore vaatleja eksitusse? Ent Tšelepsõ oli kauge ja metsik paikkond. Sealt oli lähima külani, kus võis veiseid olla, kümneid kilomeetreid asustamata metsa, kaljusid ja inimtühja ala ning kui mingi eksinud veohärg olekski siia suundunud, siis vaevalt oleks ta õnnelikult Tšelepsõni jõudnud — hundid oleksid ta juba ammu lõhki rebinud.

Oli kuidas oli, kuid otsingud tuli organiseerida. Salapärast piisonisõrgadega looma tuli jälitada ja ta üles leida, tuli täpselt kindlaks teha, kes see on. Aga äkki on tõepoolest piison!

See algul arglik peibutav mõte tugevnes järk-järgult ja erutas meid kõiki, sealhulgas ka Aleksandr Vassiljevitši, kes oli algul Bessonnõi teate peale naerma hakanud. Oleks vast lugu, kui looduskaitsealal avastatakse piison, võib-olla kõige viimane Kaukaasias! Sellest kirjutatakse ju kohe suurtes ajalehtedes, meie juurde kihutavad teadlased, nende nimed aga, kes piisoni avastasid, saavad kindlasti tuntuks kogu maal!

Lauale ilmus looduskaitseala kaart. Selle ümber tunglesid kõik toasviibijad. Razumovitš tõmbas punase pliiatsiga ovaali, mille sisse jäid Tšelepsõ, Mastakani ja Aspidnoje ümbrus, Bambaki ja Džuga nõlvad. Nendest paikadest tuligi piisonit otsida.

Sel õhtul olid zooloogiajaama majade aknad tavalisest kauem valged. Teaduslikud töötajad ja vaatlejad ei heitnud magama — nad valmistusid uueks retkeks.

Piisoni otsinguile siirdusime jalgsi, et mitte olla seotud ratsaradadega. Pidime liikuma ühekaupa, igaüks oma marsruudil. Tuli läbi uurida võimalikult suurem metsade ja subalpiinsete välude ala.

Minu hooleks jäi läbi kammida Bambaki ja Džuga idanõlvad, Tšelepsõ, seejärel aga minna edasi Aspidnoje piirkonda. Seal pidin kohtuma Ibrahimiga, kel tuli minna lääne poolt ümber Bambaki ja uurida Džuga lõunanõlvu.

Võtsin retkele kaasa vaid kõige hädavajalikuma, loobudes magamiskotist ja liigsetest riietest. Seepärast ei kaalunud mu seljakott üle kuue kilogrammi. Oli kerge ja meeldiv sammuda mööda vaevu märgatavat metsloomarajakest, hüpata üle tuulemurru ja ületada sügavate nõgude nõlvu.

Hilissuvi oli retkede jaoks kõige soodsam aeg. Mägedes püsis ühtlane ilm soojade päikesepaisteliste päevade ja vaiksete öödega, ilma tuulte ja ududeta ning vaid harvade äikesevihmadega. Mägijõekestes oli praegu kõige vähem vett, kuna neid toitev lumi püsis vaid kõige kõrgematel tippudel. Võis julgelt koolme kaudu isegi nendest jõgedest läbi minna, mis kuu või poolteist tagasi olid olnud jalakäijale ületamatuks takistuseks, kui läheduses ei leidunud risti üle voolunõva langenud puid.

Mulle juhtus alatasa teele loomajälgi — hirvede, metssigade, metskitsede ja mägikitsede omi. Ühes nõos paistsid niiskel maapinnal selgesti väikese ilvese käpajäljed. Kuid seda, mida ma püüdsin avastada — härja jälge —, senini

ei esinenud. Ent ta pidi ju kusagil leiduma?! Bessonnõi jutustusest selgus, et piison hulkus just nendes paikades, aga möödunud ööpäevade jooksul pidi ta muidugi palju jälgi jätma. Muide, mis on üks piison nii tohutu, peaaegu ürgmetsaga kaetud, nõgude, mäeseljandike ning loendamatute ojade ja jõekestega killustatud maa-ala kohta! Kas see polnud sama, mis nööpnõel terves heinakuhjas? Ent leida oli tarvis — nüüd oli see juba kogu meie kollektiivi auasi.

Selline mõte kihutas mind tagant, sundis aina astuma ja astuma, märkamata nõlvade järskust ja põlismetsade ääretust, kuhu inimene võib kaduda nagu üksik paat keset ookeani.

Pea kohal kohisesid tasa nulud ja vilistasid linnud — kord kaugel, siis jälle hoopis lähedal. Kuuldus veel mingit summutatud mitmetoonilist kohinat, mida ei tajunud mitte niivõrd kõrvade, kuivõrd kogu kehaga. See oli tohutu ja keeruka organismi hingamine, mille nimi on mägimets.

Kõndinud peatumata üle viie tunni, istusin esimest korda puhkama ja laotasin looduskaitseala kaardi põlvedele. Koht, kus Bessonnõi oli eile piisonijälge näinud, oli kaardil märgitud ristikesega. Meil tuli see ümber piirata. Kui piison oli juba sõõrist väljunud, siis ristusid tema jäljed tingimata kellegi teega ja siis tuli minna jälgipidi senikaua, kuni loomale järele jõutakse ja teda ennast nähakse. Kui aga jälgi ei kohata, siis on piison sisse piiratud, sõõri sisse jäänud. Sealt tuligi teda siis otsida!

Kaardile märgitud „piiramisrõnga" pikkus oli üle kahesaja kilomeetri! Kuid meid oli kuus ja igaühe osaks langes vaid neljakümne kilomeetri pikkune osa sellest. Osutus, et olin peaaegu kolmandiku oma marsruudist läbi käinud, kuid piisoni jälgi polnud kohanud. Huvitav, kuidas on lood teistel? Äkki jääbki piison „rõngasse" — siis on teda kergem leida!

Olime kokku leppinud, et see, kes esimesena piisonit näeb, peab tõusma mingile kõrgendikule, tegema seal kolm suitsevat lõket ja hoidma neid seni leegitsemas, kuni tema juurde tulevad lähimad marsruudinaabrid, et need samuti võiksid oma silmaga piisonit näha. Ülejäänud aga võisid suitsusignaale märgates kas suitsu poole suunduda või koju minna, kui vahemaa nende ja lõkete vahel on liiga suur. Mõistagi ei tahtnud ma nende „ülejäänute" hulka sattuda ja vahtisin seetõttu ärevalt mulle nähtavate

tippude ja mäeharjade poole — kas neil ei suitse juba signaallõkked.

Märkamatult jõudis õhtu, aga minu marsruudi lõpuni — Ibrahimiga kohtumise paigani — oli veel hulk maad. Oli selge, et täna ma sinna enam ei jõua.

Peaaheliku poolt ligines kiltkivihall pilv, mida aeg-ajalt lõhestasid välgud. Õhus püsis ängistav äikese-eelne vaikus. Oli vaja leida hea, vihma eest kaitstud ööbimiskoht.

Vahtides vanade nulgude latvade poole, valisin, milline neist on teistest tihedam, kaharam ja seisab soodsas paigas. Kuid ümberringi oli kõikjal üsna järsk nõlv, millele ei saanud hästi lõket ega magamisaset teha. Liikusin edasi, laskudes aegamööda väikesesse orgu.

Ees puude vahel valendas orunõlvast väikese püstloodis astanguna esiletungiv kalju. Selle ülaosa rippus laia karniisina. Otsustasin, et selles kivises räästaaluses võib vihma eest head varju leida, ja suundusin kalju poole. Selgus, et seal oli peale räästaaluse veelgi kindlam varjend — koobas, mille sissepääs avanes otse kalju jalamil inimese kasvust veidi kõrgema kolmnurkse avause näol.

Siinsetes paikades esineb mitmesuguseid koopaid. Mõned neist ulatuvad kaugele mäe sisse, seestpoolt on nad külmad ja niisked. Seal nõrgub nii ülalt kui ka seintest vett, allpool on kas valge lubjane pori või vees läbiligunenud kiviklibu. Sellised märjad koopad on ööbimiseks peaaegu kõlbmatud — neis ei istu palaval suvepäevalgi kuigi kaua. Kuid on ka teist tüüpi koopaid. Need on väikesed hubased grotid, täiesti kuivad ja soodsalt paikneva sissekäiguga. Neid nimetasid meie vaatlejad „elukoobasteks" ja hindasid väga kui suurepäraseid looduse enese poolt ehitatud pelgupaiku. Mul vedas: koobas, mille leidsin, osutus „elukoopaks". Vähe sellest: grotiga kõrvuti lebas kalju all kunagi astangu pervelt tormiga mahamurdunud kuiv mänd. Seda küttevaru oleks jätkunud lõkkele terveks nädalaks.

Metsa minnes võtsime kaasa väikesed kirved. Muidugi mitte sellised kõlbmatud iluasjad, mida kauplustes „jahikirveste" nime all müüakse ja millega mitte ainult puutüve, vaid ka jämedamat oksa pooleks ei raiu. Meie kirved oli tellimise peale sepistanud vana sepp Hamõškis. Ta tegi need heast terasest, kitsa terava kiilu kujulised ja massiivse silmaga. Kirvevarred tegime ise kõvast puust ja küllalt pikad, selleks et võiks raiuda kahe käega. Sel-

lise kirvega oli naljaasi keskmise jämedusega nulgu kahekolmekümne minuti jooksul langetada.

Seekord oli mul nagu alati kirves kaasas. Tema hoopide all lendasid kuiva männi küljest laastud ja peagi lebasid korrapärased halud aeglaselt põleva öise lõkke jaoks juba groti sissekäigu ees. Hoopis rohkem võttis mul aega joogivee hankimine. Selle järele tuli laskuda kaugele nõkku.

Lõpetanud ettevalmistused ööbimiseks, süütasin lõkke otse koopa sissekäigu juurde ja vaatasin oma pelgupaiga üle. Groti võlvid koosnesid kollakast lubjakivist, millest paistsid islandi pao kristallid — need läikisid tuhmilt lõkkevalguses. Kaugemas osas läksid kaljusse kaks mingite suurte loomade urgude taolist kitsast tunnelit. Tahtsin teada, kas need tunnelid ulatuvad kaugele ja mis neis leidub. Hoides enda ees põlevat vaigust laastu, roomasin käpuli esimesse „urgu". See kulges horisontaalselt ja lõppes peagi paokristalle täisvarisenud ummikuga. Teine tunnel käändus mõne meetri järel järsult allapoole; selle kaugem osa kadus pimedusse. Naasin lõkke juurde, tegin uue tõrviku, võtsin varuks veel mõne pika kuiva laastu ja roomasin uuesti tunnelisse. See läks järk-järgult ahenedes allapoole. Mida sügavamale kalju sisemusse ma tungisin, seda tugevamini haaras mind mingi äralõigatuse tunne kõigest elusast, mis oli jäänud sinna, koopa sissekäigu juurde. Valitses rõhuv vaikus, mida segas vaid põleva laastu kerge pragin ja mu riiete sahisemine vastu konarlikke kivivõlve. Kavatsesin mitu korda tagasi pöörduda, kuid soov tunnelit lõpuni uurida oli tugevam. See aga läks kogu aeg sügavamale ja kadus tihedasse pimedusse.

Äkki muutus hingamine väga raskeks. Kopsud ahmisid tahtmatult täismahu õhku, kuid see ei toonud kergendust. Mu omatehtud tõrvik põles tuhmilt ja ajas vingu. Selles kohas muutus tunnel eriti järsuks. Sirutasin käe ettepoole nii palju kui ulatusin ja lasksin tõrviku lahti. Nõrk leek pahvatas selle küljest nagu elus ööliblikas õielt ja kadus. Otsekohe kustusid ka sädemed laastu otsas. Mind haaras läbitungimatu pimedus ja kirjeldamatu hirm — lämbumishirm. Välgatas mõte: „Tagasi, viibimata tagasi!"

Kitsas käigus ümber pöörata osutus väga raskeks. Et mitte liigseid jõupingutusi teha, hakkasin kiiresti tagurpidi taganema, toetudes peopesadega vastu karedaid viltusi kive.

Mõne minuti pärast hoovas rindu normaalse hea õhu elustav magusus, mida me harjumuse tõttu ei märka ega hinda. Sirutasin end kividele hinge tõmbama. Kõik oli selge — tunnelisse oli kogunenud süsihappegaasi, mis nähtavasti aeglaselt eraldus lubjakiviseinte kihtidest ja voolas mööda kaldkäiku alla nagu nähtamatu vedelik. Kindlasti polnud seal kaljusügavuses midagi elusat ega saanudki olla.

Jõudnud üles tagasi, tunnetasin mingi erilise naudinguga uuesti avanenud maailma. Metsas märatses äike. Välgud kallasid kogu nähtava ruumi alatasa üle talumatult ereda valgusega, tuues pimedusest nähtavale lähedaste ja kaugete nululatvade ridu. Suured vihmatilgad trummeldasid lehtedel ja pladisesid okstel. Kaljuräästast rippusid alla veenirede võnkuvad narmad, mis välgulöökide puhul sätendasid mitmevärvilistes helkides. Tugevad piksemürinad kordusid valju kajana kitsas metsases orus.

Oli aeg mõelda õhtusöögile. Kohendasin lõket ja seadsin sellele kateloki veega. Kuni tee keema läks, tuli magamiskott korda seada. Muide, loodus oli siingi minu eest hoolitsenud. Groti eesmises „elu"-osas lebas ühe seina ääres suur muljutud kuhi peeni oksi segamini kuiva rohu ja samblaga. See oli karu talvine säng. Aasta või kahe eest oli karu selles grotis talvitunud ja siia korraliku kuhja pehmet materjali tassinud. Otsustasin kasutada karuaseme alumist kihti, mis oli puhtam ja ilma karu karvatortideta.

Metslooma magamisaset lahti kaevates avastasin okste all mingid luud. Need lebasid korratu hunnikuna, olid aja jooksul mustjaspruuniks tõmbunud ja tolmukorraga kattunud. Tähelepanelikult vaadanud, tundsin nende seas ära mõned metskitse roided ja osa abaluust, seejärel metsseapõrsa alalõualuu killu. Aga siis tuli inimese õlavarreluu. Tuhnides peenes kiviklibus edasi, leidsin peaaegu kõik inimese käe luud! „Ilmselt võib siit kokku korjata terve inimese luustiku," mõtlesin. Kuid puistanud läbi kogu karuaseme ja groti läbi otsinud, ei leidnud ma rohkem midagi.

Äike lõppes. Läbi hajuvate pilvede piilus peaaegu täiskuu. Vihmatilgad helkisid lehtedel ja okstel roheliste, kollaste ja sinakate sädemetena. Eemal müristas veel äike, vaibudes järk-järgult. Kuid selle asemele astusid öise metsa tavalised hääled. Puude alt kostis metshiirte ja uruhiirte vaevu kuuldavaid sahinaid, pöögiokstel askeldasid

ja piiksusid kunelid. Kusagil oru teises servas huikas tuhmilt ja ühetooniliselt kassikakk.

Hulga öid olin metsades veetnud. Mitmesuguseid öid — nii vaikse kui ka halva ilmaga, suviseid ja sügisesi, lõkke ääres ja telgis, mõnikord aga ka lihtsalt puu all, keeranud end vihmamantlisse või burkasse. Kuid kõige sagedamini kulgesid sellised ööbimised töökaaslaste seltskonnas — kahekesi, kolmekesi või rohkem. Neil puhkudel loovad sõbralikud vestlused alati mingi erilise hubasuse, ja milline ka loodus ümberringi poleks, sõbralik või sünge, on sõprade tihe ring ja lõke alati tundunud mingi erineva, sellest sõltumatu saarekesena. Üksinda ööbides, olgu siis keset ääretut metsa või inimtühjas kõrbes, ei säilita aga mitte igaüks seda sõltumatuse tunnet, eriti kui sellised ööbimised ei juhtu sageli. Siis on väga suur tähtsus sellel, kas sa tunned hästi loodust, mille keskele oled pilkasel ööl sattunud. Kui sa orienteerud öistes helides halvasti, kui möödavilksatanud öölinnu varjus viirastub sulle ei tea mis, kui pead pimeduses nähtamatu kärnkonna hüppeid suure metslooma sammudeks, siis . . . on su puhkus otsas! Nõnda juhtub isegi kartmatute, kuid kogenematute inimestega. Iga tühiasi sunnib nende aju pingeliselt töötama, oletustesse takerduma ja tundmatutele asjadele seletust otsima. Mis und saab seal siis veel olla!

Looduskaitsealal töötamise kestel olin ma tänu sagedasele uitamisele mööda metsi ja mägesid siinset loodust hästi tundma õppinud. Ma ei tundnud end metsas võõrana ega piinelnud öiste hirmude käes. Kuid ikkagi ei suutnud ma mõnikord tükk aega magama jääda, kui retkel tuli üksinda ööbida. Kuulatasin öist maailma ning leidsin tema helide seas, mida hästi tundsin, alati mingeid uusi varjundeid ja uusi „meeleolusid". Selline kuulatamine ei seganud mind mõtlemast, meenutamast läbielatut või unistamast millestki vaevalt teostatavast. Lõppude lõpuks haaras mind tingimata mingi ebaselge põhjusetu nukrus, mille vastu oli vaid üks ravim — mingi asjalik, koondatud tähelepanu nõudev tegevus, näiteks püssiluku lahtivõtmine ja puhastamine, tabatud linnu prepareerimine või kõige selle, mis oli päeval käigu peal välimärkmikku kirjutatud, erilise hoolikusega puhtalt ümberkirjutamine.

Täna oli kõik, mida vaja, juba tehtud. Aeg kaldus üle südaöö, mina aga istusin lõkke ääres, hoidsin inimluud

peopesal ja mõtisklesin: „Kellele see käsi kuulus? Kas juhuslikult metsas hukkunud rahulikule jahimehele või kunagi nendes paikades võidelnud sõjamehele? Palju kordi on Kaukaasias inimene tõusnud inimese vastu, kord koduauuli kaitstes, kord võõra ja mõistetamatu seaduse käsul."

Luudelt paistsid suure kiskja kihvajäljed. Tõenäoliselt oli mingi metsloom — hunt või karu — leidnud metsast inimese laiba, sellelt käe ära rebinud ja siia koopasse tassinud, et segamatult paljaks närida. Teised metsloomad — leopardid ja ilvesed — olid siia toonud püütud metskitsi ja muud saaki, millest jagu said. Nõnda oligi siia kogunenud mitmesuguseid konte — Džuga nõlvade põlismetsas millalgi toimunud suurte ja väikeste tragöödiate tunnistajaid.

Maast tõusis pärast vihma auru. Udutombud koondusid keerukateks figuurideks ja hõljusid aeglaselt orunõlvade kohal. Kuu poolt valgustatuna näisid nad kahvatute helendavate viirastustena, mis on oma tundmatutest pelgupaikadest välja roninud, et veidi uidata mööda vaikset tukkuvat metsa. Äkki hakkas kusagil päris ligidal hunt tasakesi uluma, otsekui nimme tugevdades öise pildi muinasjutulist salapärasust. Ta venitas madalatel bassihäälsetel nootidel ja jättis oma sünge laulu varsti pooleli. Tõenäoliselt oli see vana, üksi ringihulkuv, juba ammugi karjast lahkulöönud isahunt.

Hommikupäike piilus vara orgu ja täitis selle tuhmi, uduvinest hajutatud kuldse valgusega. Hakkasid askeldama ja käratsema päevased linnud. Kuuvalge öö nukker hurm kadus metsast, andes aset uue, sündiva päeva värskendavale reipusele.

Soojendanud tulel purgi lihakonserve, einestasin kähku ja asusin teele.

Mul oli vaja laskuda oru põhja, ületada see ja tõusta vastasnõlvale. Öine vihm oli metsapinnase ülakihi läbi leotanud ja sellepärast võis järsul nõlvakul, mida pidi ma laskusin, vaevu jalul püsida. Äkki libisesid mu mõlemad pastlad ühekorraga, ma kukkusin selili ja sõitsin üha kasvava kiirusega alla.

Et hoida binoklikarpi, surusin selle vastu rinda, teise käega püüdsin aga millestki kinni haarata. Kuid möödalendavad puud ja harvad põõsad olid nagu kiuste sellises kauguses, et nendeni polnud võimalik ulatuda.

Mingil künkal paiskusin üles ja pöördusin peaga allapoole. Sel ajal katkes püssirihm ja mu karabiin jäi maha. Kuidagiviisi õnnestus uuesti selili pöörduda ja panna pea seljakoti peale, mis lohises rihmade otsas minu järel. Nõnda oli ohutum.

Alt paistis just minu teel lebav tihe tuulemurd. „Noh," mõtlesin, „see aitabki mul peatuda."

Oksarisu lähenes kiiresti. Sirutasin poolpainutatud jalad ette ja sumatasin hoogsalt okstesse. Tugevast tõukest lõi silme ees virvendama, kuid jalad õnneks kannatada ei saanud. Ainult kandadest jooksis sääremarjadesse ja kõrgemale väga ebameeldiv kihelus. Ent tuli otsekohe kõik oma aistingud unustada. Nägin midagi täiesti ootamatut, mis tekitas minus kabuhirmu.

Oksarisust ilmus nähtavale raevunud metskuldi pea. Metssiga laksutas valjult kihvu, nohises ja ilmselt kavatses üle lebava puutüve ronida. Mu kõht ja rind olid metslooma nohisevale, kihvadega lõustale nii ligidal, et mul käis külm juga läbi keha ja sundis saatusliku kihvahoobi ootel kerra tõmbuma.

Olin relvitu — karabiin oli takerdunud kusagile kõrgemale neetud nõlvakule ja mul polnud ka nuga. Muide, mida olekski suutnud relvaga teha, kui lebad abitult selili, pärast seda kui oled pool kilomeetrit kukerpalli mäest alla veerenud! Mu ainsaks kaitseks oli täielik liikumatus. Seda kaitset ma kasutasingi, tardudes kui elutu tomp ja lakates isegi hingamast.

Kui kaua selline totter seisukord kestis, on nüüd raske arvata — tõenäoliselt aga mitte üle kahe-kolme minuti, mille kestel kult mind oksarisu tagant nüri pilguga silmitses. Seejärel vajus ta pea allapoole, aga mõne aja pärast kostis, kuidas metsloom röhkis kusagil eemal.

Kargasin jalule. Metssiga kõndis aeglaselt paarikümne meetri kaugusel tuulemurrust. Mind märgates peatus ta otsekohe ja pöördus järsult kogu kehaga minu poole. Kuid nüüd oli olukord muutunud — metssiga nägi enda ees püstiseisvat inimest enesest kõrgemal nõlvakul. Tõenäoliselt taipas metssiga alles praegu, kellega tegu oli. Terve tema kogu väljendas mitte enam ähvardust, vaid äärmist hämmastust. Tarvitses teda vaid veidi ehmatada. Hüüdsin käskivalt ja nii valjult kui jõudsin:

„Käi minema, nurjatu!"

Metsloom võpatas ja tormas vihurina minema.

Püüdsin selgusele jõuda, mis oli toimunud. Tuulemurru kõrval väikesel tasasel platsil kasvas tiheda salguna neli noort nulukest. Nende vahelt paistis metssea äsja hüljatud lesimisase. Kõik oli selge. Metskult, ajanud endal öösi kõhu igasugust sodi täis, oli nulu varju heitnud ja rahulikult uinunud. Äkki veeres tema poole mäe otsast hoogsalt mingi olend ja peitis end tuulemurru taha. Instinkt ütles metsloomale: „Vaenlane! Kaitse end!" Vihaleaetud kult läks tundmatut vaenlast ründama, kuid . . . peatus arusaamatuses. Tema ees lebas maas midagi liikumatut ja seletamatut. Hirmu tekitav inimlõhn oli ületamatuks takistuseks. Metslooma poolt varem omandatud refleksid läksid segi. Neist võitis üks, kõige tähtsam — ettevaatuse refleks. See viiski metssea eemale tollest, mida ta polnud veel kunagi näinud — liikumatult lebavast inimesest. Aga edaspidi, kui inimene oli võtnud oma tavalise kuju ning veel valjusti karjunud, ütlesid metslooma kõik refleksid talle: „Jookse, kuni veel hilja pole!"

Mul oli siiski täna päris hästi vedanud! Kurat neid metssea reflekse teab — kuidas nad oleksid otsustanud, kui ma oleksin kas või veidikese tema kärsa ees liigutanud!

Vaatasin üles — sinna, kust olin oma isikliku selja peal alla sõitnud. Nõlval paistis sirge tume vööt — minu jälg pehmel pinnasel ja varisenud lehtedel. Ei teravaid kive ega sõlmilisi juurikaid polnud sellel jäljel. Siingi oli mul vedanud — muidu poleks ma praegu jalul seisnud!

Kui ma karabiini üles leidsin, siis osutus see korras olevaks. Binokliga aga oli lugu halvem: kujutis oli selles kahekordseks muutunud. Nähtavasti oli vasemas torus peegeldav prisma kohalt ära põrunud. See oli hoobist vastu maad, kui ma üle pea lendasin. Ent kõige hinnalisem ja õrnem ese — väike fotoaparaat seljakotis — oli täiesti korras. See oli juba hoopis imekspandav!

Seadnud oma riided ja varustuse suhteliselt korda, läksin edasi. Kuni ma polnud päris oru põhja jõudnud, liikusin väga ettevaatlikult — kartsin jälle libastada. Kätega kompisin aga sagedasti rinda, meenutades hirmutundega seda, kuidas kõverad metsseakihvad olid minu ees läikinud.

Keskpäevaks jõudsin välja ühe Aspidnaja jõekese haruni. Selle järgi nimetati ka kogu ümberkaudset paikkonda. Siin oli, nagu mulle näis, kõige suurem tõenäosus „dombai" jälge kohata. Ootus ei petnud mind.

Ühes paigas lähenesin väikesele, tihedasti kilpjalgu täis kasvanud välule. Juba kaugelt võis märgata, et üle kogu välu käis vööt, kus sõnajalad olid tublisti muljutud. Sellise jälje võis jätta karu või metsseakari. Seepärast lükkasin ilma erilise huvita, lihtsalt harjumuse tõttu muljutud ja murtud taimelehed kätega laiali, et vaadata maapinnal olevaid jälgi. Kuid otsekohe haaras mind uskumatu lapselik vaimustushoog. Kargasin vist mitu korda õhku ja hüüdsin: „Ahhaa, on, on!"

Sõnajalgade all märjal tumepruunil mullal paistsid sügavalt sissevajutatud suured sõrajäljed. Need olid veise jäljed, suure ja raske veise jäljed.

Niisiis, piisoni jäljed olid leitud. Ta oli läinud piiramisrõngast välja. Kokkuleppe kohaselt pidin nüüd minema jälgi mööda senikaua, kuni jõuan metsloomale järele. See polnud kerge ülesanne. Esiteks polnud teada, kui ammu oli piison üle kilpjala-välu läinud — tund, kaks või viis tundi tagasi. Selle aja jooksul võis ta isegi aeglasel sammul läbida kaksteist kuni viisteist kilomeetrit. Et seda maad tasa teha, tuli mul liikuda piisonist kaks-kolm korda kiiremini, mis oli teedeta mägitingimustes peaaegu võimatu. Ent vaevalt võis metsloom nõndaviisi — otse ja ilma peatusteta kaua käia. Ta pidi ju kusagil rohtu sööma, seejärel aga ka veidi lamama, rahulikult mäletsedes. Aeg oli pärastlõunane, päike seisis kõrgel, metsas oli palav ja kõik suured loomad puhkasid praegu. Lamas kindlasti minu piisongi.

Sõna „minu" hääldasin ma mõttes erilise uhkusega. Muide, see uhkus andis varsti maad kahtlustele. Asi oli selles, et jäljed suundusid otsejoones sinnapoole, kus oli otsingutel Ibrahim ja kahtlemata oli vana jäljekütt need juba ammu avastanud. Mul ei maksnudki siis rutata.

Niiviisi mõtiskledes kõndisin siiski jälgipidi, käisin väga kiiresti ja vaatasin tähelepanelikult ettepoole. Kujutlusvõime joonistas mulle tohutu hatuse tumepruuni metsloomа, kes hõljus puude vahel nagu ihaldatud nägemus ja viis mind enese järel.

Silmitsedes jälgi, hakkasin märkama nende üht iseärasust, mis oli varem mu tähelepanu eest varju jäänud. Sõrajälgede vahemaad ei olnud ühetaolised. See tähendas, et metsloom oli käinud ebaühtlase sammuga. Peale selle ei olnud ta jäljed täpselt ja sirgelt „tikitud", vaid looklesid kogu aeg kord paremale, kord vasakule. Nõnda metsikult elutsevad loomad tavaliselt ei kõnni. Nende liikumine on alati range ja mõõduka rütmiga ning iga samm on naabersammu täpne koopia, kuidas loom ka poleks kiirustanud ja kui raske poleks ka tema tee olnud.

Mida see kõik siis tähendas? Kas need jäljed on tõepoolest hariliku staniitsahärja omad? Hingepugenud kahtlus mürgitas kogu mu hiljutise rõõmu. Jalad lühendasid iseenesest sammu. Muide, ikkagi oli ju vaja edasi minna. Kui härg, siis härg, kuid selleski tuli oma silmadega veenduda.

Tee peal oli nooruke kõverdunud saar. Selle koorel valendasid värsked haavad. Otsustades jälgede järgi saare juures, oli seda teinud minu salapärane veis. Kuid suve ajal, millal on palju rohtu, ei näri koduveised puudelt koort, piison aga tegeleb sellega sagedasti — nii kirjutati raamatutes. Kahanema hakkav huvi metslooma jälitamise vastu süttis uue jõuga.

Jäljed läksid mäkke, möödudes subalpiinse välu servast. Kiirest käimisest järsul tõusul hakkas väga palav. Sääremarjad hakkasid pingutusest valutama. Eespool lõikus välusse terav metsasiil. Maastik muutus seal tasasemaks, moodustades väikese platoo. Jõudnud metsasiilu servani, peatusin lühikeseks puhkuseks.

Kuumenenud õhk kumises puude vahel parvedena tiirlevatest tillukestest kärbestest. Istusin nulu varjus ja suitsetasin ruttamata, nautides puhkeminuteid. Minust mööda, piki hüljatud karjaserada venisid metslooma jäljed, kellele järelejõudmine ja kelle nägemine oli saanud mu peamiseks päevaülesandeks. Pabeross lõppes — tõusin püsti ja kohendasin seljakoti rihmu. Sel hetkel kuuldus putukate ühetoonilise sumina taustal uus ja ebatavaline heli.

Metsariba tagant kostis bassihäälset kõmavat röökimist ja venitatud puhkimist. Helid muutusid tugevamaks. Mingi väga suur loom tuli hüljatud rada pidi ja lähenes mulle.

Jooksin veidi ettepoole, peitsin enda puu taha ja tardusin pingelises ootuses. Looma poolt kuuldavale toodud helid olid mulle tundmatud. Terav rõõmutunne erutas ja sundis südant kiiremini lööma: „See on tema! Tema — piison! Tuleb mulle ise vastu!"

Puude vahelt paistis silmapilguks suur tume kere ja kadus uuesti: „Läheneb, läheneb!" sosistasin iseenesele ja seadsin fotoaparaadi valmis, et pildistada piisonit sel hetkel, kui ta väljub välule. Erutusest värisesid mul käed, higised sõrmed libisesid väikeselt hoovakeselt ära ja

objektiiv ei tabanud kuidagi vajalikku teravust. Lõpuks oli kõik korras. Olin valmis jäädvustama üllast ja erutavat sündmust — otsekui võlujõul minevikust tänapäevasesse maailma tagasi toodud legendaarse kaukaasia piisoni ilmumist välule... Kuid siis kuuldus midagi, mis pani mind uuesti ootamatusest jahmuma.

Sealtpoolt, kust pidi ilmuma piison, kuulsin inimese hüüdeid ja tundsin ära Ibrahimi hääle. Vaatleja lähenes heasüdamlikult hüüatades:

„Võts! Võts! Astu rutem! Urr-juh! Võts!"

Taga targemaks asi läks! Kas Ibrahim tõesti ajas enda ees piisonit, ajas teda nagu külakarjast lahkulöönud vasikat?!

Rajakäänakul, metsanurga tagant ilmus nähtavale loom. Tal oli peaaegu sile karv ja püstaka rumalavõitu-heasüdamliku lõustaga suur pea. Suured tugevad, tahapoole pööratud sarved. Kaelale oli hõõrdunud mitmeaastane puukütke jälg. See oli kaukaasia kodupühvel.

Pühvli taga sammus ruttamata Ibrahim ja vehkis vitsaraoga.

Jõudnud minu juurde, võttis vanamees oma lambanahkse mütsi peast, pühkis käisega higist laupa, naeratas laialt ja lausus:

„Tere! Näed, milline ta on — dombai, vaata! Hähh!"

Seejärel pani Ibrahim oma asjad nulu alla, silmitses välu ja ütles mulle:

„Kogu puid! Hakkame suurt suitsu tegema. Keedame teed. Ma olen veidikese väsinud."

Keesin meelehärmist. Tõepoolest — kui palju vaeva ja pingutusi vana tööpühvli pärast! Ja mis pagan oli teda siia metsapadrikusse toonud? Miks polnud metsloomad teda veel lõhki kiskunud? Juhtub ka igasuguseid lugusid!

Poole tunni pärast suitses meie välul kolm signaallõket. Põles neljaski — väike. Sellel ajasime teevett keema. Eemal sõi pühvel. Ta vehkis sabaga ja piidles tihti meie poole, justkui kartes, et läheme ära ja jätame ta jälle üksi keset metsikut laant.

Vestlesime tasakesi, arutades viimaseid sündmusi. Ibrahim meenutas irooniliselt segadust, mille oli tekitanud Vasja Bessonnõi oma ootamatu teatega. Meenutasime ka piisoneid — Ibrahimi silme all siin hävinud tõelisi piisoneid. Selle puhul kuuldus vana mägilase hääles varjamatut kurbust:

„Pole dombaid. Dombai on otsas. E-eh, täitsa otsas. Ei meie teda enam näe!"

„Näeme, Ibrahim."

Ütlesin seda kindlalt ja veendunult.

Ibrahim kõõritas uskumatult minu poole. Jätkasin:

„Kaukaasias on piisonid hävinud — see on tõsi. Kuid neid on veel teistes paikades. Vähe on neid, vähesed isendid, kuid on! Nendega on nüüd tõsiselt tegelema hakatud, neid kaitstakse ja aretatakse. Tuleb aeg ja tuuakse siiagi dombaisid, lastakse looduskaitsealal lahti ning nad hakkavad siin uuesti elama, metsi mööda uitama ja väludel sööma!"

Kuni ma rääkisin, noogutas Ibrahim heakskiitvalt pead, kuid pärast ütles kibeda muigega:

„Hästi räägid. Heast asjast räägid. Ainult et mina siin dombaid ei näe. Hoopis vana olen, ei jõua oodata ega ela senini!"

„Elate, ataa*! Kindlasti elate senini!" väitsin. Vastuseks mulle oli vaikne tänulik naeratus.

Nädal pärast kirjeldatud sündmusi pandi meil zooloogiajaamas välja värske seinalehenumber. Selles oli karikatuur, mis kujutas metsa mööda hiilivat Vasja Bessonnõid. Vasja ees välul seisab tohutu ja koletislik tuliste silmade ja tubrutavate sõõrmetega piisoniviirastus. Aga läbi viirastuse keha paistab kõhna ja karvaajava pühvli küürus kuju. Karikatuur oli ilma kommentaarideta, ent riivas Vassilit kõvasti. Ta käis pärast ringi süngelt nagu kõuepilv ega kõnelnud mitu päeva kellegagi.

Võib-olla tahavad mõned teada, kust sai looduskaitsealale pühvel ja mis me temaga pärast tegime?

Kõik oli väga lihtne. Pühvel oli mingreeli* karjustel, kes karjatasid loomi Atšešboki alpi aasadel, karjast lahku löönud. Sinna läks ta ka tagasi, elanud meil Kišas poolteist nädalat, kuni ta peremehi otsiti.

---

* *Ataa* — isa (mitmetes idamaade keeltes). *(Tõlk.)*

* *Mingreelid* — gruusia mägirahvaid Musta mere läheduses. *(Tõlk.)*

Märkamatult saabus september. Meie perekond oli suurenenud — naine käis Moskvas ja tõi kaasa tütrekese, võttes ta vanaema käest „lahinguga" ära. Raudteejaamast tõin Inka ära sadula esikaarel, pannud talle padja alla. Meie metsaelamus muutus kuidagi eriti helgeks ja lõbusaks.

Oli meil veel üks „perekonnaliige" — väike karupoeg. Selle oli Ibrahim hankinud kuu aega tagasi. Kuidas tal oli õnnestunud emakarult pojuke ära võtta, tapmata vana karu, seda vanamees ei jutustanud, vaid ainult muheles oma suitsunud vurrudesse.

Karupoja nimetasime, nagu kombeks on, Miškaks ja kasvatasime teda nagu kodulooma kuhugi kinni panemata ja kütkestamata. Elas ta meil köögis ja jalutas vabalt, millal pähe tuli, eelistades sealjuures kasutada mitte ust, vaid lahtist akent. Mõnikord tuli Miškale peale äge vallatlemishimu. Siis tõmbas ta laualt laudlina maha, tiris akendelt kardinad ära, puges vooditesse ja puistas korduvalt suled patjadest välja. Valja astus selliste tempude vastu mõistagi otsustavalt välja ja aina otsis vahendit, et Miškat sõna kuulama sundida. Kuid sellist vahendit ei leidunud: karupoeg ei kartnud ei käratamist ega vitsaga saadud matsusid. Üleannetut tõsiselt peksta nagu ei tahtnud.

Ükskord tõmbas Miška riiulilt maha vaskse moosikausi. Nõu kukkus põrandale ja helahtas nagu kirikukell. See tegi karupojale kirjeldamatut hirmu. Ta puges nurka ja istus seal pool päeva, piiludes kartlikult nõuderiiulit. Otsitud vahend oli leitud! Pärast seda juhtumit tarvitses Miškale vaid näidata „hirmsat" kaussi, kui ta muutus kohe kuulekaks.

Kui me tõime tütre siia, siis kartsime väga, et karupoeg võib tüdrukut hirmutada või kriimustada: ta ei olnud ju plüüškaru, vaid tõeline — hammaste ja küüntega! Kuid hirm oli asjatu: Inka ja Miška said esimesest päevast peale sõpradeks ja — hämmastav lugu — karupoeg käitus tüdrukuga haruldaselt ettevaatlikult.

Muide, tütart ja tema mängimist karupojaga sain ma harva nautida. Oli metsikute puuviljade valmimise aeg — vaatlusteks eriti huvipakkuv aeg.

Kogu looduskaitsealal oli suuri metsikute viljapuude padrikuid — terveid looduse enese poolt istutatud aedu.

Metsõunapuu, pirn, alõtša, laukapuu ja murel andsid siin muinasjutulist saaki, kusjuures viljade headus oli selline, et me kõik sõime neid mõnuga, korjasime nii kuivatamiseks kui ka keetmiseks ning tänasime nende eest Kaukaasia heldet loodust. Ent metsapuuviljad ei meeldinud mitte ainult inimestele.

Metsikute viljapuuistandike juurde kogunes viljakandmise perioodil peaaegu kogu looduskaitsealal elutsev loomastik. Puuviljadest toitusid peaaegu kõik närilised, hirved ja metskitsed, neid sõid ka kiskjad: nugised, hundid, rebased ja mõistagi mägrad. Ainult pilvetaguste kõrguste elanikke — kaljukitse ja mägikitse — polnud veel keegi puuviljade juurest tabanud. Peamised metsapuuviljade tarbijad olid aga metssead ja karud. Need loomad ei paistnud puuviljade hooajal muud söövatki kui pirne, õunu, alõtšasid ja muud sellesarnast. Suhkrused viljad aitasid karudel ja metssigadel neile talvitumiseks vajalikku rasva kasvatada.

Puuviljapaikadesse kogunes öösiti mõnikord nii palju mitmesuguseid loomi, et hommikul oli kogu maa puude all rohkearvuliste sõrgade, käppade ja käpakeste poolt üleni ära tallatud. Seal võisid ühe pirni- või õunapuu all kohtuda hirv ja metssiga karuga, metskits hundiga, metshiir aga nugisega.

Tundus, et nendes „metsloomade aedades" pidanuks tekkima kujuteldamatu segadus, mis on hukutav nõrkadele ja kasulik neile, kellel on head kihvad ja küüned. Ent selles segadikus kehtis oma sajandite jooksul kujunenud kord.

Käisin palju puuviljaistandikke läbi ja veetsin neis palju unetuid öid, seades end sisse kas vana pirnipuu jämedal oksal või maapinnal kusagil põõsastes. Jälgisin seda, mis toimus kuuvalgusest üleujutatud lagendikel, puude all pimeduses ja puudel enestel, mitte kuhugi vahele segades ja püüdes, et ükski metsaelanik minu vaikset kohalolekut ei märkaks. Seda, mida ei näinud mu silmad, kuulsid kõrvad, kõrvad aga muutusid öise metsa pingelises vaikuses eriti tundlikuks. Kui aga kuulminegi ei osutunud küllalt teraseks ja lakkas ümbrusest aru saamast, tuli appi taip.

Vaatlused aitasid mul aru saada keerulisest elust metsloomade aedades ning kinkisid palju erutavaid ja õnnelikke minuteid.

Nüüd aga vist võingi jutustada, kuidas kulges vaikne kuuvalge öö viljapuutihnikutes. Proovin siis seda teha.

Hämardus. Väikeste kollaste viljadega üleni kaetud kõrge alõtša ladvas askeldasid musträstad. Nad nokkisid mahlakat viljaliha ja pillasid kleepuvad viljakivikesed maapinnale.

Salgake meikaid kerkis puude kohale ja kadus kiiresti kauge nõo poole. Lendas mööda vihinal õhku läbistades lõopistrik ja ajas pasknäärid ärevile. Nende räiged hääled kostsid veel kaua välu servalt.

Suurt välu ümbritses vahtra-pöögimetsa sein. Nende võrade all kasvasid pirnipuud segamini õunapuude ja alõtšapõõsastega. Viljapuud näisid tohutute põlispöökidega võrreldes hoopis väikestena. Metsalatvu kuldas veel loojuva päikese kollane valgus, allpool aga valitses jahe lõhnarikas vari. Lõhnas õunte ja kirbe metsaniiskuse järele.

Hakkas pimenema. Lõunamaine hämarik ei välta kaua. Vaikisid ja pugesid peitu päevalinnud. Hilinenud kuldne peoleo vupsatas pirnivõrast välja, lendas üle välu ja kadus kõrgetüvelisse metsa.

Saabusid ööpäeva kõige vaiksemad minutid, millal päevane elu oli raugenud, öine aga alles hakkas ärkama. Üha tugevamaks muutus puuviljade lõhn. Nendega oli maapind puude all üliohtralt kaetud. Ümarad väikesed pirnid kollendasid ähmaselt tumedal kõdumullal.

Kuivades varisenud lehtedes lõid kihama hiired. Nad ronisid urgudest välja ja avasid esimestena öise söömaaja pirni- ja õunapuude all.

Sahinad kõvenesid. Keegi jooksis kiiresti ülal oksaharudel, ise kerge ja osav. Kuuldus nõrku piuksatusi ja maa peale langes maharaputatud vilju. Need olid kunelid, kes päeval lesivad oma varjulises puuõõnes, nüüd aga ronisid välja toitu otsima. Oravasarnased, kahara sabaga tuhkhallid loomakesed kükitasid okstel, haarasid esikäppadega pirne ja hakkasid oma näriliste lõikhammastega kiiresti-kiiresti töötama: „Krõps, krõps, krõps!" Mahlakas viljaliha kuneleid ei huvitanud, nad närisid selle küljest ära ja sülitasid sealsamas välja, kuni jõudsid seemneteni. Pirni- ja õunaseemnetes sisaldub toitvat valkainet ja taimerasva, see aga ongi kunelitele vajalik.

Loomakesed on ärkvel kõigest neli kuud aastas, ülejäänud aja aga lebavad sügavas uinakus; ega neid asjata

mõnikord unihiirteks nimetata! Aktiivse elu nelja kuu jooksul peavad nad jõudma sooritada kõik oma tähtsamad toimetused, poegida ja pojad üles kasvatada, karva vahetada ja rasva minna, nii et rasvavarudest piisaks pikaks uinakuks. Seepärast ongi kunelid endale valinud kõige rammusama toidu.

Kuu tõusis. Puude lehed lõid hõbetama ja öised kastetilgad sädelesid. Vaikuses kostis äkki naeru meenutav vali hüüd. Seal kuulutas kodukakk kõigile öö algust.

Vana kahara pirnipuu ladva kohale ilmus suure linnu tume siluett. Lind ringles käratult ümber puu laia võra. Hoidke end, kunelid! Ära jää kohmitsema, muidu satud kõrvukale rätsule esimeseks eineks!

Kuu kerkis kõrgemale ja kallas metsa oma uskumatult tontliku valgusega üle. Keegi tuli pirnipuutuka poole. Kuuldusid kerged ja ettevaatlikud sammud. Need liginesid. Ilmus metskitse sihvakas kogu. Ta jäi öiseid helisid kuulatades mõneks minutiks seisma, läks seejärel aeglaselt lähima pirnipuu juurde ja painutas pea maas vedelevate lõhnavate viljade poole. Siis tuli teine metskits, tema järel aga kolmaski. Oli kuulda, kuidas kõvavõitu pirnid hammaste all krõmpsusid.

Äkki viskasid metskitsed nagu käsu peale pea üles ja tardusid. Valgustatud metsavälul paistis midagi tumedat ja suurt. Hädaoht?! Viljapuutuka juurde tuli aeglaselt kõrge loom; peas oli tal terve haraliste sarvede põõsas. See oli suguvend — hirv! Metskitsed rahunesid ja asusid uuesti pirnide kallale. Öötunnid edenesid. Lõhnalained hõljusid maapinna kohal. Loomade tundlikud sõõrmed uurisid neid vahetpidamata. Seni oli kõik rahulik. Kuid siis kostis otse hirve pea kohalt okste keskelt järsku sahinat, seejärel piiksatas meeleheitlikult kunel ja vaikis sealsamas. Miski praksus kergelt justkui puruks muljutud pähkel. Hirv ei tõstnud peadki: mis oli temal sellega asja, et metsnugis nabis kinni ettevaatamatu kuneli ja selle kolju ragises kiskja hammaste all!

Nüüd aga oli asi juba päris kahtlane. Metskitsed kargasid võpatades kõrvale ja tormasid tuulekiirul üle välu. Hirv jooksis puu juurest minema, peatus ja vahtis ringi. Milles siis asi oli? Metskitsed on muidugi tuntud argpüksid, neid võis rebanegi hirmutada, aga ikkagi... parem valvel olla!

Alõtšapõõsaste vahelt paistis sekundiks ja kadus otsekohe suure tõbisabalise kassi kogu. Ilves!

Hirv seisis kaua lagedal kohal, kartes pirnipuudele liginеda. Puu otsast võib sabata kurjategija ju kaela karata!

Parem heaga ja terve nahaga ära minna! Hirv kadus välult, otsekui lahustudes kuuterendusse.

Viljapuuistandik jäi tühjaks, kuid mitte kauaks.

Pöögimetsa pimedusest kuuldus mingit raginat, justkui kauget äikesemürinat või muud selletaolist. Ragin lähenes. Nüüd oli juba selge, et see oli jäme bassihäälne rõhkimine: „Horr, horr, horr!" Arvukate, mööda varisenud lehti jooksvate jalgade müdin tugevnes. Ootamatult kõlas vali vingumine. Kõik oli selge: tuli suur metsseakari.

Metssead ilmusid välule. Ees käis kiirete lühikeste sammudega vana juhtemis, tema järel kolm-neli mullust kesikut, edasi jälle emised ja kesikud. Välu täitus elava käraga. Sead pudenesid puude alla laiali ja asusid puuvilja kallale. Oli kuulda praksumist, järamist, nohinat ja vingumist.

Üksinda ja soliidselt lähenes eemalt metskult. Kuuvalgel läiklesid ta valged kolmekandilised kihvad. Säärasele pole soovitav teele ette jääda! Noored metsseakesed teadsid seda ja astusid aupaklikult kõrvale.

Möödus pool tundi, tund — ja maapinnal peaaegu polnudki enam mahavarisenud puuvilju. Põrsad korjasid viimaseid jäänuseid. Mõned emised hakkasid kärsaga pehmet mulda tuhnima, otsides sealt midagi söödavat. Sellist pinnasekobestamist esineb siin viljapuude all tihtilugu ja see tuleb puudele kasuks.

Metssead tuhnisid agaralt ja ilmselt ei märganudki, et välule astus veel keegi. Kitsast ja pikka metsalagendikku pidi liikus nagu elus viljakuhelik. Kuhelik jõudis suure õunapuuni, tegi selle ümber ringi ja suundus nüüd otse siia pirnipuutuka poole.

Vana emis tõstis pea ja ruigas kuidagi eriliselt. Põrsad sööstsid trobikonnas üksteise võidu vanade poole. Kogu kari taandus välu servale ja jäi vaikseks. Ainuüksi kult ei läinud pirnipuu alt ära. Vastupidi — ta nihkus ettepoolegi, tulijale vastu.

Kaks metsa-jõumeest peatusid teineteise vastas, ühelt poolt rohkete hallide harjastega ja kahe neljaverssokise* kihva-kinžalliga metssiga, teiselt poolt aga karu — suure peaga, tugev ja samuti „päevi näinud" ilmega. Kas nad kavatsevad kaklust alustada? Ei, mitte midagi taolist. Karu pöördus julgelt küljega metssea poole ning suundus taarudes ja kiirustamata otse kõige suurema pirnipuu poole. Kult saatis mornilt nohisedes karule terase pilgu ega liikunud paigast. Nõnda lähevad lahku võrdsed vastased, kel pole esialgu tarvis jõudu katsuda.

Karu toetus jämeda krobelise tüve vastu ja, olles kiiresti selle ümbert kinni haaranud, ronis pirnipuu otsa. Nüüd oli ta juba peaaegu päris ladvas. Oksad rappusid raske keha liikumisest ja maapinnale sadas küpsete viljade vihm.

Leidnud sobiva oksalahkme, laskus metsloom sellele nagu tugitooli ja istus mõne sekundi liikumatult, justkui pärast rasket tööd hinge tõmmates. Seejärel haaras küüntega lähima viljadega oksa ja painutas järsult enda poole. Oks praksatas ja murdus. Hoides murtud oksa käppade vahel, hakkas karu seda pirnidest tühjaks sööma, matsutades ja tasakesi urisedes.

Siis oli oks puhas, kuid metsloom ei visanud seda maapinnale, vaid pistis enda alla oksalahkmesse. Niisamuti tehti teise, kolmanda, viienda ja kümnendagi oksaga. Karu all oli juba terve hunnik sasitud oksi — midagi suure

---

* *Verssok* — vanaaegne pikkusemõõt, 4,45 cm. *(Tõlk.)*

linnu lohakalt ja kiiruga ehitatud pesa taolist. Kohalikud jahimehed nimetasid selliseid pesi „karuistmeteks".

Oksi murdes raputas metsloom nende küljest maapinnale paratamatult peaaegu pooled viljad. Need kukkusid sahinal läbi lehestiku ja veeresid puu alla laiali.

Sead ei läinud ära. Nad ümbritsesid puud, mille otsas oli karu, ja asusid algul ettevaatlikult, ühekaupa, hiljem aga kõik koos allapudenenud pirne korjama.

Karu parkis endal lõpuks kõhu täis, kuid puu otsast allaronimisega ei rutanud. Ta seadis end mugavalt oma „istmele" ega märganudki kohe, et sigu puu all enam ei olnud.

Vaikus sundis metslooma valvel olema. Kes seda teab, mis põhjusel metssead siit nõnda kiiresti ja vaikselt jalga lasksid?

Välu kaugemalt servalt kuuldus järsk ninahäälne „tšuhh!". Seal väljendas viimasena lahkuv kult oma ärevust ja raevu. Karule piisas sellest täielikult, et ootamatu hirmutunde võimusesse sattuda. Ta peaaegu kukutas end puu otsast alla, kõrgust arvestamata ja okstelt tuge otsimata, ning pistis uludes tuhatnelja vana metsa poole jooksu. Välu jäi koidikueelses uneluses tühjaks ja vaikseks.

Kuu kadus puude taha. Mägedest puhus värske tuuleke. Taeva idaserv lõi algul roosakaks ja süttis seejärel hoogsalt tugevnevast valgusest. Hakkasid virguma päevalinnud.

Vana pirnipuu otsas mustendas karu pesa nagu mälestus äsja möödunud, hoopiski mitte rahulikust ööst metsloomade aias.

Käies läbi viljapuudega alasid, nägin kõikjal puude otsas nii värskeid kui ka ammuseid „karuistmeid". Nad esinesid nii pirnipuudel, õunapuudel kui ka murelipuudel ja isegi sarapuude otsas. Mõne puu otsas oli korraga kolmneli „istet". Need rikuvad mõistagi viljapuu ilmet ja kahjustavad ta võra.

Hoopiski barbaarselt käitus karu noorte puudega, mis olid veel liiga peened, et metslooma raskust taluda. Sellised puud murdis karu kas tüve keskkohalt pooleks või päris juure pealt maha ja õgis vilju maapinnal seistes. See kõik ei sarnanenud põrmugi sellega, mida olime näinud suvel vabarna- ja sõstrapõõsastikes, kus mitte ainult põõsad, vaid isegi peened, marju kandvad oksaraod jäid pärast karu söömaskäiku täiesti kahjustamata.

Meil Tihhonoviga oli ülesandeks täpselt kindlaks teha, mitu protsenti viljapuid kahjustati looduskaitsealal suve jooksul karude poolt. Valinud välja suure kaugel asuva viljapuuistandiku, lugesime sellel kõik viljapuud üle. Neid oli nelisada kakskümmend kaheksa.

Seejärel lugesime ära need, mis olid karude poolt kahjustatud viimase kolme aasta jooksul. Selliseid kogunes kõigest nelikümmend üks. Järelikult sai metsloomade aias karude läbi kannatada kõigest ligi kolm ja veerand protsenti kõigist puudest! Ja seda niisugustes paikades, kus metsloomi oli väga palju ning inimene neid üldse ei puudutanud. Kas maksab sellepärast oma viha meie „taimtoiduliste" kiskjate peale välja valada? Otsustage ise, lugejad!*

Veel üks küsimus huvitas mind eriliselt. Me märkasime, et metsloomad ei söönud vilju mitte iga puu otsast ühesuguse isuga. Juhtus isegi nõnda: seisid teineteise läheduses kaks toredat pirnipuud. Nad mõlemad olid küpsete viljade koorma all murdumas. Kuid ühe all oli maapind üleni ära tallatud, üles tuhnitud ja kõik mahakukkunud puuviljad viimseni ära söödud. Vaatasin puu otsa — seal oli kolm-neli karupesa. Naaberpirnipuu all aga lebasid täiesti puutumata viljad terve lademena maas. Mitte ühtki metsseajälge polnud puu all näha, ülal olid kõik oksaraod terved ja koorel polnud karuküünte kriimustusi. Milles siis asi oli? Proovisid nii nende kui ka teiste viljade maitset ega märganud mingit erinevust: nad olid ühtviisi magusad, mahlased ja healõhnalised.

Seda „lemmikpuude" ja „mittesallitavate" puude mõistatust ei suutnud me tollal lahendada ning praegugi ei tea ma sellele täpset selgitust. Võib vaid oletada, et metsamaiasmokkadel tabavad maitsmine ja haistmine viljade headuses isegi selliseid erinevusi, mida inimene ei taju. Võimalik on ka see, et mittesallitava puu kõrval asub mingi loomi hirmutav ese — mingi tühiasi, näiteks erilise kujuga kivi või känd või veel midagi inimesele märkamatut, mis aga alati valvel olevas metsloomas kahtlusi äratab.

Puuvilja-hooaeg metsloomade toitumises kestab ligi kaks kuud ega lõpe hoopiski mitte seepärast, et metsas saavad pirnide, õunte ja alõtšade varud otsa. Juhtub, et

* Siin esitatakse täpsed andmed autori materjalide hulgast. *(G. U.)*

novembri lõpul lebavad puude all veel hunnikud mädanenud puuvilju, mida kellelegi enam vaja pole. Kõik see seletub väga lihtsalt.

Puuviljade järel hakkavad valmima pähklid — sarapuupähklid, karupähklid, kreeka pähklid, pöögipähklid ning lõpuks ka kastanid ja tõrud. Niipea kui metsas hakkab küllaldaselt pähkleid olema, lähevad kõik loomad nendele üle. Vaat siis söövad loomad end alles täis ja kasvatavad endale rasvakest!

Karud näiteks on detsembriks niivõrd rasvased, et neil moodustuvad kõhu peal terved lohmakalt allaripnevad rasvapadjandid.

Kõige suurem tähtsus on õlirikastel pöögipähklitel. Pöögimetsade hiiglapindalal võib neid kasvada selline määratu hulk, et kui kogu see saak kokku koguda, siis jätkuks sellest tõenäoliselt umbes neljaks aastaks kogu looduskaitseala jooksva, roniva ja lendava elanikkonna jaoks.

Palju huvitavat toimus siis pähklitihnikutes. Kuid sellest tasuks vist kirjutada eraldi raamat.

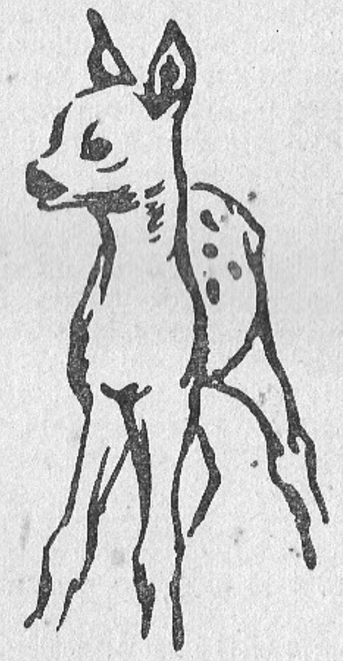

KÄTTEMAKS

Pöökidel kolletasid ja varisesid lehed. Pšekiš tõmbas oma valge mütsi iga päevaga ikka sügavamalt ja sügavamalt pähe. Lumepiir liikus juba läbi nulumetsade vööndi ja pidi varsti meie majakesteni jõudma. Talv!

Razumovitš ja Neverin sõitsid Moskvasse teaduslikule komandeeringule. Võttis puhkuse ja sõitis puhkekodusse Aleksandr Vassiljevitš. Zooloogiajaama vanemaks jäin mina.

Mõne aja eest olid meie ümber hakanud luusima hundid. Vaatlejad leidsid sageli nende poolt lõhkikistud loomade jäänuseid. Kõige enam kannatasid huntide läbi metskitsed.

Hiljuti oli Ibrahim mulle toonud väga ilusate sarvedega metssoku pea, mille ta oli leidnud jaama lähedalt. Millegipärast polnud hundid koljut järanud ja olid kogu pea terveks jätnud. Metskitse klaasistunud silmadesse oli tardunud surmaeelne valuilme. Ibrahim pani oma leiu lauale ja sõnas kibedalt:

„Kuzma* murdis kitse! Palju, palju murrab, neetud saa-

---

* *Kuzma* — tšerkessi keeles „hunt".

tan! Metskits, kesik, hirv, mägikits — kõik murrab! Vaja kuzmale lõpp teha! Korralda jaht, ülem!"

Mõistsin isegi, et oli vaja tarvitusele võtta abinõud huntide hävitamiseks. Toimus midagi mõttetut. Looduskaitseala andis väärtuslikke loomi kaitstes ka huntidele võimaluse elada ja sigida lahedates ja rahulikes tingimustes. Samal ajal oli see ülikahjulik kiskja kõikjal lindpriiks kuulutatud. Mingeid looduskaitse-eeskirju ei tohi laiendada huntidele, neid tuleb hävitada kõikjal ja mis tahes vahenditega.

Nüüd oli saabunud sobiv aeg. Kõrgmäestikus oli maha sadanud sügav lumi. See sundis paljusid loomi kolima allapoole, laialehiste metsade vööndisse; eelmäestikku laskusid ka hundid. Nad hoidusid nüüd inimelamute lähedusse ja kindlasti polnud nende küttimiseks vaja kaugele mägedesse minna.

Mõne päeva jooksul tegime jälgede ja mitmete teiste tundemärkide abil kindlaks, et Kiša ümbruses liikus kuue- või seitsmepealine hundijõuk. Päeval otsisid nad varju Duduguši lõunanõlvadel asaleatihnikutes ja laukapuuvõsas; öösiti pidasid nad Kiša orus jahti metskitsedele, hirvedele ja metssigadele. Maa-ala oli suur, nii et ühe päeva jooksul läbi ei käi, hunte aga oli kõigest seitse ja nad liikusid karjas koos. Kuidas seda röövlikampa korraga hävitada? Ülesanne polnud kerge!

Kutsusin kõik vaatlejad nõupidamisele. Pidasime aru ja jõudsime järeldusele, et kõige kindlamat vahendit ajujahti meil ei õnnestu kasutada, kuna kiskjad vahetasid kogu aeg päevaseid puhkekohti ja polnud teada, kuhu nad homme puhkama heidavad ja kuhu ülehomme. Ning ka inimesi oli ajujahiks vaja sada või rohkemgi. Meie võisime hunte vaid öösiti käiguradadel või nende poolt murtud loomade jäänuste juures varitseda. Kuid sellise jahi puhuks oli tarvis, et kuu hästi paistaks. Pimedal ööl aga ja eriti metsas ei näe hunti viie sammu kauguseltki.

Praegu olid just pimedad kuuvalguseta ööd ja tuli oodata veel kümme päeva, kuni noorkuu hakkas küllalt valgust andma. Nõnda läksimegi nõupidamiselt laiali mingit lahendust leidmata.

Päevad läksid kuuvalgeid öid oodates, hundid aga jätkasid sel ajal oma röövretki.

Kord keskpäeval jooksis minu juurde Vasja Bessonnõi, kes aitas meie vanal tallimehel hobuste eest hoolitseda.

Tema näost taipasin kohe, et on juhtunud midagi ebameeldivat. Vaatleja pahvatas, unustades teretadagi:

„Häda!"

„Milles asi on?" küsisin. „Istuge ja rahunege!" Kuid Bessonnõi jätkas niisama erutatult:

„Hundid tegid Laugu varsale lõpu!"

„Laugu varsale? Küll on lugu!"

Minu Laugul oli varss — hall nagu emagi, peente jalgadega ja kerge kõhetu peakesega. Talle heitsid pilke kõik vastutulejad. Mul oli sellest hobusehakatisest pisarateni kahju — olin ju teda ise välja õpetada kavatsenud.

Selgus, et täna varahommikul oli Vassili hobused tallist välja viinud ja lähedale välule ajanud, et nad värskes õhus jalutaksid. Oli juba valge, hobused uitasid mööda välu ja näksisid lumekirmega kaetud kollakat rohtu. Vassili läks koju tagasi, kavatsedes neid tunnikese pärast uuesti vaatama tulla.

Vaevalt oli ta välust veidi eemale jõudnud, kui kuulis sealt valju hirnumist, trampimist ja kära. Joostes tagasi tulnud, nägi Vassili, et kõik hobused on kobarasse kogunenud ja korskavad erutatult. Lauk aga jookseb mööda välu ja hirnub kaeblikult.

Vaatleja luges ruttu hobused üle — Laugu varss puudus. Siis ta taipas, mis siin sündinud oli. Ajanud hobused talli, haaras Vassili püssi ja jooksis kellelegi midagi ütlemata jälle välule. Seal leidis ta varsa jäljed, nende kõrval aga huntide omad. Kaua neid jälgi mööda minna ei tulnud. Hundid olid varsa ajanud kõigest veerand kilomeetri kaugusele ja teinud talle tihedas lepikus lõpu. Varsal oli sisikond välja kistud ning näritud liha rinnalt ja kaelalt. Vassili pidas koha meeles ja naasis jaama — mulle juhtunust teatama.

Taipasin, et hundid võivad veel päeval lõpuni söömata korjuse juurde tulla ja neid tasub seal varitseda. Võtnud püssi, suundusin koos Bessonnõiga otsekohe sinna. Minus põles soov iga hinna eest hallivatimeestele kätte maksta.

Jõudsime kohale. Äratallatud ja verisel lumel vedelesid vaese varsa kabjad, saba, lakatordid ning suur reieluukild. Kõik muu oli kiskjate poolt ära söödud ja minema tassitud. Vaatasin Vassili otsa ja küsisin ärritatult:

„Noh, kus siis varss on?"

Vaatleja laiutas käsi, piilus ringi ja siunas vihaselt sülitades:

„Ptüi! Küll on lugu! Kuni ma teie juurde jooksin, pistsid nad siin kõik kinni! Uhh, ussisugu!"

Minu oletus oli õige — hundid olid laiba juurde naasnud. Ent ma ei aimanud, et see toimub nii ruttu. Kõige tõenäolisem, et metsloomad ei läinudki oma saagi juurest ära, vaid olid ainult ajutiseks eemale jooksnud ja peitu pugenud, kui Vassili esimest korda korjust vaatles.

Hilisõhtul istusin laboratooriumis ja kirjutasin. Ootamatult sisenes Valja ja kutsus mind:

„Tule õige trepile, kuula, mis seal toimub!"

Läksime verandale. Oli pingeline vaikus. Maa näis olevat tuhmi pilvise pimeduse poolt kokku surutud. Jõgi mühises tumedalt ja vargsi. Vastaskaldal mustas vaevu nähtav lepavõsa-harjas. Sadas peent jäist lund. Oli külm ja ma tahtsin juba tuppa poolkasuka järele minna. Äkki hakkas jõe taga lepavõsas — päris meie lähedal — keegi kähisema. Kähisemine muutus sügavaks süngeks ulumiseks. Ulumine tugevnes ning selle toon muutus kõrgemaks ja selgemaks. Jõudnud kõrgete nootideni, katkes ulumine millegi ohkamise ja haigutamise vahepealsega. Pärast vaheaega algas ulumine uuesti ja uue jõuga ning äkki liitus üksiku bassihäälega veel mitu kõrgemat, peaaegu vinguvat häält. Need tegid keerukaid helivigureid, ühinedes metsikuks õudseks kooriks.

Hundikari laulis oma laulu, niisama vana laulu nagu need mäed ja nagu see sünge talveöö ürgmetsas.

Mul jooksis külmavärin üle selja ja ma tundsin, kuidas Valja haaras värisevate sõrmedega mu küünarnukist kinni. Seejärel jooksis ta tuppa, naasis hetke pärast ja ulatas mulle midagi. Võtnud toodud esemest käega kinni, tundsin püssiraua jahedat terast.

„Milleks see?" küsisin. „Sellises pimeduses ei saa ju lasta!"

„Noh, kas või hirmutagi neid! Hinge söövad seest, neetud!"

Valja hääl värises. Mind ei pannud see imestama. Teadsin, et hundi ulumine pimedal ööl käib närvidele julgematelegi inimestele.

Ent tulistama ma ei hakanud. Hunte ei tohtinud hirmutada. Mul küpses otsus, mida olin vaikselt juba mitu päeva kaalutlenud. Oli veel üks meile kättesaadav vahend, et huntidele lõpp teha, kohutav ja ohtlik vahend, ning selle kasutamiseks oli vaja eriluba.

Hommikul kogusin vaatlejad jälle kokku. Seekord kestis meil nõupidamine kõigest kümme minutit. Ütlesin kokkutulnutele:

„Seltsimehed! Sõidan kohe Maikoppi loa järele hunte strühniiniga mürgitada, teid aga palun korraldada jaht ja hankida metssiga või metskits, äärmisel juhul mägikits. On tarvis liha sööda jaoks."

Kõigi nägudele ilmus elevus, Novruzov aga hüüatas heakskiitvalt:

„Oi, aitäh, oi, hästi! Õigesti mõtles ülemus!"

Teadsin, et Ibrahim oli nooruses alpi aasadel lambaid karjatanud ja tal olid huntidega omad ammused arved.

Poole tunni pärast kandis Lauk mind kiiresti mööda tuttavat rada. Mõnikord peatus hobune ootamatult, pööras pea tahapoole ja laskis kuuldavale venitatud katkendliku hirnatuse. Ta kutsus oma hukkunud varssa!

See neljajalgse ema kaeblik kutse erutas mul südant, kuid enesest võitu saades sähvasin ma Laugule ratsmeotsaga ja sundisin edasi minema. Mind vallanud mõte sundis olema kalk ja kannatamatu. Hobust sundides sosistasin tahtmatult üht ja sama lauset:

„Noh, oodake te, oodake te, röövlid! Ma teile veel korraldan võõruspeo!"

Looduskaitseala direktor ei tahtnud kuidagi minu ettepanekuga nõustuda. Ta ütles:

„Kas te teate, sõber, mis asi see strühniin on? See on pime deemon pudelis! Kuni ta seal istub, pole viga, aga maksab teda vaid vabadusse lasta ja siis — hoia silmad lahti! Mürk ei vali ju, kes on hunt ja kes pole!"

Kuid ma polnud asjata nii kaua oma plaani läbi mõelnud ja võisin kummutada mis tahes vastuväite. Ning mind polnud asjata instituudis õpetatud, kuidas kasutada mürki kiskjate vastu võitlemiseks. Lõppude lõpuks direktor lausus:

„Noh, hästi, teie isiklikul vastutusel. Nõus?

„Nõus!"

Pärast seda sain apteegivalitsusest väikese pudeli. Valgel sildil oli kujutatud irevil hammastega peaʼuu ja kaks ristamisi säärekonti.

Naasnud Kišasse, tahtsin otsekohe sööta mürgistama asuda, ent seda ei saanud teha! Vaatlejad olid küttinud kaks päeva, kuid ei tabanud kokkuvõttes mitte midagi. Jahil juhtub mõnikord sellist ebaõnne, mis antud juhul

seletus faktiga, et lumele oli tekkinud kõva koorik. Koorik praksus jahimeeste jalge all ega lasknud ulukitele ligi hiilida.

Vassili Bessonnõi jutustas meelehärmi pärast peaaegu nuttes, et ta püüdnud mitu korda läheneda nii metssigadele kui ka metskitsedele, kuid need kuulsid tema samme juba kaugelt ja jooksid muidugi õigeaegselt minema. Hirved aga, keda ma polnud lasta lubanud, tulnud nagu kiuste jahimehe juurde!

Jäi ainus lootus — ehk tabab vana Ibrahim midagi sööda jaoks. Ta oli täna teist korda metsa läinud ja polnud veel tagasi tulnud.

Õhtul otsustasin ma ikkagi mürgipille valmistama hakata. Valja tuli mulle abiks. Katnud nina ja suu marlisidemetega, kätte aga tõmmanud kummikindad, lukustasime end laboratooriumi ja asusime asja juurde. Valja kaalus mürgi vajalikeks annusteks, mina aga puistasin need želatiinkapslitesse. Need kapslid kastsime hiljem sulasse lambarasva ja ladusime tassi lume sisse. Tekkisid kõvad rasvakerakesed. Lugesin valmis pillid hoolikalt üle, märkisin üles, kui palju neid sai, ja lukustasin kappi. „Pimeda deemoni" ülejäägiga pudelile valasin uuesti kirjalakki peale ja koristasin samuti ära. Seejärel tuli kõige selle kohta koostada ametlik akt... Seda nõudis spetsiaalne instruktsioon.

Keskööpaiku koputas keegi mu korteriuksele. See oli jahilt naasnud Ibrahim. Vanamees oli väga väsinud, ta põsed olid auku vajunud ja silmad jooksid vett. Ma ei hakanud temalt midagi pärima, vaid panin ta toolile istuma ja läksin kööki praeahju juurde, kus meil seisis kuum tee. Ibrahim võttis võbiseva käega klaasi, rüüpas sellest ja hakkas kibeda naeratusega rääkima:

„Kehv asi, ülem! Või aga olen mina kehvaks jäänud? Palju, palju käis Ibrahim, kesikut nägi, metskitse nägi, mägikitse nägi — kõiki nägi, aga midagi ei tapnud. Mis sa teed? Aja mind minema, ülem! Kehvaks kütiks on Ibrahim läinud!"

Lohutasin vanameest tükk aega. Temal, kogenud jäljetundjal, oli häbi tühjade kätega tagasi tulla. Kuid polnud midagi teha!

Pärast Ibrahimi lahkumist otsustasin homme hobuse selga istuda ja lähimasse asulasse sõita, et vaadata, kas kolhoosis pole mõnd igerikku lammast või põrsast, keda

poleks kahju tappa huntide söödaks. Ent hommikul ootas mind tõeline üllatus.

Varavalges tuli Fedja Bessonnõi ja kuulutas asjaliku tooniga:

„Aleksandrõtš! Vennas käskis, et te oma pillid kaasa võtaksite ning meile tuleksite."

Rõõmustasin:

„Ohoo, Fedja, kas tapsite midagi?"

„Tapsime jah!"

„Metssea või metskitse?"

„Oh ei — vas'ka veristasime ära!"

„Vas'ka! Vasika! Kes veristas?"

„Meie ikka, Vassil' veristas. Ta oli meil niru, see vasik."

Noh, mis sa tahad teha?!

Nähtavasti oli Vassilit üsna kõvasti riivanud see, et hundid olid tal varsa nina alt ära viinud. Täitsamees! Vasika aga maksab looduskaitseala talle mõistagi välja.

Tapetud vasika pikkisime strühniinipillidega. Ta nahk lõigati ettevaatlikult lõhki ja rulliti „sukana" üle pea. Paljandunud lihastesse tegin ma sügavad pikilõiked ja asetasin nende kaudu pillid liha sisse. Mitu hirmsat kuulikest pistsin ka kõhukelme alla. Pärast seda tõmmati nahk vasikale uuesti selga tagasi ja õmmeldi hoolikalt kinni. Kõiki neid vigureid tehti selleks, et ettevaatlikke ja umbusklikke kiskjaid petta ning sundida neid mürgistatud laipa kartuseta lõhki kiskuma ja ära õgima.

Sööda pidime paika panema meie Ibrahimiga. Vanamees ei tahtnud seda asja kellelegi loovutada. Ta tõi puhta presentkoti, määris selle seestpoolt lehmasõnnikuga ja toppis vasika sinna sisse. Seejärel õmmeldi uuest presendist kaks paari labakindaid ja pandi samasse kotti. Kõik oli valmis! Õhtu eel suundusime söödaga ratsa kindlaksmääratud paika.

Kiša oru kohal kujunes sinakas hatune, paksu räbaldunud teki taoline pilv, mis aeglaselt üle taeva liikuma hakkas ja ohtralt lund alla puistas. See oli meile enam kui teretulnud. Langev lumi kattis kinni kõik meie jäljed, hajutas kõik lõhnad, mis võinuksid hunte hirmutada, ja varjas sööda röövlindude eest! Hundid aga haistavad seda ka lume alt.

Sõitsime. Vana pöögimets kattus lumega ja muutus eriti salapäraseks. Surmavaikuses kostis vaid lumehelveste

vaevu kuuldavat sahinat ning puukoristaja kauget piiksumist.

Minu ees õõtsus sadulas Ibrahim. Oma lahutamatus laiahõlmalises burkas sarnanes ta tukkuva mägikotkaga. Burka kattus lumega ja kotkas läks silmanähtavalt hallimaks. Vanamees hakkas tasa laulma üht nendest monotoonsetest Kaukaasia lauludest, mis vulisevad nagu mägioja. Aeg-ajalt katkestas Ibrahim laulu, vaatas üles ja sõnas:

„Hästi! Väga hästi! Oi, aitäh sulle, lumi!"

Mets lahknes ja avanes suur välu. Sellel seisid salkadena metsikud pirni- ja õunapuud ning tukkusid lumevaiba all. Ibrahim peatas hobuse:

„Noh, ülem, siin!" lausus ta.

Harutasime söödakoti lahti, võtsime sealt kõigepealt labakindad ja tõmbasime need kätte. Seejärel seadsime hobused kõrvuti, võtsime mürgistatud vasikakorjusel jalust kinni, kõigutasime seda hoovõtuks ja viskasime rajast kaugemale.

„Vaat, hüva! Vaat, tubli!" sõnas Ibrahim ja keeras ratsu ringi.

Langevad lumehelbed hõljusid ja sahisesid vaikselt läbi liikumatu õhu. Lumi puistas üle meie hobuste jäljed ja selle, mille olime jätnud välule. Lumesadu lakkas alles hommiku eel.

Kuus päeva sõitsime hommikuti sööta kontrollima. Vasikakorjus oli lume alla mattunud ja paistis vaevu eraldatava väheldase valge kühmuna. Hundid polnud teda seni veel puutunud, kuid juba teisest ööst alates ilmusid sööda ümber huntide jäljeread ja iga päevaga tekkis neid rohkem. Ilmselt olid kiskjad salapärasest kühmust huvitatud ja käisid igal ööl korraks selle juures.

Meie sööda lähedale ei sõitnud, vaid vaatlesime paika eemalt.

Seitsmes kontrollimine ületas kõik meie ootused. Jõudnud välule, nägime otsekohe lumel kuut surnud hunti, kes olid mitmesugustes asendites kõverdunud. Nad lebasid — kes külili, kes kõhuli — eri kohtades, igaüks seal, kus surm oli teda tabanud. Välult viisid eemale vaid ühed hundijäljed. Paistis, et metsloom oli vaevu jalgu järel lohistanud ja teda olid sageli tabanud ägedad krambid. Lumi näitas nagu vaikiv, ent õiglane tunnistaja meile nüüd oma märkmeid.

Seitsmenda hundi jäljed viisid meid värskele metssearajale. Selle kõrvalt ta leidsimegi. Hunt oli üleni verine ja tema vasakul küljel paistis kohutav haav, justkui oleks keegi metsloomale suure kirvega roietesse virutanud. Kiskja peas oli teine, väiksem haav. Piki metssearada eemaldus hundist peente, lumele tardunud verepiiskade rida. Nähtavasti oli hunt püüdnud saatuslikult välult ära minna, kuid oli sattunud metskuldi peale ja saanud sellelt kaks hirmsat hoopi. See pidi olema tugev metssiga.

Ibrahim võidutses. Ning oli ka põhjust: meie võit oli täielik.

Kui olime hundid töödelnud ja välu mürgistatud sööda jäänustest puhastanud, püüdsin ma endamisi kujutleda kõiki selle öö üksikasju, mil lõppes hundipere elutee. Kõik toimus tõenäoliselt nii.

Seitse hunti lesisid tammikusse ja äsaleadesse kasvanud järsul lõunanõlval. Lund siin peaaegu polnudki: päevane päike soojendas maad tublisti. Oli talv, kuid elasid ja hingasid alpi kannikeste sinirohelised lehekesed.

Hundid lesisid kahes salgas. Sammaldunud tammepaku ääres magasid kolm kevadist kutsikat ja nende kõrval kaks mullust noort hunti, eemal aga, asaleapuhma all, — vanad, isane ja emane.

Metsloomad olid kerra tõmbunud. Nende kolmnurksed kõrvad kuulatasid väsimatult ja silmad avanesid alatasa, silmitsesid kiiresti lähemat ümbrust ja sulgusid rahunenult uuesti. Kiskjate uni on erk!

Kui päikeseketas oli teisele poole orgu nululatvade tiheda harja taha peitunud, tõstis üks noortest huntidest pea ja tõmbas jahenevat õhku ninna. Seejärel ta tõusis, haigutas ja kiunatas kutsika moodi. Vanade poolt kuuldus tume urin. Noor hunt heitis uuesti oma kohale, kuid kari oli juba ärkvel ning kõik seitse laialaubalist pead

vahtisid ringi ja vedasid harjunult ninaga. Lõhnas metsa, päeval sulanud mulla ja üsna pisut metshiirte järele.

Hilinenud sabatihaste salk lõpetas vana tamme ülevaatamist. Oksalt oksale lenneldes silmitsesid linnud neid kähku, haarasid mõne koore all uinuva putuka ja hüplesid edasi. Tihased häälitsesid nõrgalt piuksudes. Äkki tõusis kogu salk nagu signaali peale õhku ja lendas oru vastasnõlvale.

Värvid tumenesid ja pimedus oli lähenemas. Vana emahunt tõusis asemelt ja tema järel ka kogu kari. Metsloomad vaatasid kustuvat ehavalgust ja nende silmad lõid kiiskavate kollaste tulukestena põlema. Emahunt laskis tihedat sörki ja tema kannul püsisid jälg-jäljelt ülejäänud. Tammikus hakkas huikama kodukakk.

Hundid laskusid oru põhja, kus oli õhuke, pealispinnalt külmunud lumi. Lumekooruke krabises laiade käppade all.

Tihe lepavõsa orulammil oli tühi. Hundid sattusid vaid mõnedele vanadele hirvejälgedele. Kari läks tiheda sörgi rütmi muutmata üha kaugemale ja kaugemale. Emahundile lõi ninna küttekolde suits ja inimelamu lõhn. Ta tegi ehituste rühmast möödudes laia kaare ümber kolme valge maja ja kahe küüni. Edasi, edasi! Kellapendlina täpne huntide traav ei muutunud. Lauge orunõlv kaugenes jõest. Avanes suur ümmargune harvade paljaste pirnipuudega välu.

Emahunt peatas karja. Ta nina haistis sel välul nii nagu eile ja mõni päev tagasigi nõrka liha ja veisesõnniku lõhna. Lõhn tuli madala lumekühmu poolt. Kuid eile oli kari söönud, ta oli naasnud edukalt jahilt ja seitsmes hundimaos seedus metsseapõrsa õrn liha. Täna olid maod tühjad.

Hundid tegid aeglaselt ringi ümber ahvatleva kühmu ja istusid lumele.

Selges taevas rippus noorkuu sirp. Välu kattev puutumata lumi sädeles nõrgalt. Hundid aina istusid.

Lõpuks tõusis vana isane üles ja läks valget kühmu silmist laskmata sellele lähemale. Kogu kari tegi nagu käsu peale sedasama ja istus uuesti maha. Huntide ring ahenes. Noori oli juba kannatamatus haaranud, kuid ei tohtinud minna saagi juurde enne vanu — selle eest sai karmi nahatäie.

Teravasarveline kuusirp oli kõrge pirni okste vahel märgatavalt edasi liikunud. Vana isahunt tõusis, läks otse

kühmu juurde, torkas nina sellesse ja tõmbas kohinal õhku sisse. Vana ümbritsev kari paljastas hambad. See vaatas ringi ja urises ähvardavalt — noored astusid sammu tagasi. Ent kannatus oli kõigil katkemas ja hundid olid valmis kargama oma suguvenna kallale, kui see üksinda oleks saagi hõivanud.

Vana hunt hakkas kühmu käppadega lahti kraapima. Lume alt ilmus kõverasse kiskunud surnud vasikas.

Liha!

Kari lõi hunnikusse kokku — vasikas tõusis õhku. Hundid, klammerdunud kihvadega külmunud laiba külge, kiskusid seda eri suundadesse. See toimus hääletu raevuga. Saak kisti tükkideks ja igaüks, tirinud haaratud osa eemale, asus seda kugistama.

Liha hulgas oli väikesi pikergusi kuulikesi. Neid võis hammastega kergesti laiaks muljuda ja nad täitsid suu magusavõitu kibedusega.

Vana isahunt haistis halba. Tundes pööritushoogu, ajas ta söömata liha suust välja ja vaatas ringi. See, mida ta nägi, sundis teda arglikult eemale jooksma: kogu kari väänles maad mööda, kramplikult laialiaetud käppadega lund kraapides.

Vana hunt jooksis arusaamatut nõrkust ületada püüdes metsaserva poole, ja leidnud tuttava metsloomaraja, sörkis piki seda edasi. Hunt kõikus, kukkus, tõusis uuesti üles ja haaras aeg-ajalt hammastega raevukalt lund.

Eestpoolt kuuldus müdinat. Suur madalakasvuline loom tuli hundile vastu. Tulija suust paistsid kõverad valged kihvad. Hunt kükitas tagakäppadele, tõmbas ülahuule irevile ja ulus kähedalt. Varemal ajal oli ta otsest võitlust vanade metssigadega vältinud; nii toimisid kõik ta suguvennad — tigedad, kuid ettevaatlikud metsloomad. Nüüd aga ei saanud nõrgaks jäänud kiskja saatuslikust kohtumisest hoiduda ja tõkestas viimase meeleheitliku viha hoos metssea tee.

Võimas kult oli teel öisele söömapaigale. Hunti haistes hakkas ta valjult ja ähvardavalt nohisema. Tema pisikesed kiiskavad silmad märkasid kallaletungivalmis vaenlase küürus kuju. Metssiga lähenes aeglaselt, laksutades kihvu ja ajades vahtu suust.

Sel hetkel, kui vastased kohtusid, põikas hunt kõrvale, kargas üles ja, võtnud viimase jõu kokku, surus lõualuud metssea turjal surmahaardeks kokku. Ülikõva naha paks

volt koos torkivate harjastega täitis hundi suu. Metsloom surus hambaid ikka kõvemini kokku, kuni nahka läbistavate kihvade otsad kokku puutusid. Kuid samas lõikus metssea kihv roideid purustades hundile külje sisse. Kiskja lõualuud läksid jõuetult lahti. Teine löök sattus pähe.

Heitnud surnud hundi rajalt kõrvale, läks metssiga edasi. Tema seljast pudenes peeni verepiisku, mis joonistasid lumele tiheda lookleva mustri.

Vaat, mis oli juhtunud sel ööl — „kättemaksuööl"!

Meie kollektsiooni sattus seitse uut hundikoljut. Üks neist, kõige suurem, on märgistatud: kolmnurkse auguga kiiruluus.

Talveõhtuid lühendades kogunesime tihti kõik laboratooriumi. Jutlesime ning lugesime valjusti ajalehti ja raamatuid.

Ibrahim tuli ühe esimesena. Minnes loomakoljude riiuli juurde, võttis ta alati „märgistatud" hundikolju, keerutas seda käes, laksutas keelt ja sõnas:

„Oi, hästi! Oi, tubli! Kõvasti lööb kesik, oi kõvasti!"

Vanad, väga vanad arved olid endisel lambakarjasel Ibrahim Novruzovil huntidega!

TALVINE LÄBILÕIGE

Kliima on Lääne-Kaukaasia mägedes väga niiske. Suvel sajab siin tihti vihma, talvel aga puistab kõrgemates vööndites nii palju lund, et selle alla mattuvad nii põõsad kui ka madalamad puud.

Sügav lumi on taimtoidulistele loomadele tõsine probleem. See katab rohttaimed ja on hea, kui lumi pole liiga tihe — siis võib seda veel sõrgadega laiali kraapida, et rohuni jõuda, mis on tihtipeale elusana ja haljana lume alla jäänud. Kui aga lumikate on poolteist meetrit sügav ja mägituuled on ta kõva koorega katnud, siis tuleb siirduda teistesse paikadesse, muidu võib nälga surra.

Kaukaasia looduskaitsealal toimuvad veel enne pärastalve algust loomade hulguliikumised ja ümberpaiknemised. Suurem osa neist asub allapoole — eelmäestikku, kus lund sajab vähe ja see püsib ebakindlalt: kord sajab, siis jälle sulab esimese sulailma puhul hoopis ära. Seal, eriti

lõunanõlvadel, võib kogu talve kestel leida haljast rohtu, varisenud lehtede all aga säilivad suurepärased toiduvarud — pöögipähklid, tõrud, kastanid.

Vaid „veendunud mägilased" kaljukitsed ei lahku suuremalt osalt talveks kõrgmäestikust. Nad leiavad sealgi paigakesi, kus võib süüa, ehkki külmavõetud ja kolletunud, kuid küllalt toitvat rohtu. Need paigad asetsevad lõunanõlvadel, kus nende kallak on selline, et päikesekiired langevad maapinnale peaaegu ristloodis ja sulatavad seetõttu pidevalt lund, moodustades laialdasi paljaks sulanud laike. Selliseid laike alpi aasadel nimetasid meie vaatlejad „sulalaikudeks".

Öösiti paugub sulalaikudel muidugi kõva pakane, kuid seda tihedat talikarva kandvad kaljukitsed ei karda. Kui aga tõuseb vali mägituisk, siis leiavad kaljukitsed endale varjupaiga kaljuserva all või looduslikes grottides, mida nad oma talvitumisrajoonis viimseni tunnevad.

Ent mitte kõik looduskaitseala asukad ei talvitu nõnda õnnelikult. Juhtub ka teisiti.

Kauges, kõrgetest mäeseljandikest ümbritsetud metsases nõos elas kogu sügise lahedalt kari hirvi või metssigu. Loomad sõid end seal pöögipähkleid, mitmesuguseid juurikaid, rohtu ja lehti korralikult täis ning tundsid end suurepäraselt. Talve lähenemist nad õigeaegselt ei märganud, kuna selles varjatud nõos püsis veel õndsalik soojus, samal ajal kui naaberseljandikele oli juba ammu langenud sügav lumi ja õhutemperatuur oli järsult alanenud. Selliseid varjatud paigakesi oma kohaliku kliimaga esineb kõrgmäestiku piirkondades üsna tihti. Kuid ei tohi usaldada nõo „autonoomset" kliimat — see püsib vaid teatud ajani. Nõnda juhtus siingi. Lõpuks saabus päev, mil talv tungis õdusasse metsanõkku. Tungis sisse karmilt ja hoogsalt, otsekui kaotatud aega tasa tehes. Mitu ööpäeva järjest puistas lund, mis mattis kogu rikkaliku rohutoidu, seejärel aga... hakkasid uluma külmad tuuled.

Loomadel oli vaja see paik viivitamata maha jätta ja siirduda kuhugi allapoole. Nad püüdsidki ära rännata, ent seda ei saanud teha!

Selleks et laskuda eelmäestiku poole, oli tarvis enne ületada nõgu piirav mäeseljandik, aga seal, alpi vööndis, oli nii paks lumi, et sellest ei murdnud enam ei hirved ega metssead läbi. Loomad tegid mitu katset, tõusid kord

ühele, kord teisele nõlvale — ja kõikjal peatas neid läbipääsmatu kahemeetrine lumi. Loomad pöördusid tagasi oma nõkku, mis oli neile lõksuks saanud.

Tuli talvituda siin, hangedesse tuisanud elutus metsas, toituda aga . . . paljastest okstest, puukoorest ja külmunud samblikest — sellest vähesest, mida õnnestus lume alt hankida või puude otsast küünitada.

Lumelõksu sattunud metsloomad panevad vaevu paremate päevadeni vastu. Mõned ei talu kestvat toidupuudust, jäävad nõrgaks ja hukkuvad. Vaatlejad leiavad kevadel oma piirkondi läbi käies tihtilugu lume alt väljasulanud loomade laipu — näljatalve ohvreid.

Kui tõmmata looduskaitseala kaardile ristipidine joon ja joonistada piki seda reljeefi ristlõige, siis saab midagi väga ebatasaste ja teravate hammastega sae taolist. Hambad — need on arvukad mäeahelikud, kõige kõrgem hammas aga on Kaukaasia peaahelik. Temast veidi madalamad on üksteisega seotud massiivid: Abago, Atamaži, Tõbga, Džemaruk, Urušten ja nii edasi. Nende ja peaaheliku vahele jäävad metsloomadest väga rikkad paikkonnad. Suvel külastasid meie vaatlejad ja teaduslikud töötajad neid tihti, talvisel ajal aga oli neid siiani loetud ligipääsmatuteks. Mis toimus seal oktoobrist maikuuni, seda ei teadnud meist õieti mitte keegi. Oli vaid teada, et mäestikevahelisele alale jääb talveks lõksu hulgaliselt mitmesuguseid metsloomi. Nimetasime neid kohti „sügavtalvituspaikadeks" ja need olid siis veel väga vähe uuritud.

Sellise olukorraga kauem leppida ei võinud. Seepärast otsustasime tol talvel, millest on juttu, organiseerida looduskaitsealale suusaekspeditsiooni ja läbida ta tervenisti — põhjast lõunasse — loomadele kõige raskemal lumerohkel perioodil. Retke ajal pidime hoolikalt uurima metsloomade sügavtalvituspaiku ja kogu oma teel teostama lumikatte paksuse mõõtmisi.

See polnud kerge ülesanne. Marsruudil zooloogiajaamast kuni Musta mere rannikuni seisis meil ees kahe kõrge mäeseljandiku ületamine, arvukate sügavate nõgude läbimine, kõrvetava külma ja valjude lumetuiskude talumine, mis sellal peaaegu iga päev käisid üle kõrgmäestiku lumiste avaruste. Kõik rajad olid seal hiiglahangedesse tuisanud, olid jäätunud ja sulgunud ka läbipääsukohad kaljude vahel, mäetipud peitusid alatasa

rasketesse pilvedesse või tuisuhämarusse ning tuttavad paigad olid tundmatuseni muutunud. Meil tuli mööda lumekõrbe liikuda kaardi, kompassi ja omaenda taibu järgi. Selliseks retkeks oli vaja suurt vastupidavust, oskust mägedes suusatada ja paljut sellest, mida teavad ja oskavad kogenud alpinistid. Sellest algaski meie ettevalmistumine talviseks ekspeditsiooniks.

Jaanuari keskpaiku naasis Moskvast Razumovitš ja tõi kaasa terve partii suuski, spetsiaalseid saapaid, alpi köisi ja muud varustust talviseks retkeks. Koos Andrei Mihhailovitšiga saabus lühike ja mitte enam noor, kuid tugev, sitke ja väga liikuv mees. See oli Nikolai Ivanovitš — mäesuusatamise meister. Ta pidi meile oma kunsti õpetama. Kui imelik see ka polnud, kuid sel ajal looduskaitsealal suuski ei kasutatud ja meie vaatlejad ei osanud neil sõita isegi tasast maad mööda.

Minule ja Razumovitšile polnud suusad mingiks imeasjaks, kuid meilgi ei olnud üleliigne kogenud treeneri juures õppida.

Oma tööd alustas Nikolai Ivanovitš meil suusaasjanduse õpetamiseks sobiva paiga otsimisest. Ent see ei osutunud kuigi kergeks. Zooloogiajaama ümbruskonnas olid kõik mäenõlvad tihedalt metsa täis kasvanud, lumikate aga oli tänu sagedastele sulailmadele väga õhuke ja ebatasane. Lume alt paistsid kõikjal kas teravad kivid, põõsad või oksarisu. Kogemusteta algajate jaoks sellised paigad ei kõlvanud.

Razumovitš soovitas õppebaasina kasutada turismilaagrit Abago platool. Seal olid lagedad aasad kõige erinevama kallakuga tasaste nõlvadega, lund aga rohkem kui vaja — platoo paiknes ligi kahe tuhande meetri kõrgusel üle merepinna! Kuid Abago laager oli kaugel — sinna oli zooloogiajaamast jalgsi peaaegu kahe päeva tee ja meil tulnuks sinna ümber kolida kaheks-kolmeks nädalaks, võttes kaasa kõik, mida oli tarvis elamiseks inimtühjas ja külmas kõrgmäestikus.

Toiduainete ja teiste asjade laagrisse toimetamise võttis enda peale Tihhonov. Ta käis seal kaks korda kandehobuste kolmikuga, pildus neile teed puhastades labidaga kõrvale rohkem kui ühe tonni lund ja pani vaesed loomad higist nõretama, kuid selle-eest võisime ligi kuu aega elada oma „suusajaamas" ega tundnud millestki puudust.

Meie elu oli laagris organiseeritud sõjaväeliselt. Kell kuus hommikul süütas järjekordne korrapidaja kolde, pani puhast mägilund kõvasti täistuubitud kastruli tulele ja hüüdis keset onni seistes:

„Äratus!"

Naridel hakkasid liikuma magamiskotid. Neist sirutusid välja käed ja nööpisid kobamisi nööbid valla. Kotid avanesid, ilmusid inimesed ja riietusid kähku, külmast kananahka tõmbudes ja omavahel naljatades. Järgmise käsu andis Nikolai Ivanovitš:

„Väljuda virgutusvõimlemiseks!"

Laagri seinte taga pahvatas meile vastu pakasene vaikus. Suured tähed vilkusid ja värelesid rohekas koidueelses taevas. Abago ja Tõbga tipud kõrgusid nagu tohutud suhkrupead, tärkava koidu helgis pisut roosatades. Näis, et nad on päris ligidal — otse käeulatuses.

Võimlemisega sooja saanud, võtsime end vööni paljaks ja hõõrusime keha kiiresti lumega. Sellist karastust pidas Nikolai Ivanovitš vajalikuks ja lülitas selle halastamatult meie päevakavva.

Korrapidaja poolt lumeveega valmistatud eine tundus meile uskumatult maitsvana.

Suusasõiduga tegelesime kümme tundi päevas. Ümberkaudsete nõlvade neitsilik lumi kattus väga ruttu igas suunas kulgevate suusajälgedega. Meie rühmas olid peale talvise ekspeditsiooni tulevaste osavõtjate veel mõned vaatlejad naaberkordoneist, keda looduskaitseala direktor oli treeneri juurde komandeerinud „suusatehnika omandamiseks".

Seda tehnikat ei omandanud mitte kõik ühtemoodi kergesti, kuid Nikolai Ivanovitš tegeles visalt ja jonnakalt kord kogu rühmaga, siis jälle kellegagi üksikult, sundides üht ja sedasama võtet sooritama viisteist-kakskümmend korda.

Aleksandr Vassiljevitšil ei tulnud millegipärast kaua välja „kristiaania" pööre. Kui ta seda tegi, siis lendas tihtipeale kukerpalli ja hüüdis sealjuures tingimata:

„Vaat . . . paras talle!"

Suuskadel kukkumine, kui see toimub sügavas lumes ja risustamata paigas, on peaaegu alati ohutu. Kuid tulevikus seisis meil ees puude, kännujändrike ja kivirahnude vahel sõitmine. Seepärast taotles Nikolai Ivanovitš eriti seda, et me ei läheks mingil juhul ähmi täis, õpiksime ohtlikest takistustest kõrvale põikama, aga kui tulebki kukkuda, siis teeksime seda samuti oskuslikult — mitte nii nagu juhtub.

Võtete kogusummat, mida kasutab suusataja järsul laskumisel mööda rohkete takistustega kaetud mäenõlva, nimetatakse teatavasti slaalomiks.

Slaalomitehnika täielik valdamine ongi mäesuusatamise kõrgem kool, kuid et seda omandada, on treeninguks tarvis kulutada rohkem kui üks talvehooaeg. Meil sellist võimalust polnud ja ega me tahtnudki kiirlaskumise rekordit püstitada — meile olid suusad vaid teise, tähtsama eesmärgi saavutamise vahendiks.

Kahekümne kaheksandal õppusepäeval laskis Nikolai Ivanovitš meil sooritada „arvestussõidu" ja lausus:

„Hüva! Kuidagiviisi te tasahilju läbi looduskaitseala sõidate!"

Enamat polnud meile tarviski.

Hüvastijätuks näitas treener meile siiski, missugune on tõeline slaalom. See oli joovastav vaatepilt.

Tume kühmutõmbunud inimkujuke tormas lumetolmu keeriseid üles paisates järsult nõlvalt alla. Ta laveeris hoogsalt puude vahel, lendas läbi õhu üle oksarisu ja kivide. Tundus, et sellele julgele inimesele on nähtamatud tiivad selga kasvanud ja vilistavale tuulele, pöörase kiiruse tuulele vastu sirutunud.

Lõpetanud treeningu, naasime Kišasse ja saatsime oma suusaõpetaja Nikolai Ivanovitši tänulikult Moskvasse tagasi.

Retke läbi looduskaitseala alustasime veebruari viimastel päevadel, sel ajal kui mägedes ulatub lumikate suurima paksuseni, seal talvituvad loomad aga taluvad suurimaid raskusi. Meid oli kõigest neli: Razumovitš, Tihhonov, Vasja Bessonnõi ja mina. Jura Neverinil ei vedanud — otse väljamineku eel hakkas tal silm ootamatult valutama ning veel nõnda, et vaene noormees ei talunud päevavalgustki. Tal tuli koos „vanakeste ja naistega" Kišasse jääda.

Retke esimesed kaks päeva kulusid selleks, et jõuda Bambaki massiiviga algavale mäeahelikule. See osutus väga väsitavaks ja vähe huvitavaks ürituseks — „eeslitööks", nagu ütles Aleksandr Vassiljevitš. Lumi oli metsas kohev — suusad vajusid sügavalt sisse, nõlvak oli küllalt järsk, seljas aga oli raske koorem. Kuidas me ka ei nupu-

tanud, püüdes oma seljakotte võimalikult kergetena säilitada, nõudsid mägitalve tingimused peale toidutagavara ja teaduslike instrumentide veel magamiskottide, telgi, varusaabaste, vahetusriiete ja paljude mitmesuguste hädavajalike pisiasjade kaasavõtmist. Igaühe kohta kogunes kakskümmend viis kilogrammi.

Liikusime väga aeglaselt — kolm-neli kilomeetrit tunnis, tehes pikki siksakke, et vähendada tõusu järskust. Regulaarselt, iga viiekümneminutilise liikumise järel oli lühike peatus. Selle ajal mõõtsime lume paksust. Selleks oli meil nihutatav lumemõõdulatt, mida kandsime kordamööda.

Me tegime otsekui vertikaalse läbilõike kogu looduskaitseala katvast lumekihist. Üheaegselt registreerisime kõik kohatud loomad ning tegime jälgede järgi kindlaks, millistesse paikadesse nad hoiduvad ja milline on nende seisund. Seetõttu nimetati kogu meie retke tinglikult looduskaitseala talviseks läbilõikeks. Retke tulemuste põhjal võis otsustada ka selle üle, mis toimub teistes paikades, mille kaudu meie kitsas suusajälg ei kulgenud.

Mida kõrgemale me tõusime, seda elutumaks muutus loodus. Otsekui liiguksime lõunast põhja ja näe... olemegi juba süngele polaaralale jõudnud. Kõrgmäestik võttis meid vastu õela tuisuga. Peenike kuiv lumi voogles tiheda madala vooluna ja pühkis meie jäljed otsekohe minema.

Mulle on üks ööbimine kauaks meelde jäänud. See oli kõrgel mäesadulal Bambaki ja Džuga tipu vahel.

Lumelohus põles nõrgalt väike lõkkeke. Me istusime kössitades selle ümber, peaaegu puudutades habrast leeki, püüdes selle kallihinnalist soojust. Ümberringi oli hägune pimedus. Ei taevast ega mägesid, mitte midagi polnud näha. Pimedusest lõõtsus lõikavat pakasest tuult. See tungis läbi meie presentülikondade, kangestas selga ja sundis tulele veelgi lähemale nihkuma. Kõrval värises tuule käes väike suusakeppide abil püstitatud telk, kuid sinna ei tahtnud keegi pugeda. Metsas omandatud harjumus hoidis meid lõkke juures, see oli sundinud meid ka mitme kilomeetri tagant metsapiirilt siia tassima kimbu kuivi puid. Need olid juba lõppemas ja lõkkesse visati viimased kaks tüügast. Leek suri visisedes sulavas lumes.

Kui kustus viimne söeraas ning jäid vaid pimedus, tuul ja kõle külm telk, istusime tiheda kobarana edasi, sirutades käsi kaduva soojuse poole. Kuid tuul tungis otse üdini — oli vaja telki peitu minna. Pugenud üle pea magamiskottidesse, surusime end jälle üksteise vastu ja lebasime vaikides, kuulatades lõuendkatuse plaginat pea kohal ja selgelt, mingi seletamatu nukrusega tunnetades, kui suur ja kui ebasõbralik oli meid ümbritsev jäine alpi vööndi kõrb.

Järgmisel päeval möödusime vaikset ilma kasutades Džuga tipust ida poolt ja jõudsime tema lõunanõlvale. Suusad libisesid allamäge, klõbisedes ja hüpeldes tihedalt paiknevatel marmorkõvadel lumekonarikel. Lumekoorik muutus üha õhemaks ja läbi selle piilusid kuivanud pruuni rohukulu kahlud. Suusad taakusid kivisel pinnasel ja peatusid. Meie ees laius avar hallikaskollane lumetu väli, mis kulges ülespoole päris Džuga kaljuse tipuni.

„On siin alles sulalaik!" sõnas Aleksandr Vassiljevitš ja võttis põuest binokli.

Sulalaigu ülevaatus näitas meile üsna pea, et siin peatus suur kari kaljukitsi. Seejärel nägime loomi endidki. Nad uitasid rühmadesse jagunenult piki sulalaigu kirdeserva ääristavat kaljuseljakut. Seal oli nii vanu sokkusid kui ka emaseid koos noorte kitsetalledega.

Sulalaiku ületades hirmutasime lendu mitu ulaari. Need imepärased linnud ei lahku iialgi kõrgmäestikust ja elutsevad samades paikades kus kaljukitsedki. Talvel on nad kaljukitsedega eluliselt seotud, kuna nokivad nende sõnnikut, mis sisaldab söödavaid jäänuseid. Kaljukitsed saavad kooselust ulaaridega ka mõningat kasu — need uskumatult ettevaatlikud linnud tõstavad lärmi vähimagi hädaohu puhul ja hoiatavad kaljukitsi selle eest.

Vaadanud selle kõrgmäestiku loomade esimese sügavtalvituspaiga üle, liuglesime kiiresti Aspidnoje paikkonna poole ja sattusime kõrgesse metsa. Kui koduse ja sõbralikuna näis see meile pärast jäist ja tuulist alpi vööndit!

Esimene kõrgmäestiku ahelik oli seljataha jäänud. Meie edasine tee kuni mäekuruni üle Kaukaasia peaaheliku kulges mööda metsaseid paiku piki Aspidnaja jõekest ja edasi Urušteni orgu pidi. Sel päeval kavatsesime õhtuks jõuda Urušteni laagrini, kuid juhtus „avarii", mis pidas meid mitu tundi kinni.

Liueldes järsult künkalt alla, lendas Razumovitš ootamatult kännujändriku otsa, mis oli hange varjul. Kukkumisest uimasena lamas ta mitu minutit liikumatult, käed

laiali ja üleni lumine. Tema juurde sööstis Tihhonov, kergitas teda õlgadest, raputas ja karjus talle otse kõrva:

„Andrei Mihhailovitš! Andrei Mihhailovitš!"

Kannatadasaanu avas silmad ja tõusis aeglaselt jalule. Meie ülem pääses väikeste kriimustustega, kuid tema suuskade ülevaatus näitas, et ühel neist oli esiosa murdunud ja täisnurga all ülespoole paindunud. Suusa murdumine kesk läbipääsmatut lund, eemal igasugustest teedest ja inimelamutest on väga tõsine asi ja hea on, kui õnnestub seda käepäraste vahenditega parandada.

Meil olid kaasas mõned tööriistad: kirved, noad, näpitstangid, kümmekond peenikest naela, väike kera pehmet traati — kõik see oli ühes võetud „igaks juhuks". Parandama asus Aleksandr Vassiljevitš — meister iga asja peale. Ta õgvendas suusa ettevaatlikult, lõi murdekohale pealepoole kolm pöögioksast vestetud tugevat liistu, allapoole aga konservikarbist lõigatud plekiriba. Sai pealtnäha kõva küll. Ehkki suusk ei kõlvanud nüüd enam slaalomiks, võis ta korralikul kohtlemisel ometi veel teenida.

Kuni suuska parandati, käisime Vasja Bessonnõiga lähema ümbruskonna läbi ja sattusime äkitselt metssigade söömapaigale. Lähenedes vanade pöökpuude salgale, kuulsime järsku askeldamist, matsutamist ja nohisemist, mis kostis altpoolt, lume seest. Sellest hämmastunud, hiilisime ettevaatlikult ligemale ja nägime huvitavat vaatepilti. Lumme olid rajatud käänulised tranšeed otse maapinnani, neis aga tuhnis terve kari metssigu. Tranšeed olid niivõrd sügavad, et loomad jäid neisse tervenisti varju ega olnud eemalt nähtavad. Oma tegevusse kiindunult ei märganud sead meid kaua aega, hiljem sattusid segadusse, hakkasid oma kraavidelt välja ronima ning jooksid mööda vana ja sügavalt sissetallatud rada minema — üksteise järel nagu hundid. See rada kulges siia vastaspoolt, mistõttu me polnud seda varemalt märganudki.

Mind huvitas tranšee pöökide all — selline töö oli küll vaid metssigadele jõukohane! Oli näha, et nad olid siin kaua kärssadega lund tuhninud. Nende vaev ei olnud asjatu — metsloomad jõudsid ohtralt pöögipähklitega kaetud maapinnani. Selle karja pärast polnud tarvis muretseda — see elab õnnelikult kevadeni.

Täiesti ebasoodsat loomade talvitumispaika kohtasime järgmisel päeval Urušteni orus. Seal läks meie lumemõõdulatt lumme kahe ja poole meetri sügavuselt ning

piki orgu peaaegu vahetpidamata puhuvad tuuled olid lume pealiskihi kõvaks muutnud. Nägime hiljuti tormi poolt mahapaisatud suurt nulgu. Kõik okkad ja peened oksad ning osa koortki oli sellel ära söödud. Ümberringi oli lumi loomadest tugevasti tallatud. Jälgede järgi võis otsustada, et siia oli mitu korda tulnud salk hirvi — vanu sarvekandjaid isasloomi. Neil pidi seal kehv elada olema, kui nad nii ahnelt sööstsid nuluokaste kallale, mida hirved tavaliselt ei söö. Piirneva metsaosa ülevaatusel tegime kindlaks, et peaaegu iga puu oli hirvesõrgade poolt ümberringi ära tallatud. Loomad olid puutüvedelt kõik samblikud maha kiskunud ja närinud oksi, milleni võisid tagajalgadele püsti ajades küündida. Mingit muud toitu selles lund täistuisanud paikkonnas ei olnud. Hirvekari nälgis ja oli sunnitud väsimatult ringi uitama, korjates üles kõik, mida söödavat oli tuul kättesaamatutelt metsalatvadelt alla paisanud — sambliketorte ja oksaraase. Mahalangenud nulg oli kurnatud loomade jaoks lausa õnnistus, kuid see oli juba üleni ära söödud.

Uuesti kogunenud ümberpaisatud puu juurde, pidasime lühidalt nõu, seejärel aga lasksime kirvestel välkuda. Igaüks valis endale tihedama ja rikkalikumalt samblikega kaetud puu. Looduskaitsealal puid raiuda on kuritegu, kuid siin oli lugu eriline — pidime väärtuslikke loomi aitama kuidagiviisi paremate päevadeni läbi ajada. Kokku langetasime kolm nulgu ja neli suurt saart — selle puuliigi koort armastavad hirved närida.

Õhtul puhkepeatuses märkasin, et Andrei Mihhailovitš tegi looduskaitseala kaardile mingeid tingmärke. Minu küsimusele vastas ta:

„Ma tähistan kohti, kuhu minu arvates on vaja järgmisel suvel heinakuhjad teha."

See oli õige mõte. Metsaväludel pole suvel raske heina niita ja kuivatada. Kuhjapandult toidab see talveks mägedevahelisesse piirkonda jäänud loomi. Teed heinte juurde pole metsloomadele tarvis juhatada — leiavad ise üles. Tuleb kuhjad vaid nii paigutada, et nad liiga sügavalt lume alla ei tuiskaks.

Samal päeval sattusime karukoopale. Eemalt oli seda raske märgata. Metsloom oli end sisse seadnud tuulest kergitatud puujuurte all, mille juurde oli tassinud hunniku oksi. Kõik oli mattunud paksu lumekihi alla ja nägi välja nagu süütu valge küngas. Ainult küljelt väikesest jäätu-

nud avausest kerkis metslooma vaevu märgatavat hingeõhku. Püüdsime koopa juures mitte käratseda — selle peremeest ei tohtinud häirida. Ülesäratatud karu on väga ebasõbralik. Peale selle ei heida koopast väljaaetud metsloom mingi hinna eest enam sinna tagasi ja kuni ta endale uue varjupaiga leiab, tuleb tal talvises metsas raskeid päevi üle elada.

Alles oma teekonna seitsmendal päeval jõudsime Urušteni laagrisse. See oli kaua kasutamata seisnud ja katuseni lume alla tuisanud. Meil tuli suuskadega kaevata pikk käik, et ukseni pääseda. Suvest hästi tuttavad paigad laagri ümber paistsid võõrastena. Kõik oli valge, tühi ja elutu. Talv oli siin tõeline ja karm. Ei tahtnud uskudagi, et päris siin ligidal loksuvad külmumatu mere sinised lained ja rohetab elus taimestik tema soojadel kallastel.

Urušteni jõudmiseks olime kulutanud kaks päeva rohkem kui oletasime. See oli väga paha. Meil oli juba väga vähe toitu järele jäänud, ees aga seisis marsruudi kõige tõsisem osa — peaahelik. Kõike kaalunud, jätsime ära Uruštenis ettenähtud päevase puhkuse ja asusime järgmisel hommikul teele Külmalaagri poole, mis asetseb Pseašho mäekuru lähistel.

Teekond Uruštenist Külmalaagrini on talvel küllaltki ohtlik. Siia kitsasse orgu variseb väga sageli lumelaviine. See toimub nii. Algul libiseb pisike lumehunnikuke allapoole ja tõmbab endaga kaasa uusi osakesi. Seejärel liiguvad paigast terved kihid tihedat kokkuvajunud lund. Selle liikuv mass suureneb välgukiirusel ja kiirus kasvab. Laviini teele sattunud puud ei talu selle survet, murduvad nagu tuletikud ja haaratakse üldise liikumisega kaasa. Ränga ragina ja möirgamisega tormab laviin alla orgu ja puistab selle täis tohutuid lumemasse, murdunud puid ja nõlvadelt lahti kistud kive. Häda loomale või inimesele, kes satub laviini alla — hukkumine on vältimatu!

Urušteni oru ülaosa nõlvu kattev mets oli läbi lõigatud laiade sihtidega, mis kulgesid otse külgmiste mäeseljandike harjadelt alla. Need olid „laviininõvad" — teed, mida mööda veerevad sageli alla laviinid, olles juba ammu hävitanud siinse metsataimestiku. Teel Külmalaagrisse ronisime kaks korda üle hiljutiste laviinide poolt moodustatud kõrgete sulustuste. Need olid tõkestanud kitsa oru ühest servast teiseni. Urušteni jõeke voolas kusagil sügavuses hiiglaslike lumetammide all.

Külmalaagrini jõudsime pakasesel hilisõhtul. Oli vaikne. Tihe lumi kriuksus suuskade all ja sädeles noorkuu kasinat valgust peegeldades. Peaahelik kõrgus meie ees hirmuäratava hambulise müürina. Laagri vastas moodustas ta sadulakujulise lohu — see oligi Pseašho mäekuru. Homme pidime seda ründama.

Laagrionn oli ehitatud mäekuru põhjanõlvale liibuvale terrassile. Siin pilvetaguste kõrguste karmis riigis paistis palkmajake väga nukrana.

Laagri räästa alt leidsime juba suvel varutud küttepuid. Tunni aja pärast leegitses majakeses kolle, meie aga asutasime magama lootusega, et homme ööbime juba pöögimetsas teisel pool mäekuru.

Hommik pettis meie lootusi. Esimesena tõusnud Razumovitš väljus laagrist, kuid tuli otsekohe tagasi ebameeldiva teatega.

„Lumetorm!" lausus ta ja hakkas öö jooksul kustunud kollet süütama.

Väljusin onnist. Ei mäeahelikku ega mäekuru polnud näha. Kõik uppus tuiskava peene lume pilvedesse. Tuul vihises ja pimestas silmi. Mäekurule minna ei tohtinud — kaotad suuna, nõrked ja hukkud asja ees, teist taga.

Tuisk märatses kogu päeva ja terve järgmise öö. Teisel päeval saavutas tuul aga sellise kohutava jõu, et majast väljumine muutus võimatuks. Meil oli jäänud järele neli kuivikut ja üks purk lihakonserve. Seltsimeeste näod süngestusid ja naljad vaikisid.

Meie lood oleksid muutunud hoopis halvaks, kui torm poleks lakanud niisama ootamatult nagu ta algaski. Juhtus see kolmanda öö lõpul. Ilm läks täiesti vaikseks. Oli käre kahekümne nelja kraadine pakane.

Poolnäljased, kuid täis otsustavust, panime asjad kiiresti kokku ja alustasime tõusu kurusadulale. Ilm jäi ka edasi meie vastu leebeks, kuid mägikliima kapriise ei võinud usaldada. Ruttasime, kartlikult taeva poole piiludes.

Mäekurult laskumine oli algul väga raske. Me ei võinud kasutada kaljujärsakusse raiutud tavalist suvist rada. Praegu oli see rada mattunud hangede alla, mis rippusid karniisidena ning olid iga silmapilk alla lendamas ja uut laviini sünnitamas. Tuli nööridega üksteise külge seotult minna mööda järsult alla langevat kivist mäeseljandikku. Suuski kandsime rihmupidi seljas, nagu kantakse püssi.

Seljandik muutus üha järsemaks ja järsemaks. Kaalusime iga sammu. Ei tohtinud astuda ei paremale ega vasemale — mõlemal pool olid laviiniohtlikud lumekarniisid ja kohutav järsak. Ainult kitsuke ebatasane lume alt välja ulatuvatest kivisakkidest trepike oligi kogu meie tee. Nii tuli meil liikuda otse metsapiirini.

Taga kõndinud Vasja Bessonnõi hüüatas äkki. Peatusime järsult ja haarasime nöörist kinni, mõeldes, et meie seltsimees on mäe harjalt alla varisenud. Kuid tema seisis jalul ja näitas käega tahapoole — üles.

Peaaheliku tippudelt roomas kiiresti alla määrdunudvalge pilv. Selle all laius voogav udune palakas. Meie kannul kihutas uus lumetorm.

Kahekümne minuti pärast sööstis meieni esimene tuulepuhang ja tõstis üles lumetolmu pilve. Seejärel hakkas tuul puhuma ühtlaselt, üha tõusva jõuga. Nägemata midagi viiest-kuuest sammust kaugemal, roomasime neljakäpuli mäeselga pidi ja hoidsime kõigest jõust kividest kinni, et tuul meid järsakust alla ei paiskaks. Meie nägusid torkis kibe külm ja lendav lumi pani hinge kinni.

Kaljune mäeselg muutus äkki laugemaks ja läks üle laiaks tasaseks nõlvaks. Ees hakkas läbi tuisu paistma esimene madalakasvulise jändriku nulu vari. Jõudnud metsapiirini, tõmbasime mõne minuti hinge. Seejärel asusime suuskadele ja kihutasime tuulest tõugatuna allapoole.

Meie kohal möllas lumetuisk. Ta ulus ja vilistas, kõigutades puulatvu. Vilistagu nüüd, kui palju tahab! Meie olime metsas.

Järgmisel päeval istusime lahtise autobussi pehmetel istmetel. Masin krigistas piduritega ja veeres tihti järske pöördeid tehes mööda mägimaanteed allapoole. Pärast üht käänakut läigatas all meri. Ülalt näis ta kallakil vastu horisonti toetatud helesinise hiiglakilbina.

Tee muutus sirgemaks ja jooksis otse kalda ääres. Ligines päikeses kümblev värviküllane linn. Sanatooriumide valged kivipaleed uppusid küpresside ja magnooliate tumedasse rohelusse. Kõnniteedel olid suvekleitides neiud. Käes olid neil äsja õitsemà puhkenud mimoosioksad.

Sotši!

Nii lõppes meie looduskaitseala ajaloos esimene talvine retk risti läbi kogu territooriumi.

LEOPARDI SABA

Tõusime Pšekišile. Ees liikus mõõduka sammuga Tihhonov, pistnud käed seljakoti rihmade alla ja harjumuse kohaselt maha vahtides: kas ei leidu kusagil mõnd huvitavat jälge?

Mina kõndisin taga ja oleksin rõõmustunud kas või viieminutilise puhkuse üle. Mul rippus peale tavalise koorma seljas veel suur nahkvutlar fotoaparaadiga. See polnud „FED" ega „Zenit", mis mahuvad vabalt kuuetaskusse, vaid terve agregaat, kaaluga viis kilogrammi ja peaaegu keskmise kohvri mõõtmetega. Meie koosseisuline fotograaf kõneles seda mürakat mulle üle andes sellest lugupidavalt:

„Aparaadike on muidugi veidi suurevõitu! Kuid selleeest — kui te juba midagi pildistate ja säritusajaga ei eksi, siis .... olge rahulik — peeglike ei vea alt. Räägitakse, et seesugusest olevat isegi Prževalski unistanud . . ."

Mind kütkestas see, et aparaat võimaldas teha ülesvõtteid tihedas varjus ja hämarikus, millal võibki huvitavaid loomi kõige sagedamini kohata. Ainult pildistama pidi temaga mõistagi mitte käigult, vaid varitsuspaigast ja pärast põhjalikku ettevalmistust.

Lõpuks istusime puhkama. Meie kohal helises kevadine mets linnuhäältest ja hoovas värske lehestiku kirbet lõhna.

Meenus, kuidas olin kaks aastat tagasi sedasama rada mööda esimest korda Pšekišile tõusnud. Meenus tedremäng ja esimene tutvumine alpi aasadega. Praegu ei läinud me mitte lihtsalt ekskursioonile, vaid kindlat ülesannet täitma.

Siinsetes mägedes on kohti, kus maa seest väljuvad mineraalveeallikad. See vesi pole ei narsaani ega jessentuki taoline, tal on ebameeldiv soolakas maitse ja ta lehkab tavaliselt mädamuna järele. Meie ülem Razumovitš oli juba ammu seda vett uurinud ja leidnud selles mitmesuguseid loomade organismile väga tarvilikke mineraalsooli. Kõik looduskaitseala sõralised loomad tunnevad soolaseid allikaid hästi, käivad nende juures ja lakuvad soolast pori. Mägisoolakuid võib kaugelt avastada nende juurde tallatud loomaradade järgi ja jälgede rohkuse järgi niiskel savil allika ümber.

Eriti elavalt külastavad loomad soolakuid kevadel ja suve hakul, millal neil suureneb vajadus mineraalainete

järele seoses karvavahetuse, poegade toitmise ja luude kasvamisega noorloomadel. Aga sõraliste loomade kevadine põhitoit — noored vesised rohttaimed — on just nende ainete poolest vaene. Soolapuudust kevadises toidus kannatavad kõige enam mäletsejad: hirved, metskitsed, kaljukitsed ja mägikitsed. Nemad ongi mineraalveeallikate peamisteks külastajateks.

Sel aastal otsustasime koos Tihhonoviga istuda mõne päeva hea metsloomade-soolaku juures fotoaparaadi taga ja pildistada sinna tulevaid loomi.

Aleksandr Vassiljevitš suitsetas paberossi lõpuni, tõusis püsti ja võttis mult fotoaparaadi: saabus tema järjekord seda „kahurit" kanda.

Jõudsime Juri mänguplatsini. „Palagan" oli nüüd tühi — Neverin oli oma vaatlused tetrede kohta juba lõpetanud ja tegeles teise teemaga. Istusime veidi „palagani" juures ja liikusime edasi. Meil oli tarvis ületada mäeseljandik Pšekiši juures ja laskuda tema edelanõlvale. Seal leidus mitu metsloomade soolakut.

Jõudnud pärale, asusime otsekohe soolaku juurde varitsuskohta rajama. Aleksandr Vassiljevitš oli selles suhtes suur meister ja ehitas väljastpoolt peaaegu märgatamatu varjendi. See oli väga tähtis — loomad kardavad ju igasugust uut eset, mis on nendele tuttavasse paika ilmunud. Varitsuskoha sisse kaevasime augu, kuhu vaatleja võis jalad lasta, et istuda mugavalt, ilma küürutamata. Oma grandioosse aparaadi kinnitasime kolmjalale nõnda, et ta kerkis üle maapinna vaid poole meetri võrra.

Kui mugav meie varitsuskoht ka ei olnud, ikkagi ei jõudnud selles istuda üle nelja-viie tunni. Oli vaja kogu aeg olla täiesti vaikselt ja liikumatult, ei võinud ei suitsetada, ei köhida ega nina nuusata. Muidu oleksime häirinud loomi, kes on soolakutel eriti ettevaatlikud. Seepärast otsustasime varitsuspaigas valvata kordamööda. Üks istus fotoaparaadi juures postil, teine oli pool kilomeetrit soolakust eemal laagris, keetis lõkkel leent ja puhkas. Aleksandr Vassiljevitš oskas hästi pildistada, kuid soolakul kõige huvitavamad hommiku- ja õhtutunnid loovutas ta siiski mulle.

Ühel hommikusel valvekorral juhtuski mul see äpardus, mida ma tõenäoliselt terve oma eluaeg ei unusta!

Pugenud varitsuspaika veel pimedas, olin selles juba

kaks ja pool tundi istunud ning selle aja jooksul mitu korda pildistanud lähenenud hirvi ja kaht metskitse.

Pea kohal ja külgedel oli mul tihe kikkapuu okstest kate. Ettepoole oli tehtud väike auguke, millest oli näha kogu soolak ja välja pistetud aparaadi objektiiv. Aparaati oli pandud järjekordne kassett ja katik vinnastatud — kõik oli järgmiseks võtteks valmis, ilmugu vaid keegi nähtavale!

Vahtisin oma „kahuri" peeglisse, kuid ei näinud peale porise tallatud maapinna soolaku juures ja tagaplaanil olevate põõsaste siiani mitte midagi. Otse soolaku taga oli kaljune astanguke, mille alt voolaski välja väike mineraalveeallikas. Kõrval kaljul oli märgata käänulist metsloomarada. Selle rajakese olid paljude aastate kestel kaljusse kulutanud soolakut külastanud mägikitsede sõrad.

Tahtsin juba ammugi suitsetada ja peas sündis riivatu mõte: „Kas ehk patustada korraks? Metsloomi niikuinii praegu ligidal pole!"

See mõte ei andnud mulle rahu, ma hakkasin sellele alistuma ja kobasin taskus keelatud karbikest.

Vaevalt olin paberossi pihku võtnud ja tahtsin juba tikku süüdata, kui ülalt astangult langes mitu väikest kivikest. Keegi laskus kaljult alla.

Rõõmustasin, olles veendunud, et soolakule tulevad mägikitsed, keda ma polnud veel kordagi fotografeerinud.

Tõepoolest laskusid mööda kivist rada järsakult alla kaks mägikitse ja koos nendega alles hoopis pisike poeg.

Liibusin silmadega aparaadi vastu, oodates, millal mägikitsed soolakule tulevad ja peeglis nähtavale ilmuvad. Oodata tuli tublisti. Mägikitsed hoidusid kuhugi soolaku servale ja ilmselt vahtisid ringi. Mina neid ei näinud.

Lõpuks paistis peeglist kaunis pea ettepoole suunatud kõrvade ja tahapoole painutatud sarvedega. Täpsustanud kaugust, ootasin, millal kõik kolm mägikitse nähtavale tulevad.

Äkki vilksatasid loomad uskumatu kiirusega üle vaatevälja ja kadusid. Nende sõrgade tihe klõbin kostis soolaku vasakpoolselt servalt — ja vaikis. Lükkasin mind maskeerivad oksad sõrmedega kergelt laiali ja vaatasin ärajooksvatele mägikitsedele järele. Nad olid juba silmist kadunud.

Hakkas kahju, et ilmselt mingi tühine asi oli mind seganud head võtet tegemast. Harjumuse tõttu piilusin jälle peeglisse ja . . . tardusin!

Pikk tähniline metsloom hõivas peaaegu kogu pildivälja. Vaatasin teda peeglist, julgemata pead pöörata ega olnud võimeline ka silmi ära keerama. Tohutu suur kass seisis soolaku tumedal sõtkutud pinnal. Ta langetas oma lidus kõrvadega laia pea ja nuuskis äsja põgenenud mägikitsede jälgi. Tema pikk madujas saba tõmbles närviliselt ja vehkles musta pehme otsakesega.

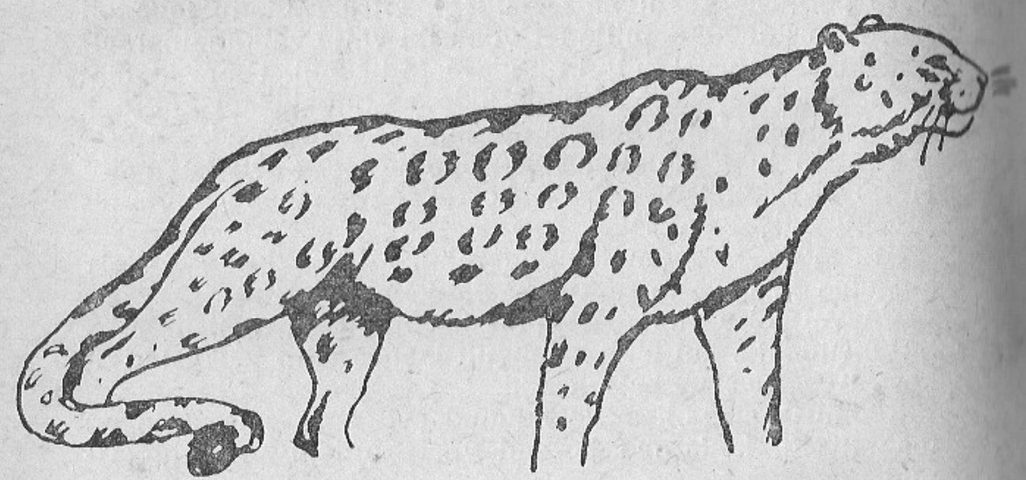

Leopard oli minust kõigest viie-kuue sammu kaugusel. Kaks häält hakkasid minus teineteise võidu kõnelema ja vaidlema. Esimene hüüatas tuliselt ja rõõmsalt: „Missugune õnn! Pildista, pildista rutem! Kõik on hästi — metsloom on fookuses, pildista ometi!" Teine, kuidagi ebameeldiv ja värisev hääl lalises: „Ära puuduta aparaati! Leopard kuuleb katiku heli! Ta saab tigedaks, lõhub varitsuskoha pihuks ja põrmuks ning tirib su sinu august välja! Tal ei õnnestunud mägikitse püüda ja ta on ärritatud! Kus su püss on? Võta ometi püss ja kaitse oma elu!"

Mu püss oli kusagil kõrval okste all, kuid ma ei hakanud seda otsima. Vajutasin fotoaparaadi päästikule. Mäletan, et sel hetkel paistis peeglis veel tähniline kere. Niipea kui katikuvedru pehmelt klõpsatas, oli see tähniline peeglist kadunud.

Kahe-kolme minuti pärast piilusin ärevalt läbi okste,

otsides leopardi. Kuid ta oli kadunud niisama silmapilkselt nagu ilmuski. Võtsin aparaadist kasseti säritatud filmiga välja ja kirjutasin sellele pliiatsiga suurte tähtedega „leopard", lõppu aga panin kolm suurt hüüumärki. See kassett oli mulle kallim kui kõik ülejäänud kokku.

Saanud teada, et mul õnnestus soolakul leopardi pildistada ja veel suures plaanis, kaotas Aleksandr Vassiljevitš päriselt rahu. Ta lõi minult nii aparaadi kui ka varitsuskoha hoopis üle ja istus seal ilma vahetuseta kaksteist tundi järjest — lootis, et panter tuleb jälle soolaku juurde mägikitsi või metskitsi valvama ning satub veel kord objektiivi ette. Kuid sellist juhust võib oodata kümme, viisteist, kakskümmend aastat ja ka siis ei oota ära. Mina aga tundsin end õnneseenena ega öelnud ära laagri pudrukeetja tagasihoidlikest kohustustest.

Kulutanud ära kogu fotoplaatide tagavara, naasime koju. Vaevu end pesta ja käigu peal süüa jõudnud, sulgusin pimedasse kabiini, mis oli meil sisustatud fotolaboratooriumina. Ei läbenud soolakul säritatud fotoplaatide ilmutamisega viivitada. Et proovida, kas ilmuti on hea, alustasin „reavõtetest", kallihinnalise hüüumärkidega kasseti aga panin seniks kõrvale.

Võtted olid kõik korras, head ja selged. Meie fotograafil oli õigus — „peeglike" ei vedanud alt. Juubeldasin. Aleksandr Vassiljevitš tuli mitu korda fotokabiini juurde ja päris läbi ukse:

„Noh, kuidas on?"

„Suurepärane!" vastasin.

Siis jõudis järjekord tõotatud kasseti kätte. Avasin selle ja võtsin punase laterna valguses roosakana paistva tuhmvalge plaadi välja. Panin ta ilmutivanni, loksutasin ja ootasin.

Plaadile joonistus midagi pikka ja painutatut. Seejärel tumenes üldine taust. Halb eelaimus hiilis hinge, kuid . . . vaja negatiiv kinnitada! Panin ta kinnitisse, negatiiv selgines ja muutus äratuntavaks ka see pikk asi, mis hõivas peaaegu poole kaadrit.

Mis, põrgu päralt! Oot-oot, tarvis päevavalgel silmitseda! Võtsin negatiivi vannist välja ja läksin temaga millegipärast trepile. Vaatasin vastu valgust. Kibe pettumus pigistas rinda. Äh, tobe, tobe! Millele sa küll mõtlesid, kui võtte tegid? Lõid kartma, kõhklesid kaua ja rikkusid kõik lootusetult ära!

Minu käes oli õieti säritatud, hästi ilmutatud ja kinnitatud, 9×12 mõõtmetega negatiiv, sellel aga oli kaadri vasemal serval suures plaanis . . . leopardi tähniline tagumik ja suurepärane madujas saba!

Võttehetkel hüppas metsloom kaadrist välja, ainult tema saba oli plaadile jäänud, ja kuidas veel: iga karv oli näha!

Mu käsi õnnetu negatiiviga võttis hoogu. „Mille vastu ta virutada?" mõtlesin. „Sinna, vastu nurka!" Kuid sel hetkel haaras tugev käsi mu randmest kinni ja ma kuulsin hüüdu:

„Mis te teete! Ärge lõhkuge!"

Selgus, et sel ajal kui ma olin negatiivi vastu valgust vaadanud, ligines tagantpoolt Tihhonov, taipas kõike ja hoidis mu kätt tagasi.

Aleksandr Vassiljevitš nurus selle leopardi saba võtte endale mälestuseks ja lausus mulle lohutuseks:

„Ärge nina norgu laske! Teie pildistasite ometi tema sabagi, paljud teised ei saa sellegagi kiidelda!"

Võtsin oma sõbralt sõna mitte kellelegi ega mitte kunagi minu „fotoäpardusest" jutustada. Nüüd aga ei kannatanud ise välja: tunnistasin kõigi ees üles.

Hüva! See on ju vana lugu!

KAKS KÄSKKIRJA

Eespool jutustasin sellest, kuidas meie looduskaitsealalt kadusid viimased kaukaasia piisonid, ja sellest, kuidas ma lohutasin vana Ibrahimi, rääkides, et varem või hiljem hakkavad need metsloomad — meie mägimetsade kunagine uhkus — uuesti siin elama ja sigima. Õigupoolest ei uskunud ma tollal isegi eriti meie zooloogide selle unistuse kiiret teostumist. Nimelt oli selleks ajaks kogu maakerale euroopa piisoneid alles jäänud mitte üle kahekümne, needki kiratsesid ja nende arv kahanes järk-järgult. Suurepärane metsikult elutsev veis — meie planeedi kauge mineviku elav mälestusmärk — oli kadumisele määratud. Teda ähvardas tema suguvenna — muistse tarva saatus. Kuid . . . nii ainult näis.

Teadlased leidsid viisi piisoni nõrgaks jäänud vere värskendamiseks ja peatasid tema väljasuremise. Allesjäänud euroopa piisoneid hakati ristama nende lähedaste sugulaste — ameerika piisonitega ja saadi enneolematud loomad — võimsad ja täis elujõudu. Uusi loomi hakati nimetama suubropiisoniteks*.

Kuid see oli alles esimene edu ja imeväärselt julge töö algus. Edasi tuli kõige raskem, mis nõudis suurt kannatlikkust ja visadust.

Suubropiisoneid hakati ristama puhastverd euroopa piisonitega ja järglaskonnas järk-järgult, põlvest põlve euroopa piisoni verd koguma. Lõppude lõpuks hakkasid sündima vasikad, kes olid juba tõelised euroopa piisonid, kuid uuendatud piisonid — võimelised kaua elama ja hästi sigima. See oli meie teadlaste võit hukatuslike loodusjõudude üle.

Ukraina lõunaosas, kaugel linnadest ja raudteedest, keset puutumata stepirohu lagendikke paikneb kuulus Askania-Nova looduskaitseala-loomaaed. Seal karjatatakse hiiglatarandikes ja lihtsalt lagedas puutumata stepis uuendatud piisoneid — saavutatud võidu elavat tõendit.

Selle tagasipõike tegin selleks, et selgitada, miks Looduskaitsealade Valitsus andis välja käskkirja, mis kutsus meis esile uskumatu elevuse.

Lugu algas sellega, et meie direktor kutsuti Moskvasse. Sealt naastes sõitis ta zooloogiajaama, kutsus kõik kaastöötajad kokku ja luges ette valitsuse käskkirja: alustada tööd piisoni taastamiseks meie looduskaitsealal.

Niisiis pidi ammune unistus tegelikkuseks muutuma. Kuulnud sellest asjast, erutusid kõik kaastöötajad. Ibrahim kargas püsti ja hüüatas:

„Oi, hüva! Oi, aitäh! On vaja, vaja dombaid! Ülem, saada mind dombaide järele. Ma tean, missugune metsloom ta on, mida talle vaja. Ma toon dombai meile, hästi toon pärale!"

Ent kõik mõistsid, et möödub veel palju aega, enne kui meie metsades hakkavad uuesti jalutama elusad piisonid. Askania-Novas kasvatatud piisonid olid peaaegu koduloomad ja neid ei võinud looduskaitsealal otsekohe vabadusse lasta. Tuli ehitada avar tarandik ning pidada kuivast ja laudtasasest stepist toodud hinnalisi loomi selles. Pidada nõnda aasta ja kaks, sel ajal aga harjutada neid järk-järgult uute elutingimustega. Neid piisoneid tuli veel paljuga harjutada. Näiteks mäenõlvadel sööma, läbi kiire-

* *Suubropiison* (зубробизон) — euroopa piisoni venepärase nimetuse зубр põhjal tuletatud vastava ristandvormi nimetus. *(Tõlk.)*

vooluliste jõgede minema, metsas halva ilma eest varju leidma ja end metsakiskjate vastu kaitsma.

Algas piisonipargi ehitamine. Selle alla võeti suur tasane ala Sosnjaka mäeseljandiku nõlval. Saabus terve puusepade brigaad ja vanas inimtühjas metsas hakkasid paukuma kirved. Rajati tara ümber aediku ja teisi ehitusi.

Meie direktor kiirustas ehitajaid tagant. Sügiseks pidi saabuma esimene partii Askania piisoneid ja nende vastuvõtuks valmistuti nagu kauaoodatud pidupäevaks. Ma ei teadnud siis, et mul ei õnnestugi sellest vastuvõtust osa saada. Kuid jutustan kõigest järjekorras.

Ühel lämbel juuniõhtul saabus meile külaline — madalakasvuline jässakas vanake üleni palja pea ja lopsakate hallide vurrudega. Kuldprillide tagant välkusid hoopiski mitte raugalikud terased vilkad silmad.

Vanake näitas kirja meie direktorilt, milles too palus „osutada külalislahkust ja igakülgset kaasabi seltsimees Tjuninile — Lõuna-Kaspia looduskaitseala direktorile."

Saabunu tundis huvi eranditult kõige vastu ja oli harukordselt kärsitu.

Mõne päeva jooksul käis ta läbi kõik ümberkaudsed mäed ja nõod.

Juhtus nõnda, et just minul tuli külalist kogu aeg tema ekskursioonidel saata. Tjunin esitas hulgaliselt küsimusi ja, kuulanud vastuse ära, lausus tingimata:

„Ahaa, nõnda-nõnda! Uhuu!"

Ühel ekskursioonil esitas ta mulle ootamatult küsimuse:

„Kolleeg! Kas teid pole millalgi huvitanud meri? Mõistate: meri? Mererand?"

Ma ei leidnud korrapealt, mida vastata, ja pomisesin midagi segast.

Tjunin noogutas otsekohe:

„Aaa! Nõnda-nõnda, mõistan! Uhuu!"

Viibinud meie juures üle nädala, sõitis Kaspia-äärne direktor minema.

Möödus veel üle kuu aja ja me hakkasime juba seda külalist unustama. Ent Tjunin tuletas ennast meelde, ja kuidas veel!

Saabus post. Razumovitš sai mitu ametlikku kirja ja suundus nendega oma tuppa. Kahekümne minuti pärast tuli ta äkki meile ja ulatas mõnevõrra iseäralikult naeratades mulle pitseriga varustatud paberi.

See oli peavalitsuse käskkiri ja selles kirjutati järgmist: „Zooloog see ja see," järgnes minu perekonnanimi, „viia asja huvides üle Lõuna-Kaspia Riiklikule Looduskaitsealale ja teha talle ülesandeks veelindude talvitustingimuste uurimine." Ja oligi kõik!

Selge, et asja oli korraldanud seesama kiilaspäine Kaspia-äärne direktor. Ta polnud asjata mind mere kohta küsitlenud.

Otsustasin otsekohe Moskvasse sõita, et skandaali teha ja taotleda käskkirja tühistamist, kuid naine jahutas mu tuhinat.

Ta pani mulle rahulikult käe õlale ja lausus:

„Noh, küllalt! Kas maksab ägestuda? Valitsuses on see kõik muidugi läbi mõeldud; näed, kirjutatakse: „asja huvides". Tähendab, nii on tarvis! Aga piisonitele leidub hoolitsejaid ilma sinutagi."

Seejärel pöördus ta tütre poole ja hüüdis lõbusalt:

„Inka! Kas sõidame mere äärde?"

„Sõidame!" lalises tütar ja tatsutas rõõmsalt jalakestega.

Mul tõmbus süda kokku. Tähendab — lahkuda! Nii seltsimeestest kui ka nendest imetoredatest metsadest, millega olin jõudnud koduneda ja neid kogu olemusega armastama hakata.

Mind hämmastas ja kurvastas see, et Valjal ei olnud põrmugi kahju.

Muide, ma teadsin, et ta armastab merd meeletult ja unistab sellest, kuigi nägi seda harva. Noh, mis siis ikka, las vaatab nüüd isu täis.

Enne ärasõitu pidime mõtlema, mida Miškaga teha. Ei saanud teda ju meiega koos Kaspia äärde viia! Selleks tulnuks tellida eraldi vagun.

Miškast tuli samuti lahkuda.

Fedja Bessonnõi nurus, et karupoeg temale antaks.

„Ta kuulab ju mind samuti nagu teid!" seletas poiss.

See olnuks muidugi kõige lihtsam, kuid asi oli selles, et meie Miška polnud enam väike karupoeg, vaid kaheaastane karu, ja polnud kaugel see aeg, mil teda inimeste keskel vabaduses pidada muutunuks ohtlikuks — tuleb ta kindlasse puuri panna. Järele mõelnud, leidsime kõige parema väljapääsu. Otsustati Miška kaugele metsa viia ja ta sinna jätta. Las elutseb iseseisvalt looduses nagu üks karu looduskaitsealal elama peab.

Nägin ette, et metsas ei ole kerge eemalduda karust, kes oli minuga väga harjunud, ja kavandasin salakavala tegevusplaani. Selle täideviimiseks peitsin aegsasti kotti vaskkausi, mis ikka veel kutsus meie kasvandikus esile hirmutunde, oma taskud aga toppisin täis suhkrutükke.

Miška vabasse ellu saatmine kujunes liigutavaks. Sellele kogunesid peaaegu kõik kišalased. Mu tütar sakutas äranutetud näoga kaua Miška hatust karva ja embas teda.

Karu otsekui mõistis, et temaga jäetakse hüvasti ja käitus vaikselt, ilma tavaliste viguriteta.

Näitasin Miškale suhkrutükki ja hakkasin seda pihku pigistades kiiresti piki jõekallast kulgevat rada mööda edasi astuma. Karu jooksis minu kannul.

Andsin talle vahetevahel tükikese suhkrut ja peibutasin järgmisega.

Muutsin tihti liikumissuunda, kõndisin läbi jõe ja põikasin üle metsloomade radade. Tahtsin Miška „ära eksitada", ajada tema mälu segi, nii et ta ei leiaks tagasiteed Kišale. Karu järgnes mulle sammugi maha jäämata, naljakalt õõtsudes ja käppadega mööda maad koterdades.

Jõudsime kivikangruni Sosnjaka paikkonnas. Siit oli Kišani juba üle kümne kilomeetri. „Noh," mõtlesin, „siia ma ta jätangi!" Ent kuidas teda enda juurest ära ajada? Kuidagi ei tahtnud Miškat vaskkausiga hirmutada.

Kuni ma selle üle mõtisklesin, nuuskis karu maast väljaulatuvaid vildakaid kiltkiviplaate. Plaatide vahel oli kitsas pragu ja Miška püüdis sinna käppa sisse pista.

Taipasin, mida teha tuli.

Sirutanud Miška poole tüki suhkrut, viskasin selle otsekohe prakku. Karu tahtis suhkrut kätte saada, kuid pragu oli kitsas ja käpp ei mahtunud läbi. Siis toetas Miška küüned plaadi serva taha ja hakkas seda eemale kangutama. Plaat andis visalt järele.

Et karul oleks rohkem tööd, pildusin kogu ülejäänud suhkru kivide alla. Ise aga pugesin põõsaste taha peitu. Olles veendunud, et Miška ei pööra mulle mingit tähelepanu, pistsin jooksu. Nõnda astuski Miška iseseisvasse ellu.

Kahe kuu pärast, kui me elasime juba ühel Kaspia liivasaarel, sain Tihhonovilt kirja. Selles teatas Aleksandr Vassiljevitš muu hulgas, et Miška oli ilmunud Abago laagri piirkonda.

Karu tulnud laagrisse iga kord, kui seal puhkasid ekskursandid, ja mangunud neilt mitmesuguseid maiuspalasid.

Jaama saatsid meid Tihhonov ja Ibrahim. Hüvasti jättes embasin ja suudlesin mõlemat. Sedasama tegi ka Valja.

Ibrahimil tulid pisarad silma, kasinad ja vanamehelikud. Ta patsutas mulle peopesaga rinnale ja rääkis nukralt:

„Hüvasti! Ibrahimi sa enam ei näe — suren varsti ära! Sina aga ela, ela sada aastat! Hüvasti!"

Aleksandr Vassiljevitš oli reipas tujus. Ta võttis mult sõna, et ma sõidaksin veel kas või korrakski siia ja uitaksin koos temaga mööda tuttavaid paiku.

Pean selle lubaduse meeles, sõber!

Pean meeles ega kaota lootust, et suudan selle täita.

Rong liikus paigast. Valja toetas akna juures Inkat, kes viipas käekesega platvormile jäänud inimestele.

Kadusid tahapoole tuttavad mäed, metsade tiheda sinaga kaetud mäed.

Hüvasti, mu rohelised põlismetsad! Te jõudsite mulle palju õpetada.

SISUKORD

Saateks 5

Esimene osa

TEE ALGUS

Soovide täitumine 9
Instituudis 16
Karusloomafarm 21
Pettumus 27
Tee algus 34
Koprakaitsealal 37
Kõigi reeglite kohaselt 42
Jääd rahule 46
Suur Siberi tee 50

Teine osa

SOOBLIKAITSEALA

Mööda Baikali jääd 56
Sikuskamehed 65
Sooblikaitseala 69
Esimene retk 74
Nähtamatud 80
Lumetorm 86
Viigrijahil 89
Kütiloomus 95
Koolnuneem 102
Sõber ulatab käe 109
Üine röövkäik 116

Rangatui 119
Tiivulised leegionid 126
Riskantne tegu 130
Karusuvi 134
Kohtumised taigas 141
Lehkavad peibutised 148
Välikatse 155
Silm silma vastu 160
Häbissejäämise äärel 165
Uus karusloomasovhoos 173

Kolmas osa

METSLOOMADE AIAD

Vasardav vesi 179
Juri mänguplats 187
Uus sõber 199
Taimtoiduline kiskja 210
Kaljukitsede järv 222
Karbikeses 234
„Dombai" jäljed 246
Metsloomade aiad 262
Kättemaks 271
Talvine läbilõige 282
Leopardi saba 295
Kaks käskkirja 300

Герасим Александрович Успенский
ПО ЗАПОВЕДНЫМ ДЕБРЯМ
На эстонском языке
Оформление Х. Вийрес
Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10
Toimetaja R. Mägi
Kunstiline toimetaja H. Tikand
Tehniline toimetaja A. Sepp
Korrektorid L. Golberg ja M. Ojamaa
Ladumisele antud 3. II 1966. Trükkimisele antud 13. IV 1966. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 19,25. Tingtrükipoognaid 16,2. Arvestuspoognaid 17,73. Trükiarv 30 000. Tellimise nr. 304. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58.
Trükipaber nr. 3. M. Gorki nim. Paberivabrik nr. 1 — Leningrad
Hind 67 kop.
2—8—1